

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*До 50-річчя
Тернопільського національного
економічного університету*

**ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВА
ПРОБЛЕМАТИКА
ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ**

Монографія

За науковою редакцією Р. Ф. Бруханського

Тернопіль
ТНЕУ
2014

УДК 335: 657
ББК 65.052.29 (4Укр) 253.2
Ф 59

Автори: вступ, висновки – Р. Ф. Бруханський, Н. В. Железняк, І. П. Хомин; розділи: 1.1–1.3 – І. П. Хомин; 2.1–2.3 – Н. В. Железняк; 3.1–3.4 – Р. Ф. Бруханський.

Рецензенти:

- І. В. Свиноус* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Білоцерківського національного аграрного університету;
- О. В. Панухник* – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, обліку і контролю Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя;
- І. Ф. Баланюк* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 9 від 20.06.2014 р.)

Бруханський Р. Ф.

Ф 59 **Фінансово-облікова проблематика відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств** : моногр. / Р. Ф. Бруханський, Н. В. Железняк, І. П. Хомин ; за наук. ред. Р. Ф. Бруханського. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 452 с.
ISBN 978-966-654-354-0

У монографії розкрито сутність фінансово-облікової проблематики відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. На основі критичного осмислення наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених та аналізу процесів відтворення потенціалу як сільськогосподарських підприємств загалом, так і окремих, обраних як об'єкти поглибленого дослідження, обґрунтовано авторські умовиводи, спрямовані на удосконалення формування необхідних для цього фінансових ресурсів.

Монографія призначена для науковців і практиків, які займаються подібною проблематикою. Вона може бути корисною для магістрів спеціальностей “Фінанси і кредит”, “Облік і аудит”.

УДК 335: 657
ББК65.052.29 (4Укр) 253.2

ISBN 978-966-654-354-0

© Бруханський Р. Ф., Железняк Н. В.,
Хомин І. П., 2014
© ТНЕУ, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ВСТУП.....	9
ЧАСТИНА I. ФІНАНСОВА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	12
Розділ 1.1. Теоретичні основи відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств й особливості його ресурсного забезпечення.....	12
Розділ 1.2. Структура ресурсного забезпечення простого й розширеного відтворення потенціалу.....	66
Розділ 1.3. Оптимізація та забезпечення збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств....	119
ЧАСТИНА II. ОБЛІКОВА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	164
Розділ 2.1. Економічна сутність капіталу та методологія його обліку.....	164
Розділ 2.2. Суперечливості методології формування власного капіталу за Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та її вдосконалення.....	226
Розділ 2.3. Аналіз структури й динаміки та функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення.....	283
ЧАСТИНА III. ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕН- ЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	320
Розділ 3.1. Реформування системи облікового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств у контексті методології.....	320
Розділ 3.2. Стратегічна інформація для забезпечення управління процесом відтворення потенціалу та подолання її формування.....	340
Розділ 3.3. Специфіка стратегічного менеджменту відтворення потенціалу і принципи формування необхідної для цього інформації.....	364
Розділ 3.4. Модель і джерела обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту в аграрному секторі.....	384
ВИСНОВКИ.....	419
ДОДАТКИ.....	428
ЛІТЕРАТУРА.....	438

ПЕРЕДМОВА

Мимовільним індуктивним поштовхом навести власні міркування з приводу монографії, написаної молодими науковцями, стала не стільки та причина, що вони певною мірою мої учні (студенти, аспіранти), ба одна з них пов'язана й родинними узами, а передусім особиста зацікавленість досліджуваною проблематикою, що виникла доволі давно, але через низку причин, на жаль, не була втамована.

Тому сюди мимоволі домішується легка заздрість і, мабуть, саме через те передмова не стала панегіриком, хоча автор намагався бути безстороннім, не припускаючись категоричних вердиктів навіть у тих випадках, коли був твердо переконаний у помилковості підходу когось із науковців до сутності тверджень, викладених у монографії, враховуючи, що це їхня перша ластівка, і надмірний ригоризм щодо наявних у ній огріхів може відбити бажання самовдосконалюватися так само, як і хвалебні оди, якими кишать, зазвичай, передмови.

А викликана ця заздрість тією відвагою, яка не стала на заваді автограм монографії поринути в дослідження іпостасі¹, що споконвіку є terra incognita навіть для маститих учених XVI ст., коли вона "...була головоломкою, загадкою, містикою, творінням неземного розуму" [184, с. 197], бо навіть у подвійній бухгалтерії, де капітал є ядром облікової системи, як зауважує В. Палій, "...теорія бухгалтерського обліку, яка викладається, пояснює його техніку. Сутність же і зміст бухгалтерії в ній майже не розглядається... Слід, нарешті, розібратися з такою складною категорією, як капітал, дослідити його різноманітні форми..." [127, с. 13].

Проте, як резонно підсумував К. Циганков, "...головоломка ця до кінця не розгадана й по сьогодні" [184, с. 197]. Наприклад, "...необізнані люди, перш за все, вражені фактом, на перший погляд, ненормальним, ... що баланс особи, яка володіє капіталом і нічого нікому не винна, показує пасив, рівний активу, так само як і баланс особи, котра володіє капіталом, але має й заборгованість третім особам, або як баланс того, хто повністю

¹ Як таку автори обрали відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, інакше кажучи, їхнього капіталу, як впливає з подальшого викладу матеріалу монографії. Ця синонімічність може бути спірною, хоча не настільки, аби її відкидати а limine, проти чого вони одноставно виступили, посилаючись на близькість тлумачень цих категорій. Видається, автор другої частини монографії має рацію, підкреслюючи, що власний капітал є "...тим індикатором, який інформує власників (засновників) про використання наявного ресурсного потенціалу". Тим більше, що вчені-економісти визнають таку постановку проблеми, стверджуючи: "Капітал підприємства – засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення (підкреслення наше – П. Х.) підприємства" [14, с. 225]. Адже "відтворення підприємства" власне і є відтворенням капіталу, поскільки тільки за порівнянням початкової маси капіталу з його сумою після завершення колообігу можна говорити, про який тип відтворення йдеться: просте чи розширене.

винен свій актив третім особам, і, нарешті, в того, хто не має на руках навіть того активу, який він винен третім особам” [184, с. 200].

Такі засновки Е. Леоте та А. Гільбо ілюструють прикладами, супроводжуючи наступними висновками, що у випадку, коли особа “...нікому нічого не винна”, тобто $A = K$, “реальний актив урівноважується фіктивним пасивом. Тут немає реального пасиву. Власник-комерсант винен самому собі ... той капітал, який значиться в пасиві його балансу, отже, його пасив фіктивний або є простою обліковою протилежністю” [184, с. 201].

Видається авторам монографії, особливо в тій частині, яка стосується саме проблематики обліку, варто було цю “головоломку” взяти за візир, зважаючи на те, що класики визнали капітал ядром облікової системи.

Проте досить і того, що вони переважно притримуються канви монографії, не надто “розтекашеся мыслию по древу”, на відміну від багатьох інших, котрі, інтригуючи читачів енігматичною назвою, заповнюють текст алювієм тривіальності. І грішать цим як вітчизняні, так і зарубіжні автори, причому далеко не новачки.

Наприклад, перелиставши книгу одного англomовного автора з назвою, яка обіцяє розкриття таємниць бухгалтерського обліку, читач із розчаруванням довідається, що ті таємниці є секретом полішинеля, оскільки тут “мова йдеться”, як полюбляє висловлюватися один вітчизняний класик жанру компіляції, про:

- основи бухгалтерського обліку (активи, пасиви і баланси);
- процедури складання балансу;
- звіт про прибутки і збитки та звіт про рух грошових коштів й інші загальновідомі речі, хіба що розділ 12 “Уловки ремесла” може частково бути віднесений до “разоблачення тайн бухгалтерского учёта”, як от “представление данных в выгодном свете”, “творческая” бухгалтерия, хоча із 37 сторінок цього тексту для перших дісталось тільки 3, а для других – менша частина із його загального обсягу.

Чи, скажімо, зведення анонсованої теми до шести абзаців¹ в єдиному параграфі обсягом трохи більше п’яти сторінок монографії вітчизняного автора, нібито спеціально присвяченої проблемі креативного обліку, де фігурують такі “оригінальні” одкровення, які містять ключову дефініцію: “Креативний облік – це творчий облік, який вимагає від облікових працівників організації фактів” (?! – П. Х.); “Креативний облік може бути доповненням до фінансового чи управлінського обліку” тощо.

¹ Такий лаконізм може претендувати на пальмову гілку першості, якби він відповідав його визначенню – гранично стисле вираження думки, та не супроводжувався багатослівним натіпуванням невідьчого.

Решту ж тексту розводнено будь-чим, включно з психологією управління, класифікацією видів обліку від статистичного до стратегічного чи контролінгу, фінансового й управлінського, податкового, причому з якогось дива з уключенням сумнівних назв стадій розвитку суспільства, наприклад, “автономного, оптимізації, природного” з технологіями психобіологічного “біоконтролю” etc. і додачею “психонетики”, причому ще й “революцією, пов’язаною з метапсихонетикою”, на щастя, аж у 2033 р. [144, с. 81].

От тільки ця схоластика ніяк не пов’язана з креативним обліком, про який автор тут чогось узагалі не згадує. Як і в наступних розділах, де понамішувано до оскоми прожованих операційного обліку “...з використанням нормативного методу, прийняття рішень на основі управлінського та стратегічного у системі менеджменту та контролінгу”, є, як він пише [144, с. 237–329], звісно, подібними абстрактами.

Зрештою й К. Циганков, висловлюючи категоричну незгоду з приводу цитованого раніше твердження Е. Леоте та А. Гільбо про “фіктивні пасиви” і, як видається, справедливо вказуючи, що ні ними, ані “обліковою протилежністю” (тобто чимось технічним) капітал для користувачів також не є, замість доведення наведеної тези, обмежується загальником: “Капітал для інвесторів і бізнесменів – це поняття з найглибшим внутрішнім змістом. Капітал для них є синонімом слова “багатство”, це мрія, кінцева й жадана мета їхньої діяльності” [184, с. 202], що радше можна віднести до публіцистики, ніж фінансово-облікової науки.

Відтак можна й авторам цієї монографії не ставити на карб нерозгаданість спом’янутої “головоломки”, тим паче, що вони про неї й не згадують, можливо, цілком свідомо, зважаючи на тяжіння до прагматики у викладі власних міркувань, з огляду принаймні на нешаблонність мислення, помітну вже у підході до тлумачення капіталу як потенціалу підприємства.

Тим паче, що й зарубіжні дослідники цієї “головоломки” не вирішили, перш за все, з позицій фінансово-облікових: відомий представник Англо-американської школи І. Фішер, наприклад, узагалі стверджував, що “...капітал – це актив, здатний приносити прибуток”, і таке твердження стало навіть підставою для “...чіткого розмежування понять – бухгалтерського й економічного прибутку”, з яких перше визначає прибуток як результат реалізації товарів або послуг, друге – як наслідок-результат “роботи” капіталу” [154, с. 397–398].

А його знаменитий сучасник французький учений Ж.-Б. Дюмарше, “...спираючись на праці О. Конта та Г. Спенсера” у своїй т. зв. позитивній теорії стверджував, що “...облік – чисто економічна доктрина, зворотна сторона політичної економії. Її предмет – valuer; це слово має два смисли:

політекономічний – вартість, і бухгалтерський – оцінка, зауважуючи, що і спеціалісту, й профану ясний зв'язок бухгалтерського обліку з політичною економією. Обидві науки мають своїм об'єктом відтворення матеріальних благ” [154, с. 334–335].

Можливо, суто інтуїтивно такий взаємозв'язок відчули й автори цієї монографії, об'єднавши в ній фінансово-облікову проблематику. І нічого дивного в цьому немає, якщо зважити, що й вітчизняна наука фінансів (Київська наукова школа) зародилася в лоні політичної економії: “Українські вчені, які працювали в галузі класичної теорії фінансів ... в університетському викладанні фінансових знань ... дотримувалися встановленої А. Смітом традиції – викладання їх у курсі політичної економії” [168, с. 400].

До безсумнівних позитивів монографії можна віднести, на наш погляд, уже саму спробу кон'юнкції дослідження, позаяк штучність виокремлення вбачається і з ретроспективного погляду, оскільки вона зумовлена існуючою диференціацією єдиної проблематики на дві нібито самостійні. Зокрема, досить зіставити моменти виокремлення фінансів як науки та виникнення бухгалтерського обліку, щоби помітити цю штучність, у тому числі й таких складових, якими донині є амортизація та знос основних засобів, не кажучи вже про капітал чи прибуток.

Так, професор Я. Соколов зазначив, що нарахування амортизації датується XVIII ст., тоді як категорія зносу основних засобів була відома римлянам ще у II ст. н. е. Навіть якщо взяти до уваги, що перші письмові описи подвійної системи бухгалтерського обліку відносяться до кінця XV ст., хоча більшість учених схиляється до думки про більш ранній період її виникнення, то й тоді дилема співвідносності фінансово-облікової проблематики стає не безсумнівною.

Разом з тим, її віднесення винятково до облікової теж доволі спірне, позаяк прив'язування будь-якої проблематики до формальних дат виникнення якоїсь науки відлунює метафізичним підходом, подібним до того, якби доводити, що земне тяжіння виникло тоді, коли його осмислив І. Ньютон.

Тому й щодо фінансів припустимо вважати, що вже купці Давнього Єгипту, зіставляючи надходження й витрати коштів (пізніше це стали вважати дебетом і кредитом у подвійній бухгалтерії), застосовували, можливо й неусвідомлено, фінансові прийоми, які пізніше викристалізувались у підґрунтя окремої науки.

Отже, можна сперечатися під цим аспектом про співвідносність фінансово-облікової проблематики (чи, навпаки, обліково-фінансової), або ж

визнати її єдність, не пробуючи ставати на хиткі позиції схоластики з одвічним, що старше: яйце чи курка? Більш важливим уявляється заглиблення в прагматику, яка є безспірною заслугою авторів монографії, котрі на основі значного масиву фактографічної інформації сільськогосподарських підприємств України, регіону та суб'єктів господарювання безпосередньо емпірично доводять свої умовиводи.

Загалом же, як би там не було, навіть якщо автори монографії зробили лише півкроку до вирішення окресленої ними проблематики, то і в такому разі їхні зусилля потрачені не марно, адже дають змогу комусь іншому не починати з того самого, а ступнути далі. Рано чи пізно подібні настирливі пошуки сприятимуть розгадці сутності цього “ядра” фінансово-облікової науки, без чого вона ніяк не може претендувати на такий статус у повному обсязі.

Отож, завершено викладене побажанням *per aspera ad astra* !

П. Хомин,

доктор економічних наук, професор

ВСТУП

Фінансово-облікова проблематика загалом за своєю сутністю є органічною сукупністю, а не різномірним конгломератом. І не тільки тому, що практично на кожному підприємстві, особливо сільськогосподарських, повсякденне вирішення таких проблем є здебільшого, або й винятково, прерогативою однієї особи – головного бухгалтера, але передусім у зв'язку з єдністю головних фінансових та облікових категорій, які стосуються забезпечення відтворення їхнього потенціалу¹.

Насамперед це стосується власних фінансових ресурсів – прибутку й амортизації, бо навіть їхнє виникнення зумовлене формуванням системи бухгалтерського обліку, звідки ці категорії запозичені фінансовою наукою. Власне тому й назва монографії ґрунтується на цій єдності проблематики відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, ігнорування якої у 90-х рр. ХХ ст. спричинило незворотні процеси в аграрному секторі, наслідки яких не вдається перебороти донині. Адже головною передумовою розвитку сільськогосподарського виробництва за сучасних умов є формування достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення розширеного відтворення потенціалу в галузі, що зумовлюється, з одного боку, майже повним зносом матеріально-технічної бази, а з іншого – недостатніми можливостями підприємств аграрного сектору економіки забезпечити вирішення цієї проблеми. Певною мірою це сталося внаслідок відсутності цілеспрямованої фінансово-економічної політики в аграрній сфері, що особливо проявилось у 90-х рр. минулого століття, коли внаслідок негативної дії комплексу суб'єктивних та об'єктивних чинників відбулися відчутні перекоси у системі економічних взаємовідносин сільськогосподарських підприємств із партнерами, які входять у систему агропромислового комплексу.

Не змінилася ситуація щодо ресурсного забезпечення відтворення потенціалу аграрних підприємств і після 2000 р., незважаючи на те, що

¹ Термін “потенціал” (лат. “potentia” – “сила”) має декілька значень. В нашому дослідженні вживається як синонім капіталу – засобів і запасів, що можуть бути використані у процесі їхнього економічного кругообороту в кожному наступному циклі за послідовними стадіями виробництва, обігу та споживання.

Такий підхід ґрунтується на сутності визначень за “Великим тлумачним словником української мови”, де вказується: а) капітал – сукупність коштів (майно, гроші, нерухомість), що приносять прибуток; фізичний капітал – капітал у формі матеріальних засобів, машин, обладнання, будівель, споруд та ін.; оборотний капітал – капітал, що його інвестують у поточні активи підприємства; основний капітал – капітал, інвестований в позаоборотні (довготермінові) активи підприємства; б) потенціал – сукупність усіх наявних засобів..., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь, резерв [38, с. 521, 1087].

відбулися певні позитивні зміни в їхньому виробництві, позаяк це не супроводжувалось адекватним збільшенням його прибутковості через диспаритет взаємовідносин сільськогосподарських товаровиробників з виробниками засобів виробництва, з одного боку, та переробними підприємствами – з іншого.

Як наслідок, недостатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств фінансовими ресурсами стала однією з головних причин того, що в них не забезпечується упродовж тривалого періоду не те що розширене, а й просте відтворення їхнього потенціалу, а тому відбувається руйнування вже створеної у минулому матеріально-технічної бази внаслідок зростання рівня зносу наявних основних засобів через неможливість своєчасної заміни наявних об'єктів, що унеможлиблює вихід галузі з кризового стану у перспективі.

Це зумовлює невирішеність проблеми ресурсного забезпечення відтворення потенціалу галузі, а отже, актуальність її дослідження, оскільки вона надто важлива, аби її можна було ігнорувати, хоча водночас варто зазначити, що загалом ця проблема з позицій політекономічних або техніко-економічних глибоко досліджена у працях Ф. Кене, Д. Кейнса, М. Кондратьєва, А. Маршалла, К. Маркса, Д. Рікардо, А. Сміта, М. Фрідмена, Й. Шумпетера. Вагомими є наукові дослідження вітчизняних учених І. Лукінова, С. Мочерного, Б. Пасхавера, М. Туган-Барановського.

Причому зазначимо, якщо ресурсне забезпечення процесу відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств на макрорівні досліджували вітчизняні вчені О. Гудзь, М. Дем'яненко, І. Зятковський, О. Онищенко, П. Саблук, П. Стецюк, В. Трегобчук та інші, то щодо безпосередньо сільськогосподарських підприємств в умовах загальної незбалансованості економіки в поєднанні з інфляцією, яка не подолана і не дозволяє переламати такі негативні тенденції, вона залишається недостатньо вивченою.

Це ускладнюється ще й тому, що в теорії продовжуються дискусії щодо відповідності теорій капіталу, сформульованих К. Марксом, Ж.-Б. Сеєм, А. Смітом, як підґрунтя методології бухгалтерського обліку, а відомий російський вчений Я. Соколов узагалі заперечив правомірність введення в бухгалтерський облік та фінансову звітність категорії “капітал” на заміну традиційному застосуванню у вітчизняній обліковій теорії визначення “фонди”. Особливо гостро постала проблема облікового забезпечення відтворення капіталу, його структурних змін на сільськогосподарських підприємствах, зважаючи на те, що тривалість його кругообороту в

аграрному секторі перевищує цей показник в інших галузях промисловості і це об'єктивно зумовлює необхідність відносно більшої маси капіталу в аграрному секторі. Тим більше, що нинішні тенденції цьому не відповідають, бо за період після 1990 р. він зменшився в 11,6 разу, а частка основного капіталу знизилася до 3,4 відсотка, хоча досягала в 1990 р. майже чверті маси капіталу, задіяної у виробничому процесі.

Водночас через недоліки методологічного обґрунтування структури власного капіталу до нього відносять як статутний капітал, так і дебіторську заборгованість, пов'язану з його формуванням, яка відображається на рахунку 46 "Неоплачений капітал". Проте щодо сільськогосподарських підприємств увага авторів зосереджується здебільшого на методиці обліку капіталу як права власності на активи, а не джерела фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу.

У зв'язку з цим пошук шляхів виходу з цієї ситуації привів авторів монографії до поєднання фінансово-облікової проблематики відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, позаяк, на нашу думку, тільки комплексне системне дослідження об'єктивних закономірностей ресурсного забезпечення відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах відповідно до оптимальних потреб здійснення може сприяти якнайшвидшому вирішенню цього завдання. З огляду на це вважаємо, що запропоноване дослідження має практичне значення, оскільки наукове значення праць згаданих учених безспірно і вони стали його методологічною основою.

ЧАСТИНА I

ФІНАНСОВА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розділ 1.1

Теоретичні основи відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств й особливості його ресурсного забезпечення

Головною передумовою ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств є забезпечення постійного оновлення виробничих фондів, тобто їхнє відтворення, адже рух засобів та предметів праці супроводжується зношенням, споживанням і заміщенням у вартісній та натуральній формах.

Оскільки до вартості виготовленого продукту входить вартість використаних виробничих фондів та найманої робочої сили, то реалізація продукції підприємства має забезпечити повернення коштів, авансованих на виробництво, і створити фонд заробітної плати працівників, бо за економічною теорією структура сукупного продукту складається з вартості спожитих засобів виробництва (c), які є перенесеною уречевленою працею, необхідного (v) та додаткового (m) продуктів [136, с. 321].

Як вказував академік І. Лукінов, відтворення, охоплюючи всі послідовні стадії виробництва, обігу та споживання, є складною сукупністю органічно взаємозв'язаних форм економічного кругообороту. Матеріально-речова, вартісна і грошова форми суспільного продукту, переплітаючись і переходячи з однієї в іншу, нерозривно взаємопов'язані.

Темпи ж приросту суспільного виробництва, удосконалення його структури, а також загальна швидкість відтворювальних оборотів визначаються об'єктивними умовами, які складаються, економічною стратегією під впливом комплексу факторів, які їх регулюють [103, с. 3, 9].

Останнє є важливим методологічним принципом, який не втрачає актуальності й зараз, бо в сучасних умовах, на думку академіка УААН

В. Трегобчука, головне завдання полягає в тому, щоби докорінно перебудувати матеріально-технічну базу АПК на основі прискорення темпів науково-технічного прогресу [41, с. 45]. Лише за цієї умови можна розраховувати на досягнення приросту обсягів та якісних параметрів продукції, значне підвищення продуктивності праці, зниження собівартості її виробництва як основи для посилення конкурентоспроможності не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку.

Таким чином, необхідне дотримання раціональної балансової структури народного господарства, яка ґрунтується на суворих математичних доказах якісної визначеності умов простого і розширеного відтворення з урахуванням економічних особливостей циклів кругообороту, зумовлених відмінностями в техніці й технології, організації та економіці, а також тривалістю періодів окремих стадій і всього циклу, бо якщо зіставити різні галузі суспільного виробництва, прослідкувати тенденції зміни структурних комбінацій виробничих факторів у часі і просторі, то неважко переконатись, наскільки нерівномірний вплив на виробництво науково-технічного прогресу в міжгалузевому плані, наскільки різні його темпи в різних галузях прикладення людської праці [103, с. 13].

Це методологічне положення, розвинуте в наш час академіком УААН П. Саблуком у його концепції побудови ціни виробника, котра забезпечує економічно обґрунтовану масу прибутку з урахуванням відмічених вище академіком І. Лукіновим особливостей циклів кругообороту в аграрній сфері народного господарства. Зокрема, виходячи з необхідності оптимізації основних народногосподарських пропорцій як передумови ресурсного забезпечення розширеного відтворення в аграрній сфері економіки, ним запропонована формула, яка дозволяє забезпечити раціональне поєднання інтересів галузей із забезпеченням норми прибутку не нижчої від середнього рівня:

$$Ц = C_n + [Hc (Oвф + Oзас \cdot K) : 100], \quad (1.1.1)$$

де C_n – повна собівартість продукції;

Hc – середня норма прибутку (відношення прибутку по народному господарству до середньорічної вартості функціонуючого капіталу), %;

$Oвф$ – середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих фондах сільського господарства, визначена на 1 т продукції, грн.;

K – коефіцієнт оборотності оборотних засобів;

$Oзас$ – собівартість 1 т продукції (без амортизації), грн.

При цьому середня норма прибутку виконує роль основного критерію в процесі державного регулювання цін на сільськогосподарську про-

дукцію та кінцеву продукцію АПК, але тільки за умови включення в розрахунки норми прибутку вартості землі і визначення землемісткості видів продукції та підгалузей сільськогосподарського виробництва за такою формулою:

$$З = 1 : (У - Н), \quad (1.1.2)$$

де $З$ – землемісткість 1 ц продукції, га;

$У$ – урожайність сільськогосподарських культур за масою після доробки, ц/га;

$Н$ – витрати на насіння, ц/га.

Землемісткість же продукції тваринництва можна визначити множенням витрат кормів у натуральному виразі за видами худоби на їх землемісткість, а добуток ціни 1 га землі на землемісткість одного центнера відповідного виду продукції становитиме вартість земельних ресурсів, використаних для виробництва продукції [149, с. 158–159].

Такий методологічний підхід є на часі саме зараз, оскільки невизнання ресурсу землі капіталом, ціноутворюючим фактором, неотримання на неї доходів на рівні з іншими видами ресурсів, неврахування цього ресурсу в усіх складових економічного механізму не дозволяють вирішити цінові та фінансові проблеми агропромислового виробництва в ринковій системі господарювання [148, с. 16].

Адже економічний механізм АПК не може діяти без урахування вартості землі як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше діяти на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни, а виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу, а отже, створюється помилкова уява про високу віддачу від вкладеного капіталу [143, с. 4].

Виконані в ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН розрахунки засвідчують – якщо виходити з того, що на одну гривню функціонуючого капіталу в середньому за рік у народному господарстві припадає 2% прибутку, то за умови застосування методологічних положень академіків І. Лукінова і П. Саблука, на такий самий розмір “зиску”, за всіх інших рівних економічних можливостей, має право претендувати аграрний капітал, який оцінюється приблизно в 300 млрд. грн., з яких вартість землі становить 140 млрд. грн., тобто ця сфера повинна отримати майже 6 млрд. грн. прибутку, в тому числі з розрахунку на землю – 2,8 млрд. грн. Поки аграрний сектор отримує значні збитки вслідок ігнорування об’єктивних економічних законів [149, с. 12].

Загалом класичною політекономією ґрунтовно досліджено схеми відтворення. Зокрема, просте відтворення означає покриття із вартості сукупного суспільного продукту спожитих засобів виробництва (c), тобто відновлення виробництва в незмінних масштабах щодо кількості та якості виготовленого продукту. Фактори виробництва при цьому залишаються незмінними в кожному наступному циклі виробництва, весь додатковий продукт цілком використовується на особисте споживання [136, с. 230, 263, 265].

При простому відтворенні у кожному наступному циклі відбувається відновлення виготовленого продукту у незмінних масштабах і з однаковою якістю при незмінному рівні розвитку продуктивних сил. Тобто при простому відтворенні фонд нагромадження не утворюється, оскільки при цьому $(v + m) I = c II$, а $(v + m) I + (v + m) II = (c + v + m) II$, або частина вартості, яка заміщує затрати на оплату праці (v) і додатковий продукт (m) першого підрозділу, обмінюються на засоби виробництва (c) другого підрозділу, а вся величина новоствореного продукту – національного доходу $(v + m)$ дорівнює валовому продукту $(c + v + m)$ другого підрозділу і, таким чином, утворюється рівновага всієї системи в її вартісній і речовій формах при замкнутому круговому обороті [103, с. 16].

При розширеному відтворенні у кожному наступному циклі здійснюється кількісне й якісне зростання виготовленого продукту за умов більш високого рівня розвитку продуктивних сил, оскільки розширене відтворення – це відновлення виробництва в кожному наступному циклі у зрослому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту.

При цьому, по-перше, завжди зростає кількість виготовленого суспільного продукту; по-друге, часто досягається поліпшення якості його складових. Для розширеного відтворення в кожному наступному циклі потрібні додаткові або більш якісні ресурси, фактори виробництва. Кількісна і якісна зміни факторів виробництва досягаються також за рахунок раціоналізації їх використання, розвитку науково-технічного прогресу [117, с. 50; 136, с. 265], тому його джерелом є новостворена вартість $(v + m)$. Тобто додатковий продукт (m) ділиться на дві частини: m_n – фонд нагромадження на приріст необхідних виробничих компонентів (Δc і Δv) та m_p – суспільні фонди споживання і фонди матеріального стимулювання на особисте (невиробниче) споживання (p). Досягнення рівноваги зумовлюється тим, що, з одного боку, продукт першого підрозділу вихідного року (P_1) в замкнутій системі (без припливу ззовні) дорівнює фонду заміщення першого і другого підрозділів $(c'_1 + c'_2)$ наступного року, а, з іншого боку, продукт другого підрозділу вихідного року (P_2) дорівнює сукупним затра-

там на оплату праці в обох підрозділах наступного року ($v'_1 + v'_2$), включаючи й частину додаткового продукту (m_n), спрямовану на особисте споживання [103, с. 18–19].

Водночас пошук раціональних пропорцій між двома крупними підрозділами, відіграючи немаловажну роль у забезпеченні планомірних темпів відтворення, ще не вирішує завдання всесторонньої балансової ув'язки галузей і видів виробництв в економічно обґрунтовану структуру, оскільки співвідношення матеріально-речових, вартісних і цінових елементів у процесі їх руху за галузями непостійне, бо під впливом різноманітних факторів вони міняються в тому чи іншому напрямі. Ув'язка їх в єдину якнайбільш стабільну систему, яка зумовлює прискорення темпів відтворення, є одним із головних завдань [41, с. 12–13].

Слід зазначити, що в економічній теорії просте й розширене відтворення розглядаються з позицій *суспільного та індивідуального відтворення* (курсив наш – І. Х.). Процес суспільного виробництва на макрорівні, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається суспільним відтворенням. Формою індивідуального відтворення підприємства є відтворення його основних виробничих фондів, тобто основного капіталу у вигляді засобів праці – будівель, машин, устаткування тощо. Індивідуальне відтворення здійснюється у сфері підприємницької діяльності. Воно ґрунтується на індивідуальному капіталі. Суспільне відтворення об'єднує всі індивідуальні капітали.

Варто зауважити, що в науковій літературі розглядаються екстенсивний і інтенсивний типи відтворення. Екстенсивне відтворення здійснюється через залучення до процесу виробництва додаткових працівників, природних ресурсів, основних та оборотних фондів за незмінної технічної основи. Інтенсивний тип відтворення відбувається через застосування прогресивних технологій, підвищення якості робочої сили, впровадження передових форм і методів організації виробництва та ін. При цьому знижується фондо-, матеріало- і енергомісткість продукції.

Причому відтворення основних фондів – це постійне повторення та неперервне відновлення засобів праці в натуральному і вартісному вираженнях, процес впровадження прогресивної та принципово нової техніки, а також комплексної модернізації, що дозволяє усунути, перш за все, моральний знос основних засобів по всьому технологічному ланцюгу і, таким чином, досягається оновлення основного капіталу на вищому техніко-технологічному рівні [149, с. 133].

Інтенсивне відтворення відбувається за двома формами: фондоємкою, коли зростання продуктивності праці досягається на базі збільшення

затрат речових виробничих фондів на одиницю продукції, і фондозберігаючою, при якій підвищення продуктивності праці супроводжується економією речових виробничих фондів на одиницю продукції.

Особливістю ж сучасної ситуації у сільському господарстві є суперечності: здійснення екстенсивного типу розширеного відтворення принципово неприйнятне, але воно здебільшого здійснюється, а тому ресурси використовуються нерационально, оскільки незмінна технічна основа виробництва зумовлює його високу затратність. Внаслідок цього підвищується собівартість продукції та зменшується маса прибутку і, таким чином, утворюється замкнуте коло, що не дозволяє подолати кризовий стан у галузі.

Проте, певні позитивні тенденції наміtilись щодо скорочення витрат праці та основних і оборотних засобів на одиницю продукції, що є характерною ознакою інтенсифікації виробництва, але за умови збільшення їх абсолютних обсягів, що використовуються у виробництві. На сільськогосподарських же підприємствах відбувається скорочення як загальних обсягів засобів і предметів праці, що використовуються, так і витрат останніх у натуральних вимірниках на одиницю продукції, що не вписується у класичні схеми відтворення на екстенсивній чи інтенсивній основі (табл. 1.1.1).

Таблиця 1.1.1

Динаміка використання окремих видів основних і оборотних засобів на сільськогосподарських підприємствах України за 1990–2012 рр.

Показники	1990	2000	2005	2010	2012
Використовувалось:					
– тракторів, тис. шт.	497,3	318,9	216,9	151,3	150,7
– зернозбиральних комбайнів, тис. шт.	105,2	65,2	47,2	32,8	32,0
– бурякозбиральних машин, тис. шт.	19,8	13,0	8,5	3,8	3,6
– органічних добрив всього, млн. т	257,1	28,4	20,8	135,9	139,0
в т. ч. на 1 тис. грн. продукції рослинництва, т	6,24	1,85	0,11	0,08	0,06
– мінеральних добрив всього, тис. ц	42416,3	2787,1	833,4	1563,2	2001,7
в т. ч. на 1 тис. грн. продукції рослинництва, кг	102,91	18,18	46,4	80,2	85,8

Джерело: Сільське господарство України за 2004–2012 роки / Державна служба статистики України. – К., 2005–2013. – С. 43, 67, 159, 314, 202–205, 355, 357.

Отже, в розрахунку на одну тисячу гривень валової продукції у порівняльних цінах витрати органічних та мінеральних добрив є меншими, що могло би вважатися за ознаку інтенсивного відтворення. Однак абсолютна кількість застосовуваних технічних засобів виробництва, як і зазначених оборотних засобів, супроводжувалася зменшенням валової продукції рослинництва зі 145502,0 млн. грн. у 1990 р. до 92838,9 млн. грн. – у 2000 р. та продукції тваринництва відповідно зі 137272,2 млн. грн. до 58183,3 млн. грн¹. Тому мова може йти лише про екстенсивне відтворення за рахунок виснаження, як підкреслюють відомі вчені, природних ресурсів [41, с. 155].

Заодно варто зауважити, що екстенсивного й інтенсивного типів відтворення в чистому вигляді в сільському господарстві не було й раніше, бо додаткових працівників у галузь не залучали, а, навпаки їхня чисельність скорочувалась, тоді як до 1990 р. матеріально-технічна база підприємств формувалася за екстенсивними параметрами [1, с. 72].

Зараз же на більшості сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей нагальною є проблема забезпечення хоч би простого відтворення, оскільки впродовж останніх років спостерігається стійка тенденція до руйнування створеної раніше матеріально-технічної бази. До того ж наявні основні засоби наближаються до критичної межі зносу.

Зокрема, спостерігається стійка негативна тенденція до зменшення забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними засобами та їх старіння, яка намітилась у 90-х рр. минулого століття і поки що не подолана. Практично на сільськогосподарських підприємствах середній вік тракторів, сівалок та комбайнів перевищує 12–13 років, а щорічне зношення основних технічних засобів майже в 10 разів перевищує їхнє оновлення [57, с. 90].

Зазначимо, що ця тенденція визрівала давно, оскільки зростання обсягів сільськогосподарського виробництва в минулому було нестійким, хоч спостерігалися тривалі фази піднесення, правда, не в повній відповідності з класичним визначенням такої моделі в економічній теорії, оскільки на неї накладалась інша – спотворена модель, коли його темпи утримувались за рахунок вичерпання природних ресурсів через зниження їхньої ціни [4, с. 76].

¹ Проте нарощування обсягів внесення добрив та валової продукції після 2000 р. віддалене від рівня, який засвідчував би інтенсифікацію сільського господарства, оскільки як абсолютні, так і відносні показники наразі нижчі від рівня 1990 р.

Отже, загальна незбалансованість економіки, інфляційні тенденції зумовили спочатку гальмування розвитку сільськогосподарських підприємств, а потім кризовий стан насамперед щодо забезпеченості ресурсами для розширеного відтворення. На вітчизняних сільськогосподарських підприємствах сюди додатково можна віднести як вияв такого спотворення те, що у відтворювальному процесі взагалі не враховується такий важливий засіб виробництва, як земля.

На думку академіка УААН П. Саблука, це неприпустимо, адже земля є основною умовою і основоположним ресурсом, без якого сільськогосподарське виробництво просто неможливе [149, с. 9]. Вона, як всі інші ресурси виробництва, потребує здійснення процесу відтворення. Причому він може відбуватися з втручанням людини або без неї, відтворення може бути звуженим (за умови переваги використання природних чинників), простим (обсяг використання природних чинників відповідає відновленню) та розширеним (відновлення перевищує використання) [26, с. 128].

Крім того, незважаючи на аксіоматичне твердження економічної теорії (за умови правильного обробітку землі її якість не втрачається, а навпаки, підвищується), треба зважати на те, що витрати на освоєння нових земель, меліоративні роботи скоріше пов'язані з розширеним відтворенням, ніж із суто виробничими витратами. До того ж, окрім інших загальноекономічних чинників, на темпи відтворення в сільському господарстві суттєво впливає родючість землі та природні умови виробництва.

Через це однією з найважливіших особливостей відтворення в аграрному секторі економіки є те, що формування виробничого потенціалу цієї галузі здійснюється під впливом природних умов, неоднорідність яких, наприклад, в Україні характерна не лише для ґрунтово-кліматичних зон Полісся, Лісостепу, Степу, а й для окремих областей і районів.

Незважаючи на намагання створити модель сталого зростання, за якою відбувається збалансоване нагромадження капіталів в умовах державної підтримки розвитку [42, с. 76], адміністративно-командна система цього зробити не змогла, що в кінцевому підсумку призвело до стагнації з подальшим обвальним зменшенням обсягів продукції на сільськогосподарських підприємствах і втратою ними провідної ролі у виробництві.

Якщо до 1990 р. більша частка її вироблялась у суспільному секторі, то зараз вона змістилася в особисті підсобні господарства населення, які виробляють в Івано-Франківській області – 69,8, Львівській – 70,0, Тернопільській – 53,7, а загалом по Україні – 49,3% валової продукції галузі. Однак це відбувалося на фоні загального спаду валового виробництва продукції упродовж 1990–2000 рр. І лише у 2001–2012 рр. ця негативна

тенденція нарешті була подолана, хоча рівня 1990 р. все ж не досягнуто, позаяк обсяг валової продукції за всіма категоріями господарств у 2012 р. становить від нього лише від 83,9% – у Тернопільській до 84,6 – у Львівській та 100,2 – в Івано-Франківській областях при 79% – загалом по Україні (табл. 1.1.2).

Таблиця 1.1.2

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства
(у порівняльних цінах 2010 р., млн. грн.)

	1990	2000	2005	2010	2012
Україна	282774,2	151022,2	179605,8	194886,5	223254,8
Області:					
Івано-Франківська ¹	5490,8	4031,9	4251,9	4567,7	5501,5
Львівська	10352,1	6971,6	7129,7	7370,8	8753,4
Тернопільська	9531,4	5273,1	5267,8	5825,6	7949,3

Джерело: Регіони України : стат. щорічник за 2012 рік. Ч. II. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 197.

Вважається, що тенденції до зміни фондооснащеності аграрних підприємств і обсягів виробництва продукції мають бути взаємозалежними. Однак поглиблене дослідження не підтверджує такої закономірності, бо, за даними вчених, 59,5% валового внутрішнього продукту залежить від того, наскільки інтенсивно розвивалася економіка в минулому – внаслідок інерційності цього процесу. Це можна проілюструвати порівнянням динаміки валових зборів зерна та забезпеченості сільськогосподарських підприємств комбайнами (дод. А).

Адже логічно вважати, що валові збори зернових культур мають корелювати з наявністю комбайнів для їхнього збирання, оскільки урожайність залежить не тільки від ефективності вирощування, а й своєчасності обмолоту, бо відхилення від оптимальних термінів збирання врожаю призводить до суттєвих втрат.

На практиці ж виявилось, що забезпеченість підприємств комбайнами зменшилась загалом по Україні у 3,3 разу (в Івано-Франківській області – у 4,1; у Львівській – в 4,6; у Тернопільській – в 5,5 разу), тоді як валовий збір зернових – лише в 1,1 разу (в Івано-Франківській він навіть збільшився відповідно в 1,2; у Львівській – в 1,05; у Тернопільській – в 1,64 разу). Така сама тенденція щодо залежності валового виробництва

¹ В Івано-Франківській області у 2012 р. обсяг валової продукції аграрного сектору перевищив рівень 1990 р. за рахунок господарств населення, бо в сільськогосподарських підприємствах він досягнув лише 67%.

іншої сільськогосподарської продукції та наявності на підприємствах галузі тракторів, плугів, сівалок і т. ін.

При цьому в Тернопільській області зернозбиральних комбайнів стало менше, ніж у Львівській (відповідно 743 та 756 шт.), а валовий збір зернових і зернобобових культур більш ніж у два рази перевищив рівень 2012 р., досягнутий сусідами, хоча в 1990 р. ця різниця була не такою значною – лише 1,3 разу, при протилежному співвідношенні наявності комбайнів на користь Тернопільщини: 4063 шт. проти 3501 шт. на Львівщині.

Невідповідність такого взаємозв'язку зумовлена тим, що у спадок від колишньої системи господарювання отримали вкрай відсталу і неефективну систему сільськогосподарських машин і технологій [33, с. 56], якими підприємства аграрного сектору не завжди забезпечувалися з урахуванням реальних потреб і такі засоби нерідко лише обліковувалися на балансі господарств, зовсім не використовуючись (наприклад, зрощувальні установки в зонах Малеого Полісся зазначених областей), або ж експлуатувалися до перших серйозних ремонтів, зважаючи на тодішню низьку вартість нових машин порівняно з витратами на їхні ремонти (трактори КДП-35, бурякозбиральні комбайни КС-4 тощо).

Отже, тенденція щодо зменшення фондозабезпеченості, тобто вартості основних засобів на одиницю сільськогосподарських угідь, на підприємствах галузі була певною мірою об'єктивною за умови, що вони позбувалися неефективних засобів виробництва. Однак на неї у період 90-х рр. минулого століття стала накладатись інша негативна тенденція, коли основні засоби розбазарювались, зважаючи на гостру потребу населення в техніці та порівняно низьку її вартість на той час: наприклад, колісні трактори реалізовувались по 2,5–3,0 тис. дол. США, тому й фондоозброєність праці – вартість основних засобів у розрахунку на середньорічного працівника – мала би теж різко знизитися.

Так, навіть без урахування купівельної паритетності рублів і гривень, упродовж 1991–2007 рр. фондозабезпеченість сільськогосподарських підприємств стрімко знижувалася: якщо в 1990 р. в них було основних засобів на суму 86900 млн. крб., то у 2005 р. цей показник зменшився до 36365 млн. грн. [3, с. 147]. І хоча після цього почалося нарощування вартості основних засобів, їхня наявність є недостатньою на сільськогосподарських підприємствах, незважаючи на те, що номінально вона становить 104,1 млн. грн.

Але впродовж цього ж періоду, як зазначають вчені ННЦ “Інститут аграрної економіки”, внаслідок низького відтворення сільського населення середньорічна кількість працівників сільськогосподарських підпри-

емств лише за 1990–2001 рр. зменшилася на 2 млн. 750 тис. чол., або більш ніж удвічі [3, с. 63].

Ця тенденція продовжувалась і в наступні роки, проте оскільки скорочення чисельності працівників на сільськогосподарських підприємствах відбувалося випереджаючими темпами порівняно зі зменшенням основних засобів, динаміка фондоозброєності праці за 2000–2012 рр. виглядала навіть позитивною, хоча реальний показник фондозабезпеченості залишається набагато нижчим від рівня 1990 р. (рис. 1.1.1).

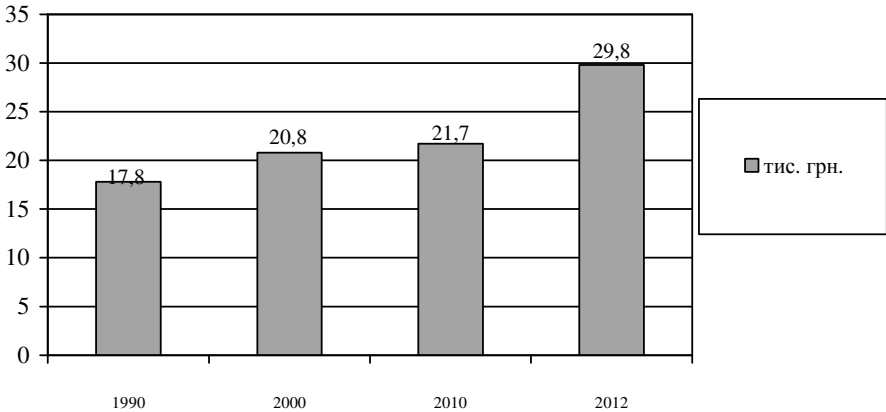

Рис. 1.1.1. Фондоозброєність¹ праці в сільськогосподарських підприємствах України за 1990–2012 рр. (тис. грн.)

Джерело: Статистичний щорічник України. 2012. – К. : Держслужба статистики, 2013; Основні засоби України за 2000–2012 роки : стат. зб. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 8.

Негативна тенденція динаміки фондозабезпеченості й фондоозброєності праці на сільськогосподарських підприємствах в аналізованому періоді спричинена несприятливими умовами для формування необхідних для цього фінансових ресурсів переважно через наростання диспаритету міжгалузевих цінових співвідношень в агропромисловому секторі.

Як констатують вчені ННЦ “Інститут аграрної економіки”, темпи підвищення цін на промислові товари значно перевищували їх зростання на сільськогосподарську продукцію, а тому динаміка нееквівалентності

¹ У статистичній звітності показники наявності основних засобів тощо наводяться разом із мисливством та пов’язаними з ним послугами. Однак, зважаючи на незначну частку останнього, це істотно не впливає на фондоозброєність праці в сільському господарстві.

взаємовідносин сільськогосподарських підприємств з промисловістю була надмірною, оскільки ціни на матеріально-технічні засоби для села підвищились у 98 разів, а на сільськогосподарську продукцію – лише у 20 разів, що призвело до порушення відносно задовільного цінового паритету, який було встановлено у 1990 р. [146, с. 155–158].

Оскільки це супроводжувалося зазначеною вище тенденцією до зменшення обсягів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, то ресурси на підприємствах аграрної сфери були недостатніми для здійснення навіть простого відтворення їхнього потенціалу. Саме недостатнє забезпечення сільськогосподарських підприємств ресурсами відтворення спричинило те, що на балансі більшості з них залишається неефективна, а в соціально-психологічному аспекті – неprestижна та санітарно-гігієнічно небезпечна і енергомістка техніка, третина якої потребує термінової заміни та кардинальної модернізації [41, с. 56].

У справедливості такого висновку переконує кон'юнктура на ринку, де практично необмежено є пропозиція високопродуктивних технологічних комплексів для вирощування сільськогосподарських культур, використання яких забезпечує високу ефективність виробництва насамперед завдяки зниженню питомих витрат пально-мастильних матеріалів на одиницю роботи та майже кратному підвищенню продуктивності праці. Однак попит на такі прогресивні види техніки надто обмежений, незважаючи на пільгове кредитування і можливість застосування лізингу для її придбання.

Отже, можна резюмувати, що недостатня забезпеченість підприємств сільського господарства ресурсами відтворення була однією з головних причин стійкої тенденції до зниження їхньої фондозабезпеченості, яка поєднувалась з іншою об'єктивною тенденцією – зростанням рівня зносу наявних основних засобів через неможливість своєчасної заміни об'єктів.

При цьому варто звернути увагу на певне вуалювання справжнього стану фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств за матеріалами фінансової звітності, де наводяться узагальнені показники про загальну первісну вартість та суму зносу основних засобів – у Балансі ф. № 1 або за окремими групами – у Примітках до річної фінансової звітності ф. № 5, й тому завищується залишкова вартість повністю амортизованих об'єктів унаслідок оприбуткування нових і таким чином усереднена звітна інформація виявляється мимоволі прикрашеною. На це накладаються інфляційні процеси, внаслідок чого придбаний, наприклад, колісний трактор загального призначення Т-150 К-09 відрізняється від свого аналога, за даними 1996 р. майже у 2,8 разу (200,0 тис. грн проти 65,6 тис. грн.), що теж

створює помилкове враження про зростання фондозабезпеченості сільськогосподарств за даними фінансової звітності, адже такий показник визначається у вартісному виразі.

Поглиблений же аналіз, виконаний на прикладі сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, засвідчує, що більше 80% тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів тут були повністю зношені. Крім того, як негативну тенденцію слід розглядати підтримання експлуатаційних властивостей таких основних засобів, які повинні бути виведеними з експлуатації насамперед через їхній моральний знос. Але на практиці ці об'єкти продовжують використовуватися, незважаючи навіть на їхню повну амортизацію, що зумовлено тією самою причиною – відсутністю достатніх ресурсів відтворення для оновлення основних засобів. Водночас це за принципом бумеранга впливає на формування ресурсів відтворення, оскільки значна частина об'єктів використовується нераціонально, зважаючи на надто високу вартість відновлення експлуатаційних властивостей повністю зношених, як правило, шляхом капітальних ремонтів.

Проте ця тенденція певною мірою є об'єктивною, оскільки сільськогосподарські підприємства вимушені здійснювати такі загалом неефективні заходи щодо підтримання експлуатаційних властивостей техніки, зважаючи на неможливість накопичення достатньої маси ресурсів відтворення для її заміни порівняно з витратами на здійснення капітальних ремонтів. Хоч загалом такий підхід з урахуванням перспективи є нераціональним, бо загальна сума витрат на капітальні ремонти за період можливої експлуатації будь-якого об'єкта перевищує вартість придбання нового інколи навіть у 2–3 рази. Правда, це дозволяє, хоч і частково, вирішити проблему фондозабезпечення підприємства в теперішній момент, тоді як інакше вона взагалі буде невирішеною, що теж засвідчує практика багатьох підприємств, в яких через ці причини виведена з обробітку значна площа ріллі.

Ця сама причина – неможливість накопичення достатньої маси ресурсів відтворення, – є основою наступної негативної тенденції, коли на більшості сільськогосподарських підприємств доводиться керуватися у здійсненні процесів відтворення не якісними критеріями основних засобів, а, в першу чергу, їхніми ціновими параметрами, і придбані об'єкти не завжди найновіші з позицій відповідності сучасним вимогам науково-технічного прогресу. Нерідко вже в момент придбання їхній моральний знос очевидний, особливо щодо тракторів, комбайнів, сівалок. Проте порівняно з більш доскональними зарубіжними аналогами обмеженість ресурсів відтворення об'єктивно спонукає сільськогосподарські підприємства до вибору неоптимального варіанта оновлення матеріально-технічної бази,

бо зернозбиральні комбайни США, Німеччини, інших країн далекого зарубіжжя коштують у 3–5 разів дорожче, ніж вітчизняні, наприклад, комбайн Джон Дір 9500 (США) – 244,5 тис. дол.; Кейс-2366 (Німеччина) – 210,8 тис. дол., а КЗС-9-1 “Славутич” (Україна) – 84,1 тис. дол. [3, с. 174, 184].

Тому, як зазначають вчені, сільськогосподарська галузь поки залишається за межами активного впливу науково-технічного прогресу, оскільки тут не лише не відтворюється належним чином і на розширеній основі потенціал з використанням новітніх досягнень науки і техніки, а навпаки, наявне інтенсивне зношування та зниження його якісних характеристик насамперед щодо матеріально-технічної складової, і зазначена тенденція суперечить загальносвітовій. Адже нині практично всі розвинуті країни докладають максимуму зусиль до постійного і прискореного оновлення виробничо-ресурсної бази агропромислового комплексу та поглиблюють інтенсифікацію відтворювальних процесів, розширюючи за рахунок цього можливості зростання добробуту й вирішення соціальних завдань як на селі, так і в державі загалом. Техніка, технологія, продукція, яку виробляють, організація господарської діяльності в агропродовольчій сфері неперервно удосконалюються [41, с. 56–57].

Проте переламати такі негативні тенденції у вітчизняній практиці зусиллями самих сільськогосподарських підприємств неможливо, бо виокремити аграрне виробництво із загального контексту економічних взаємовідносин у державі нереально. Отже, пошук шляхів виходу з цієї ситуації лежить насамперед у площині вирішення проблеми об'єктивності взаємовідносин сільськогосподарських підприємств з партнерами, які поставляють ресурси виробництва в аграрну галузь.

Зокрема, якщо зважити цінові параметри вітчизняної сільськогосподарської техніки через її якісні характеристики, то виявляється, що пропорції зростання цін неадекватні навіть тим, які склалися внаслідок загальних макропропорцій на ринку. Так, кумулятивний індекс інфляції за період 1990–2005 рр. становив 3,148, а вартість однієї кінської сили стала більшою за тракторами у 6,2 разу, вантажними автомобілями – у 4,3 разу, а за комбайнами – у 8,6 разу, дорівнюючи 181–193 долари залежно від марки. Причому упродовж цього періоду відхилення за ціновими параметрами технічних засобів виробництва були більш значними, досягаючи, наприклад, у 2000 р. 11,6, 7,5 та 16,3 разу відповідно¹ (рис. 1.1.2).

¹ Хоча надалі внаслідок насичення ринку цінові параметри техніки після їхнього апогею у 2000 р. суттєво знизились, проте її вартість незіставна з колишньою.

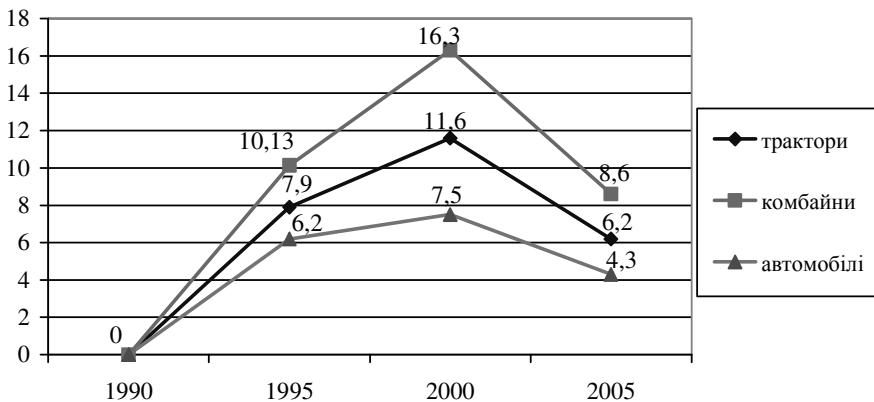

Рис. 1.1.2. Співвідношення вартості одиниці потужності сільськогосподарської техніки

Джерело: [146, с. 159].

Отже, при відтворенні матеріально-технічної бази на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах стався відхід від раціональних вимог щодо її формування, оскільки якісні параметри були на другому плані, тоді як вирішальний вплив здійснювали вартісні чинники, хоча закономірність має бути зворотною. Причому як система ціноутворення, так само й інші складові відносин при відтворенні матеріально-технічної бази не були спрямовані на забезпечення досягнення такої науково обгрунтованої закономірності, оскільки галузь сільськогосподарського машинобудування теж перебуває в стані глибокої економічної кризи, що не забезпечує потрібних інвестицій для запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу, незважаючи на те, що ціни на продукцію цієї галузі непорівнянно зросли, причому переважно це сталося внаслідок обвального зменшення обсягів випуску техніки. В результаті створилось своєрідне замкнуте коло, коли сільськогосподарські підприємства гостро потребують нових високоефективних машин, але не в стані придбати для заміни наявних низькопродуктивних через їхню високу вартість, а машинобудівні заводи не можуть знизити ціни внаслідок того, що в них постійні витрати виробництва надто великі, оскільки їхня виробнича база розрахована на гігантські обсяги випуску техніки, бо ця сфера агропромислового комплексу розвивалась переважно на екстенсивній основі, як і аграрна, де залучалась дедалі більша кількість виробничих ресурсів, а тому й зростала енергомісткість аграрного виробництва [41, с. 25–26]. Врешті-решт надмірні

постійні витрати на підприємствах промисловості унеможливають зниження собівартості техніки в розрахунку на одиницю і зумовлюють ціни на неї, віддалені від ринкової рівноваги.

Водночас, хоча й слабо, за аналізований період все ж таки виявлялася тенденція щодо наближення до науково обґрунтованої закономірності, за якою відтворення засобів виробництва має відбуватись на якісно вищому рівні, що засвідчує придбання здебільшого імпортової, більш досконалої техніки з так званого далекого зарубіжжя, незважаючи на її цінкові параметри, які перевищують вартість вітчизняних або зарубіжних аналогів: вартість однієї кінської сили вітчизняних машин, як зазначалось, становить 181–193, а зарубіжних – від 325 до 647 дол. [3, с. 185].

Як чинник, який стимулює придбання зарубіжних технічних засобів, виступають зведені витрати – сума щорічних витрат у процесі виробництва та капітальних вкладень, скоригованих на нормативний коефіцієнт їхньої ефективності, які, за розрахунками спеціалістів, менші, оскільки високу суму інвестицій перекриває економія на експлуатаційних витратах.

Однак придбати таку техніку можуть лише поодинокі сільськогосподарські підприємства, тим більше, що пільгове кредитування розповсюджується тільки на розрахунки з вітчизняними виробниками. З позицій державної політики протекціонізму це цілком виправдане, тому має бути збережене на перспективу. Разом з тим, невідкладним є вирішення проблеми суттєвого прориву у напрямі освоєння випуску на вітчизняних промислових підприємствах сільськогосподарської техніки з такими якісними характеристиками, які адекватні її вартісним параметрам, адже тільки за такої умови вона може бути конкурентоспроможною і забезпечувати дотримання згаданої вище науково обґрунтованої закономірності у відтворенні основних засобів.

Що ж стосується формування ресурсів відтворення на аграрних підприємствах, то воно повинно базуватись на системному підході з дотриманням усіх його властивостей, в першу чергу, загального зв'язку, цілісності, ієрархічності, багатокритеріальності, структурності, множинності опису, динамічності, оптимальності [170, с. 76].

Отже, поряд із дослідженням тенденцій відтворення основних засобів, не менш важливим це є й щодо оборотних засобів та робочої сили, бо ефективність АПК лише на третину зумовлюється вкладеннями в техніку й устаткування [149, с. 6] і досягти збалансованого стабільного зростання сільськогосподарського виробництва можна лише за умови оптимального поєднання цих трьох складових.

Саме ця передумова є вихідною для здійснення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, оскільки воно відбувається за цілісною системою процесів, яка донедавна, можливо дещо механістично, розглядалась у науковій літературі за теорією взаємозамінюваності ресурсів, коли розраховувались відповідні вартісні показники необхідних основних засобів як коефіцієнти заміни працівників, які вибували з господарств.

Окрім цього, існує чітка закономірність між фондоозброєністю праці та її продуктивністю, як і між наявністю основних засобів та співвідношенням з ними оборотних засобів. У цьому переконує аналіз загальної суми витрат, у тому числі матеріальних та на оплату праці в сільськогосподарських підприємствах (табл. 1.1.3).

Таблиця 1.1.3

Елементи відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств та їхній взаємозв'язок із продуктивністю праці за 2010–2012 рр.

(тис. грн.)

Показники	Україна			В тому числі Тернопільська область		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Оплата праці	6806787,5	9028884,9	11610395,9	130762,8	173221,5	210336,7
Матеріальні витрати	52528244,6	70732223,6	84855675,4	1576557,4	2429935,3	2739157,1
Амортизація	3963116,8	4845674,0	6522972,1	113549,7	148536,8	222672,1
Всього витрат	75009551,0	99265870,6	123739287,7	2094981,5	3105148,5	3724665,2
Продуктивність праці, грн.	132680,4	165229,0	159679,0	149096,0	208978,0	233687,0

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – 88 с. – С. 60–61; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 88 с. – С. 59–60; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 88 с. – С. 60–61; Сільське господарство України 2012 : стат. зб. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 402 с. – С. 229.

Зокрема, як у сільськогосподарських підприємствах України загалом, так і в Тернопільській області існує майже функціональна залежність між елементами відтворення їхнього потенціалу та продуктивності праці: за 2010–2012 рр. ці показники зросли відповідно у 1,65 й 1,2 разу та 1,8 і 1,57 разу. Отже, можна зробити висновок, що вищі темпи відтворення потенціалу в Тернопільській області (1,8 разу), ніж загалом на сільськогос-

подарських підприємствах України (1,65 разу), забезпечили випереджаючий приріст продуктивності праці – 1,57 проти 1,2 разу.

Проте слід зазначити, що Тернопільська область має більш сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільськогосподарського виробництва, ніж інші регіони України. Тому залежність цих показників, на нашу думку, кореляційна, в чому переконує, зокрема, певне зниження продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах у 2012 р. загалом проти рівня 2011 р., тоді як у Тернопільській області тенденція до її зростання за аналізований період була стабільною.

Зрозуміло, що наведені дані не дають вичерпної відповіді на питання, яким має бути оптимальне співвідношення елементів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Проте вони підтверджують справедливість висновків інших учених: лише за умови необхідних пропорцій можна забезпечити відповідний рівень урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин [41, с. 71].

Слід мати на увазі, що відтворення такого елементу потенціалу, як виробничі запаси на сільськогосподарських підприємствах, має певні специфічні особливості, зумовлені тим, що їхній певний обсяг, який споживається у виробництві, в ньому ж виробляється, тобто може бути використаний безпосередньо для розширення виробництва, не набуваючи товарної форми. Таким чином, запаси власного виробництва, витрачені на внутрішнє споживання, не проходять повного циклу кругообороту засобів у процесі відтворення.

Водночас це відбувається не абсолютно ізольовано від формування ресурсів відтворення потенціалу, оскільки собівартість власних виробничих запасів складається з вагової частки придбаних елементів, насамперед пально-мастильних матеріалів, запасних частин, проте й витрати на оплату праці при їхньому виробництві потребують відповідних коштів, а тому в цій частині відбувається кругооборот спожитих у процесі виробництва засобів, за яким капітал загалом проходить три стадії, поперемінно набуваючи грошової, виробничої та товарної форми у повній відповідності до його класичної формули відтворення $G - T - B - T' - G'$, тобто кожна грошова одиниця, інвестована в певні активи для отримання доходу, має приносити грошовий потік [44, с. 146].

До того ж особливістю, яку доводиться враховувати в низці сільськогосподарських підприємств, є необхідність оновлення виробничих запасів, оскільки власні не завжди можна використовувати навіть при їхній достатній наявності через біологічні особливості цих елементів (передусім це стосується насіння, тварин для відтворення основного стада), які уне-

можливлують тривале внутрішнє споживання цих предметів праці на одному й тому самому підприємстві.

Отже, необхідність сортозаміни чи породних властивостей тварин накладає свій відбиток на процеси відтворення в сільському господарстві, що позначається на формуванні ресурсів для цього, оскільки вартісні параметри вищих репродукцій насіння і молодняку тварин, придбаних від елітних чи племінних господарств, значно переважають власні витрати на відтворення виробничих запасів. Проте, як парадокс, нерідко собівартість власного виробництва цих ресурсів наближається до рівня ринкових цін або й перевищує його.

При цьому у сучасних умовах це зумовлено, як правило, зміщенням витрат в ту їхню структурну частину, яка відображає постійні витрати з огляду на зазначену вище причину обвального зменшення обсягів виробництва продукції, яке спричинило вищу питому частку насамперед амортизації у розрахунку на одиницю. Разом з тим, особливістю відтворення в останні роки є те, що на сільськогосподарських підприємствах експлуатуються основні засоби, які повністю амортизовані, і за правилами бухгалтерського обліку амортизація на них не нараховується.

Це створює ілюзію зменшення питомих постійних витрат за цим елементом саме на таких підприємствах, де залишкова вартість більшості об'єктів визначена нульовою, тоді як на інших, де відтворення основних засобів інтенсивне, амортизація досягає у структурі собівартості 6–8%. Однак це скоріше винятки, ніж закономірність, яка може вважатись суттєвою щодо її впливу на формування ресурсів відтворення сільськогосподарських підприємств.

Щодо відтворення трудових ресурсів варто підкреслити, що за економічною теорією йдеться про можливість компенсувати найманому робітникові затрати своїх розумових і фізичних зусиль та можливість забезпечити свою здатність щодо найманої праці у перспективі. Тобто йдеться про відтворення своєї здатності щодо найманої праці. Тому затрати на відтворення робочої сили є затратами на товари та послуги, споживання яких найманим робітником забезпечує його відтворення в широкому розумінні, включно з новими поколіннями робітників. Для цього робітник має відпрацювати, як мінімум, стільки часу, щоб створити еквівалент вартості життєвих засобів, які забезпечують відтворення його робочої сили [106, с. 248–249].

Проведений під цим аспектом аналіз показників підприємств Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей засвідчує, що поряд із продовженням тенденції до зменшення чисельності зайнятих працівників

у галузі сільського господарства, яка була стабільною впродовж усього періоду існування сільськогосподарських підприємств внаслідок урбанізації, все ж таки її прояв зараз має певні особливості.

По-перше, на попередню тенденцію, яка не послабшала, наклалась набагато сильніша, зумовлена ліквідацією на багатьох підприємствах трудоміких галузей виробництва, передусім тваринництва. Крім того, зараз склалася протилежна тенденція щодо оплати праці. Якщо раніше вона зростала і розрив між рівнем оплати праці в інших галузях народного господарства був хоч і значним, однак дещо зменшувався, то тепер її вектор став діаметрально протилежним: поряд із гальмуванням темпів зростання оплати праці у сільському господарстві диспропорція її рівня щодо інших галузей посилилась. Зважаючи на порівняно тривалу дію цієї тенденції відбувається прискорення темпів подальшого скорочення працівників галузі. До того ж в Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях це відбувалось більш інтенсивно, оскільки до цього долучився привабливий з міркувань вищого заробітку ринок праці в зарубіжних країнах, куди в останні роки досліджуваного періоду виїхали в пошуках роботи працівники найбільш продуктивного віку.

Водночас у зазначених областях спостерігалась однакова для всіх інших регіонів України тенденція щодо зменшення питомої частки оплати праці у структурі витрат виробництва, що не вписується в закономірність, визначену в економічній теорії, за якою це може відбуватися лише за умови зростання продуктивності праці. Насправді на сільськогосподарських підприємствах адекватного зростання продуктивності праці не спостерігається і зазначена тенденція суперечить цій закономірності. Якщо найближчим часом її не переламати, це може мати незворотні негативні наслідки щодо відтворення робочої сили в галузі.

Однак концепція формування ресурсів сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, у сучасних умовах не може бути кардинально змінена, оскільки галузь тісно пов'язана і активно впливає на політику держави щодо забезпечення макроекономічних пропорцій від попиту й пропозиції на ринку сировини для переробних підприємств і продовольства до таких відокремлених, як наявність грошової маси в обігу, а отже, рівня інфляції. Необережні адміністративні кроки в цій галузі негативно впливають на інші регулятори загальнонаціональної економіки, що можна проілюструвати на зерновій кризі 2003 р.: надмірний експорт, який початково мав би сприяти залученню значних ресурсів в галузь, спричинив зворотний ефект, що зумовило додаткові втрати державного бюджету. Водночас, як приклад протилежного впливу, раптове підвищення пенсій у жо-

вті 2004 р. зумовило неконтрольоване підвищення цін на споживчому ринку, погасити яке всі спроби тодішнього уряду виявились невдалими.

А тому основоположний підхід академіка УААН П. Саблука щодо включення як ресурсоформуючої складової вартості землі в ціну виробника треба розуміти не прямолінійно, тобто як здійснення негайно – завтра, а тільки у перспективі, з поетапним упровадженням. На першому етапі слід домогтися удосконалення системи фінансового забезпечення підприємств АПК через покращення його структури, в якій домінує значення повинні мати власні джерела формування ресурсів відтворення. З цією метою необхідно здійснити заходи макроекономічного характеру щодо стимулювання розширення місткості внутрішнього продовольчого ринку, підвищення купівельної спроможності населення¹. Для забезпечення зростання платоспроможності, заощаджень господарств та їхньої трансформації в інвестиції потрібно зменшити надмірну диференціацію доходів різних груп населення [149, с. 95]. Практично такий підхід означає, що в цьому періоді просте відтворення здійснюватиметься за рахунок власних коштів, тому ціни можна встановлювати на рівні, який забезпечує мінімальну прибутковість, щоби не спричинити інфляційних процесів, а розширене – за рахунок кредитів банку та бюджетного фінансування.

Отже, можна резюмувати, що закономірністю, зумовленою розглянутими тенденціями процесу відтворення на сільськогосподарських підприємствах, є його повна відповідність викладеному в економічній теорії принципу акселератора, суть якого полягає в тому, що рівень інвестицій визначається переважно темпом зміни обсягів виробництва, тобто він буде високим при зростанні валової продукції, і навпаки, інвестиції будуть малі при зворотній тенденції [87, с. 95].

Додамо, що ця закономірність не може бути іншою, оскільки, якщо абстрагуватись від особливостей сільськогосподарського виробництва, зокрема його значної залежності від природно-кліматичних умов та впливу диспаритету взаємовідносин між партнерами, процес відтворення потенціалу здійснюється за класичною схемою кругообороту виробничих фондів з дотриманням загального причинно-наслідкового взаємозв'язку.

Водночас в аграрному виробництві економічний процес відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, незалежно від його суспільного характеру, завжди пов'язаний з природним. А тісний взаємозв'язок

¹ Визначені вченим етапи (відповідно перший (2010 р.) і наступний (2015 р.)) дотримані не були, оскільки передбачені заходи макроекономічного характеру, незважаючи на їхню нагальну необхідність, так і не здійснені. В результаті маємо пролонгацію проблеми фінансового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств на невизначений термін, що тільки ускладнить її вирішення у перспективі.

економічних процесів з природними зумовлює значний вплив останніх на результати господарської діяльності, а через них – на темпи відтворення [136, с. 322], оскільки саме висока ефективність виробництва є передумовою створення можливостей для формування необхідних для цього ресурсів.

Відтворення потенціалу за економічною сутністю можна розглядати, з одного боку, як сукупність економічних процесів, пов'язаних з формуванням необхідних для цього ресурсів, а з іншого – як суто технічні процеси поновлення чинників виробництва, які іменують виробничими ресурсами [96, с. 13]. Такий підхід ґрунтується на автохтонній етимології франкомовного слова “resources”, яке походить від латинського “resurgo” і буквально означає “підіймаюсь, виникаю знову”, що відповідає суті процесу відтворення. Вживається така дефініція як для означення матеріальних засобів, цінностей, запасів, так і коштів [151, с. 586]. Внаслідок цього проходить змішування дефініцій і як синоніми вживаються різні за змістом.

На думку окремих економістів, така неоднозначність відображає, поперше, відірваність вітчизняної економічної науки від тих процесів, перетворень і явищ, які нині відбуваються в українській економіці. По-друге, це свідчить про певне нерозуміння функціонування ринкової економіки та її законів, які поступово, але постійно приходять на зміну командно-адміністративній системі, або принаймні про невдалу спробу поєднати закономірності цих двох систем у єдиному симбіозі [147, с. 96].

Не поділяючи такої категоричності оцінок, зазначимо, що це підкреслює необхідність певних уточнень трактування сутності категорії “ресурси відтворення” потенціалу, виходячи з концепції нашого дослідження. Зокрема, необхідно уточнити сутність і правомірність застосування зазначених категорій щодо таких чинників виробництва, які відображають систему відносин людина-природа і в контексті відтворення складаються з особистих – робоча сила та уречевлених факторів виробництва – предмети й засоби праці [136, с. 17–18].

На нашу думку, необхідно розрізнати ресурси відтворення від фінансових ресурсів насамперед тому, що перші, крім власних і позичених коштів, включають сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки, тварин на вирощуванні й відгодівлі тощо. Отже, якщо виходити з того, що фонди споживання й матеріального стимулювання спрямовані на особисте (невиробниче) споживання (р) [103, с. 19], то треба визнати, що маса фінансових ресурсів неадекватна ресурсам відтворення потенціалу.

Однак у науковій літературі трактування сутності фінансових ресурсів надмірно розширене. Зокрема, до них відносять, поряд із грішми, ос-

новні й оборотні фонди, фонди обігу, статутний капітал [50, с. 17, 21], тобто ігнорується те, що економічний зміст цих складових неоднаковий.

Так само необґрунтованою, на наш погляд, є думка, що ресурси відтворення включають такі елементи: а) статутний капітал; б) резервний капітал; в) додатковий вкладений та інший додатковий капітал у вигляді коштів фонду дооцінки основних засобів, нематеріальних активів, інших оборотних активів, перевищення вартості реалізації акцій над їхньою номінальною вартістю (в акціонерних товариствах), іншого додаткового власного капіталу; г) нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток у господарському обороті; д) резерви забезпечення наступних витрат і платежів (у вигляді низки цільових фондів і фондів цільового фінансування); е) відстрочені податкові зобов'язання; є) короткотермінові та довготермінові кредити комерційних банків й інші короткотермінові та довготермінові фінансові зобов'язання; ж) кредиторська заборгованість усіх видів, включаючи борги з бюджетних платежів, постачальникам, іншим діловим партнерам, у тому числі за виданими векселями, робітникам і службовцям з оплати праці; з) інші довготермінові та короткотермінові позикові кошти, що відображаються у пасиві бухгалтерського сальдового балансу [96, с. 210–211].

У цьому разі практично ототожнюється з ресурсами відтворення загальна сума пасивів підприємства, відображених у його “Балансі” ф. № 1, тоді як забезпечити розширене відтворення потенціалу можна лише реальними засобами – коштами чи іншими швидколіквідними активами. Тому поділяємо думку про недостатню переконливість поглядів науковців, які вважають, що ресурсами відтворення є всі грошові фонди, в тому числі й позичені кошти [81, с. 25].

Проте навіть тоді, коли розмежовуються джерела та власне ресурси відтворення потенціалу, це теж здійснюється не завжди обґрунтовано, оскільки до перших зараховують власний капітал, виручку від ліквідації основних засобів, амортизацію, прибуток, кредити банків тощо, а до других – лише гроші, що надто розширює зміст першої категорії та звужує його щодо останньої.

Водночас, хоча не всі кошти є ресурсами відтворення, оскільки перше поняття значно ширше від другого, на сільськогосподарських підприємствах до останніх обґрунтовано, крім частини коштів, можна відносити такі швидколіквідні активи, як зерно, цукор, молодняк тварин та роботи й послуги, виконані для капітального будівництва власними силами, а також виробничі запаси власного виробництва (насіння, корми, гній), які вико-

ристовуються в процесі натурального обороту для забезпечення простого і навіть розширеного відтворення їхнього потенціалу.

Таким чином, висновок В. Опаріна, який стверджує, що є всі підстави визнавати поняття “капітал” і “фінансові ресурси” близькими за змістом [124, с. 26], може бути правильним лише з ретроспективного погляду, бо власний капітал підприємства жодним чином не може розглядатись як потенційне джерело формування ресурсів простого чи розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, адже його неможливо перетворити у будь-який їхній вид, оскільки він є особливою економічною категорією, яка відображає сукупну вартість нагромаджених активів підприємства за рахунок різних джерел, що використовувалися для цього, – внесків засновників чи благодійних внесків або бюджетних асигнувань при створенні підприємства на стартовому етапі та реінвестування прибутку – в наступному.

Як власне джерело фінансування підприємства він може розглядатись лише під аспектом їхнього уречевлення в матеріальних носіях, тобто активах, сформованих у минулому, але ніяк не як потенційний чинник формування ресурсів відтворення в перспективі. Тобто власний капітал – це частина фінансових ресурсів, сформованих ще до початку діяльності підприємства, які були інвестовані в оборот і приносять доходи від цього. Лише в такому сенсі його можна вважати перетвореною формою фінансових ресурсів [19, с. 64; 171, с. 77].

Загалом власний капітал точніше було би відносити до потенційних витрат, оскільки він відображає сумарну заборгованість перед засновниками підприємства, які авансували в нього свої кошти раніше. Саме у випадках необхідності погашення такої заборгованості доводиться вишукувати потрібні фінансові ресурси, які можна отримати за рахунок реалізації нагромаджених на підприємстві активів лише частково, адже незважаючи на те, що за економічною теорією власний капітал відображає вартість основних і оборотних засобів підприємства за вирахуванням його зобов'язань, як правило, ринкова ціна таких активів набагато менша від його суми. При виході засновників підприємства для виплати їхньої частки власних фінансових ресурсів, отриманих від ліквідації активів, здебільшого не вистачає, і для цього використовують сформовані за рахунок інших джерел. Тому власний капітал можна розглядати лише як фінансові ресурси, які були спрямовані в минулому на розширене відтворення основних та оборотних засобів, і висновок В. Белолипецького, що рівності фінансових ресурсів і капіталу не буває, бо у стандартній звітності подані не фі-

нансові ресурси як такі, а їхні перетворені форми – зобов’язання і капітал, є обґрунтований [19, с. 64].

Аналізуючи наведені трактування вчених, які досліджували проблему формування ресурсного забезпечення відтворення потенціалу, спробуємо сформулювати власне розуміння сутності цієї категорії щодо сільськогосподарських підприємств. На нашу думку, ресурсне забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств може здійснюватися за рахунок частини коштів та швидколіквідних активів, а також виробничих запасів власного виробництва, цільове призначення яких – використання для заміщення спожитих у виробничому процесі основних і оборотних засобів, відтворення робочої сили. Їхня відмінність від джерел формування ресурсів відтворення в тому, що власне ресурси неможливо розділити на складові, оскільки походження будь-якого виду ресурсів може бути комбінованим.

Наприклад, джерелами вільних коштів на поточному рахунку в банку можуть бути амортизація, прибуток, виручка від реалізації основних засобів або й навіть внески засновників чи емісія акцій, а запаси готової продукції сформовані за рахунок як власних коштів, так і кредитів банку. Джерела ж формування ресурсів відтворення потенціалу в жодному випадку не змішуються і завжди зберігають своє цільове призначення, не зважаючи на те, що власне ресурси, сформовані за їхній рахунок, можуть використовуватись на різні цілі: кошти – на сплату податків, штрафів; інші швидколіквідні активи – на виплату дивідендів, внутрішнє споживання чи списуватись як природні чи надзвичайні втрати.

Таким чином, у контексті дослідження треба уточнити сутність категорій “джерела ресурсів відтворення потенціалу” та “виробничий потенціал відтворення” з цих позицій. Загалом джерелами ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств є не вся сума доходів, отриманих ними в результаті своєї діяльності, а лише адекватна прибуткові та амортизації. За рахунок цих джерел формуються власні ресурси відтворення, причому не тільки у грошовій формі, бо, як зазначалось вище, значна частина швидколіквідних активів не проходить грошової стадії кругообороту.

Водночас до складу фінансових ресурсів входять не тільки власні кошти, а й позичені – кредити банків та бюджетне фінансування. Однак це не означає, що фінансові ресурси є ширшим поняттям, ніж джерела ресурсного забезпечення, бо в будь-якому разі останні означають масу ресурсів, яка може бути спрямована на придбання матеріальних засобів – виробничого потенціалу відтворення, і вона включає як власні, так і позичені кош-

ти та швидколіквідні активи, що не проходять грошової стадії кругообороту. Саме це є характерним для сучасного стану сільського господарства, тому дефініція “джерела ресурсного забезпечення”, на наш погляд, якраз і є адекватною для цієї галузі.

У зв’язку з викладеним вище дефініція “виробничий потенціал відтворення” жодним чином не може трактуватися в сенсі джерел ресурсного забезпечення відтворення, бо перша означає матеріальні чинники, придбані за рахунок других для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1.1.3).

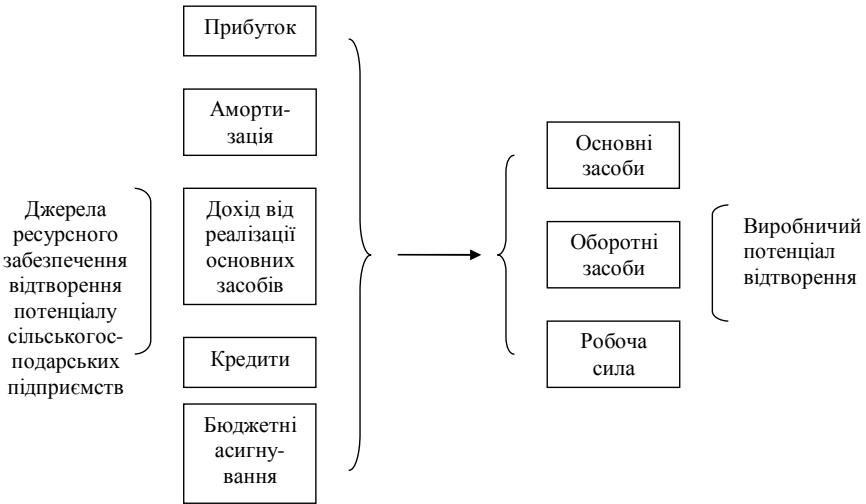

Рис. 1.1.3. Співвідносність джерел ресурсного забезпечення та виробничого потенціалу відтворення

Таким чином, ресурсне забезпечення відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах здійснюється за рахунок власних джерел, позичених коштів та бюджетного фінансування. А власні джерела ресурсів відтворення – поняття ширше, ніж фінансові ресурси відтворення, які є лише складовою перших.

Причому з ресурсами відтворення не можна ототожнювати нерозподілений (тимчасово невикористаний) прибуток або забезпечення наступних витрат і платежів, оскільки вони належать до пасивів підприємства, нарівні зі статутним, резервним чи додатковим капіталом. Якщо нерозподілений прибуток належить до джерел ресурсного забезпечення відтво-

рення потенціалу на тривалий термін (причому, як зазначають науковці [166, с. 100], навіть нерозподілений прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства, продовжує бути власністю акціонерів, просто останні дають змогу реінвестувати його, бо вдала реінвестиція обертається підвищенням ринкової ціни підприємства, збільшуючи в такий спосіб добробут власників), то забезпечення наступних витрат і платежів є лише короткотерміновим джерелом, оскільки вони відображають суму майбутніх витрат на оплату відпусток, гарантійних зобов'язань, додаткового пенсійного забезпечення, тобто для їхнього покриття доведеться так само вишукувати відповідні кошти.

До того ж при створенні забезпечень майбутніх витрат і платежів їхня прогнозна сума включається у витрати виробництва, а тому вона зумовлює зростання собівартості продукції, а отже, зменшення прибутку від її реалізації.

Отже, навіть при відображенні джерел ресурсного забезпечення відтворення потенціалу доводиться враховувати те, що взаємозв'язок нерозподіленого прибутку та забезпечення наступних витрат і платежів є діаметрально протилежним, а перетворення їх у ресурси відтворення відбувається лише після здійснення процесу реалізації продукції, робіт чи послуг та надходження коштів від покупців і замовників.

Водночас ці джерела відрізняються за своїм змістом від власного капіталу, який відображає суму ресурсів, що була уречевлена в основні й оборотні засоби підприємства, а нерозподілений прибуток та забезпечення наступних витрат і платежів є потенційними джерелами відтворення, матеріалізованими в коштах, дебіторській заборгованості покупців і замовників (причому забезпечення наступних витрат і платежів матеріалізовані також у нереалізованій готовій продукції).

Розглядаючи згадану співвідносність дефініцій, слід зауважити, якщо кредити банку можна вважати еквівалентом фінансових ресурсів, то амортизація чи прибуток стають ними лише в результаті тривалого кругообороту засобів виробництва у процесі відтворення потенціалу, проходячи стадії: грошовий капітал → виробничий капітал → амортизація основного капіталу → формування амортизаційного фонду підприємства → заміщення зношеного капіталу та перетворення його у грошову форму → авансування капіталу в новий цикл обороту [136, с. 182]. Коли ж передостання стадія кругообороту не відбулася, то ці джерела ресурсного відтворення (тобто амортизація й прибуток) матеріалізуються в сільськогосподарській продукції та інших швидколіквідних активах.

В цьому контексті звернемо увагу на те, що окремі вчені заперечують можливість віднесення амортизаційного фонду до джерел фінансування простого відтворення, вказуючи, що це наслідок традиційного підходу, сформованого за часів СРСР щодо його відображення як джерела – пасиву, вважаючи амортизацію звичайними витратами [49, с. 12], або й навіть пропонують виключити вимогу законодавства про обов'язкове його створення, мотивуючи це необхідністю для підприємства вільно розпоряджатися своїми коштами [25, с. 41].

Водночас академік НАН М. Чумаченко довів, що двояка функція амортизації виникла ще при зародженні товарного виробництва і зберігається при всіх суспільно-економічних формаціях. Оскільки амортизаційні відрахування є не фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, вони повертаються підприємству у вигляді виручки від реалізації продукції, утворюючи таким чином власні кошти підприємства для фінансування інвестицій [186, с. 6, 8].

Продовжуючи розгляд цієї проблематики, можна зазначити, що на практиці доволі частими є ситуації, коли за наявності значної маси прибутку для фінансування капітальних інвестицій доводиться використовувати кредити банків, оскільки на рахунках сільськогосподарських підприємств немає власних коштів. Разом з тим, не менш розповсюдженим є становище, коли на багатьох підприємствах бракує власних коштів навіть для фінансування простого відтворення основних засобів, хоча на кожному з них щороку нараховуються значні суми амортизації. Це засвідчує, зокрема, аналіз джерел ресурсів відтворення за групами сільськогосподарських підприємств (табл. 1.1.4).

Якщо навіть додати до суми прибутку нараховану амортизацію, яка в збиткових тільки перекриває суму збитку, то й тоді в середньому на одне сільськогосподарське підприємство, включене у групування, за період 2010–2012 рр. припадало лише 333,8 тис. грн. власних фінансових ресурсів, що надто мало, аби вони могли забезпечити суттєве нарощування відтворення свого потенціалу. Тому й не дивно, що капітальні інвестиції в розрахунку на одне господарство, хоча й мають тенденцію до зростання, становили в середньому за 2010–2012 рр. всього 188 тис. грн. За таких умов навіть просте відновлення потенціалу сільгоспідприємств можливе не раніше, ніж через чверть століття.

Таблиця 1.1.4

Групування сільськогосподарських підприємств України
за сумою власних фінансових ресурсів відтворення потенціалу
у 2010–2012 рр.

Роки та групи підприємств		Кількість підприємств у групі, од.	В середньому на одне господарство отримано (тис. грн.):		
			Прибутку (збитку)	Амортизації	Капітальних інвестицій
2010	Прибуткові	5793	384,6	47,4	142,1
	Збиткові	2566	–202,4		
2011	Прибуткові	7258	415,8	55,8	192,2
	Збиткові	1434	–342,8		
2012	Прибуткові	6532	516,2	78,5	229,7
	Збиткові	1778	–380,0		

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – 88 с. – С. 7; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 88 с. – С. 7; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік : стат. бюл. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 88 с. – С. 7; Сільське господарство України 2012 : стат. зб. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 402 с. – С. 33, 54.

Незважаючи на те, що загалом смислова розбіжність зазначених дефініцій знаходиться на поверхні цього процесу, лише зараз, коли в Україні стали доступними наукові праці провідних зарубіжних вчених, недосконалість їхнього традиційного трактування стала очевидною. Проте донині відмінність фінансових ресурсів відтворення від їхніх джерел науковцями не сформульована, хоч увага окремих з них більшою мірою зосереджується на невідповідності теорії й практики ресурсного забезпечення розширеного відтворення.

Зокрема, відзначається, що амортизація може бути фактором розширеного відтворення, оскільки, по-перше, засоби праці, що вибули з ладу, замінюються новими, більш продуктивними, по-друге, амортизація відбувається неперервно, а заміна засобів праці в натурі – періодично, через певні відрізки часу. Протягом цього часу амортизаційні суми можуть бути використані для купівлі додаткових засобів праці, тобто як фонд нагромадження [117, с. 261], що суперечить її сутності, бо з позицій взаємозв'язку джерел фінансування розширеного відтворення це є нонсенсом, поскільки, в першу чергу, для цієї мети мав би використовуватися прибуток.

Адже класичне визначення амортизації (лат. “amortisatio” – “погашення”) як процесу поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування, тобто перевтілення вартості з необоротних активів в оборотні шляхом перенесення її живою працею на готову продукцію, товари або послуги, що створюються, [89, с. 25] означає, що вона практично дорівнює втраченій вартості основних засобів, а тому за рахунок амортизаційного фонду підприємства забезпечується лише просте відтворення засобів праці в натурі [117, с. 261], і це заперечити не можна.

Однак, як зазначають зарубіжні дослідники, амортизаційні відрахування є експлуатаційними витратами, що не спричиняють грошових витрат [30, с. 71]. Ці відрахування є не фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, вони компенсуються підприємству, але тільки під час реалізації на стадії розподілу, коли капітал повертається у свою грошову форму як виручка та відбувається формування реальних ресурсів у момент виникнення фінансового (грошового) забезпечення доходу і, таким чином, утворюють власні кошти підприємств для фінансування інвестицій [186, с. 6].

Тому шлях із моменту відображення амортизаційних відрахувань і перетворення їх у реальний ресурс відтворення доволі довготривалий, а здійснюється він на інших стадіях кругообороту виробничих фондів. Отже, тільки в результаті продажу вартість товарів набуває грошової форми, як і трансформована в оборотні засоби частина вартості необоротних активів.

Однак і на цьому етапі не можна вважати, що амортизація є джерелом фінансування відтворення основних засобів. Як зазначає Г. Кірейцев, лише за умови завершення розрахунків з покупцями трансформована з необоротних активів в оборотні частина вартості основних засобів як амортизаційний фонд перетворюється в реальне джерело інвестицій, у реальний *фінансовий ресурс* (курсив наш – І. Х.) цільового призначення. Це означає, що лише тоді, коли акт продажу товарів відбувся, амортизація як економічна категорія завершує свій життєвий цикл, а нараховані суми амортизації становитимуть фінансове забезпечення нових реальних інвестицій в основні засоби [89, с. 25].

Водночас це не означає, що здійснення таких інвестицій, які навіть зумовили розширене відтворення основних засобів у натурі, дає підстави вважати, що їхнім джерелом є амортизація, адже йдеться про грошові потоки, використані для фінансування, виокремити в яких частку амортизації неможливо. Переважно на сільськогосподарських підприємствах у грошових потоках акумульовано не тільки різні джерела фінансування як простого, так і розширеного відтворення, а й суму коштів для оплати ви-

трат, здійснених у невиробничій сфері, необхідних для погашення зобов'язань перед бюджетом. Тому розмежувати тут кошти за складовими частками не можна і недоцільно. Але при цьому безсумнівно є потреба розмежування ресурсів відтворення за першопочатковими джерелами, бо без цього не вдасться забезпечити контроль за їхнім цільовим використанням.

Він ускладнюється й через те, що на кожному підприємстві є значна дебіторська заборгованість покупців чи замовників, яку в економічній теорії [50, с. 157] визнають як складову фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу підприємств. Потрібно зазначити, що таке однозначне трактування правомірне не у всіх випадках, незважаючи на те, що вона відображається в другому розділі “Балансу (Звіту про фінансовий стан)” ф. № 1 разом із грошовими коштами і вважається швидколіквідними активами. За умови збитковості діяльності підприємства грошові потоки, які очікуються від погашення дебіторської заборгованості, не завжди достатні не тільки для формування фінансових ресурсів розширеного відтворення, а й навіть для простого відтворення його потенціалу.

Водночас можлива й протилежна ситуація, коли маса прибутку за “Звітом про фінансові результати (Звітом про сукупний дохід)” ф. № 2 менша, ніж сума коштів, отриманих підприємством від покупців чи замовників на рахунок у банку, що трапляється тоді, коли йому перераховані аванси під майбутні поставки продукції, виконання робіт чи послуг. В такому разі видається, що фінансові ресурси розширеного відтворення потенціалу підприємства, котрі, як зазначалось, є лише частиною прибутку, його перевищують. Тому для визначення фактичної суми ресурсів у таких випадках треба враховувати кредиторську заборгованість за отриманими авансами, яка відображається в пасиві “Балансу” ф. № 1.

Зауважимо, що навіть податок на прибуток чи фіксований сільськогосподарський податок теж впливають на формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств, оскільки, відображаючись за методом нарахування, зумовлюють зменшення прибутку підприємств, тоді як реальні витрати на їхню сплату відбуваються за касовим методом, що робить вплив цих платежів на визначення прибутку подібним до впливу амортизації основних засобів.

У зв'язку з цим треба визнати, що показник прибутковості, розрахований за касовим методом, є абсолютно релевантним (інформаційно корисним) для прийняття управлінських рішень фінансового характеру, а тому аналіз співвідношення прибутку і чистого руху коштів повинен стати од-

ним з головних при формуванні фінансових ресурсів відтворення [102, с. 18, 20–21].

Проте тоді треба мати на увазі, якщо на сільськогосподарських підприємствах при визначенні прибутку за сучасних умов виходити тільки з методу нарахування, то джерела відтворення звужуються, оскільки при цьому випадають такі оборотні засоби, як товарна продукція (тварини, зерно, цукор, отриманий у результаті переробки цукрових буряків на давальницьких умовах), яка є такими ж реальними ресурсами, як вільні кошти чи кредити банків або бюджетне фінансування.

Отже, не заперечуючи того, що головним джерелом ресурсного забезпечення розширеного відтворення є прибуток, вважаємо, що ототожнювати його з фінансовими ресурсами не можна. Водночас в умовах інфляції не слід категорично стверджувати, що фінансові ресурси, сформовані за рахунок прибутку, спрямовуються винятково на розширене відтворення засобів виробництва, бо, хоча заміна повністю зношених об'єктів основних засобів нерідко відбувається в незмінних або й скорочених фізичних обсягах, за сумою використаних ресурсів це виглядає як розширене відтворення, що особливо помітне за гіперінфляції (такою вважається інфляція, темпи якої перевищують 100% на рік, що відбувалося в 1993–1994 рр., коли вони становили в Україні 10516% та 401% відповідно).

Однак і в умовах повзучої інфляції – при її рівні 4–12% на рік чи галопуючої – в межах 13–100% дія кумулятивного інфляційного коректора зумовлює необхідність використання значної частки таких фінансових ресурсів для покриття витрат, пов'язаних з простим відтворенням виробничих фондів, бо, як зазначалось вище, витрати в розрахунку на одиницю потужності тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів чи вартість головомісць у тваринницьких приміщеннях тощо невпинно зростають.

Причому це однаково стосується і самих ресурсів відтворення, наприклад, вільних коштів, які зберігаються на рахунках у банку, оскільки їхня номінальна вартість не відображатиме реальної, що можна проілюструвати на прикладі ПОП “****” Тербовлянського району, де залишок таких коштів на початок 2000 р. становив 350 тис. грн., збільшившись ще на 25 тис. грн. Отже, за даними “Балансу (Звіту про фінансовий стан)” ф. № 1 можна зробити помилковий висновок про збільшення цього елементу фінансових ресурсів у $(375 : 350)$ 1,07 разу. Проте, враховуючи, що за 2000 р. індекс інфляції становив 25,6%, реальна купівельна спроможність цих коштів на кінець року дорівнювала всього $[375 : (350 \cdot 1,256) \cdot 100]$ 85,3 відсотка, тобто за наявності 375 тис. грн. можна було профінансувати

відтворення виробничих фондів за їхніми натурально-речовими ознаками, еквівалентними лише $(375 \cdot 85,3 : 100)$ 320 тис. грн.

Подібне нівелювання реальної маси вільних коштів як фінансового ресурсу відтворення потенціалу підприємства є перманентним упродовж наступних років, але найбільш відчутним у 2004–2010 р., оскільки індекс інфляції коливався в межах 12,3% (2004 р.) – 9,1% (2010 р.), досягаючи апогею у 2008 р. – 22,3%, а перед тим у 2007 р. – 16,6%. Поряд зі збільшенням вільних коштів відповідно зростають реальні втрати фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств: наприклад, у ПОП “***” при двократному збільшенні номінальної суми залишку грошей на рахунку в банку з 7545 до 15586 тис. грн. втрата їхньої купівельної спроможності за 2010 р. становила 1,3 млн. грн. У наступні роки (2011–2012) такі втрати були меншими, зважаючи на нижчі індекси інфляції, але доволі значимими, зважаючи на стрімке зростання залишку вільних коштів – до 26,2 млн. грн. за станом на 01.01.2013 р.

Тому намагання зміцнювати свій фінансовий стан шляхом “відкладання” інвестицій за цих умов є нерациональним навіть тоді, коли індекс інфляції суттєво знижується, як у 2012 р. – до 0,2%, адже зменшення цих відносних показників не завжди означає те саме щодо абсолютних, якими є фінансові ресурси відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Виваженішим вважаємо інвестування таких коштів у відтворення їхнього потенціалу, не виходячи за межі фінансової безпеки.

Коли це неможливе з огляду на недостатність коштів поточного періоду для здійснення необхідних інвестицій у його проміжку, то можна використати такий спосіб нагромадження цього фінансового ресурсу відтворення потенціалу підприємства, як зберігання грошей на депозитному рахунку.

Особливо це актуальне для тих підприємств, де мова може наразі йти лише про просте відтворення їхнього потенціалу, зважаючи на те, що навіть методика визначення такого джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення, як амортизаційний фонд, не дозволяє забезпечити його реальне обчислення, оскільки виявляється дія так званого “лага запізнювання”, суть якого в тому, що амортизація нараховується за незмінними нормами від постійної первісної вартості об’єктів, тоді як внаслідок інфляційних процесів їхня реальна вартість не збігається з номінальною. Тому в підсумку виявляється, що для простого відтворення потенціалу в умовах інфляції амортизаційний фонд буде завжди недостатнім для формування необхідних фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів за номінальними цінами на момент заміни вибулих

об'єктів. Отже, оскільки тенденція до інфляції за період 2000–2012 рр. залишилася в Україні незмінною, більшість сільськогосподарських підприємств намагається навіть при можливості акумулювання вільних коштів для створення фінансових ресурсів у перспективі використовувати їх відразу після надходження на рахунки в банку, щоб не допустити інфляційних втрат.

На нашу думку, такий підхід, виправданий з тактичних міркувань, не може бути обґрунтованим на перспективу, бо здійснення розширеного відтворення неможливе без накопичення відповідних ресурсів з урахуванням стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств. Окрім того, це є одним із чинників розкручування маховика інфляції, зважаючи на циклічність надходження коштів на рахунки сільськогосподарських підприємств від покупців і замовників, а виходом із цього може бути вкладення вільних коштів на депозитні рахунки в банках або придбання інвестицій – цінних паперів завдяки можливості знівелювати вплив інфляційного чинника за рахунок їхнього дисконтування, якщо банківський процент перевищуватиме індекси інфляції. Проте наразі нестійкість фінансової кон'юнктури обмежує застосування цих механізмів протидії інфляції.

Заодно зазначимо, що вплив інфляційного чинника зумовлює також знецінення дебіторської чи кредиторської заборгованості, оскільки “ціна” фінансових зобов'язань підприємства, які воно має на певний момент (кредити, кредиторська заборгованість), і грошових зобов'язань партнерів на його користь (дебіторська заборгованість) залежить від темпів майбутньої інфляції. Це зумовлює відрив реальних фінансових ресурсів відтворення від номінальних значень “нетто-дебіторів” та “нетто-кредиторів” [96, с. 96], причому в діаметрально протилежних векторних спрямуваннях. Якщо за таких умов погашення дебіторської заборгованості позначається на формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу негативно, оскільки реальна купівельна спроможність отриманих коштів не відповідає ціні “нетто-дебітора” на дату виникнення, то стосовно “нетто-кредиторів” з позицій підприємства це виглядає як позитивний чинник, якщо при цьому не застосовуються санкції за несвоєчасне погашення заборгованості.

Саме такою є практика договірних взаємовідносин на сільськогосподарських підприємствах, що, зокрема, підтверджують наведені дані, оскільки навіть за умови порушення термінів розрахунків позови партнерам не пред'являються, зважаючи на тривалість судових процесів, чим керується більшість сільськогосподарських підприємств. Принаймні майже

стихійно складається таке співвідношення, коли кредиторська заборгованість суттєво перевищує дебіторську, і пояснюється це, на нашу думку, передусім їхнім незадовільним фінансовим станом, який змушує вдаватися до такого способу забезпечення платіжного балансу. Бо, наприклад, в згаданому ПОП “***”, яке має вдосталь вільних коштів – їхня частка на початок 2013 р. становила 37,4% від загальної суми оборотних активів, співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості протилежне (табл. 1.1.5).

Зокрема, враховуючи співвідношення тут дебіторської і кредиторської заборгованості, можна стверджувати, що це позначається негативно на формуванні ресурсів відтворення, оскільки на цьому підприємстві вплив співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості на формування ресурсів відтворення потенціалу від’ємний: сума дебіторської заборгованості перевищує кредиторську в 1,87 разу.

Проте й на тих сільськогосподарських підприємствах, де це співвідношення з їхніх позицій є позитивним, негативний вплив на формування фінансових ресурсів відтворення очевидний, адже це зумовлює будь-яка сума дебіторської заборгованості, зважаючи на те, що покупці та замовники свої борги повинні погашати упродовж семи днів. Тому вплив цієї заборгованості на формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств після зазначеного терміну можна розцінювати як негативний, оскільки з урахуванням індексів інфляції, якщо послуговуватись термінологією М. Коробова [96, с. 96], “нетто-дебіторська” заборгованість завжди буде меншою, ніж її номінальна сума.

В контексті цієї проблематики зазначимо, що в економічній літературі немає чіткого визначення дефініції “грошовий потік” щодо співвідносності з фінансовими ресурсами відтворення потенціалу підприємств. Наприклад, наявне формулювання, що грошовий потік – це сума чистого прибутку підприємства, тобто прибутку, який залишається в його розпорядженні після сплати податків з нього (за прийнятою в зарубіжній економічній теорії термінологією – “прибуток – нетто”) плюс сума амортизаційних відрахувань (на основні засоби, нематеріальні активи), які надходять підприємству у складі виручки від реалізації продукції [96, с. 28], котре, на нашу думку, абсолютно не відображає сутності цієї категорії, оскільки не розмежовуються джерела фінансових ресурсів та кошти, що їх уособлюють.

Розрахунок впливу дебіторської і кредиторської заборгованості
на формування ресурсів відтворення ПОП “***”
Теребовлянського району Тернопільської області¹

Заборгованість за станом на 1.01.2013 р., тис. грн.						Різниця між кредиторською і дебіторською заборгованістю
Дебіторська			Кредиторська			
Вид заборгованості	Дата виникнення	Сума	Вид заборгованості	Дата виникнення	Сума	
За товари, роботи, послуги	25–26.12.2013	2026	За товари, роботи, послуги	30.12.2013	774	– 1252
За розрахунками з бюджетом	20.12.2013	8	За розрахунками з бюджетом	28.12.2013	5	– 3
За виданими авансами	18.12.2013	2703	Зі страхування	30.12.2013	145	–
Інша поточна заборгованість	19.12.2013	113	З оплати праці	30.12.2013	502	–
			Із внутрішніх розрахунків	24.11.2013	1164	–
Разом		4850	Разом		2590	– 2260

Джерело: Дані аналітичного обліку – Журнали-ордери № 6-сг, № 8-сг.

Незважаючи на те, що взаємозв'язок грошових потоків з джерелами фінансових ресурсів доволі тісний, і це особливо помітно саме на сільськогосподарських підприємствах, де річний цикл їхнього кругообороту нерівномірний, до того ж він посилюється незбіганням надходжень і витрат коштів за часовими періодами, необґрунтованість такого підходу очевидна, адже прибуток чи амортизація не є одночасно грошовими потоками,

¹ Зважаючи на приватну форму власності цього підприємства та комерційну таємницю, тут та далі назва підприємства не наводиться.

хоча в підсумку в результаті кругообороту виробничих фондів вони матеріалізуються саме в коштах.

Причому сума грошових потоків аж ніяк не може дорівнювати чисто сумі прибутку підприємства, оскільки вона перевищує навіть суму виручки від реалізації продукції, позаяк вони можуть походити з інших джерел: бюджетних асигнувань або кредитів, отриманих на поточний рахунок у банку чи внесків засновників тощо. Тому обґрунтованішою є інша концепція грошових потоків, за якою їх розуміють як надходження або платежі (приплив чи відплив реальних грошей) [102, с. 171].

Так, з позицій формування ресурсів, на нашу думку, відтворення надходження реальних грошей від покупців та замовників можна вважати грошовими потоками. Водночас при контролі за використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу грошовими потоками є платежі поставальникам чи підрядникам, а тому ми не поділяємо думки, що грошовий потік – це різниця між усіма грошовими надходженнями за визначений період і грошовими витратами підприємства за цей самий період [55, с. 150], бо нерідко при такому підході отримуємо від’ємний результат, що є алогічним щодо сутності фінансових ресурсів відтворення потенціалу.

Окрім того, як синонім в економічній літературі вживається термін “потоки платежів”, тобто послідовність грошових надходжень (або, навпаки, виплат) протягом певного періоду чи грошовий оборот як сукупність платежів, розрахунків, рух коштів у функціях засобу платежу і засобу обігу при опосередкованості процесів розподілу й обміну, який об’єднує всіх учасників відтворювального процесу в єдності його натурально-речового і вартісного виразу [50, с. 44]. Це зумовлює можливість активного як позитивного, так і негативного впливу грошових потоків на здійснення відтворювальних процесів, оскільки їхнє формування здійснюється за кількісними, якісними і структурними взаємозв’язками з ними. Саме грошові потоки дають можливість аналізувати пропорції між обсягами та структурою виробництва і здійсненням розширеного відтворення та забезпечувати на цій основі відповідне його коригування.

Поряд із цим використовується поняття “фінансовий потік” – цілеспрямований рух, зміна (обсягів, форм і видів) ресурсів певного суб’єкта господарювання, що відбувається спільно з відповідними йому грошовими потоками, тобто рух грошей і ресурсів утворює взаємозалежні відносини [26, с. 32–33].

Вживається також вираз “грошові фонди”, до яких зараховують частину коштів, які мають цільове спрямування. Вважається, що через них здійснюється забезпечення господарської діяльності необхідними грошо-

вими ресурсами, а також розширене відтворення потенціалу підприємств, і зараховують до таких фондів статутний фонд, фонд оплати праці, амортизаційний, розвитку виробництва, соціального призначення, заохочення, резервний фонд [171, с. 68]. Інші ж економісти зазначають, що сьогодні поняття “фонди” як організаційна форма руху коштів просто починає зникати з лексику підприємства і в новій формі балансу воно замінено поняттям “капітал” [44, с. 98].

Завершуючи розгляд цього питання, наголосимо, що між джерелами та фінансовими ресурсами відтворення потенціалу існує така сама співвідносність, як між категоріями “ліквідність” і “платоспроможність”, які на практиці доволі часто ототожнюються, хоч, як підкреслюють окремі дослідники, в цьому разі є суттєва різниця: ліквідність слід розуміти як здатність певних активів трансформуватися в грошові кошти, а ступінь ліквідності визначається тривалістю періоду, протягом якого ця трансформація буде здійснюватися, й чим коротший такий період, тим вища ліквідність [60, с. 36]. Платоспроможність же означає наявність у підприємства грошових коштів та їхніх еквівалентів для оплати своїх зобов’язань. Отже, джерела розширеного відтворення – це показник, який засвідчує здатність підприємства сформувати необхідні фінансові ресурси для його здійснення.

Таким чином, фінансові ресурси відтворення потенціалу підприємства – це наявна сума коштів, сформована в результаті трансформації джерел його фінансування через кругооборот виробничих фондів, яка може бути спрямована на оплату придбання основних чи оборотних засобів, відтворення робочої сили. Водночас фінансові ресурси відіграють активну роль у здійсненні процесів відтворення цих чинників, за умови, що вони формуються за науково обґрунтованими принципами як цілісна система. Розбалансованість системи формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств спричинює пасивність їхнього взаємозв’язку з відтворювальним процесом.

Саме відмінності джерел формування та власне фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств зумовили впровадження у систему вітчизняної фінансової звітності спеціальної форми “Звіт про рух грошових коштів” ф. № 3 на доповнення до “Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід)” ф. № 2. Однак це не вирішує проблеми розмежування коштів за видами діяльності (операційна, фінансова та інвестиційна) упродовж року, оскільки згадана звітна форма № 3 складається за наслідками року, тоді як контролювати грошові потоки необхідно постійно, бо інакше неминуче виникає іммобілізація з однієї сфери в іншу,

що не сприяє здійсненню розширеного відтворення відповідно до бізнес-плану.

Сучасний стан сільськогосподарських підприємств потребує не стільки збільшення обсягів залучення засобів і предметів праці в галузь, скільки модернізації та оновлення основних виробничих фондів на базі найновіших досягнень науки і техніки. Це зумовлено тим, що замість екстенсивного типу розширеного відтворення їхнього потенціалу, який досяг апогею в кінці ХХ ст., ефективне сільськогосподарське виробництво в Україні можливе лише на інтенсивній основі.

З огляду на це фінансові ресурси необхідно формувати насамперед з метою досягнення якісних зрушень у відтворенні виробничих фондів, яке не може здійснюватися за прямолінійним підходом як збільшення їхньої кількості, оскільки особливістю галузі в Україні є надмірна розораність сільськогосподарських угідь. Тому думка окремих вчених про те, що розширене відтворення потенціалу підприємств передбачає збільшення розмірів ресурсів до кожного наступного циклу виробництва [121, с. 21], як і те, що з подоланням кризових явищ здійснюватиметься відновлення загальної площі ріллі в обробітку і цей процес не можна вважати екстенсивним типом розвитку виробництва [41, с. 109–110], потребує суттєвого уточнення з урахуванням особливостей його сучасного стану.

Так, доведення в досліджуваних областях розораності сільгоспугідь до екологічно обґрунтованої норми – 60%, об'єктивно зумовлює зменшення абсолютних значень потреби в основних засобах навіть за умови фондозабезпечення підприємств на рівні оптимальних нормативів у розрахунку на одиницю площі, оскільки надмірна розораність не сприяє ефективній інтенсифікації виробництва (табл. 1.1.6).

Зокрема, доведення розораності угідь до оптимальної науково обґрунтованої норми рівнозначне підвищенню енергозабезпеченості сільськогосподарських підприємств із 2,1 Квт/га до 3,3 Квт/га, або на 57,1% загалом по Україні (в Івано-Франківській – 58,9, Львівській – 40, Тернопільській – 58,8), що ідентичне відповідному зменшенню потреби у фінансових ресурсах відтворення їхнього потенціалу. Водночас це особливо актуальне зараз не тільки через згадану причину, а переважно через доведення розораності сільськогосподарських угідь до надмірної: крім Львівської області, на досліджуваних територіях вона наближається до 100%, і перебуває в межах статистичної похибки від цього рубежу. Рятуює ситуацію нижчий рівень розораності (73,5%) сільськогосподарських угідь, які є в населення, оскільки в Україні загалом цей показник перебуває у межах 85%.

Таблиця 1.1.6

Енергозабезпеченість сільськогосподарських підприємств
за фактичної та оптимальної розораності угідь у 2012 р.

	Площа, тис. га		Фактична ¹ розораність, %	Площа ріллі за оптималь- ної розо- раності 60%	Енергозабезпеченість у розрахунку на 1 га ріллі, тис. грн.	
	с/г угідь	ріллі			фак- тична	за опти- мальної ро- зораності
Україна	20648,0	19397,3	93,9	12388,8	2,1	3,3
Івано-Франківська	122,3	115,0	94,0	73,4	3,4	5,4
Львівська	244,0	208,2	85,3	146,4	3,0	4,2
Тернопільська	495,3	480,9	97,0	297,2	1,7	2,7

Джерело: Сільське господарство України 2012 / Держслужба статистики України. – К., 2013. – 366 с. – С. 375; Регіони України 2012 / Держслужба статистики України. – К., 2013. – С. 375; Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України за 2012 рік / Держслужба статистики України. – К., 2013. – С. 30.

Водночас на цю тенденцію накладається інша – поліпшення якісних характеристик засобів виробництва, що теж об'єктивно зумовлює їхню меншу абсолютну кількість, необхідну для забезпечення розширеного відтворення потенціалу у сільському господарстві. Однак з позицій вартісних це непомітно, оскільки вища якість засобів і предметів праці зумовлює зростання їхньої ціни, а тому показник фондозабезпеченості за сумарним значенням виглядає як його збільшення. Проте фактичні темпи скорочення наявності основних засобів на сільськогосподарських підприємствах упродовж 1991–2006 рр. були надто високими, що призвело до абсолютного зменшення їхньої фондозабезпеченості, яка знизилася більш ніж на третину. Проте навіть після цього позитивна тенденція зростання вартості основних засобів по 2011 р. не забезпечила фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств на рівні 1990 р. і лише у 2012 р. його перевищила, але тільки сумарно під впливом згадуваного цінового фактора основних засобів.

З урахуванням того, що за розрахунками вчених площу ріллі треба зменшити, зважаючи на надмірну розораність сільськогосподарських угідь і виведення з господарського обороту еродованих земель, необхідність подальшого нарощування ресурсів відтворення потенціалу очевидна, оскільки рівень фондозабезпеченості підприємств аграрної галузі віддалений від оптимального.

¹ Десять років тому рівень розораності сільськогосподарських угідь не був таким загрозливим, хоча теж перевищував науково обґрунтовані норми.

Зазначений, що альтернативи оновленню матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств України немає, бо навіть у США, як засвідчує академік УААН В. Трегобчук, у 50–60-х рр. минулого століття фермерам довелося переоснащувати власні господарства основними виробничими фондами на базі найновіших досягнень науки і техніки, а в наступні роки відбувалась модернізація ферм, оновлення їхнього основного капіталу, докорінне поліпшення земельних угідь [41, с. 45–46].

Отже і на сільськогосподарських підприємствах України ця особливість при формуванні ресурсів відтворення потенціалу повинна бути врахована якомога повніше, зважаючи на застарілість у більшості з них як засобів виробництва, так і відсталість технологій. Причому необхідність оновлення матеріально-технічної бази посилюється ще й тим, що рівень її зносу наближається до 100% й виробничий потенціал більшості сільськогосподарських підприємств необхідно формувати практично з нульової позначки, але з урахуванням існуючої взаємозалежності всіх складових аграрного потенціалу (природних, біологічних, матеріальних та трудових ресурсів) [41, с. 68–69]. Щодо сільськогосподарських підприємств це зумовлює певні тимчасові нелінійні взаємозв'язки між забезпеченням їх засобами виробництва і результатами діяльності, оскільки виявляється відзначена у класичній економічній теорії залежність останніх від природно-кліматичних умов [111].

З урахуванням цих особливостей сільськогосподарського виробництва потребує уточнення висновок окремих вчених про можливість розширеного відтворення потенціалу за умови збільшення розміру виробничих фондів до кожного наступного циклу виробництва [121, с. 21], бо вони настільки суттєві, що не підтверджують прямолінійності такого підходу. Це підтверджує групування підприємств за узагальненою оцінкою якості ґрунту – її бонітетом (табл. 1.1.7).

Зокрема, порівняння факторних і результативних показників сільськогосподарських підприємств засвідчує, що такої закономірності немає. Наприклад, у розрахунку на гектар ґрунту сільськогосподарські підприємства першої групи, в яких середній бонітет ґрунту нижчий, ніж у третій групі, на 27,3%, отримали прибутку в 2,9 разу менше, хоча фондозабезпеченість у них відрізняється лише на 21,1%. Тому об'єктивним є висновок, що темпи й напрями розвитку відтворювального процесу в аграрному секторі економіки значною мірою залежать від ефективності сільськогосподарського виробництва в кожному виробничому циклі [98, с. 31], яка складається за комплексної дії низки чинників, в тому числі й природно-кліматичних умов.

Факторні та результативні показники
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області у 2012 р.

Групи сільськогосподарських підприємств за бонітетом ріллі, балів:	Кількість підприємств у групі	Площа ріллі, тис. га	Середній бонітет ріллі, балів	Фондозабезпеченість 1 га ріллі, тис. грн.	Прибуток на 1 га ріллі, грн.
до 36	98	109,3	32	4,82	108
від 37 до 49	278	280,2	45	5,03	586
більше 49	103	91,4	51	5,84	312
По області	479	480,9	42	5,25	426

Джерело: Сільське господарство Тернопільської області за 2012 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2013. – 146 с. – С. 31, 79, 81; Дані бонітету ґрунтів Тернопільської області.

При цьому не можна заперечити важливості збалансованості природних, матеріальних та трудових складових відтворення, і з огляду на це заслуговує на увагу запропонована В. Андрійчуком методика визначення кількісної зміни відтворювальної спроможності (умов відтворення) за динамікою коефіцієнтів, які її характеризують.

Зокрема, це коефіцієнт відтворювальної спроможності прибутку, який визначають діленням індексу, зведеного до одиниці земельної площі прибутку, на індекс цін на матеріально-технічні ресурси, які купує аграрне підприємство для подальшого виробничого споживання, та коефіцієнт відтворювальної спроможності фонду оплати праці – частка від ділення індексу фонду оплати праці одного працівника на індекс споживчих цін (індекс інфляції). Перевищення зазначеними показниками одиниці свідчить про підвищення відтворювальної спроможності [8, с. 534]. Значення показників на сільськогосподарських підприємствах за 2000–2012 рр., обчислені за такою методикою, є наступними (табл. 1.1.8).

Вони засвідчують негативну тенденцію до відтворювальної спроможності прибутку на сільськогосподарських підприємствах за період після 2000 р., оскільки цей коефіцієнт набагато менший від одиниці, що свідчить про незадовільний рівень їхнього фінансового стану, і основною причиною цього є незбалансованість цін пропозиції та цін попиту, через що в сільському господарстві залишається лише 20% створеного прибутку [36, с. 35], а тому відбувається деградація матеріальних основ виробництва і, як наслідок, скорочення можливостей для формування ресурсів від-

творення в майбутньому. Те саме можна сказати щодо коефіцієнтів відтворювальної спроможності фонду оплати праці в Україні загалом та на сільськогосподарських підприємствах цих областей зокрема.

Таблиця 1.1.8

Коефіцієнти відтворювальної спроможності
на сільськогосподарських підприємствах за 2000–2012 рр.

Регіони	Коефіцієнти відтворювальної спроможності:	2000	2010	2012
Україна	– прибутку	0,39	0,08	0,14
	– фонду оплати праці	0,88	0,34	0,62
Івано-Франківська область	– прибутку	0,16	0,04	0,04
	– фонду оплати праці	0,75	0,56	0,63
Львівська область	– прибутку	0,65	0,16	0,51
	– фонду оплати праці	0,54	0,44	0,54
Тернопільська область	– прибутку	-0,07	0,12	0,15
	– фонду оплати праці	0,64	0,28	0,45

Джерело: Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України за 2012 рік / Держслужба статистики України. – К., 2001, 2011, 2013. – С. 30; Статистичний щорічник України за 2000, 2010, 2012 роки. – С. 68.

Очевидно, що залежність результативності діяльності сільськогосподарських підприємств від конкретних особливостей природно-кліматичних зон прямо впливає на можливості для формування ресурсів відтворення. Водночас, хоч у кожній з областей, сільськогосподарські підприємства яких обрано як об'єкти дослідження, відмінності між складовими виробничого потенціалу доволі суттєві, повсюдно найгостріше постала проблема диспропорцій щодо забезпечення їх виробничими фондами, передусім основними засобами, а тому особливістю, яка пов'язана з формуванням ресурсів відтворення потенціалу, є те, що при порівняно достатній наявності трудових ресурсів показники фондозабезпеченості та фондоозброєності праці найнижчі в Україні (табл. 1.1.9).

Отже, те, що на сільськогосподарських підприємствах України зростає частка оплати праці у вартості валової продукції, об'єктивно зумовлює збільшення потреби у фінансових ресурсах для простого відтворення робочої сили, водночас негативно позначаючись на їхньому спрямуванні для цієї мети стосовно засобів виробництва. При цьому слід звернути увагу на стрімке зростання продуктивності праці, в результаті якого є можливість нарощувати джерела формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Адже саме завдяки цьому чиннику збільшується обсяг валової продукції, відповідно обсяг її реалізації, а в підсумку – прибутку.

Взаємозв'язок фондоозброєності праці та площі ріллі
на сільськогосподарських підприємствах України у 1990–2012 рр.

Показники	Роки			
	1990	2000	2010	2012
Основні засоби, млн. грн.	86900	51381	67110	104078
Середньооблікова кількість найманих працівників, тис. осіб	4881	2475	3094,5	3492,4
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	38705,4	29878,0	20589,6	20665,5
Фондоозброєність праці, грн.	17,8	20,8	21,7	29,8
Площа сільськогосподарських угідь на 1 працівника, га	7,93	12,07	6,65	5,92
Частка оплати праці у загальних витратах, %	...	8,7	9,1	9,4
Продуктивність праці, грн./особу	50388,5	27066	132680,4	159679

Джерело: Сільське господарство України за 2012 рік. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 48; Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України за 2012 рік. – К. : Держслужба статистики України, 2011, 2013. – С. 60–61.

Водночас саме розширене відтворення основних засобів є першочерговим напрямом використання фінансових ресурсів, зважаючи на недостатнє забезпечення ними сільськогосподарських підприємств. Крім того, в недалекій перспективі слід очікувати, що відносний надлишок трудових ресурсів зникне з огляду на темпи міграції сільського населення.

Разом з тим, однією з особливостей, характерною для сучасних умов, є те, що навіть за умови деякого зростання обсягів виробленої сільськогосподарської продукції за сприятливих природно-кліматичних умов не відбувається адекватного збільшення фінансових ресурсів відтворення. Це зумовлено такими причинами.

По-перше, як правило, при зростанні обсягів виробленої сільськогосподарської продукції відбувається зниження реалізаційних цін на ринку через збільшення її пропозиції при відносно стабільному попиті на неї. Коли ж негативний вплив природно-кліматичних умов спричинює спад виробництва сільськогосподарської продукції, то, незважаючи на збільшення реалізаційних цін на неї під впливом ринкового механізму, маса доходів все ж таки зменшується через зниження пропозиції, чим знову ж скорочуються можливості для формування достатніх ресурсів відтворення. Тому відбувається подальше зменшення складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств (табл. 1.1.10).

Динаміка виробничого потенціалу
сільськогосподарських підприємств України за 2000–2012 рр.

Показники	1990	2000	2010	2012
Основні засоби, млн. грн.	86,9 ¹	51381	73582,5	104078,5
Трактори, тис. шт.	497,3	318,9	151,3	150,1
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	105,2	65,2	32,8	32
Органічні добрива, т/га	8,6	1,3	0,5	0,5
Міндобрива, кг діючої речовини/га	141	13	68	72

Джерело: Сільське господарство України за 2012. – К.: Держслужба статистики України, 2013. – С. 253, 289–290, 300, 303.

Таким чином, не створено можливостей для збалансованості природних, трудових і матеріальних складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, оскільки навіть деяке збільшення внесення мінеральних добрив є недостатнім для нівелювання негативного впливу зменшення використання органічних. Скорочення ж машинно-тракторного парку в сільському господарстві супроводжується міграцією з села найбільш продуктивної робочої сили, що дедалі більше послаблює виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств.

По-друге, дія інфляційного чинника зумовлює знецінення маси доходів, а тому навіть при номінальному збільшенні їхня реальна відтворювальна спроможність виявляється меншою, ніж у попередні роки. Ця ж сама причина зумовлює те, що первісна вартість об'єктів основних засобів виявляється завжди меншою від їхньої відновної вартості, а тому для заміщення вибулих внаслідок повного зносу суми амортизації недостатньо для простого відтворення.

Однією з особливостей є також негативний вплив скорочення платоспроможного попиту населення на продовольство, що за принципом ланцюгової реакції позначилось спочатку на його виробництві, зумовивши стагнацію на переробних підприємствах, що забезпечували перевиробництво сільськогосподарської продукції, оскільки її лівова частка була сировиною для продовольчих товарів, і врешті-решт на формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. При неконтрольованому імпорті це посилює розбалансованість у використанні навіть тих мізерних порівняно з потребами фінансових ресурсів, які могли би бути спрямовані у сільське господарство.

¹ Млн. крб.

Зазначимо, що визначення потреби у фінансових ресурсах відтворення не може базуватись на уявленнях, які випливають із порівняння абсолютних показників про забезпечення сільськогосподарських підприємств основними й оборотними засобами у 1990 р. – апогеї розквіту колгоспної системи, і їхньою сучасною наявністю, оскільки вони надто прямолінійні. Зокрема, порівняння результативних показників засвідчує, що вони не корелюють зі зниженням забезпеченості сільськогосподарських підприємств виробничими фондами, яке відбулось за період 1990–2012 рр. (дод. Б).

Незважаючи на те, що впродовж 1990–2012 рр. спостерігалася стійка тенденція до зменшення забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними та оборотними засобами, в тому числі тракторами, комбайнами, різко скоротилося внесення органічних (у 17,2 разу) та мінеральних добрив (майже у 2 рази), продуктивність праці у 2012 р. навіть перевищувала досягнуту в 1990 р. більш ніж втричі. Починаючи з 2000 р. почало зростати виробництво валової продукції, підвищувались урожайність зернових та цукрових буряків, продуктивність тварин, що підтверджує тезу про неможливість прямолінійного висновку щодо необхідності досягнення колишньої наявності основних і оборотних засобів.

Пояснити таку невідповідність факторних і результативних показників можна тим, що в ринкових умовах, на протигагу колишній системі господарювання, досягнення останніх будь-якою ціною неможливе, зважаючи на високу вартість матеріальних засобів виробництва. Саме необхідність врахування вартості матеріальних засобів виробництва спонтанно зумовлює їхнє економне витрачання, а це об'єктивно спричинює відносне зменшення потреби у ресурсах відтворення.

На формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств негативно позначається така особливість, як стихійність реалізації продукції на ринку. Проте, в умовах ринкових відносин дещо згладжена сезонність реалізації такого вирішального виду продукції, як зерно, котра була яскраво виражена в умовах директивної економіки. Однак, на відміну від тодішніх стабільних цін, сучасні умови такі, що пропозиція на ринку надлишків зерна відразу ж після збирання врожаю у співвідносності з платоспроможним попитом зумовлює нерідко практично демпінгові ціни на нього в цей період. У результаті сільськогосподарські підприємства втрачають значні суми доходів і ці втрати тим значиміші, чим більший валовий збір зерна в тому чи іншому році.

Наступною особливістю, яка безпосередньо пов'язана з формуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу, є повільніший оборот

виробничих фондів у сільському господарстві порівняно з іншими галузями, а отже, більші витрати матеріальних засобів і праці на одиницю продукції. В поєднанні з розосередженістю виробництва на значних площах це зумовлює потребу в більшій кількості енергоємної техніки, зворотною негативною стороною чого є її висока матеріаломісткість та, як результат, високий тиск на ґрунт і його переущільнення, яке внаслідок природних особливостей ґрунту зумовлює неефективне використання виробничих фондів: окремі вчені вказують, що недобір урожаю від переущільнення майже дорівнює його приросту від застосування добрив [43, с. 36]. Окрім того, територіальна розосередженість сільського господарства спричинює використання середніх і навіть гірших природних умов виробництва аграрної продукції, зумовлюючи тим самим низьку прибутковість галузі, яка великою мірою залежить від природних факторів [57, с. 43].

Взагалі специфікою сільськогосподарського виробництва є те, що тут необхідно забезпечувати вищу фондоозброєність та енергоозброєність праці, оскільки значна частина основних засобів у галузі використовується сезонно. І хоч ця сезонність найбільш яскраво виражена в рослинництві, вона також присутня у тваринництві, бо в літній період, за умови випасання поголів'я, тут менше використовується тракторів та автомобілів для перевезення кормів на ферми. Тому з огляду на те, що фондо- і енергоозброєність праці у сільському господарстві України нижча, ніж у розвинутих країнах світу, в 1,8 разу, а також з урахуванням того, що зарубіжні фермери озброєні в 1,5–2 рази вище від робітників промисловості [43, с. 37], переважаючим напрямом має бути формування ресурсів для розширеного відтворення основних засобів, адже на сучасному етапі саме недостатнє забезпечення ними підприємств є основною причиною низької урожайності сільськогосподарських культур і спричинює – за ефектом бумеранга – перевитрату оборотних засобів на одиницю валової продукції.

При визначенні потреби у ресурсах відтворення треба враховувати таку особливість сільськогосподарського виробництва, як післядію органічних добрив, тривалу дію вапнування ґрунтів, різний рівень засвоєння як органічних, так і мінеральних добрив залежно від природно-кліматичних умов. Тому не можна безоглядно дотримуватись тенденції лише щодо нарощування виробничих фондів, а коригувати їхнє застосування з урахуванням реальних умов у минулих періодах виробництва.

Щодо відновлення природного потенціалу сільськогосподарських угідь зазначимо, що за сучасних умов пріоритетним повинно бути спрямування ресурсів на просте відтворення, оскільки екстенсивний шлях розвитку галузі вичерпано. Як зазначають вчені, відтворення природного по-

тенціалу доцільно здійснювати шляхом збільшення капіталовкладень на природоохоронні цілі, а потрібні для цього додаткові фінансові ресурси можна сформувати за рахунок плати за використання природних ресурсів [26, с. 131].

Водночас, не зважаючи на те, що наявність фінансових ресурсів, які можна спрямувати на відтворення природних властивостей ґрунтів на більшості сільськогосподарських підприємств, недостатня, навіть ці кошти використовуються нераціонально, зважаючи на надмірну розораність угідь, яка, за оцінкою академіка УААН П. Гайдуцького, найвища у світі [2, с. 67]. Порівняння даних сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей засвідчує, що цей показник надто високий не тільки відносно інших європейських країн чи Росії, а й середнього по Україні (табл. 1.1.12).

Виходячи з того, що в Україні площа ріллі у розрахунку на душу населення перевищує такі показники в європейських країнах: у 2,3 разу – Франція, 6,8 – Великобританія та Німеччина, вважаємо обґрунтованим висновок учених про можливість її зменшення до 23,6 млн. га, залишивши під нею лише найродючіші чорноземні та лучно-чорноземні ґрунти. Адже крім подолання деградації сільськогосподарських угідь – за даними вчених Інституту економіки НАН України площа еродованих сільськогосподарських угідь досягла 13,3 млн. га, дефляційно-небезпечних земель – 19,4 млн. га, або більше половини – 50,5%, а широкомасштабна гідромеліорація земель у 1965–1990 рр. спричинила виникнення та поширення ряду негативних екологічних явищ і процесів на меліорованих землях України, потім затяжна соціально-економічна та фінансова криза 90-х рр. – активізацію цих процесів [41, с. 50, 82, 90], стосовно формування ресурсів відтворення це рівнозначне їхньому збільшенню на $[100 - (23,6 \text{ млн. га} : 31,0 \text{ млн. га} \times 100)] = 23,9\%$ не тільки за спрямованими на цю мету, а й за іншими напрямками, оскільки це практично означатиме адекватну можливість збільшення забезпеченості підприємств основними й оборотними засобами на одиницю ріллі.

До негативів ресурсного забезпечення на сучасному етапі можна віднести те, що в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях практично не використовуються можливості залучення в галузь коштів інвесторів, хоча це могло би бути однією з головних складових формування ресурсів відтворення потенціалу, оскільки більшість сільськогосподарських підприємств акціоновані. Проте додатковому випуску акцій на вторинному фінансовому ринку протистоїть сучасний стан сільського госпо-

дарства, який зумовлює, за висновками вчених, недостатню привабливість галузі для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також відсутність інфраструктури ринку фінансів для обслуговування АПК, низька прибутковість сільськогосподарського виробництва, високий рівень ризику, обумовлений природно-кліматичними умовами, особливо в рослинництві [33, с. 76], а також непрозорість взаємовідносин з державними органами, починаючи від тих, які контролюють заготівлі продукції, до податкових включно.

Таблиця 1.1.12

Порівняння розораності сільськогосподарських угідь
в Україні та інших країнах

Країни, області	Сільськогосподарські угіддя	Рілля	Розораність сільськогосподарських угідь, %	Рілля на одну особу, га
Великобританія, млн. га	17,1	5,9	34,5	0,1
Німеччина, млн. га	17,3	11,8	68,2	0,1
Франція, млн. га	30,2	18,3	60,6	0,3
Росія, млн. га	219,6	130,3	60,6	0,9
Україна всього, млн. га	36,5	31,0	84,9	0,68
в т. ч. області, тис. га:				
Івано-Франківська	493,3	375,8	76,2	0,27
Львівська	1025,1	720,6	70,3	0,28
Тернопільська	959,9	823,5	85,8	0,76

Джерело: Сільське господарство України за 2012 рік. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 216, 217; Україна у цифрах у 2012 році. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 23.

Водночас саме в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях вагомим потенційним джерелом ресурсів відтворення може стати залучення коштів насамперед вітчизняних інвесторів, зважаючи на масу накопичених заощаджень в іноземній валюті сільським населенням, яке інтенсивно виїздить за кордон на заробітки.

Отже, формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств має характерні особливості, хоча загалом вони забезпечуються з таких самих джерел, що й в інших галузях: власні, бюджетні асигнування, страхові відшкодування, кредити банку, фінансові інвестиції засновників тощо. При цьому на різних етапах функціонування сільськогосподарських підприємств співвідношення як зазначених джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу, так і механізм їхнього використання змінювалися.

Зокрема, для періоду до 1990 р. характерним було застосування більшою мірою бюджетних асигнувань та кредитування як простого, так і розширеного відтворення потенціалу, оскільки кредити банку видавались під символічні відсотки: за короткотерміновими позиками – 1,5%, за довготерміновими – 0,75% річних. Тому структура джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств становила в середньому таку пропорцію: 50% – власні джерела, 30% – кредити банку, 20% – бюджетні асигнування.

Ці середні відсотки не характеризують структури джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу на кожному з сільськогосподарських підприємств, оскільки бюджетні кошти виділялись здебільшого держгоспам на будівництво тваринницьких комплексів для відгодівлі худоби, птахофабрик, тепличних комбінатів тощо. Проте значна маса бюджетних асигнувань спрямовувалась колективним недержавним господарствам на меліорацію, окультурення та освоєння земель і т. ін. До того ж періодично списувались за рахунок бюджету значні суми простроченої заборгованості за позиками, що теж було одним із видів бюджетного фінансування відтворення потенціалу у сільському господарстві.

З реформуванням галузі співвідношення між видами ресурсів стало суттєво відрізнятись. Насамперед майже повністю припинилось бюджетне фінансування та кредитування сільськогосподарських підприємств: якщо у 1990 р. у розрахунку на одну особу інвестиції в основний капітал сільськогосподарських підприємств у порівняльних цінах досягли 224 грн., то після цього їхня сума не перевищувала 10–18 грн., а частка бюджетних коштів у джерелах фінансування становила від 4,7 до 7,3% [3, с. 664, 665].

Подібною була динаміка кредитування сільськогосподарських підприємств: за 1980–1990 рр. питома вага кредитів у джерелах формування обігових засобів колгоспів і радгоспів становила 35–40%, а в 1991 р. скоротилась до 11,8%, у 1993 – до 6,7 і в 1997 становила лише 1,4%, тобто досягла мінімальної межі [1, с. 261–262; 48, с. 9–10].

Лише починаючи з 2000 р., коли була прийнята цільова програма Кабінету Міністрів України щодо часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків, та зі спадом інфляційних процесів знижувалася процентна ставка за користування кредитами з 65% річних – у 1999 р. до 54% – у 2000 р. і в межах 27–17% – у 2001–2012 рр., оскільки компенсаційна ставка підвищилася з 10 до 15,5%, кредитування сільськогосподарських підприємств значно покращилося (табл. 1.1.13).

Співвідношення кредитів, отриманих
сільськогосподарськими підприємствами України у 2000–2012 рр.

Показники	2000	2005	2010	2012
Видано кредитів – всього, млн. грн.	1900	10400	10100	13100
в тому числі пільгових, млн. грн.	455	7600	6200	1400
Питома вага пільгових кредитів, %	23,9	73,0	61,4	10,7
Дотації з бюджету на погашення відсотків, млн. грн.	49,9	418,6	597,4	403,7

Джерело: Кредитування сільськогосподарських корпорацій іншими депозитними корпораціями (банками) // Статистичний випуск НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72196/>

Однак якщо впродовж 2000–2008 рр. загальний обсяг пільгового кредитування систематично зростав (збільшення становило близько 19 разів), то далі відбулося його майже шестикратне зменшення: частка такого кредитування знизилася з 75% до 11. Причому у 2011 р., незважаючи на сприятливі умови кредитування (при середній 19-відсотковій ставці комерційних банків сільськогосподарські підприємства сплачували власними коштами лише $(19,0 - 15,5) = 4,5\%$), сума пільгових кредитів різко знизилася – більш ніж у 4,6 разу проти попереднього року і становила 1,4 млрд. грн.

Такий спад пільгового кредитування був зумовлений фінансовою кризою. Загалом саме воно може стати найбільш дійовим фінансовим ресурсом відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Тим більше, що питома частка кредитів у структурі фінансових ресурсів відтворення потенціалу становить лише половину від нормативного рівня (за даними академіка НААН України М. Дем'яненка, він може досягати в сільськогосподарських підприємствах 50–60%), та й то на фоні теперішніх обсягів їхніх власних, тобто прибутку й амортизації (табл. 1.1.14).

Проте як раніше, так і тепер, скористатися пільговим кредитуванням можуть не всі сільськогосподарські підприємства. А насамперед ті, які є збитковими (в 2012 р. їхня частка становила 30,7% від загальної кількості), тому саме вони є позичальниками дорогих кредитів, оскільки змушені сплачувати відсотки в повному обсязі, позаяк позбавлені можливостей доступу до бюджетних коштів на сплату відсотків, що негативно позначається на здійсненні розширеного відтворення потенціалу, адже високі процентні ставки обмежують використання для цього кредитів банку, а власних ресурсів на більшості таких сільськогосподарських підприємств недостатньо навіть для простого відтворення.

Таблиця 1.1.14

Структура джерел формування фінансових ресурсів
сільськогосподарських підприємств України за 2000–2004 рр.

Показники	2000		2010		2012	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Прибуток	1411	38,1	17089,6	48,4	26960,8	51,2
Амортизація	334	9,0	3963,1	11,2	6523,0	12,4
Кредити	1900	51,2	10100,0	28,6	13100,0	24,9
Бюджетні кошти	64	1,7	4159,9	11,8	6039,6	11,5
Разом джерел	3709	100,0	35312,6	100,0	52623,4	100,0

Джерело: Кредитування сільськогосподарських корпорацій іншими депозитними корпораціями (банками) // Статистичний випуск НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72196/>

Таким чином, бюджетна підтримка пільгового кредитування сільськогосподарських підприємств, поряд з її недостатністю загалом, не може вважатись обґрунтованою щодо критерію рівного доступу до кредитів усіх суб'єктів господарювання. Перш за все, надання бюджетної компенсації на сплату відсотків за користування кредитами не узгоджується з реальними потребами сільськогосподарських підприємств, що засвідчує надто широка амплітуда коливань таких сум у розрізі областей та підприємств безпосередньо.

По-друге, ця компенсація не ув'язана з термінами користування кредитами, а тому абсолютні суми бюджетних компенсацій теж суттєво відрізняються. Так, що у розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство сума таких компенсацій теж не однакова, а тому не відіграє суттєвої ролі у формуванні фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу.

З огляду на це більшість економістів вважає, що фінансові ресурси розширеного відтворення потенціалу не можуть формуватися винятково лише за рахунок власних джерел, оскільки особливості сільськогосподарського виробництва не дозволяють створити їх у необхідних розмірах насамперед через об'єктивні економічні умови, зважаючи на те, що галузь була й залишається донором усього народного господарства, оскільки тут формується, як вказує академік УААН П. Саблук, майже 11% валового внутрішнього продукту [2, с. 307], але значна частина створеного прибутку через механізм ціноутворення вилучається на загальні потреби і частка сільськогосподарських підприємств за цим показником становить лише 6% [130, с. 18].

Отже, висновок академіка УААН М. Дем'яненка, що діяльність підприємств виходить за межі внутрішньогосподарських відносин, а зовнішні умови господарювання мають бути відносно рівними для всіх учасників ринку і створюватись як адміністративними, так і економічними заходами, серед яких важливе місце відводиться фінансовим чинникам, в тому числі і бюджетному фінансуванню [2, с. 290], на наш погляд, заслуговує на увагу.

З цього виходить, що потрібно дотримуватись оптимального співвідношення між джерелами формування фінансових ресурсів, і можливості використання як кредитів банку, так і бюджетних асигнувань мають бути доступними практично кожному сільськогосподарському підприємству, якщо це диктується об'єктивними потребами розширеного відтворення його потенціалу.

Наголосимо, що саме розширеного відтворення, бо ситуація щодо виділення бюджетних асигнувань упродовж 2001–2012 рр., коли вони виділялись навіть тим господарствам, які потім банкрутували, алогічна. Так само не можна стимулювати кредитування сільськогосподарських підприємств через компенсацію з державного бюджету сплати відсотків, якщо в них не забезпечується просте відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів.

Однією з особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств є різна швидкість кругообороту складових виробничого потенціалу, яка зумовлює такі самі відмінності щодо формування фінансових ресурсів відтворення. Зокрема, кругооборот основних засобів здійснюється впродовж тривалого періоду, а формування амортизації як джерела фінансових ресурсів їхнього простого відтворення – неперервно, щомісяця. Зазначимо, що матеріалізація амортизації власне як фінансового ресурсу простого відтворення потенціалу відбувається дещо повільніше, оскільки вона спочатку проходить цикл виробництва як витрати, потім реалізації продукції як частина виручки, далі дебіторської заборгованості і, нарешті, частка коштів на рахунках.

До того ж варто звернути увагу на різну тривалість кругообороту активної і пасивної частин основних засобів, які інколи відрізняються навіть щодо окремих об'єктів, належних до останньої складової. Наприклад, тваринницькі приміщення, які експлуатуються в агресивному середовищі, зношуються швидше, ніж інші будівлі і споруди. Стосовно активної частини основних засобів, то періоди кругообороту тут неоднакові для технічних засобів виробництва та тварин основного стада. Причому зараз є дещо надумані розбіжності щодо нарахування амортизації придбаної продукції

ктивної худоби і необов'язковість цього за вирощеною у сільськогосподарському підприємстві.

Особливістю, яка мала би бути тимчасовою, однак тривалість її дії надто розтягнулась, є те, що при формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу треба враховувати диспропорцію щодо їхнього майбутнього використання, бо надто високу частку їх доводиться спрямовувати на його просте відтворення через надмірні витрати на ремонти й обслуговування техніки, що зумовлено її низькою якістю, а тому наробіток більшості машин на відмову в 10–12 разів менший, ніж у закордонних аналогів, щорічні витрати на ремонт і обслуговування становлять понад 25% від балансової вартості машин (для порівняння у США – 7%, у Франції – 10%), трудомісткість технічного обслуговування перевищує норматив у 2–3 рази [43, с. 39].

Як вказує академік УААН П. Гайдуцький, технічна криза в аграрному секторі найбільш гостра, вона має глибинний характер і довготермінові наслідки, бо незбалансованість кількості техніки з реальними потребами та можливостями була зумовлена заниженими цінами на нафтопродукти та пільгами на придбання техніки й енергоносіїв. Ці недоліки формування машинно-тракторного парку за екстенсивними параметрами стали очевидні після лібералізації цін на енергоносії на початку 90-х рр., оскільки витрати нафтопродуктів на одиницю продукції в Україні були в 3–4 рази більші, ніж у США і країнах Європейського Союзу [2, с. 72].

Таким чином, формування фінансових ресурсів сільгоспідприємств підпорядковане особливостям відтворення в галузі, що зумовлює необхідність якомога повнішого врахування їх при організації цього процесу. Адаже нехтування цими особливостями призводить до відчутних перекосів у забезпеченні процесів простого й розширеного відтворення в сільському господарстві, що й засвідчує практика їхнього здійснення упродовж 1990–2012 рр.

Розділ 1.2

Структура ресурсного забезпечення простого й розширеного відтворення потенціалу

Одним із джерел власних фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств є амортизація. Хоча на практиці стосовно неї здебільшого застосовують словосполучення амортизаційний фонд, у контексті нашого дослідження дефініція “фонд” доречна лише щодо цільового визначення фінансових ресурсів відтворення, бо, як зазначає В. Ковальов, активи можна придбати у тому разі, коли у підприємства є в достатньому обсязі вільні грошові ресурси, а не тому, що створено якийсь фонд. Не випадково багато підприємств не поспішають створювати різноманітні фонди, а акумулюють їх у вигляді нерозподіленого прибутку; подібна практика поширена у більшості економічно розвинутих країн [90, с. 161].

Отже, часто вживане словосполучення “амортизаційний фонд” може бути правильним лише щодо розуміння амортизації як джерела формування ресурсів простого відтворення, але в жодному разі не стосовно коштів, які спрямовуються на цю мету, а тому твердження, що “...накопичені амортизаційні відрахування утворюють амортизаційний і грошовий фонд, призначений для заміни зношених і застарілих засобів праці та їх ремонту” [48, с. 7], уявляється некоректним.

Як зазначав видатний французький економіст Ж. Дюмарше, необхідно чітко розмежовувати поняття “резерв” і “регулятив”, оскільки першому завжди протистоїть реальна вартість, тоді як другому – тільки фіктивні цінності. Саме амортизаційний фонд якраз і є прикладом такого регулятиву. Його відображення зумовлюється лише особливим способом списання частини вартості основних засобів, яка ними втрачається внаслідок зносу.

Донедавна правомірно можна було говорити про амортизаційний фонд малоцінних предметів або навіть органічних добрив, особливістю яких є їхня післядія упродовж трьох років, тобто вони переносять свою вартість на новостворений продукт поступово, а тому тут теж утворюється амортизаційний фонд, що відповідає поглядам іншого французького вченого Ж. Курсель-Сенеля, який у ХІХ ст. створив вчення про широку та вузьку амортизацію, причому перша передбачала поширення її сфери практично на весь актив і на кожну його статтю встановлювалася спеціальна норма.

Друга стосувалась лише основних засобів. Зараз вносяться пропозиції щодо нарахування амортизації продуктивних тварин і навіть птиці, зважаючи на те, що виручка від реалізації поголів'я, виведеного з періоду технологічного використання, як правило, менша, ніж його вартість на початку експлуатації.

На нашу думку, якщо виходити з етимології слова “фонд” ((франц. “fond”, лат. “fundus” – “основа”) – 1) запаси, ресурси, нагромадження, 2) кошти або матеріальні засоби, призначені для якої-небудь мети), таким із позицій формування ресурсів як простого, так і розширеного відтворення, можна розглядати лише виручку [151, с. 716]. Саме вона є загальним фондом, який є реальним, а не віртуальним джерелом формування ресурсів, необхідних для його здійснення.

Проте для зручності контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів відтворення доцільним є поділ цього джерела на його складові: прибуток та суму, адекватну спожитим виробничим засобам – амортизаційний фонд.

Причому в дусі пропозицій Ж. Курсель-Сенеля доцільно було би змінити методику списання оборотних засобів, відображаючи це через спеціальний субрахунок 134 “Витрачені на виробництво оборотні засоби”, що дасть можливість системного накопичення інформації про вартість спожитих предметів праці за аналогією з основними засобами. При цьому для більшості предметів праці варто застосовувати 100% норму амортизації, за винятком органічних добрив, де вони мають бути такими: 1 рік – 50%, 2 рік – 30%, 3 рік – 20%, враховуючи їхню післядію.

Тривалість періоду накопичення амортизації з одночасним використанням основних засобів, на які вона нараховується, адже їхнє зношування проходить поступово, зумовлює формування певної маси фінансового ресурсу, тобто вільних коштів до моменту необхідності заміни цих об'єктів унаслідок повного зносу. Упродовж такого періоду нерационально було би не використовувати такі кошти, в тому числі й для нарощування матеріально-технічної бази, що на поверхні цього явища виглядає як спрямування амортизації на фінансування розширеного відтворення основних засобів [186, с. 6].

Проте це не означає, що амортизація в цьому випадку стає джерелом розширеного відтворення, адже мова може йти лише про тимчасове використання цих коштів, бо рано чи пізно виникає необхідність їхнього спрямування для простого відтворення основних засобів. При цьому використовуються кошти, які надійшли з інших джерел, але все ж таки, якщо заглибитися в сутність їхнього формування як ресурсу відтворення, то

джерелом походження цих коштів є амортизація, яка саме в цей момент завершила свій життєвий цикл.

Наочнішим таким взаємозв'язок міг би бути у випадках, коли підприємство нараховану амортизацію відразу вилучало би з операційних доходів – виручки від реалізації продукції, робіт чи послуг і акумулювало її у вигляді ресурсу відтворення потенціалу на спеціальному депозитному рахунку в банку, як це здійснюється, за свідченням обізнаних спеціалістів, у зарубіжних країнах, де одночасно з періодичним нарахуванням амортизації сума, що дорівнює величині амортизаційного фонду, вкладається в надійні цінні папери, або депонується на окремому рахунку [49, с. 12].

Зокрема, для практичного застосування в сільськогосподарських підприємствах України заслуговує на увагу практика США, де суми надлишку грошей після оптимального запасу вкладаються у придбання короткострокових (швидкореалізовуваних) скарбничих векселів від 91 дня до року [55, с. 166].

Однак і в цьому випадку можна помітити відмінність амортизації як джерела від реального ресурсу відтворення потенціалу – коштів, бо в такому разі вони будуть зростати за рахунок доходу у вигляді відсотків на депозит, тоді як сума амортизації залишиться незмінною. Тому навіть за сумарними значеннями можна визначити відмінності амортизації як джерела простого відтворення потенціалу та сформованих за її рахунок коштів – ресурсу для його здійснення. Причому приріст такого ресурсу буде спрямовуватися не на просте, а на розширене відтворення.

Сьогоднішні реалії на більшості сільськогосподарських підприємств не дозволяють це зробити. Крім того, кошти, які мали би використовуватися на відтворення основних засобів, взагалі не виокремлюються, а використовуються на поточні потреби, зважаючи на гостру необхідність першочергового погашення заборгованості за податками і платежами у бюджет та ін.

Зумовлено це тим, що на рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” зараз змішано бухгалтерський облік двох різних за економічним змістом категорій, бо амортизація – це втрата засобами праці своєї вартості у процесі виробництва, а знос – втрата ними споживної вартості [39, с. 7]. Знос основних засобів не ідентичний їхній амортизації, оскільки втрата об'єктами своїх первинних якостей відбувається незалежно від нарахування амортизації. Причому знос є моральним (він зумовлений тим, що в результаті науково-технічного прогресу створюються більш досконалі основні засоби, а тому наявні стають застарілими, отже, втрачають свою справедливую вартість) та фізичним (його причиною є передусім екс-

плуатація основних засобів, вплив умов зберігання, внаслідок чого об'єкти зношуються фізично через тертя рухомих частин, псування, поломки тощо).

Амортизація ж основних засобів нараховується лише за умови їхньої експлуатації (виведені з експлуатації об'єкти відображаються як законсервовані й амортизація на них не нараховується). Хоча в основу норм нарахування амортизації закладено знос основних засобів і навіть умовно прийнято їхнє відображення в бухгалтерському обліку однією сумою одночасно за кредитом рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, тожності тут немає. Адже не можна вважати, що сума зносу будь-якого об'єкта залежить від способу нарахування його амортизації. Досить порівняти встановлені методи нарахування амортизації, щоби переконатись у їхній віддаленості від реальних термінів експлуатації об'єктів, тобто кінцевих періодів їхнього як морального, так і фізичного зносу (дод. В).

Так, за методом зменшення залишкової вартості знос вантажного автомобіля “КАМАЗ” за перший рік експлуатації мав би становити 35,4% (116,8 тис. грн.), за другий – 22,8% (75,5 тис. грн.), ... за восьмий – лише 1,7% (5,5 тис. грн.). При застосуванні методу прискореного зменшення залишкової вартості повний знос цього об'єкта основних засобів мав би відбутись за чотири роки – по 25% щорічно, а за кумулятивним знос ступінчато знижується від 22,2% (71 тис. грн.) – за перший рік, до 2,8% (8,9 тис. грн.) – за восьмий рік, що суперечить логіці та практиці використання в цьому випадку вантажних автомобілів.

Насправді тенденція зносу будь-якого об'єкта протилежна: від незначного – в перші роки експлуатації, до надто інтенсивного – в останні, що зумовлено не тільки суто технічними причинами, коли так звана фізична втома матеріалів спричинює їхнє прискорене руйнування, а й навіть психологією користувачів, які більш бережливо та дбайливо ставляться до експлуатації нових об'єктів, ніж до старих.

Таким чином, коливання річних сум амортизації за різними методами надто суттєві, аби їх можна було однозначно трактувати як придатні для всіх підприємств без урахування специфіки умов виробництва, адже амортизація, будучи складовим елементом собівартості продукції, впливає на формування прибутку. Водночас не до всіх об'єктів основних засобів підприємства можна обґрунтовано застосовувати лише один обраний метод нарахування амортизації, зважаючи на те, що особливості використання навіть однакових об'єктів досить суттєво впливають на рівень їхнього зносу (наприклад, знос автотранспорту буде неоднаковим при використанні його на складі та фермі, оскільки в останньому випадку на його рі-

вні позначиться агресивність середовища експлуатації, яка враховувалась раніше в нормах амортизації шляхом застосування коригуючих коефіцієнтів). Окрім того, необхідно враховувати, що застосування методів нарахування амортизації має узгоджуватись з формуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємства, бо її питома вага в них теж доволі вагома.

Проте оминаючи викладені міркування, необхідно зважати на те, що сальдо за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” не дорівнює амортизації, бо за його кредитом записують не тільки її нараховану суму на підприємстві, а й знос за отриманими об’єктами, які були в експлуатації. Водночас за дебетом рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” відображається списання основних засобів у частині нарахованої амортизації кожного об’єкта.

Тому навіть у тих випадках, коли сальдо за згаданим рахунком на кінець звітного періоду зростає, не можна бути певним, що ця різниця дорівнює сумі нарахованої амортизації.

Взагалі відображення амортизації та зносу основних засобів рівними величинами, як це прийнято у вітчизняній методиці, методологічно необгрунтоване на сільськогосподарських підприємствах також у зв’язку з тим, що на багатьох із них купують за умовами фінансового лізингу об’єкти, які вже були тривалий термін в експлуатації, а тому мають певну суму нарахованого зносу. При цьому невідомо, яким методом нарахування амортизації послуговувались попередні власники, що робить незіставною суму минулого зносу такого об’єкта порівняно з нарахованою на сільськогосподарському підприємстві.

Таким чином, загальна сума зносу не може бути орієнтиром при визначенні потреби у фінансових ресурсах для здійснення простого чи розширеного відтворення основних засобів, що засвідчує аналіз термінів використання тих або інших об’єктів. Нерідко трактори чи вантажні автомобілі, комбайни використовуються 20–25 років при нормативному терміні їхньої експлуатації 10 років, якщо виходити з норм амортизації.

Натомість на багатьох сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей унаслідок зволікань із проведенням приватизації майна повністю зруйновано багато будівель і споруд, які не були зношені навіть наполовину. Тому за формальними ознаками рівня їхнього зносу списати ці об’єкти неможливо, і за даними звітності таких підприємств можна було зробити помилковий висновок про відсутність тут потреби у ресурсах не те що для розширеного, а й навіть простого відтворення.

Варто також мати на увазі, що сума зносу об'єктів викривлена внаслідок методологічно необґрунтованої методики віднесення витрат на ремонти основних засобів. Якщо раніше витрати на поточні ремонти включалися до собівартості продукції, робіт чи послуг, а здійснені на капітальні ремонти впродовж тривалого періоду списувались за рахунок спеціально нарахованої для цієї мети амортизації, то в результаті реформування вітчизняної економічної системи такі витрати стали приєднувати до залишкової вартості основних засобів (спочатку 95%, тепер 90% їхньої суми), що автоматично завищує залишкову вартість об'єктів, адже насправді вона не може зростати у такій пропорції.

Нерідко це зумовлювало абсурдну ситуацію, коли залишкова вартість капітально відремонтованого об'єкта перевищувала первісну вартість нового. Відповідно викривлюється сума амортизаційного фонду внаслідок того, що за окремими об'єктами відбуваються “стрибки” амортизаційних відрахувань через таке зростання їх залишкової вартості. Крім того, упродовж тривалого періоду (1995–2000 рр.) при нарахуванні амортизації основних засобів відповідно до вимог податкового законодавства застосовувалися понижуючі коефіцієнти в межах 0,25–0,35–0,50–0,60–0,70–0,80 від нарахованих сум, змінюючись майже щоквартально, хоча початково мали діяти лише по 1998 р., що також не сприяло об'єктивному визначенню їхнього зносу, адже це автоматично впливало на його рівень, а отже, на залишкову вартість об'єктів.

Виходячи з цього, очевидно є необхідність розмежування методики нарахування амортизації з фіскальною метою та для простого відтворення основних засобів, оскільки за такими викривленими даними не можна однозначно зробити висновок про потребу у фінансових ресурсах для відтворення основних засобів. Тому проблема формування фінансових ресурсів для простого відтворення основних засобів, перш за все, пов'язана з методологічним обґрунтуванням визначення їхньої амортизації та зносу, відображення витрат на поточні й капітальні ремонти, реконструкцію, модернізацію. Зауважимо, що відмінності амортизації як джерела простого відтворення та сформованих внаслідок її нарахування коштів як фінансового ресурсу для цього можна проілюструвати тоді, коли підприємство є збитковим. Незважаючи на те, що тут нараховується амортизація за загальними правилами, спрямувати її на просте відтворення, а тим більше на розширене, немає можливості, оскільки кошти, отримані від покупців, не покривають витрат на виробництво реалізованої продукції, робіт чи послуг.

Таким чином, певна частка нарахованої амортизації теж не покривається цими коштами, отже, вона не перетворюється у фінансовий ресурс відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим варто нагадати пропозицію німецького вченого Б. Пендорфа (кінець XIX – початок XX ст.) про можливість прямого віднесення амортизації за рахунок прибутку з одночасним зменшенням вартості основних засобів, запровадження якої, на наш погляд, дозволяє позбутись недоліків сучасного її відображення стосовно формування фінансових ресурсів простого відтворення.

Заодно слід підкреслити, хоча загальноновизнаним серед економістів-фінансистів є поділ джерел формування фінансових ресурсів на призначені для простого відтворення потенціалу – амортизація та розширеного відтворення – прибуток, аналіз відтворювальних процесів на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей засвідчує, що значна частка з них здійснює розширене відтворення основних засобів при нульовій рентабельності або й навіть збитковості виробництва.

Наприклад, упродовж 2005–2008 рр. у Тернопільській області інвестиції в основний капітал сільськогосподарських підприємств становили 1256,6 млн. грн., тоді як сума отриманого ними прибутку – лише 625,2 тис. грн., причому така диспропорція була щороку (рис. 1.2.1).

Такий парадокс пояснюється тим, що в короткому періоді на розширене відтворення основних засобів спрямовуються кошти, сформовані за рахунок амортизації, яка нараховується на об'єкти, що експлуатуються. Однак у довготривалому періоді це зробити неможливо, бо рано чи пізно виникає потреба заміни наявних об'єктів унаслідок їхнього повного зносу та непридатності через це для подальшої експлуатації, що засвідчують дані наступних років, в яких це співвідношення стало позитивним, тобто сума прибутку перевищувала інвестиції в основний капітал. На фоні збільшення вартості необоротних активів це означає спрямування прибутку – джерела їхнього розширеного відтворення – на покриття потреби у фінансових ресурсах для простого відтворення, зважаючи на допущену іммобілізацію їхніх джерел за попередні роки.

Водночас циклічність заміщення зношених основних засобів виходить за межі календарного року і триває іноді кілька десятків років, що дає можливість упродовж такого періоду спрямовувати кошти, джерелом яких є амортизація, на розширене відтворення (рис. 1.2.2).

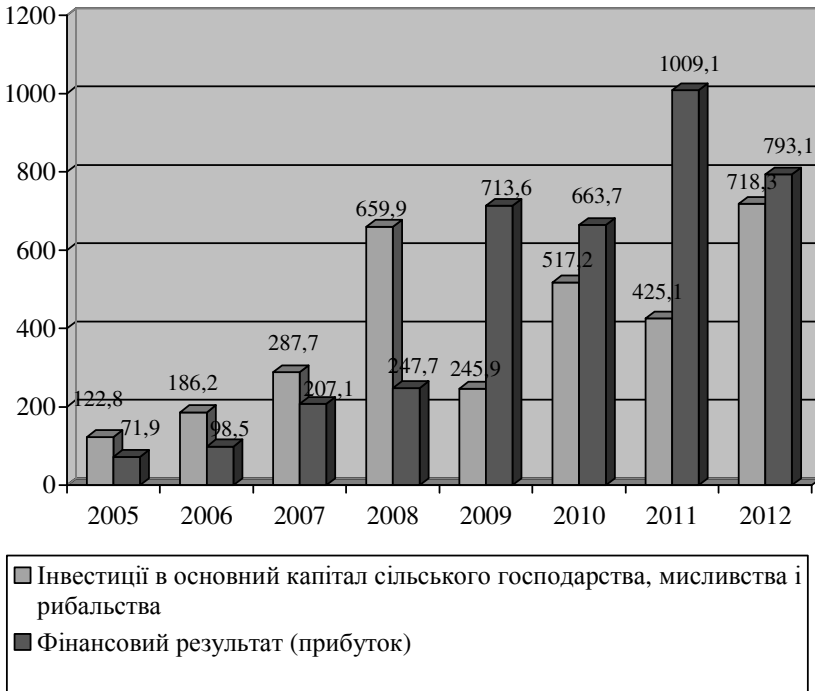
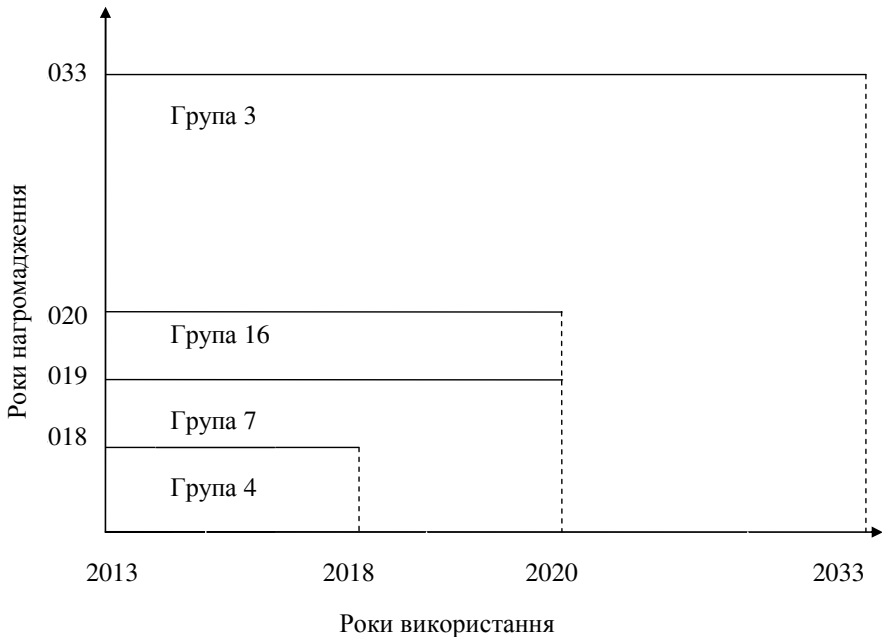

Рис. 1.2.1. Динаміка інвестицій в основний капітал і фінансових результатів у сільському господарстві Тернопільської області за 2005–2012 рр.

Джерело: Статистичний щорічник Тернопільської області за 2010–2012 роки. – Тернопіль : Головне управління статистики, 2010, 2011, 2012. – С. 51, 55, 153.

Отже, розрив між нагромадженням суми амортизації, достатньої для відтворення основних засобів, та фактичним їх вибуттям внаслідок повного зносу доволі значний: від п'яти років – за об'єктами групи 4 до двадцяти років – за належними до групи 3. Отже, упродовж такого періоду кошти, які в підсумку призначаються для простого відтворення основних засобів, можуть бути використані на інші цілі, в тому числі й для придбання чи будівництва нових основних засобів, що при наявності тих, на які нараховувалася амортизація, є нічим іншим, як розширеним відтворенням.

- Група 3 – будівлі;
- Група 4 – машини та обладнання;
- Група 7 – тварини;
- Група 16 – довгострокові біологічні активи.

Рис. 1.2.2. Циклічність нагромадження і використання амортизації для відтворення основних засобів

Тим самим певний період амортизація виступає як джерело ресурсів розширеного відтворення, причому необов'язково саме у вигляді капітальних вкладень в основні засоби, бо зараз вони не розмежовуються за сферами діяльності підприємств, а обліковуються загальною сумою на рахунку в банку, що вважаємо недоліком у їхньому використанні, який спричинює іммобілізацію коштів.

Причому нині це має, як правило, одновекторне спрямування, оскільки дефіцит фінансових ресурсів для здійснення виробничої діяльності змушує сільськогосподарські підприємства використовувати їх, у першу чергу, для придбання виробничих запасів (пально-мастильних матеріалів, запасних частин, мінеральних добрив тощо) без огляду на цільову належність до сфери капітальних інвестицій. Хоча протилежний вектор – вико-

ристання ресурсів виробничої сфери для покриття витрат на капітальні інвестиції також має місце, особливо при будівництві об'єктів господарським способом, коли для цього залучається вантажний автотранспорт, використовується електроенергія, ремонтні матеріали та інше.

Слід також мати на увазі, що у сільському господарстві амортизація має специфічну форму використання для відтворення основних засобів. Якщо за придбаними об'єктами розрахунки здійснюються зараз, як правило, грішми, тобто амортизація, використана для їхнього відтворення, матеріалізується через проходження грошової стадії, то при будівництві приміщень і споруд, особливо тоді, коли на сільськогосподарському підприємстві є власне виробництво будівельних матеріалів (цегли, вапна, дерев'яних конструкцій) чи видобування каміння, піску, процес відтворення основних засобів відбувається майже без проходження амортизації через грошову стадію кругообороту. Особливо високою є питома вага негрошової форми амортизації при відтворенні тварин основного стада, досягаючи нерідко 100%.

Варто звернути увагу, що за сучасних умов амортизація виконує дві функції: відтворювальну й регулюючу. За першою створюється амортизаційний фонд як джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів. Вона безпосередньо не пов'язана з регулюванням грошових потоків, оскільки вони виникають лише в результаті реалізації продукції, робіт, послуг, незалежно від методу нарахування амортизації.

Регулююча ж функція амортизаційного фонду, оскільки сума нарахованої амортизації відноситься на зменшення оподаткованого прибутку, безпосередньо впливає на суму платежів у бюджет, проте лише на тих сільськогосподарських підприємствах, що не сплачують фіксованого сільськогосподарського податку. Враховуючи, що в кожній з областей, сільськогосподарські підприємства яких обрано як об'єкти дослідження, питома частка таких, які не сплачують фіксований сільськогосподарський податок, коливається в межах 25–28%, а це суттєво впливає на формування в них фінансових ресурсів відтворення.

У зв'язку з цим доречно зауважити, що за теперішньою нормативною базою є можливість розмежування економічної та податкової амортизації, яке в Україні поки не здійснюється, хоча світовий досвід переконує у доцільності цього [18, с. 58; 162, с. 45], бо перша є джерелом формування фінансових ресурсів простого відтворення, тоді як друга виконує лише регулюючу функцію щодо обчислення фіскальних платежів. Особливо ак-

туальним це було до прийняття Податкового кодексу України, зважаючи на недосконалість тодішнього податкового методу нарахування амортизації, оскільки в першій групі були об'єднані основні засоби сільськогосподарського призначення, які мають доволі велику варіацію строку служби: від 80 років – для одноповерхових будівель із залізобетонними і металевими каркасами зі стінами з кам'яних матеріалів до 20 років – для водонапірних башт, а термін окупності об'єктів другої і третьої груп міг тривати нескінченне число періодів, позаяк застосовувана тоді формула розрахунку є нелінійною функцією, причому за безоплатно отриманими основними засобами амортизація взагалі не нараховувалася, що унеможливило його обґрунтоване застосування для формування ресурсів простого відтворення.

Відповідно податковий метод нарахування амортизації основних засобів був найбільш віддалений від реального зносу об'єктів, а тому значною мірою став причиною уповільнення швидкості руху вартості основних засобів і зумовлював неспроможність забезпечити стійке збільшення ресурсів відтворення основних засобів та активізувати інвестиційний процес у сільському господарстві [24, с. 60].

При цьому треба визнати, що перехід у 1997 р. на податковий метод нарахування амортизації зіграв певну позитивну роль порівняно з лінійним методом, що застосовували до того, який відзначався великою кількістю груп, підгруп та видів основних засобів з індивідуальними (близько 2 тис.) нормами визначення [40, с. 42], оскільки був значно простішим.

Проте із прийняттям Податкового кодексу України розглянута проблема повністю не вирішена. Зокрема щодо економічної амортизації, що є дійсними витратами підприємств на компенсацію авансованого капіталу й зараз не визначається, проте це означає, що розрив між ними від цього не зник. Окрім того, хоча тепер кількість груп основних засобів збільшена у 4 рази (було 4, стало 16), це не усунуло традиційних недоліків приблизного й огульного визначення їхнього зносу, що унеможливорює системне формування достовірної інформації про залишкову вартість конкретних об'єктів, а отже, визначення реальної потреби у фінансових ресурсах підприємств для їхнього простого відновлення.

Проте навіть у випадках зростання амортизації за абсолютними сумами, а також за питомою вагою, у витратах виробництва не можна це однозначно трактувати як збільшення джерела формування ресурсів, бо вплив інфляційного чинника доволі суттєвий. Індексацию ж основних засобів підприємства в останній раз проводили за станом на 1 квітня 1996 р.,

незважаючи на те, що згідно із Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” це можна було здійснювати за умови, якщо індекс інфляції перевищує 10%, бо її проведення надто складне і трудомістке.

Визначення вартості вибулих об’єктів та джерел формування необхідних для простого відтворення ресурсів зараз ускладнюється тим, що велика частка витрат на ремонти приєднується до балансової вартості основних засобів. Причому передбачена колишнім Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” методика розподілу витрат на ремонти, за якою сума, що перевищує 10-відсотковий рівень, розподілялася пропорційно до загальної залишкової вартості всіх основних засобів (за винятком будівель та споруд) і застосовувалася на більшості сільськогосподарських підприємств включно з тими, які сплачують фіксований податок, призвела до збільшення сукупної балансової вартості кожного з об’єктів, бо при ремонтах, наприклад, тракторів, доводилося збільшувати залишкову вартість вантажних автомобілів, комбайнів, сільськогосподарських машин тощо, хоч підприємства могли паралельно визначати й реальну вартість основних засобів. Проте, незважаючи на алогічність такої методики, вона була повсюдною, оскільки іншої нормативними документами не визначено.

До того ж у зв’язку з високими темпами інфляції протягом 1992–1996 рр. довелося проводити індексації основних засобів, причому це здійснювалося не за однаковим принципом. Наприклад, за станом на 1 травня 1992 р. враховувалася класифікація основних засобів за галузями народного господарства, а в наступні роки це до уваги не бралось. Крім того, амортизаційна політика не була стабільною: якщо раніше існували норми амортизації на капітальний ремонт, то, починаючи з 1991 р. вони були відмінені. Наслідком такого способу визначення залишкової вартості основних засобів стало викривлення амортизаційних відрахувань, оскільки вони здійснюються не від реальної вартості конкретних об’єктів, а практично від її умовних значень.

Так само майже в незмінному вигляді перенесено в Податковий кодекс України колишню норму щодо віднесення на збільшення залишкової вартості об’єктів суми витрат на ремонти, а індексація основних засобів після 1996 р. взагалі не проводилася, незважаючи на те, що за період з січня 1998 р. по березень 2013 р. індекс інфляції досягнув 518,2%.

Враховуючи це, було запропонованого свого часу у контексті формування амортизаційного фонду й відповідно до реальних натурально-технічних характеристик та умов експлуатації основних засобів у сільсь-

кому господарстві замість першої групи “Будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, вартість капітального поліпшення землі” виокремити чотири групи, бо об’єднання всіх будівель, споруд та передавальних пристроїв в одній групі не дозволяло створювати амортизаційний фонд у розмірі, адекватному до потреби формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів.

Водночас зверталась увага, що повернення до класифікації, яка була до 1997 р., коли налічувалося 42 групи з індивідуальними нормами амортизації недоцільне, зважаючи на її громіздкість, а також те, що в більшості країн виділяють тільки пріоритетні групи, наприклад, у США – 6 груп [24, с. 58; 173, с. 45].

Пропонувалося також розукрупнити другу групу на підгрупи 2.1 “Автотранспорт” та 2.2 “Меблі”, 2.3 “Побутові електронні, оптичні та електромеханічні прилади й інструменти”, 2.4 “Інше конторське (офісне) обладнання”. Щодо третьої групи, яка є пріоритетною для сільського господарства, теж доводилася необхідність диференціації, зважаючи на пропозиції вчених про потребу виділення таких підгруп основних засобів, фактичні терміни служби яких більш як у 1,5 разу менші або більші від усереднених по групі [173, с. 45]. Зокрема, вказувалося, що необхідно виокремити трактори, робочу худобу, сільськогосподарські машини, оскільки усереднений відсоток амортизації, який за податковим методом становив 6%, не відповідає реальним потребам щодо формування такого фінансового ресурсу простого відтворення основних засобів.

Зважаючи на те, що ці пропозиції висловлювалися у 2005–2006 рр. [168; 170], можемо припускати їхній частковий вплив на зміну класифікації груп основних засобів, здійснену ст. 145 Податкового кодексу України. Принаймні колишня перша група диференційована на чотири окремих, причому щодо власне будівель, споруд та передавальних пристроїв враховано наш підхід щодо формування амортизаційного фонду “...у розмірі, адекватному до потреби формування фінансових ресурсів простого відтворення”, завдяки застосуванню різних мінімально допустимих строків їхнього корисного використання, а отже, й різних норм нарахування амортизації.

Підтвердити ці припущення документально не можемо, оскільки навіть надіслані пропозиції центральним відомствам щодо результатів дослідження залишилися без відповіді, не беручи до уваги наукові публікації, в яких фігурували згадані міркування.

Розглядаючи амортизацію як джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів, треба мати на увазі, що во-

на є таким лише за умови прибутковості або хоча б нульової рентабельності виробництва. Якщо ж сільськогосподарське підприємство збиткове, відповідним чином зменшується його можливість сформувати необхідні фінансові ресурси простого відтворення, хоча сума амортизації від цього не змінюється, бо вона нараховується в повному обсязі, незалежно від прибутковості виробництва. Однак номінальна сума амортизації в цьому випадку не може бути адекватною до суми фінансових ресурсів простого відтворення.

Тому для визначення амортизаційного фонду як реального джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення при збитковій діяльності підприємства можна застосувати запропоновану формулу коригування амортизації:

$$Дф = A \cdot [(100 - P) : 100], \quad (1.2.1)$$

де $Дф$ – джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення, грн.;

A – сума нарахованої амортизації, грн.;

P – рівень збитковості, %.

Розраховані давніше за наведеною формулою значення реального джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення засвідчують, що на більшості сільськогосподарських підприємств їхні суми були значно меншими, ніж нарахована амортизація основних засобів, бо її певна частина в такому випадку не покривається отриманими доходами від реалізації виробленої продукції, тобто практично відбувається використання цього джерела простого відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств на покриття збитковості операційної діяльності суб'єктів господарювання (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Залежність реальної суми джерел простого відтворення від рівня збитковості сільськогосподарських підприємств Тернопільської області у 2004 р.

Групи с.-г. підприємств за рівнем збитковості, %	Кількість с.-г. підприємств	Номінальна амортизація, тис. грн.	Скоригована на рівень збитковості, тис. грн.	Відхилення, тис. грн.
До 5%	25	1997,2	1907,3	– 89,9
Від 5,1 до 10,0	54	4134,4	3824,3	– 310,1
Більше 10,0	26	1104,6	694,1	– 410,5
Разом	105	7236,2	6425,7	– 810,5

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2005. – 47 с.

Зокрема, оскільки рівень збитковості підприємств, включених у групування, становив 11,2%, то коефіцієнт коригування вийшов 0,888 і загальна сума амортизації, яку можна визнавати як джерело формування ресурсів простого відтворення, є відповідно меншою від її номінальної суми на $(7236,2 \cdot 0,888) = 810,5$ тис. грн. Причому з підвищенням рівня збитковості зростають відхилення від номінальної суми амортизації.

Так, у групі з рівнем збитковості до 5% скоригована сума амортизації менша від номінальної на 89,9 тис. грн., або на 4,5%, у другій – з рівнем збитковості до 10% відповідно на 310,1 тис. грн., або 7,5%, а в третій, де рівень збитковості більший 10%, це відхилення становить 410,5 тис. грн., або 37,2%.

На формуванні цього джерела фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей негативно позначається й те, що середній відсоток амортизації у структурі витрат тут ще нижчий, ніж загалом по Україні, і становить відповідно 3,7; 3,4 та 4,0%. Причому на багатьох із них амортизація зараз взагалі не нараховується, оскільки експлуатуються повністю зношені основні засоби.

У зв'язку з цим значна частка сільськогосподарських підприємств упродовж 1990–2004 рр. не змогла сформувати достатніх ресурсів для забезпечення хоча б їхнього простого відтворення, а також й отримати більш-менш значиму масу прибутку як джерела розширеного відтворення виробничого потенціалу суб'єктів господарювання (табл. 1.2.2).

Таблиця 1.2.2

Групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за часткою амортизації у структурі витрат виробництва у 2004 р.

Групи с.-г. підприємств за питомою часткою амортизації, %	Кількість підприємств у групі	В них:		
		рівень рентабельності, %	маса прибутку, тис. грн.	
			всього	в середньому на одне підприємство
0,0	97	10,3	2975,3	30,7
від 0,1 до 2,0	161	19,3	66051,1	410,3
від 2,1 до 5,0	80	12,4	2941,8	36,8
Разом	338	14,6	71968,2	213,0

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2005. – 47 с.

Таким чином, більше 25% сільськогосподарських підприємств Тернопільської області не тільки не забезпечували формування амортизаційного фонду як джерела фінансових ресурсів простого відтворення, а й не мали при цьому достатньої маси прибутку, бо його сума за цією групою була надто мізерною, становлячи в середньому 24,2 тис. грн. у розрахунку на одне господарство.

Проте за нинішніх умов амортизація також не вирішує проблеми формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів, незважаючи на збільшення її номінальних сум у результаті переходу на визначення відповідно до вимог Податкового кодексу України насамперед через збитковість діяльності значної частки сільськогосподарських підприємств. Це зумовлює тривалу дефляцію щодо відтворення спожитих предметів праці та робочої сили, оскільки навіть з урахуванням того, що повністю зношені основні засоби поки використовуються, неможливість формування необхідних фінансових ресурсів простого відтворення такого елемента кругообороту виробничих фондів може призвести до втрати виробничого потенціалу.

Проте й на решті підприємств сума амортизації є недостатньою, тому з огляду на техніко-технологічну структуру сільськогосподарських основних засобів вважаємо цілком обґрунтованою пропозицію встановити середню норму амортизаційних відрахувань на рівні не нижче 8% [41, с. 58].

Водночас за умови включення у витрати виробництва амортизаційних відрахувань не від залишкової вартості основних засобів, а з урахуванням необхідності в такому джерелі формування фінансових ресурсів простого відтворення, собівартість продукції підвищиться. При цьому через цю причину знижується маса прибутку або збільшується сума збитку (табл. 1.2.3).

Зокрема, виконані розрахунки показують, що за умови включення у собівартість продукції амортизаційних відрахувань відповідно до потреби відтворення основних засобів при існуючих реалізаційних цінах сума прибутку зменшилась би на 12,3%, а молоко стає збитковим. Тобто занижені суми амортизаційних відрахувань приховують наявність у його виробництві латентної збитковості, яка на поверхні не виявляється.

Однак від цього дія економічного закону простого відтворення потенціалу не зникає, а відображається у невідповідності руху грошових потоків щодо фінансових результатів на сільськогосподарських підприємствах, в тому числі й на тих, які мають доволі високу рентабельність виробництва, однак їм бракує коштів навіть для простого відтворення основних засобів.

Таблиця 1.2.3

Фактичні й розрахункові показники амортизації, собівартості та прибутку сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2012 р.

Показники	Фактичні	Розрахункові	Прибуток (збиток), тис. грн.	
			фактичний	розрахунковий
Амортизація, млн. грн.	222,7	852,0	5076,6	4451,9
Собівартість 1 ц, грн.:				
– зернових	127,78	143,50	23,27	7,55
– цукрових буряків	43,24	51,06	3,06	–4,76
– м'яса ВРХ	1447,97	1510,51	–128,28	–190,82
– м'яса свиней	1528,13	1594,18	81,78	15,73
– молока	242,88	272,76	28,11	–1,77

Джерело: Розраховано за даними Основних показників виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. – Тернопіль, 2013. – С. 19, 33, 42, 51, 52, 56.

З огляду на це не поділяємо думки, що прискорена амортизація має застосовуватися тільки для фіскальних цілей, тобто для визначення розмірів податку на прибуток, а переваги від прискореної амортизації мають рентабельні підприємства, бо збиткові отримують від неї лише штучне завищення збитків і тому повинні мати право застосовувати неприскорену амортизацію [125, с. 87], адже зменшення в останніх від'ємного фінансового результату буде лише ілюзорним.

Разом з тим, навіть за умови, що сума збитку дорівнює нарахованій амортизації і за існуючими нормами визначення амортизаційного фонду як джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення отримуємо нульовий результат, все ж таки на сільськогосподарських підприємствах відбувається просте відтворення, бо основні засоби, які певною мірою за цей виробничий цикл зношені, продовжують використовуватись в наступних циклах, а витрати на спожиті в процесі виробництва предмети праці (насіння, добрива, пально-мастильні матеріали тощо) та на оплату праці покриваються отриманими доходами.

Лише в тих випадках, коли збиток підприємства перевищує нараховану суму амортизації, отриманих доходів недостатньо для покриття витрат на спожиті предмети праці та відтворення робочої сили. Тому в ракурсі проблеми формування фінансових ресурсів простого відтворення варто дещо уточнити економічний зміст точки беззбитковості, якою в економічних дослідженнях вважається межа, коли доходи від реалізації продукції дорівнюють загальній сумі змінних і постійних витрат.

Насамперед слід зважати на те, що оскільки амортизація відноситься до постійних витрат, то в короткотривалому періоді, який не перевищує терміну експлуатації тих чи інших об'єктів основних засобів, підприємство може вважати доцільним здійснення виробництва, позаяк отримані доходи будуть достатніми для формування фінансових ресурсів простого відтворення спожитих у процесі виробництва предметів праці та робочої сили. Відсутність же упродовж такого періоду амортизаційного фонду як джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів не позначається на обсягах виробництва і воно далі може здійснюватись у незмінних масштабах або завдяки залежності сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов при їхній сприятливості навіть зростати. Отже, з урахуванням наведеного, точку беззбитковості можна визначати на дещо нижчому рівні, ніж це прийнято в економічній літературі.

Водночас на тих потужних сільськогосподарських підприємствах, де коефіцієнти оновлення основних засобів щороку вищі, ніж їхнє вибуття, амортизація має тенденцію до зростання. Коли ж ситуація протилежна, то виходить своєрідне замкнуте коло: потреба у фінансових ресурсах простого відтворення основних засобів зростає, але немає можливості сформувавши навіть необхідні суми амортизації, зважаючи на низьку залишкову вартість об'єктів. Проте загалом ситуація з оновленням основних засобів незадовільна, оскільки вона віддалена від оптимальної, – як вказує П. Стецюк, а нормативний коефіцієнт оновлення мав би становити 15% [160, с. 58], тому власними зусиллями сільськогосподарських підприємств цю проблему вирішити не можна.

Загальновідомо, що як на підприємствах інших галузей народного господарства, так і на сільськогосподарських підприємствах, прибуток є основним внутрішнім джерелом фінансових ресурсів. Причому капіталізований прибуток характеризує його суму, спрямовану на приріст активів підприємства, тобто розширене відтворення, а спожитий прибуток – частину, витрачену на виплати власникам (акціонерам), персоналу або на соціальні програми підприємства. Він формується переважно за рахунок реалізації виробленої продукції, тому його маса пов'язана з ефективністю сільськогосподарського виробництва і, зважаючи на суттєві коливання обсягів виробництва основних видів продукції за тривалі періоди, можна стверджувати, що такою ж є динаміка індивідуального відтворення підприємств (як і суспільного відтворення, бо прибуток – це грошова форма вартості ($v + m$) додаткового продукту), яке може бути позначене періодами значного зростання чи уповільнення виробництва, застою чи навіть

депресії. Ці коливання називаються кон'юнктурними, оскільки мають певні циклічні повторення, тому їх в економічній науці позначають як кон'юнктурні цикли.

Загалом дослідження академіка НАН О. Онищенко підтверджують, що навіть за короткий період такі коливання доволі відчутні і виникають як через зміни обсягів реалізації продукції, так і цін продажу, а частка кожного фактора залежить від наближення графіка зміни цін до графіка обсягу товарної продукції.

У результаті упродовж 2000–2003 рр. ситуація з формуванням грошових доходів від реалізації всіх основних видів сільськогосподарської продукції складалась по-різному: у 2000 р. порівняно з 1999 р. у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вони зросли на 88,8% за рахунок цінового фактора і лише на 11,2% – завдяки збільшенню обсягів реалізації продукції; у 2001 р. основна маса приросту (75%) грошових доходів у тваринництві була зумовлена підвищенням цін реалізації, у рослинництві ж ціни знизались, але за рахунок зростання обсягів реалізації продукції вони збільшились проти попереднього року на 30,7%; у 2002 р. “недобір” грошових доходів зумовлений винятково зниженням цін реалізації, причому у тваринництві він не був перекрытий збільшенням обсягу реалізації продукції; у 2003 р. відбулось зменшення обсягів реалізації продукції рослинництва і тому грошові доходи зменшились на 77 грн. у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, але цей недобір був перекрытий підвищенням цін реалізації і тому дещо збільшився проти минулого року, а в тваринництві приріст грошових доходів був на 56% зумовлений збільшенням обсягів товарної продукції та на 44% – підвищенням цін реалізації [123, с. 60–61].

Подібні тенденції щодо формування доходів від реалізації спостерігалися на сільськогосподарських підприємствах і в наступні роки. Приміром, за 2010–2012 рр. динаміка доходів від реалізації продукції була такою (табл. 1.2.4).

Проте на відміну від суттєвих коливань на початку ХХІ ст., упродовж 2010–2012 рр. спостерігалася стійка тенденція до зростання доходів сільськогосподарських підприємств від реалізації виробленої продукції, хоча говорити про її стабільність наразі зарано, бо залежність від природно-кліматичних умов надто висока. І, в першу чергу, це позначається на фінансових результатах, адже водночас формування прибутку відбувається під впливом собівартості сільськогосподарської продукції, а характерною ознакою сучасної динаміки, як і в минулому, є така сама тенденція до її підвищення.

Таблиця 1.2.4

Доходи від реалізації продукції сільського господарства

Роки	Україна		Івано-Франківська область		Львівська область		Тернопільська область	
	Всього, млн. грн.	на 1 га, грн.	Всього, млн. грн.	на 1 га, грн.	Всього, млн. грн.	на 1 га, грн.	Всього, млн. грн.	на 1 га, грн.
2010	73133,3	396	871,3	881	1541,9	727	2324,9	512
2011	93690,2	508	1287,1	1173	1947,7	839	3408,2	738
2012	118892,4	642	1796,9	1485	2157,2	916	3831,7	820
2012 р. у % до 2010 р.	162,6	162,1	204,0	168,6	139,9	126,0	164,8	160,2

Джерело: Основні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 30–32.

Однак відбувається це, за розрахунками Б. Пасхавера, лише внаслідок зміни цін на матеріальні засоби, оскільки їхні витрати в натуральних вимірниках у розрахунку на 1000 грн. валової продукції скоротилися: нафтопродуктів – зі 112 кг у 2000 р. до 80 кг у 2002 р., електроенергії відповідно зі 180 до 112 кВт/год., кормів – з 27 до 21 ц корм. од. Лише витрачання мінеральних добрив збільшилося з 18 до 23 кг діючої речовини [132, с. 77].

Загалом це призводить до майже синхронного зростання собівартості реалізованої продукції, внаслідок чого формування такого джерела власних фінансових ресурсів, як прибуток, відбувається нижчими темпами, ніж зростання доходів сільськогосподарських підприємств (табл. 1.2.5).

Таблиця 1.2.5

Динаміка собівартості продукції сільського господарства та прибутку від її реалізації (млн. грн.)

Роки	Україна		Івано-Франківська область		Львівська область		Тернопільська область	
	Собівартість	Прибуток	Собівартість	Прибуток	Собівартість	Прибуток	Собівартість	Прибуток
2010	60382,8	12750,4	673,8	197,5	1208,1	333,7	2002,3	322,5
2011	73754,2	19926,0	975,2	311,9	1604,0	343,7	2673,4	734,7
2012	98693,0	20193,4	1302,4	494,5	2110,0	47,1	3324,1	507,6
2012 р. у % до 2010 р.	160,2	158,4	152,0	250,4	174,7	14,1	166,0	157,4

Джерело: Основні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010–2012 роки. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 30–32.

Причому саме залежність від сприятливості природно-кліматичних умов, на наш погляд, спричинила таку неадекватність динаміки прибутку у 2012 р., яка спостерігалася порівняно з попереднім роком у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської, а особливо Львівської областей.

І, навпаки, відбулось випереджаюче зростання цього показника в Івано-Франківській області порівняно навіть зі зростанням доходів, які теж збільшилися за 2010–2012 рр. у найбільшій пропорції порівняно з середніми показниками по Україні загалом і з сусідніми областями зокрема. Зрозуміло, що решта чинників, на яких акцентував увагу Б. Пасхавер, такого впливу справити не могли, тим більше за такий короткий проміжок часу, оскільки ні індекси цін на предмети і засоби праці, ні технологія виробництва, яка могла би зумовити суттєві відхилення витрат на одиницю продукції, впродовж нього кардинально не змінилися.

Проте ігнорувати згадані чинники неправильно, адже саме з огляду на ціновий фактор матеріальних засобів собівартість основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у розрахунку на одну гривню зросла проти 1999 р. на 31,4%, бо за рахунок підвищення середньомісячної оплати праці зі 102 грн. у 1999 р. до 210 грн. у 2003 р. – лише на 5,9%. Якби оцінити матеріальні і трудові складові витрат сільськогосподарських підприємств України за 2003 р. у цінах 1999 р., то на 1 грн. сумарної вартості основних видів продукції вони б становили 0,89 грн., тоді як за фактичними даними – 1,25 грн. [123, с. 64].

До цього можна додати, що такою була й подальша тенденція, оскільки індекси цін виробників промислової продукції та номінальної оплати праці працівників як до 2003 р., так і впродовж 2004–2012 рр. були вищими від обсягів валової продукції підприємств сільського господарства (рис. 1.2.3).

Так, якщо тренди перших двох показників стабільно висхідні, то індекси обсягів валової продукції сільського господарства майже поперемінно чергуються від зростання (2001, 2004–2006, 2008, 2011 р.) до спаду (2000, 2002–2003, 2007, 2009–2010, 2012 р.).

Зазначимо, що індекси зростання номінальної оплати праці в сільському господарстві є вищими, ніж промислової продукції, але це зумовлено переважно дією інфляції, бо реальна заробітна плата не завжди корелює з номінальною: наприклад, у 2000 р. перша становила до попереднього року 99,1%, а друга – 129,6%; у 2009 р. відповідно 90,8 та 105,5%, причому за кожний рік цього періоду спостерігалися суттєві розходження. Лише у 2012 р. між цими індексами майже не було різниці, оскільки щодо реальної зарплати він становив 114,4% при 114,9% номінальної.

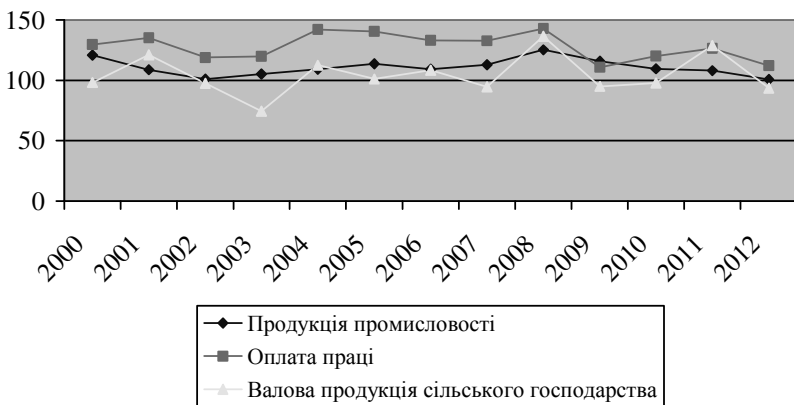

Рис. 1.2.3. Співвідношення індексів цін продукції промислового виробництва, середньомісячної оплати праці та валової продукції на підприємствах сільського господарства за 2000–2012 рр.

Джерело: Статистичний щорічник України, 2012. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 68, 137, 380.

Системний аналіз формування фінансових ресурсів відтворення передбачає, що дослідження цього процесу проводиться у взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємозумовленості як єдиного цілого, єдиної системи і вивчення всіх його сторін з дотриманням принципу ієрархічності, тобто визначення системи пріоритетів з виокремленням її найсуттєвіших елементів. У такому разі наявність у формуванні фінансових ресурсів відтворення різних взаємозв'язків виключає можливість використання однозначної причинної обумовленості (наприклад, їхньої залежності лише від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції). Оскільки на кожному підприємстві галузі існує складна система формування фінансових ресурсів відтворення, то причинно-наслідкові зв'язки, які зумовлюють залежність функціонування одних системоутворюючих елементів від інших, потребують їхнього узгодження як передумови цілісності та стійкості цієї системи.

Водночас система формування ресурсів не ізольована від загальної системи функціонування підприємства, а тому, за визначенням класиків економічної теорії, те, що уявляється кризою на грошовому ринку, в дійсності виражає аномалії в самому процесі виробництва і відтворення [111, с. 358]. Таким чином, вивчення тенденцій, своєчасне виявлення причин суперечностей та диспропорцій у формуванні фінансових ресурсів відтво-

рення дозволяє сформувати новий якісний рівень цієї системи, уникнути довготривалих негативних наслідків їхнього вияву.

Особливо важливим це є за сучасних умов, коли однією з тенденцій на сільськогосподарських підприємствах є продовження фінансової кризи, внаслідок чого не вдається забезпечити навіть стану рівноваги між списанням і введенням в дію основних засобів. Формування ж достатньої маси прибутку для розширеного відтворення, забезпечуючи інвестиційне піднесення, заодно зумовило би збільшення амортизації в результаті введення в експлуатацію нових основних засобів із 100%-ною залишковою вартістю. Оскільки підприємства направляють амортизаційні кошти на розвиток виробництва, то об'єктивно вони слугують економічному зростанню, збільшенню прибутку [173, с. 47].

З урахуванням цього варто звернути увагу на недостатнє врахування у вітчизняній практиці взаємного впливу на формування прибутку норм нарахування амортизації, які змінюються без урахування фактичного рівня зносу основних засобів, що передається як їхня вартість на витрати виробництва, а отже, на собівартість сільськогосподарської продукції, потім зумовлює абсолютні значення фінансових результатів підприємств.

Так, проведені за станом на 1 травня 1992 р., 1 серпня 1993 р., 1 січня 1995 р., 1 квітня 1996 р. індексації основних засобів у зв'язку з інфляційними процесами, які надалі вплинули на суми амортизації об'єктів, а отже, на собівартість продукції та фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств, здійснювались за різними принципами: у 1992 р. враховувалась належність основних засобів до галузей народного господарства, а тому коефіцієнти індексації однотипних будівель становили від 11 до 17 разів, а за машинами й обладнанням різниця була невиправданою – від 9 до 841 разу. Надалі галузеву належність основних засобів до уваги не брали, але початкова нелогічність застосування різних коефіцієнтів індексації основних засобів однієї і тієї самої групи зумовила кратність викривлень їхньої дійсної первісної та залишкової вартостей з урахуванням таких коефіцієнтів індексації: у 1993 р. – 37,6 разу; у 1995 р. – 44 рази; у 1996 р. – 7,5 разу. Тому відбувся глибокий розрив між амортизацією та відновними вартостями основних засобів [173, с. 41], який виявився як неадекватні зміни тенденції формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств через вплив на них зниження питомої частки амортизації у структурі витрат виробництва (рис. 1.2.4).

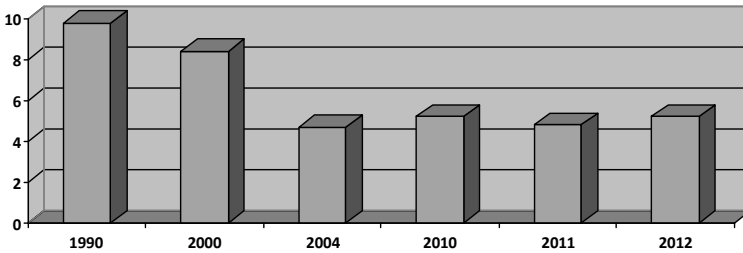

Рис. 1.2.4. Динаміка частки амортизації у витратах сільськогосподарських підприємств за 1990–2012 рр.

Джерело: Основні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2000–2012 роки. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 17; Народное хозяйство СССР в 1990 году. – М. : Госкомстат, 1991.

Зважаючи на те, що частка амортизації у собівартості продукції сільського господарства за період 1990–2012 рр. зменшилась майже у 2 рази, треба погодитися з думкою окремих вчених про її незначну роль у формуванні ресурсів відтворення основних засобів [162, с. 41]. Особливо це було характерне для податкового методу її нарахування, незважаючи на значне збільшення річних норм (наприклад, у 1991 р. за будівлями вони становили 2,5%, з 1997 р. – 5%, потім – 8%), оскільки якщо раніше вона нараховувалась від первісної вартості об'єктів, то впродовж 1997–2011 рр. від залишкової. Це зумовило певне зростання прибутку, хоч і незначне, при загальній тенденції до його зменшення проти рівня 1990 р., але вже внаслідок інших причин.

Особливостями формування прибутку як джерела фінансових ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах є нерівномірність, спричинена специфікою виробництва, оскільки його сезонність зумовлює те, що його визначення можливе лише після завершення виробничого циклу, тоді як фінансові ресурси, тобто кошти від реалізації отриманої продукції, а в сучасних умовах – також і готова продукція, надходять у процесі його здійснення.

Особливо це стосується рослинництва, де впродовж усіх кварталів поточного року відбувається зростання витрат виробництва, а надходження продукції – лише у третьому і частково четвертому кварталі. Оскільки продукція рослинництва доволі часто реалізується не відразу ж, виникає тривалий розрив між реальним формуванням фінансових ресурсів – над-

ходженням коштів від покупців та обчисленням маси отриманого прибутку, що можливе лише після завершення календарного року.

Водночас треба зважити на іншу особливість, яка полягає в тому, що значна частина продукції рослинництва та частково й тваринницької (молоко) використовується безпосередньо в господарстві, не проходячи грошової фази кругообороту засобів, що зумовлює здійснення відтворення за рахунок натурального обороту, адже між товарно-матеріальними запасами та грошми, як зазначив у 1952 р. американський економіст В. Баумоль, існує подібність [5, с. 266]. При цьому прибуток узагалі не визначається, оскільки витрачена власна продукція (корми, насіння, молоко на годівлю телят і поросят, гній) списується на витрати виробництва в наступному циклі за собівартістю.

Отже, це виглядає як відсутність джерела відтворення потенціалу підприємства. Причому відбувається змішування часток такої продукції, спрямованої на просте чи розширене відтворення, а це виглядає певною суперечністю у контексті того, що прибуток за класичним визначенням є винятково джерелом розширеного відтворення. Водночас, оскільки витрачена в процесі натурального обороту сільськогосподарська продукція може бути поділена на дві частини відповідно до того, на яке відтворення потенціалу вона спрямовується: просте чи розширене, логічно можна припустити, що певна її частка є джерелом його розширеного відтворення.

Таке припущення ґрунтується на тому, що собівартість одиниці продукції обчислюється шляхом ділення загальної суми витрат виробництва на валову кількість продукції, отже, та її частина, яка не пройшла грошової фази кругообороту, все таки впливає на визначення маси прибутку нарівні з реалізованою продукцією. Причому чим більша частка виробленої сільськогосподарської продукції не проходить грошової фази кругообороту, тим більший її вплив на формування прибутку від реалізації продукції, що зумовлює викривлення реальної суми джерел розширеного відтворення на підприємствах галузі. Зазначимо, що відсутність надходження коштів на рахунки підприємства в результаті натурального обороту значної частки виробленої сільгосппродукції нівелюється зменшенням потреби в них для придбання насіння, кормів, добрив.

Однак така інформація в сільськогосподарських підприємствах відсутня, бо теперішнє визначення прибутку як суми, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати, означає, що при цьому враховується дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), податок на додану вартість, акцизний збір, інші вирахування з доходу, собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), інші операційні доходи,

адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, інші доходи, фінансові витрати, втрати від участі в капіталі, інші витрати, надзвичайні доходи та витрати. При цьому спочатку визначається валовий прибуток як різниця між доходом (виручкою) від реалізації сільськогосподарської продукції та виконаних допоміжними підприємствами робіт і послуг, зменшена на суми податку на додану вартість, акцизного збору, інших вирахувань з доходу та виробничу собівартість такої продукції, робіт і послуг. Проте, як зазначалося, значна частина продукції, робіт і послуг на сільськогосподарських підприємствах не проходить стадії реалізації (витрачена у процесі внутрішньогосподарського натурального обороту (насіння, корми, гній), роботи й послуги для капітального будівництва, виконаного господарським способом) і, таким чином, виникає розбіжність між виробленим чистим доходом і його реалізованою частиною – прибутком.

Причому якщо тією частиною чистого доходу, яка матеріалізована у виробничих запасах, що витрачаються в рослинництві і тваринництві в результаті внутрішньогосподарського натурального обороту, з позицій формування фінансових ресурсів відтворення можна знехтувати, оскільки створений чистий дохід тут навіть за умови відображення його як прибутку жодного впливу на це не має, то щодо будівництва господарським способом або закладення багаторічних насаджень фінансовий результат варто визначати, зважаючи на тривалість періоду відтворення основних засобів. Адже не завжди при цьому вийде прибуток, а тому у випадку збитковості (тобто перевищення кошторисної вартості об'єктів) відповідно зменшуються джерела формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу.

На більшості сільськогосподарських підприємств прибуток може розглядатись як маржинальний дохід, бо за сучасних рівнів реалізаційних цін вони покривають лише частину змінних витрат. Причому змінні витрати в них не завжди оптимальні з позицій відтворення, особливо робочої сили, бо, наприклад, середньомісячна номінальна оплата праці на сільськогосподарських підприємствах України значно нижча від офіційно затвердженого мінімуму. Якщо перерахувати собівартість продукції, включивши у статтю “Оплата праці” її за сумою, яка відповідає необхідній для відтворення робочої сили хоч би на рівні середньої за видами економічної діяльності в Україні, та в статтю “Інші витрати” – відповідну суму відрахувань на соціальні заходи, то прибуток зменшиться і буде таким (табл. 1.2.5).

Таблиця 1.2.5

Фактичні й розрахункові показники собівартості продукції та прибутку від її реалізації на сільськогосподарських підприємствах України за 2012 р.

Види продукції	Собівартість одиниці, грн.		Прибуток (збиток) на одиницю, грн.	
	фактична	розрахункова	фактичний	розрахунковий
Зернові	121,30	125,20	20,49	19,27
Цукрові буряки	33,88	34,56	5,85	5,17
Молоко	242,63	244,58	6,22	4,34
М'ясо ВРХ	2056,63	2069,26	-518,07	-530,70

Джерело: Основні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 66–68, 89, 125.

Зокрема, розрахункові показники собівартості продукції за умови включення у витрати виробництва оплати праці на середньогалузевому рівні підвищуються в середньому від 0,6 до 3,2%, а прибуток через це знижується на 6–31,8% залежно від видів продукції.

Низький рівень оплати праці в сільському господарстві практично зумовлює відсутність можливостей навіть для простого відтворення робочої сили. І хоча для підприємств багатьох областей України це поки не є загрозливою проблемою, оскільки наявний надлишок трудових ресурсів на селі, це не може бути тривалою тенденцією, бо інакше навіть за умови зростання фондозабезпеченості підприємств може статись так, що використовувати ці фонди буде нікому.

Заодно наголосимо, що на сільськогосподарських підприємствах з огляду на особливості використання сформованих за рахунок прибутку тих фінансових ресурсів відтворення, які не проходять грошової стадії, а матеріалізуються в готовій продукції, виявляється негативна дія чинника “лаг запізнення”. В цьому разі доводиться перетримувати такий вид ресурсів, як тварини на вирощуванні та відгодівлі, що досягли оптимального реалізаційного віку та вагових кондицій, і перевитрачати у зв’язку з цим корми не слід, бо, як відомо, інтенсивність приросту тварин з віком знижується. Оскільки зі збільшенням віку тварин різко зростає питома частка підтримуючого корму та зменшується продуктивного, це призводить до збільшення витрат кормів на одиницю приросту, а отже, і собівартості продукції.

Уникнути цього можна було би за умови своєчасної реалізації тварин при досягненні ними оптимальних вікових і вагових кондицій, якби не протидія інфляційних процесів, які знецінюють вільні кошти підприємств

при їхньому зберіганні на поточних рахунках, а недостатні суми унеможливають депонування. А відсотки, що нараховуються за зберігання коштів на поточному рахунку, надто мізерні, щоб могли згладжувати вплив інфляційного чинника.

Тому сільськогосподарські підприємства намагаються реалізувати вироблену готову продукцію лише в обсягах, адекватних потребі в коштах для забезпечення відтворення потенціалу на даний момент, або застосовують бартерну форму розрахунків з постачальниками та підрядниками, уникаючи таким чином ризику знецінення коштів, хоча при цьому й відбувається певна втрата маси можливого прибутку.

Цією ж причиною зумовлене притримування значних запасів іншої товарної продукції, оскільки збільшуються витрати та непродуктивні втрати через надто тривале зберігання, що теж негативно впливає на прибуток сільськогосподарських підприємств. Підтвердженням висловленої тези є, зокрема, динаміка продажу такого виду швидколіквідних активів, як зерно, котре зараз виконує роль фінансового ресурсу відтворення, де чітко повторюються сезонні тенденції реалізації за місяцями року, пік якої припадає на липень-вересень, коли сільськогосподарські підприємства продають його 50% (до кінця року ще 40%). У результаті зі збільшенням пропозиції зерна відбувається зниження цін його реалізації (рис. 1.2.5).

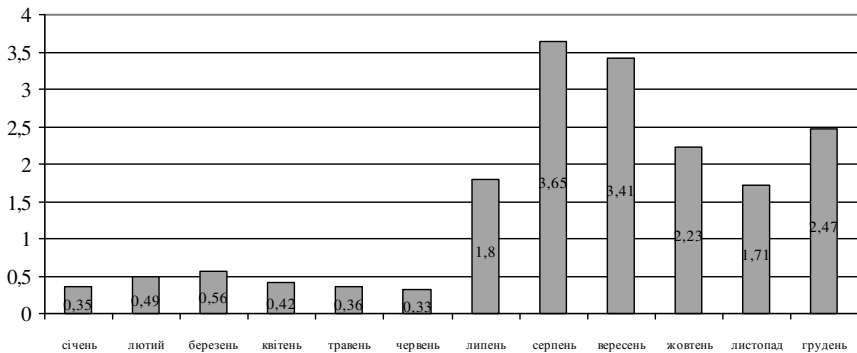

Рис. 1.2.5. Обсяги реалізації зерна

сільськогосподарськими підприємствами України, млн. т

Джерело: [3, с. 110].

Отже, якщо раніше зерно реалізовувалося переважно в липні-серпні, то зараз цей процес практично неперервний, причому тенденція щодо щомісячних обсягів його реалізації щороку майже ідентична. Водночас ціни

корелюють обернено пропорційно до пропозиції зерна на ринку і сезонне коливання їхньої амплітуди становить від максимального рівня в березні-травні до мінімального в липні-грудні – 1,4–1,7 разу [3, с. 110].

Зниження цін після нового урожаю зумовлює те, що значна маса продукції практично далі обмінюється на пальне, міндобрива тощо за бартерними розрахунками, адже взаємовідносини переробних підприємств будуються на видачі навесні товаровиробникам натуральних авансів цими засобами виробництва з відповідним вирахуванням їхніх сум восени з виручки за відвантажену сільськогосподарську продукцію. Тобто цей вид ресурсів відтворення (зерно частково, більшою мірою цукрові буряки) не проходить грошової стадії.

Причому щодо останніх, то вони інколи взагалі не проходять грошової стадії кругообороту засобів, а як фінансовий ресурс відтворення використовується вироблений з них цукор на давальницьких умовах, який знову ж притримується в господарстві і використовується для розрахунків з постачальниками чи підрядниками в міру потреби, і за цим видом готової продукції теж виникають додаткові витрати та втрати внаслідок тривалого зберігання на складах сільськогосподарських підприємств, адекватно зменшуючи масу прибутку.

Варто зауважити, що незважаючи на деяке збільшення виробництва сільськогосподарської продукції у 2000–2012 рр., фінансовий стан підприємств аграрного сектору не покращився і негативна стійка тенденція низького рівня прибутковості продовжується.

На перший погляд це виглядає нелогічним на фоні того, що товаровиробники цієї галузі, в першу чергу, позбулися нерентабельних культур, вибракували низькопродуктивних тварин через збитковість виробництва молока і м'яса. Зокрема, зросло виробництво зерна, картоплі та яєць, які були рентабельними у 2000 р., і зменшилося виробництво овочів, м'яса в забійній вазі та молока, оскільки ці види продукції були збитковими (табл. 1.2.6).

Однак жодного парадоксу немає, бо дослідження впливу інших чинників на формування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств підтверджує, що в сучасних умовах годі сподіватись на інші тенденції щодо прибутковості галузі, оскільки аграрна реформа, на думку академіка УААН П. Саблука, здійснювалася в умовах функціонування переважно викривлених попередньою системою економічних законів. Унаслідок цього аграрний сектор економіки увійшов у третє тисячоліття, маючи 12 млрд. грн. боргу, хоч виробляє більше 15% валового продукту держави та створює майже 16% доданої вартості [149, с. 5, 11].

Таблиця 1.2.6

Динаміка виробництва продукції та її рентабельності
у сільськогосподарських підприємствах України за 1990–2012 рр.

Види продукції	2000 р.		2011 р.		2012 р.		2012 до 2010 +/-	
	Обсяг, тис. т	Рентабельність, %	Обсяг, тис. т	Рентабельність, %	Обсяг, тис. т	Рентабельність, %	Обсяг, тис. т	Рентабельність, %
Зернові культури	29779,3	13,9	44219,3	26,1	36075,0	15,2	6301,7	1,3
Цукрові буряки	12663,4	16,7	17145,7	36,5	16837,7	15,7	4174,3	-1,0
Картопля	482,5	62,1	751,8	17,7	757,8	-21,5	274,5	-45,0
Овочі	964,6	23,5	1540,5	9,9	1433,9	-6,8	469,3	-30,3
М'ясо у за- бійній вазі	1134,4	-35,9	1215,3	-24,8	1271,2	-35,9	136,8	0,0
Молоко	2216,6	17,9	2245,9	18,5	2535,3	17,9	318,7	0,0
Яйця, млн. шт.	10249,6	18,6	11738,2	38,8	11977,4	52,6	1727,8	34,0

Джерело: Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 55, 59, 89, 128.

Зокрема, попри позитивну динаміку виробництва зернових, цукрових буряків, молока, яєць тощо, рівень їхньої рентабельності невисокий, а виробництво картоплі, овочів, м'яса стало збитковим. Причиною цього є в першу чергу незадовільне співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, яке було не на користь аграрного сектору: загалом за 1991–2001 рр. стабільно спостерігався п'ятикратний розрив, і такі “ножиці цін” не ліквідовані в подальшому, бо впродовж наступних років диспаритет став семикратним. Це стало основною причиною зростання собівартості продукції, яку не могли перекрити дещо збільшені ціни її реалізації, а тому доходи не покривали навіть втрати товаровиробників від інфляції (табл. 1.2.7).

Так, незважаючи на кратне зростання цін на сільгосппродукцію майже щороку, періодичність коливання рівня рентабельності її виробництва є далі перманентною, що зумовлене його нестійкістю під впливом природно-кліматичних умов. Водночас і ціни реалізації залежать від того, який обсяг того чи іншого виду продукції одержано у відповідному році, й особливо це характерне для зернових культур, цукрових буряків, овочів і частково молока. Тому передусім необхідно спрямовувати фінансові ресурси

на забезпечення стабільності виробництва сільськогосподарської продукції, тобто формування його матеріально-технічної бази, стійкості сортів рослин проти хвороб і т. ін.

Таблиця 1.2.7

Реалізаційні ціни і рентабельність виробництва продукції сільськогосподарських підприємств України за 2000–2012 рр.

Види продукції	Середня реалізаційна ціна 1 ц, грн.				Рівень рентабельності, %			
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.
Зерно	44,38	41,78	112,09	154,71	64,8	3,1	13,9	15,2
Цукрові буряки	12,15	17,70	47,85	42,68	6,1	4,8	16,7	15,7
Картопля	51,71	68,52	213,10	113,96	14,0	17,8	62,1	-21,5
Овочі	57,21	146,21	255,16	195,66	-1,7	16,1	23,5	-6,8
Плоди	39,49	98,78	241,98	270,71	-1,1	12,7	14,9	8,8
М'ясо	235,80	690,99	1079,71	1345,69	-42,3	-25,0	-35,9	-29,5
Молоко	53,64	112,69	293,87	266,22	-6,0	12,2	17,9	2,3
Яйця, 10 шт.	71,92	2,52	4,71	6,27	10,6	23,5	18,6	52,6

Джерело: Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 55, 59, 148, 233.

Хоча середні реалізаційні ціни проти рівня 2000 р. підвищились, однак темпи їхнього зростання були недостатніми, аби забезпечити оптимальний рівень рентабельності, оскільки собівартість продукції теж зростала. В результаті рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в Україні за 2012 р. становив загалом 20,5%. Проте за областями він суттєво відрізнявся, становлячи в Івано-Франківській області 38,0, Львівській – 2,2, Тернопільській – 15,3%.

Водночас значною залишається частка збиткових сільгоспідприємств (21,4%) загалом по Україні, тобто кожне п'яте, а сума збитку досягла майже 6,8 млрд. грн., або 20% від загальної суми прибутку галузі. Це зумовлює нагальність пошуку шляхів підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств.

У контексті формування прибутку сільгоспідприємств як джерела фінансових ресурсів треба мати на увазі, що це відбувається у взаємозв'язку з витратами виробництва, а точніше – собівартістю продукції (робіт, послуг), які можна регулювати, змінюючи норми нарахування амортизації та вибираючи метод оцінки спожитих виробничих запасів. За Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” підприємство самостійно вибирає один із п'яти передбачених методів, тому мо-

же активно впливати на формування прибутку, оскільки це можна описати у загальному вигляді формулою:

$$P = D - B - A, \quad (1.2.2)$$

де P – маса прибутку;
 D – дохід від реалізації;
 B – витрати виробництва;
 A – амортизація основних засобів.

Аналогічним чином формування прибутку можна регулювати шляхом застосування оцінки спожитих виробничих запасів за різними методами. Зокрема, Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 “Запаси” передбачено застосування методів FIFO, середньозваженої собівартості, ідентифікованої собівартості, кожний з яких зумовлює різні суми прибутку, бо вплив оцінки виробничих запасів на фінансові результати сільськогосподарських підприємств доволі суттєвий, оскільки вони займають домінуючу позицію в структурі виробничих витрат.

А розбіжності між фактичною собівартістю основних видів продукції й їхньою прибутковістю й цими самими показниками, розрахованими за оцінкою пально-мастильних матеріалів, отрутохімікатів, мінеральних добрив, комбікормів за методом FIFO, зумовлені тим, що в умовах інфляції собівартість перших за часом надходження запасів завжди є номінально меншою, ніж наступних. Це, зокрема, підтверджують виконані розрахунки собівартості одиниці окремих видів продукції на одному із сільськогосподарських підприємств Тернопільської області (табл. 1.2.8).

Таблиця 1.2.8

Залежність собівартості сільськогосподарської продукції та її прибутковості від способів оцінки спожитих виробничих запасів у ПОП “****” Теревовлянського району Тернопільської області за 2012 р.

Види продукції	Собівартість одиниці, грн.		Прибуток на одиницю, грн.	
	Фактична – за середньозваженою собівартістю	За методом FIFO	Фактичний – за середньозваженою собівартістю	За методом FIFO
Озима пшениця	107,18	103,12	35,38	39,42
Цукрові буряки	28,62	27,08	- 0,95	1,53
М'ясо ВРХ	1272,10	1019,40	0,50	253,20
М'ясо свиней	1344,13	1107,15	0,90	227,88
Молоко	226,29	219,43	3,84	10,70

Джерело: Розраховано за даними аналітичного обліку ПОП “****” Теревовлянського району Тернопільської області.

Таким чином, змінюючи застосування методів оцінки спожитих виробничих запасів, можна регулювати собівартість сільгосппродукції, а отже, фінансових результатів, причому за окремими видами доволі відчутно. Наприклад, застосування методу FIFO зумовлює не тільки зниження збитковості цукрових буряків на цьому підприємстві, а вони навіть стають прибутковими. Особливо відчутно застосування цього методу оцінки кормів, інших виробничих запасів впливає на визначення прибутку в тваринництві: його мізерні суми в межах статистичної похибки при використанні їхньої оцінки за середньозваженою собівартістю дають можливість визначити прибуток на рівні, що забезпечує майже 20% рентабельність виробництва м'яса ВРХ, 17% – свинини.

Зауважимо, що формування прибутку сільськогосподарських підприємств далі перебуває під значним впливом інфляційних процесів, який традиційно посилюється диспропорціями ціноутворення в підгалузях агропромислового комплексу. Зокрема, за даними Б. Пасхавера, за 1991–1996 рр. ціни в промисловості збільшилися в 300 тис. разів, у т. ч. у першій сфері АПК – майже в 360 тис. разів, у третій сфері – майже у 180 тис. разів, а на продукцію сільського господарства – лише у 66 тис. разів [131, с. 73–82]. Проте диспропорції в ціноутворенні наявні й зараз, і співвідношення індексів цін упродовж 2000–2012 рр. на продукцію підгалузей агропромислового комплексу було таким (табл. 1.2.9).

Таблиця 1.2.9

Індекси цін у сферах агропромислового комплексу за 2000–2012 рр.

Сфери АПК	Роки				
	2000	2005	2010	2011	2012
I сфера – виробництво матеріально-технічних ресурсів	120,8	116,7	108,0	119,0	108,7
II сфера – виробництво продукції сільського господарства	155,8	108,1	130,0	113,6	106,8
III сфера – виробництво продукції харчової промисловості	134,5	116,6	110,9	106,4	97,9

Джерело: Україна в цифрах у 2012 році. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 248 с. – С. 54.

Зокрема, за винятком 2000, 2010 та 2012 р., індекси цін на сільськогосподарську продукцію були нижчими, ніж у першій та другій сферах АПК. Незважаючи на те, що загалом тенденція динаміки цін є однаковою, на фоні доволі суттєвого зростання їх на продукцію харчової промисловості вартість сільгоспсировини як основа її виробництва, адекватно не збільшується. Тому й зараз спостерігається диспропорція щодо еквівалент-

ності взаємовідносин підприємств агропромислового комплексу, яка негативно позначається на формуванні прибутку саме сільськогосподарських підприємств.

У результаті маса прибутку у сільському господарстві, яка визначається в кінці року, не відображає реальних можливостей підприємств щодо формування необхідних ресурсів розширеного відтворення, бо, як зазначає Б. Пасхавер, навіть невеликий часовий лаг між поточними оцінками реалізації і витрат створює ілюзію перевищення доходів над затратами [131, с. 73].

Разом з тим, зростання цін на засоби виробництва, як це не парадоксально, об'єктивно зумовлює зменшення потреби у фінансових ресурсах відтворення. Це відбувається тому, що сільськогосподарські підприємства з двох діаметрально протилежних принципів: максимуму, суть якого полягає у прагненні отримати максимальний результат, використовуючи наявний ресурсний потенціал, та мінімуму – прагнення отримати певні результати при мінімальному використанні фінансових ресурсів, змушені зараз обирати другий [131, с. 71], а це об'єктивно спонукає до економного витрачання засобів.

Незважаючи на це, неможливо уникнути значних витрат на ремонти і модернізацію основних засобів (за розрахунками спеціалістів, щорічна потреба в коштах для своєчасної підготовки парку тракторів, ґрунтообробної і посівної техніки, зернозбиральних комбайнів становить щонайменше 2 млрд. грн. [146, с. 45]), оскільки навіть найновіші зразки основних засобів, особливо техніки, доволі часто виходять з ладу або стають застарілими у зв'язку з розвитком машинобудування на основі досягнень науково-технічного прогресу. Це позначається на рівні витрат виробництва, отже, собівартості продукції та прибутку. Тому варто повернутись до колишнього способу формування фінансових ресурсів простого відтворення, коли амортизація нараховувалась на повне відновлення основних засобів та їхній капітальний ремонт.

Можна заперечити, що це різко збільшить навантаження на собівартість продукції, а тому рівень її збитковості зросте. Проте треба враховувати, що низькі норми амортизаційних відрахувань лише створюють ілюзію віртуально нижчої собівартості продукції, бо реальні витрати від цього не змінюються.

Наприклад, до 1990 р. існували доволі низькі норми амортизаційних відрахувань і її питома вага у структурі собівартості сільськогосподарської продукції справді була мізерною.

Однак фактичні витрати на функціонування тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів від цього не зменшувались і загальновідомо, що вартість ремонтів у 2–3 рази перевищувала витрати на заміну таких основних засобів. Проте низькі норми амортизації призводили до штучного подовження термінів, упродовж яких не можна було списати жоден з об'єктів, які нерідко половину цього строку тільки рахувались на балансі господарств, оскільки експлуатація їх була неможлива.

Водночас амортизація інших об'єктів теж не покриває фактичних витрат на ремонти, які впродовж останніх років значно перевищують її суму. Разом з тим, вищеподане стосується переважно технічної частини основних засобів, бо діючі норми амортизації будівель і споруд прийнятні за умови, що їхні проекти відповідають функціональному призначенню і не буде здійснюватись волонтаристська зміна напряму спеціалізації, яка особливо була розповсюджена в період так званого “застою”, коли добротні тваринницькі приміщення реконструювались з телятників на корівники, вівчарні, свинарники, а потім навпаки (табл. 1.2.10).

Таблиця 1.2.10

Амортизація й витрати на ремонти основних засобів
на сільськогосподарських підприємствах України за 2010–2012 рр.
(тис. грн.)

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Сума амортизації, всього	3963116,8	4845674,0	6522972,1
в т. ч. за об'єктами:			
– рослинництва	2988779,7	3807654,7	5153699,7
– тваринництва	974337,1	1038019,3	1369272,4
Витрати на запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту, всього	5175659,0	6849345,1	8661750,1
в т. ч. за об'єктами:			
– рослинництва	4471639,5	6077192,3	7761815,6
– тваринництва	866824,3	972428,7	1171996,7

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010–2012 рр. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 17; Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К. : Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 62.

Отже, можна стверджувати, що діючі у 2010–2012 рр. норми амортизації не забезпечували її формування в обсязі, необхідному для створення фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів ані загалом по сільськогосподарських підприємствах України, ні в галузях рослинництва й тваринництва. Причому незважаючи на відміну податкового методу її

нарахування і застосування інших відповідно до Податкового Кодексу України у 2011–2012 рр.

Так, навіть без оплати праці та відрахувань на соціальні заходи загальна сума витрат на запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту систематично більша від амортизаційних відрахувань у 1,3–1,4 разу, в тому числі у рослинництві – 1,5–1,6. Лише у тваринництві більш-менш досягається певна збалансованість, загалом така невідповідність джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення та фактичної потреби в коштах для покриття витрат на ремонти зумовлює переливання на цю мету тих джерел, які призначені для розширеного відтворення основних засобів.

Отже, дія чинників, які розглянуті вище, є системною і взаємопов'язаною, особливо щодо діаметрально протилежного впливу амортизації та прибутку як джерел формування фінансових ресурсів відтворення, а тому виявити їх у чистому вигляді неможливо, оскільки вони приховані у “підводній частині айсберга” відтворювальних процесів. Водночас, взаємозалежність цих двох складових джерел власних фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств зумовлює необхідність взаємоузгодженого підходу, який, на наш погляд, може базуватись на викладених вище міркуваннях.

Вирішальним напрямом подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування фінансових ресурсів простого й розширеного відтворення на найближчу перспективу, зважаючи на загальноекономічну ситуацію в Україні, може бути лише вишукування додаткових резервів. І, в першу чергу, необхідно здійснити такі заходи, які дозволять порівняно швидко наростити абсолютні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в поєднанні з відносним зниженням витрат матеріальних засобів як основи забезпечення збільшення маси прибутку.

Зокрема, підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва можливе за умови удосконалення його структури в напрямі заміни реалізації менш рентабельної продукції на більш прибуткову. Однак у цьому разі потрібний глибокий маркетинговий аналіз перспективної кон'юнктури ринку, щоб не допустити прорахунків на тривалу перспективу, особливо у випадках необхідності технічного переоснащення виробництва, маючи на увазі, що ринковому середовищу властиві значні коливання попиту й пропозиції на ті чи інші види продукції.

При цьому механізм конкуренції спонукає підприємства виробляти таку продукцію, на яку склався високий попит, а тому вона збувається за

порівняно вищими цінами, ніж інша. Однак при насиченні ринку цією продукцією закономірно знижуються ціни реалізації на неї, що може обернутись збитком для тих підприємств, які надмірно захопились її виробництвом. Тому структура виробництва й реалізації продукції на сільськогосподарських підприємствах у жодному разі не може бути зведена до мінімуму її видів.

На сільськогосподарських підприємствах України одним із швидкоздійснимих напрямів підвищення прибутковості стало введення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі, яка придатна для використання без шкоди для екології, що дало можливість значно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції як основного чинника зростання доходів від її реалізації за умови, що це відбувалось би з досягненням певного рівня рентабельності, а також маси прибутку – головного джерела формування власних фінансових ресурсів розширеного відтворення.

Проте при цьому треба мати на увазі, що висновок, зроблений на основі динаміки індексів збільшення абсолютних сум першої та другої може бути хибним через незіставність цифр, оскільки обсяг валової продукції вимірюється на порядок більшими, ніж сума прибутку (рис. 1.2.6).

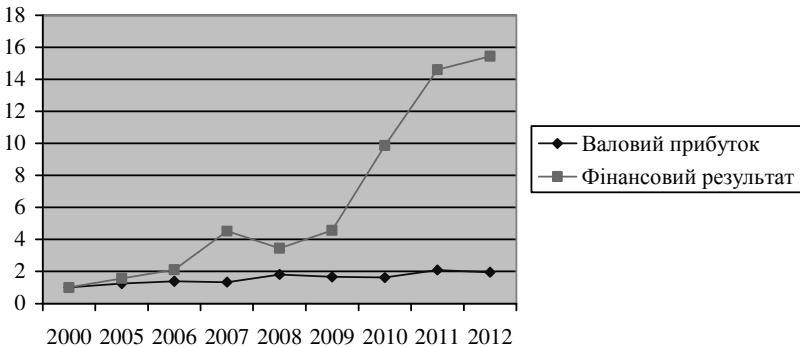

Рис. 1.2.6. Динаміка виробництва валової продукції та маси прибутку на сільськогосподарських підприємствах України за 2000–2012 рр.

Джерело: Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 38, 44.

Так, коли зіставити валову продукцію 2000–2012 рр., то максимальні індекси її збільшення у 2008 та 2011–2012 рр. знаходяться в межах двократних значень, тоді як за сумою прибутку в ці роки маємо 11–12-кратні розбіжності. Співвідносність же абсолютних сум прибутку валової проду-

кції за ці роки становила 9,3 та 20,9 і 23,9% відповідно й відрізнялася лише у 2,4–2,6 разу.

Крім того, періодично коригуються обсяги валової продукції у зв'язку із застосуванням інших порівнянних цін, тоді як прибуток залишається незмінним. Зокрема, за порівнянними цінами 2005 р. сільськогосподарські підприємства виробили у 2000 р. валової продукції на 26478,0 млн. грн., а внаслідок перерахунку за порівнянними цінами 2010 р. її вартість зросла більш ніж у 2 рази – до 57997,7 млн. грн.

Слід зважити також на часовий лаг, присутній при формуванні цього джерела фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, зумовлений тим, що витрати виробництва відображаються в умовах інфляції за минулими цінами, які нижчі від діючих у момент обчислення прибутку. Оскільки сільськогосподарські підприємства реалізують свою продукцію більшою мірою у другому півріччі, тоді як витрати оцінюються навіть за минулорічними цінами, що характерне для хімічних засобів (міндобрих, отрутохімікатів, частково – пально-мастильних матеріалів тощо), то вплив цього лага теж викривлює наведену співвідносність показників.

Тому висновок, який, на перший погляд, засвідчує нібито випереджаюче зростання прибутку сільськогосподарських підприємств порівняно з виробництвом валової продукції, не відображає істинного стану з формуванням фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу, насамперед через різну значимість відсоткових пунктів динаміки цих показників, хоча загалом воно має позитивний тренд.

Водночас при цьому треба враховувати ситуацію, яка складається на ринку сільськогосподарської продукції, оскільки не за всіма її видами є незабезпечений попит. Тому в умовах фінансової кризи спрямування доволі обмежених фінансових ресурсів на збільшення виробництва продукції повинно здійснюватись лише за тими видами, які не спричинять обвалу цін на ринку через перевищення пропозиції, бо інакше замість позитивного ефекту кризові явища посиляться.

З урахуванням сучасної ситуації на ринку сільськогосподарської продукції перспективним напрямом є збільшення виробництва молока, зважаючи на незадоволений попит на молокопродукти як в Україні, так і можливості експорту, адже забезпечення населення у світі ними зменшилося, в тому числі в ЄС – на 82 кг, Східній Європі – на 68 кг [149, с. 288], що реально на сільськогосподарських підприємствах, оскільки продуктивність корів може бути суттєво підвищена в результаті нарощування кор-

мової бази і відповідно завдяки забезпеченню їхньої повноцінної годівлі за збалансованими раціонами згідно з фізіологічним станом тварин, бо при забезпеченні підвищення рівня годівлі поголів'я досягається випереджаючий приріст їхньої продуктивності, що одночасно позитивно впливає на зниження собівартості виробництва молока, а отже, на підвищення його прибутковості.

Позаяк рослинництво й тваринництво є взаємозалежними галузями, то розвиток першого загальмувався паралельно зі зниженням поголів'я тварин. Відповідно зменшення виробництва органічних добрив зумовило виведення з використання значних площ ріллі під товарними і більшою мірою – під кормовими культурами.

Зокрема, при зменшенні загальної посівної площі в Україні на 14,2%, зайнята кормовими культурами скорочена в 4,85 разу. Причому тенденція до зменшення посівних площ, зайнятих товарними культурами, продовжується, зумовлюючи таку саму щодо поголів'я тварин через відповідне зниження виробництва кормів (табл. 1.2.11).

Таблиця 1.2.11

Взаємозв'язок динаміки поголів'я тварин і посівних площ та витрат кормів на сільськогосподарських підприємствах України

Показники	Роки				
	1990	2000	2005	2010	2012
Посівна площа, всього, тис. га	30429	19156	16850	18974	19490
в т. ч. кормові культури, тис. га	11958	6743	2762	1708	1735
Поголів'я тварин, тис. гол.:					
– ВРХ	21083,3	5037,3	2941,8	1526,4	1506,5
– корів	6191,6	1851,0	866,2	589,1	575,2
Витрати кормів, всього, млн. т корм. од.	78,2	16,0	11,8	11,8	12,0
в т. ч. на одну умовну голову ВРХ, ц корм. од.	32,50	25,51	30,15	26,73	26,78

Джерело: Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 82–84, 119, 136.

Отже, оскільки зменшення посівної площі сільськогосподарських культур супроводжувалось адекватними змінами площі, зайнятої кормовими культурами, то в підсумку навіть при скороченні поголів'я великої рогатої худоби майже у чотирнадцять разів відбулося зниження рівня годівлі тварин на 17,6% проти 1990 р.

Водночас як позитив можна відзначити, що завдяки покращенню структури кормового раціону, частка концкормів у якому стала майже вдвічі вищою (в 1990 р. вона становила 35,4, а в 2012 – 69,2%), продуктивність тварин суттєво зросла, хоча це відбулося в результаті збільшення обсягів виробництва продукції птахівництва й частково свинарства, певною мірою це стосується також молочного скотарства (табл. 1.2.12).

Таблиця 1.2.12

Показники продуктивності тварин і витрат кормів на одиницю продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 1990–2012 рр.

Показники	Роки				
	1990	2000	2005	2010	2012
Середньодобові прирости, г:					
– ВРХ	431	255	392	461	504
– свиней	229	120	281	375	448
Середньорічний удій молока від однієї корови, кг	2941	1588	2952	3975	4676
Витрати кормів на одиницю продукції, ц корм. од.:					
– приріст ВРХ	13,53	16,73	15,89	15,69	15,52
– приріст свиней	9,85	17,90	8,97	5,98	5,39
– виробництво молока	1,47	1,63	1,31	1,18	1,09

Джерело: Тваринництво України 2012. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 34, 113–114, 161.

Адже продуктивність тварин, якщо абстрагуватися від впливу їхніх породних якостей, прямо залежить від рівня годівлі. Так, досягнутий ефект від більш інтенсивної годівлі тварин може бути втрачений при нехтуванні іншими чинниками, які формують продуктивність корів: породність, репродукція, вік. Однак особливість ефекту інтенсифікації годівлі корів полягає в тому, що за біологією тварин загальні витрати кормів мовби розпадаються на дві частини. Перша – це необхідна кількість кормів для підтримання життєдіяльності організму, а друга – для забезпечення продуктивності тварини, що є різницею між їхньою загальною витратою і тією частиною, яка необхідна для підтримання життєдіяльності організму тварини (рис. 1.2.7).

Отже, підвищення продуктивності корів залежить від перевищення рівня годівлі над підтримуючими кормами. Чим більше таке перевищення, тим вищий, умовно кажучи, “коефіцієнт корисної дії тварини”. Практично це означає вищу оплату спожитих кормів продукцією. Якщо зобразити загальні витрати кормів графічно, то підтримуючі корми будуть збільшувати

тись паралельно до кількості поголів'я без взаємозв'язку з їхньою продуктивністю. Лише при перевищенні лінії А–Б, яка відокремлює необхідну кількість кормів для підтримання життєдіяльності тварин, можна розрахувати їхню певну продуктивність. Теоретично лінія А–В теж мала би бути прямою і кут її нахилу повинен залежати лише від рівня перевищення загальної витрати кормів над продуктивними, що спонукає забезпечувати якомога інтенсивнішу годівлю тварин.

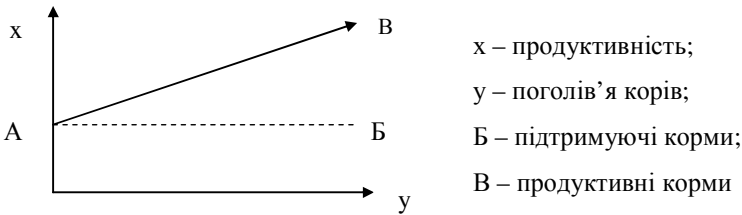

Рис. 1.2.7. Залежність між підтримуючими і продуктивними кормами

Однак на практиці такій прямолінійній залежності протидіють інші чинники, насамперед породні якості тварин, вікові категорії, що зумовлює можливість інтенсифікації їхнього рівня годівлі лише до певної межі, після чого нарощування обсягу витрачання кормів у розрахунку на одну корову не тільки не супроводжуються підвищенням продуктивності, а й нерідко зумовлює протилежну динаміку, коли корови надто вгодовані та витрачають свій генетичний потенціал продуктивності.

До того ж так само, як існує нижня межа рівня годівлі – підтримуючі корми, такою самою обмеженою є верхня, максимально можлива для продуктивного засвоєння тваринами певної породи, репродукції та віку, що необхідно враховувати на практиці. Проте з урахуванням зазначених обмежень, зокрема біологічних особливостей тварин при однаково сприятливій взаємодії інших чинників та їхньої продуктивності загальний обсяг виробництва молока залежить від кількості спожитих тваринами кормів понад підтримуючий рівень.

Отже, збільшивши раціони годівлі тварин до верхнього максимально можливого рівня споживання кормів, теоретично можна забезпечити повне використання генетичного потенціалу продуктивності корів, який для чорно-рябої породи, яка домінує, знаходиться в межах 6–7 тис. літрів на корову.

Тому першочерговим напрямом підвищення прибутковості виробництва молока є удосконалення раціонів годівлі, що за нинішньої ситуації,

коли поголів'я корів на сільськогосподарських підприємствах мінімізувалось, реально. Причому лише за умови забезпечення наявного поголів'я достатньою мірою кормами, збалансованими за структурою, можна здійснити його нарощування, забезпечуючи, однак, випереджаюче збільшення виробництва кормів, щоб не допустити зменшення раціонів годівлі. Адже практика 1980-х рр., коли поголів'я корів щороку збільшувалось, бо директивні органи спонукали до цього сільськогосподарські підприємства жорсткими методами диктату, довела хибність поглядів щодо можливості екстенсивного розвитку виробництва молока.

У реальності цього переконують дані поки поодиноких сільськогосподарських підприємств – ТЗОВ “Агрофірма “Нива” і “Україна” Підволочиського району, ПОП “Іванівське” Терехівського району Тернопільської області, де оптимізація поголів'я і підвищення завдяки цьому рівня годівлі тварин дали можливість забезпечити продуктивність корів на рівні 4800–5600 літрів молока за рік.

Значна частка сільськогосподарських підприємств як України, так і Тернопільської області (46,9%), надаює від однієї корови в середньому за рік до 3 тисяч літрів молока, а кількість тих, де цей показник перевищує 4 тисячі літрів обчислюється одиницями: в середньому по Україні – 47 на область, у т. ч. у Тернопільській – 21 господарство (табл. 1.2.13).

Таблиця 1.2.13

Групування сільськогосподарських підприємств
за середнім річним надоєм молока від однієї корови в 2012 р.

Групи підприємств із продуктивністю корів, кг	Кількість підприємств, одиниць		Валовий надій молока	
	Україна	Тернопільська область	Україна, тис. т	Тернопільська область, тис. ц
До 1000	227	2	9,5	23
Від 1001 до 2000	467	9	56,0	1010
Від 2001 до 3000	729	19	171,0	22332
Від 3001 до 4000	622	13	303,1	60826
Від 4001 до 5000	454	10	450,5	101096
Від 5001 до 6000	337	6	539,1	95224
Понад 6000	381	5	918,5	161156
Всього	3217	64	2447,7	441667

Джерело: Сільське господарство України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2011–2013. – С. 134; Сільське господарство Тернопільської області за 2012 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2013. – С. 82.

Завдяки тому, що виробництво молока зосереджене саме в тих господарствах, де середньорічний надій на одну корову перевищує 4 тис. літрів, загалом виглядає, що продуктивність молочного стада доволі висока, зокрема, в 2012 р. вона становить 4361 кг в Україні та 4815 – у Тернопільській області.

Проте саме в молочному скотарстві відтворення потенціалу найбільш незадовільне, оскільки з року в рік скорочується не тільки поголів'я корів, а й кількість сільськогосподарських підприємств, які ним займаються: лише впродовж 2010–2012 рр. вона зменшилася на 367 од., або 8,2%, саме через низьку продуктивність корів у верхніх групах, адже в тих, де вона перевищує 5 тис. літрів, приріст становив 224 од.

Заодно зазначимо, що поряд зі збільшенням витрати кормів на одну голову приріст продуктивності тварин можливий за умови досягнення повної збалансованості раціонів годівлі та підвищення в їхній структурі насамперед високоенергетичних концентрованих кормів, бо існуюча, коли такі корми складають за питомою вагою в загальних витратах у більшості господарств від 12% до 15,4%, є недосконалою і призводить до перевитрат кормів на одиницю продукції.

На нашу думку, збільшення виробництва кормів на сільськогосподарських підприємствах є реальним, якщо врахувати те, що при існуючій ситуації на ринку зерна, цукрових буряків та овочів використати рілля, яка не обробляється, можна лише зайнявши посівні площі кормовими культурами. Крім того, значну площу вилучених з активного обробітку малопродуктивних орних земель можна залужити.

Тому навіть при тій мінімальній продуктивності кормових угідь, яка є зараз, це дає можливість виробити додатково значну їх кількість та спрямувати на виробництво продукції тваринництва, в тому числі й молока. Причому таку можливість мають всі сільськогосподарські підприємства Тернопільської області, адже тенденція щодо виведення ріллі з господарського обороту була повсюдною, включаючи окремі області та Україну загалом.

Наприклад, з метою визначення потенційних можливостей збільшення виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за рахунок відведення для виробництва кормів площ ріллі, які були виведені з обороту, та визначення впливу цього чинника на формування фінансових результатів було розв'язано за допомогою ЕОМ математичну задачу. Вона є багатофакторною, бо доводилося враховувати не тільки площу залученої додатково ріллі, а й структуру та потенційну врожайність кормових культур, їхню поживність, питому вагу можливих

витрат кормів на виробництво молока тощо. Таким чином, у загальному вигляді приріст виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах описано таким рівнянням:

$$\Delta M_{1,2...n} = (\Delta S_1 \cdot P_1^{k1} + \Delta S_2 \cdot P_2^{k2} + \dots \Delta S_n \cdot P_n^{kn}) \cdot \frac{F_{1,2...n}}{N_{1,2...n}^k}, \quad (1.2.3)$$

де $\Delta M_{1,2...n}$ – приріст виробництва молока, т;

$\Delta S_{1,2...n}$ – додаткова площа посіву кормових культур, га;

$P_{1,2...n}^{k1,2...n}$ – продуктивність гектара кормових площ за видами,

ц корм. од.;

k – вміст кормопротеїнових одиниць;

$F_{1,2...n}$ – питома вага кормів, призначених для виробництва молока;

$N_{1,2...n}$ – норми витрати кормів на одиницю продукції, ц корм. од.

При цьому враховувалася низка обмежень щодо обчислення потенціальних можливостей підприємств щодо збільшення виробництва кормів. Це, зокрема, питома вага кожної кормової культури у структурі посівів: кукурудзи на силос – x_1 ; кормових коренеплодів – x_2 ; однорічних трав на зелений корм – x_3 ; багаторічних трав на зелений корм – x_4 ; багаторічних трав на сінаж – x_5 ; багаторічних трав на сіно – x_6 , тобто $x_j = (j \geq 1, 2, \dots, 6)$.

Звідси верхня і нижня межі посівної площі 1,2...6-ої кормової культури у 1,2...n-му господарстві (ΔS) буде:

$$\Delta S = \sum \Delta S_{1,2...6}. \quad (1.2.4)$$

Так само враховувалося обмеження щодо продуктивності (ΔP) гектара кормових угідь 1,2...6-ої культури у 1,2...n-му господарстві, ц корм. од.:

$$\Delta P_{1,2...6} = j \max \sqrt[n]{P_{j,1,2...6}^k}. \quad (1.2.5)$$

Далі враховано обмеження щодо витрати кормів на одиницю (N^k) продукції, ц корм. од.:

$$N_k = j \max \sqrt[n]{P_{j,1,2...6}^k}, \quad (1.2.6)$$

$$N_{j \min} \leq x_j^k \leq N_{j \max}. \quad (1.2.7)$$

Таким чином, цільова функція задачі розв'язана за алгоритмом:

$$\sum_{1,2\dots n} \Delta M_{1,2\dots n} = \sum_{1,2\dots n} E \Delta S_{1,2\dots n} \cdot \sqrt[j]{\frac{n P_{1,2\dots 6}^k}{N_j^k}} \quad (1.2.8)$$

Для розв'язання цієї задачі використано фактичні середні дані господарств Тернопільської області за 2001–2005 рр., оскільки за згаданими показниками у цьому періоді спостерігалась відносна стабілізація порівняно з динамікою за попередні 1991–2000 рр., коли на сільськогосподарських підприємствах відбувалось стрімке скорочення поголів'я худоби, зменшення посівних площ, зниження урожайності культур і продуктивності тварин, тобто цей період характеризувався зростанням кризових явищ в аграрній економіці.

Виконані розрахунки свідчать, що у кожному районі Тернопільської області були наявні значні резерви для збільшення виробництва кормів, відповідно тваринницької продукції, а це позитивно вплинуло би на формування фінансових результатів не тільки сільськогосподарських підприємств, а й переробної галузі, адже в кожній області відчувається нестача такої сировини для промислової переробки.

Тому зростання виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах дає можливість значно збільшити масу прибутку від його реалізації, що підтверджують отримані дані в результаті обчислень за допомогою персонального комп'ютера, які за районами виглядають так (табл. 1.2.14).

Отже, за рахунок введення в кормові сівозміни площ ріллі, які тоді не використовувалися, можна було додатково отримати більше 17 тис. т молока навіть при тих завищених витратах кормів (у середньому по області 1,95 ц корм. од.), що були за досліджуваний період. За умови реалізації цієї кількості молока можна було на той час додатково отримати близько 11 млн. грн. доходу, що навіть при мінімальній рентабельності 5–6% забезпечило би 0,5–0,6 млн. грн. прибутку.

Як відомо, сільськогосподарське виробництво, проте, стало орієнтуватися переважно на збільшення товарних обсягів продукції рослинництва, тому невикористовувані тоді площі ріллі були відведені під зернові культури, сою, ріпак, а в південних областях України – соняшник, тому розширеного відтворення потенціалу тваринництва, передусім молочного скотарства, не відбулося.

Водночас зараз єдиним напрямом зростання прибутковості сільськогосподарських підприємств є збільшення обсягів виробництва молока, на відміну від 90-х рр. XX ст., коли цього можна було досягти за рахунок підвищення товарності, оскільки його виробництво зменшилося в Терно-

пільській області проти рівня 1990 р. у 13,9 разу, а кількість молока, заготовленого молокопереробними підприємствами для переробки у 2005 р. стала меншою в 17,8 разу.

Таблиця 1.2.14

Потенційні можливості сільськогосподарських підприємств
Тернопільської області для виробництва молока
за рахунок збільшення кормів

Райони	Площа ріллі, тис. га	Посівна площа, тис. га	Різниця між площею ріллі та посівною площею, тис. га	Можливий обсяг додаткового виробництва кормів, тис. ц корм. од.		Потенційний додатковий обсяг виробництва молока, т
				всього	в т. ч. для корів	
Бережанський	26,1	23,7	-2,4	39,1	10,2	649,7
Борщівський	61,7	58,1	-3,6	59,4	16,4	630,8
Бучацький	49,5	47,3	-2,2	36,0	11,6	674,4
Густинський	66,2	64,5	-1,7	36,1	7,4	279,2
Заліщицький	41,6	39,2	-2,4	36,2	10,3	425,6
Збаразький	58,0	53,9	-4,1	77,4	22,2	940,7
Зборівський	59,2	52,6	-6,6	103,9	18,1	822,7
Козівський	50,0	46,0	-4,0	75,5	20,2	1134,8
Кременецький	50,9	47,1	-3,8	52,4	14,8	649,1
Лановецький	45,4	41,9	-3,5	75,5	23,9	1975,2
Монастирський	26,1	22,1	-4,0	63,0	23,2	825,6
Підволочиський	60,4	58,4	-2,0	47,4	12,8	984,6
Підгасцький	28,6	22,9	-5,7	69,5	19,9	703,2
Теребовлянський	80,0	65,8	-14,2	234,3	66,5	3022,7
Тернопільський	51,9	51,4	-0,5	10,2	29,4	2164,8
Чортківський	61,0	59,1	-1,9	44,0	9,9	582,3
Шумський	43,4	40,0	-3,4	65,2	21,3	819,2
Всього	860,0	793,9	-52,1	1125,1	338,1	17281,6

Джерело: власні розрахунки.

Така невідповідність обсягів виробленого й заготовленого для промислової переробки молока, зумовлена руйнацією партнерських взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками і молокопереробними підприємствами, в багатьох випадках стала незворотною, оскільки втрата довір'я здебільшого через тодішні неплатежі за заготовлене мо-

локо, безпідставне заниження його якості, отже, закупівельних цін, зумовила спочатку зменшення обсягу заготівель молока, а потім взагалі припинення продажу його на окремі молокопереробні підприємства, в першу чергу, населенням, а потім – сільськогосподарськими підприємствами.

Як закономірний наслідок, у ринкових умовах окремі молокопереробні підприємства зупинили виробництво. При цьому сільськогосподарські товаровиробники не завжди змогли налагодити збут виробленого молока на інші молокопереробні підприємства, що й зумовило тенденцію до зменшення його виробництва.

Тому навіть у тих випадках, коли вдалось налагодити зв'язки з іншими підприємствами і зберегти або й наростити обсяги виробництва та продажу молока, прибутковість реалізації молока все таки знижувалася внаслідок різкого зростання транспортних витрат через збільшення віддалі перевезень. Саме тому, наприклад, припинив виробництво продукції Тербовлянський завод сухого молока, який упродовж 1991–1998 рр. був одним із кращих підприємств Тернопільської області.

У результаті відстань доставки молока для переробки на підприємствах району зросла: на 40 км – Чортківський сирзавод; 35 км – Тернопільський міськмолкозавод. Окремі підприємства цього району, як й інших, продають молоко навіть на Львівський міський молкозавод – відстань близько 200 км, Бродівський завод сухого молока – відстань близько 150 км.

У зв'язку з цим необхідне забезпечення подолання негативних наслідків дезінтеграції сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств, яка в деяких районах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та інших областей дійшла до абсолюту, коли місцеві молокопереробні, м'ясопереробні підприємства, хлібозаготівельні комбінати, цукрозаводи, втративши довір'я в перших, згорнули свою діяльність або працюють на завізній сировині з радіусом її доставки 150–200 км чи навіть більше. Не розглядаючи негативних наслідків цього для самих переробників, зрозуміло, що це негативно позначається на прибутковості сільськогосподарських підприємств, скорочуючи їхні можливості для формування фінансових ресурсів розширеного відтворення.

Тому резонним є висновок вчених про необхідність максимального усунення елементів економічного відокремлення різних ланок АПК, посилення їхньої економічної єдності та зацікавленості у високих кінцевих результатах господарської діяльності, а між всіма агропромисловими товаровиробниками мають існувати не антагоністичні, а партнерські й економічно збалансовані взаємовідносини [41, с. 58]. Це за сучасних умов може

бути важливим резервом зростання прибутковості виробництва і в підсумку формування фінансових ресурсів розширеного відтворення.

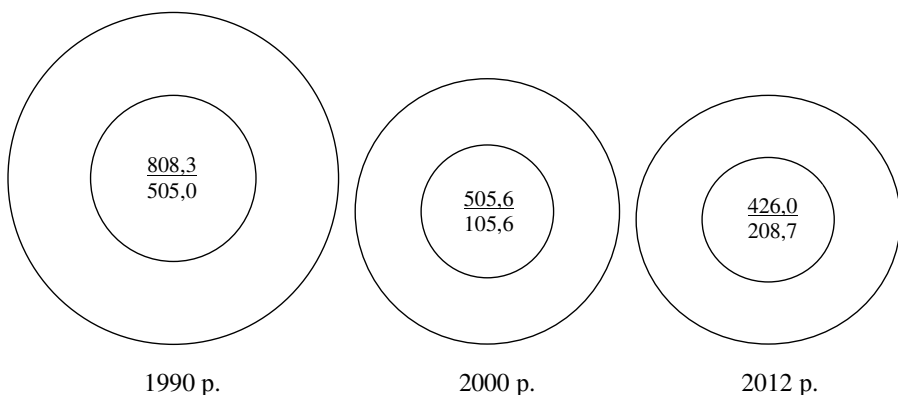
Як зауважив Б. Панасюк, внутрішні ресурси для сільського господарства як сировинного сектору агропромислового комплексу, можливо одержати лише в тому випадку, коли виробництво сільськогосподарської продукції буде пов'язано з результатами кінцевої продукції споживання [130, с. 676].

Таким чином, зараз можна здійснити першочергові заходи, які навіть при сучасному рівні забезпечення сільськогосподарських підприємств фінансовими і матеріальними ресурсами можуть позитивно вплинути на їхню прибутковість, і одним із них є вдосконалення взаємовідносин партнерів агропромислового комплексу, адже формування фінансових результатів відбувається під взаємним впливом сільськогосподарських товаровиробників і переробної галузі.

Тому проблема підвищення їхньої прибутковості знаходиться у площині націленості їхньої діяльності на високий кінцевий результат, якого не можна досягти, як показав тривалий минулий досвід, при розрізненості інтересів, що найбільше помітно у молокопродуктовому підкомплексі і виявляється щодо закупівельних цін: сільськогосподарські підприємства постійно невдоволені їхнім низьким рівнем, а молокопереробні вважають надто високими, які зумовлюють високу собівартість молокопродуктів і, як наслідок, високі оптові, відповідно й роздрібні ціни на них, а отже, низький попит на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Унаслідок цього виникає своєрідне замкнуте коло проблем, які не дають можливості підвищити прибутковість діяльності підприємств молокопродуктового підкомплексу, оскільки загальна зацікавленість у високих фінансових результатах відсутня. Загалом, це призвело до критичного зменшення виробництва і заготівель молока на сільськогосподарських підприємствах і часткового переміщення його обсягів в особисті господарства населення, що, проте, не забезпечило збереження досягнутих у минулому рівнів (рис. 1.2.8).

Загалом зниження обсягів виробництва і заготівель молока виявилось одним із головних руйнівних чинників, бо одночасно зумовило низьку прибутковість як сільськогосподарських підприємств, так і молокопереробних, оскільки незавантаженість потужностей зумовила різке зростання питомих постійних витрат у розрахунку на одиницю продукції та її загальну високу собівартість. Тому головним напрямом підвищення прибутковості молокопродуктового підкомплексу на найближчу перспективу, в першу чергу, слід вважати нарощування виробництва, а на цій основі – його заготівель на молокопереробні підприємства.

Умовні позначення: $\frac{\text{Виробництво, тис. т}}{\text{Заготівлі для переробки, тис. т}}$

Рис. 1.2.8. Динаміка виробництва молока і його заготівель для промислової переробки за всіма категоріями господарств Тернопільської області

Джерело: Сільське господарство Тернопільської області за 2012 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2013. – С. 65, 126.

Причому оскільки в сучасних умовах більшу частку молока виробляють особисті господарства населення, а меншу – сільськогосподарські підприємства, то на перспективу суттєвого збільшення заготівель молока на молокопереробні підприємства можна досягти за умови ефективного використання потенціалу обох категорій господарств.

Разом з тим, як свідчить аналіз, потенціал особистих підсобних господарств на цьому етапі їхнього розвитку щодо нарощування обсягів виробництва молока вичерпується. Якщо загалом по Україні проти рівня 1990 р. приріст у 2005 р. становив 89,5%, або майже 6% у розрахунку на рік, то далі почався спад і в 2012 р. його вироблено лише 8842,3 тис. т, або на 20,4% менше, ніж у період апогею, а тому суттєвого зростання в найближчій перспективі можна досягти лише на сільськогосподарських підприємствах.

Таке переконання ґрунтується не тільки на позитивній динаміці його обсягів у них за 2005–2012 рр., але насамперед на повній залежності обсягів виробництва молока від головного чинника – забезпеченості тварин кормами. Саме на сільськогосподарських підприємствах є реальні можливості порівняно швидкого прориву у напрямі розвитку кормової бази і суттєвого збільшення виробництва молока зараз, оскільки покращення,

наприклад, племінної роботи може суттєво подіяти тільки у віддаленому періоді.

Вагомим резервом формування власних фінансових ресурсів простого відтворення може стати депонування коштів, джерелом яких є амортизаційний фонд. Це тим більш актуально, що практично після 1996 р. на сільськогосподарських підприємствах фінансові ресурси навіть простого відтворення довелося створювати з нульової відмітки, а тому, незважаючи на ступінь зносу наявних основних засобів, при їхній ліквідації амортизація була лише ілюзорним джерелом.

Проте й зараз, оскільки інфляційні процеси не подолані, амортизаційний фонд неминуче знецінюється і його сума на момент виникнення необхідності щодо заміни повністю зношених основних засобів не відображає реальної потреби в такому джерелі простого відтворення навіть без урахування того, що придбання нових об'єктів обходиться дорожче через їхні вищі якісні характеристики завдяки вдосконаленню.

Тому необхідно вишукувати резерви для нівелювання негативного впливу інфляції на реальні суми цього ресурсу простого відтворення, отже, якщо, наприклад, забезпечити збереження коштів, сформованих за рахунок амортизації, на депозитному рахунку в банку, то виявиться, що вони як фінансові ресурси простого відтворення будуть перевищувати після певного періоду суму джерела, за рахунок якого вони створені. Зокрема, виконані розрахунки показують, що за умови збереження 1,5 млн. грн. на депозитному рахунку в банку упродовж п'яти років можна додатково нагромадити 0,5 млн. грн. для забезпечення простого відтворення основних засобів, достатніх для придбання, наприклад, зернозбирального комбайна "Славутич" КЗС-9-1 чи двох колісних тракторів загального призначення ХТЗ-17221 тощо.

Так, кардинальні зрушення в позитивному напрямі щодо збільшення власних ресурсів простого й розширеного відтворення можливі за умови комплексного вирішення проблем, які отримали в спадок від адміністративно-командної системи, бо розрізнені заходи, що здійснювались у 1991–2012 рр., як засвідчує об'єктивний аналіз, не дали бажаних результатів. Також зрозуміло, що таке вирішення буде тривалим і поступовим, воно вимагає значних інвестицій у галузь, отже ефект від цього можна очікувати лише в перспективі.

Опосередкованим резервом формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах у перспективі може слугувати й те, що віддача інвестицій і виробничих фондів у цій галузі вища, ніж у промисловості, завдяки меншій у декілька разів фондомісткості та капітало-

місткості, матеріаломісткості й енергомісткості продукції [48, с. 17]. Таким чином, при оптимальному мінімумі інвестицій у галузь сільського господарства можна сподіватися в майбутньому значного приросту прибутку як основи формування фінансових ресурсів відтворення.

Одним із резервів ресурсів в агропромисловому виробництві досліджуваного регіону може бути залучення приватного капіталу. Причому йдеться не тільки про зарубіжні фінансові інвестиції, хоча можливості для їхнього залучення не використані. А перш за все, зважаючи на історичні обставини, через які з вихідців цих областей утворилась потужна національна діаспора в західних країнах у результаті вимушених еміграцій, ностальгія в якій спонукає до здійснення добродійних заходів на прабатьківських землях і, при створенні надійного правового поля в Україні це могло би стати вагомим джерелом ресурсів для відродження сільськогосподарського виробництва, переробних галузей.

Тим більше, що рівень іноземних інвестицій в українську економіку загалом надто низький: 175,8 дол. на одного жителя, тоді як ще 12 років тому вони становили: в Угорщині – 1000 дол.; Чехії – 400; Естонії – 320 дол. [39, с. 190]. В обґрунтованості тези про можливість ширшого залучення іноземних інвестицій переконує їхня динаміка в останні роки (рис. 1.2.9).

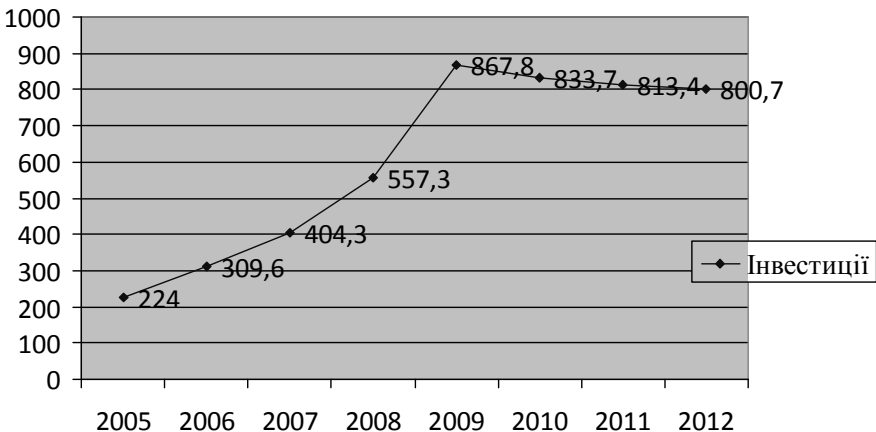

Рис. 1.2.9. Прямі іноземні інвестиції в аграрний сектор економіки України за 2000–2012 рр. (млн. дол. США)

Джерело: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності: стат. збірник. – К.: Держслужба статистики України, 2012. – С. 21; Статистичні щорічники України за 2009–2012 роки. – К.: Держслужба статистики України, 2012. – С. 261.

Наприклад, у 2009 р. приріст іноземних інвестицій становив 310,5 млн. дол. Проте це був апогей, бо далі спостерігалася стабільна тенденція спаду. Отже, зважаючи на те, що як стверджують експерти Європейського центру досліджень, ризик для іноземних вкладень досягає 80% [191, с. 124], треба створити сприятливі умови для залучення такого джерела ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. А одним із головних заходів у цьому напрямі має бути створення відповідного правового поля, яке зводило би до мінімуму зазначений ризик, і тільки тоді можна розраховувати на повторення успіху 2009 р.

Значним резервом формування фінансових ресурсів відтворення може бути ширше залучення внутрішніх приватних інвестицій, що особливо реальне саме в умовах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, зважаючи на наявність значних валютних коштів у населення. Причому суми щороку зростають, збільшившись, наприклад, у Тернопільській області проти рівня 2000 р. лише на депозитних рахунках з 74 млн. грн. до 3921 млн. грн., з яких частка вкладів в іноземній валюті теж стабільно висока і у 2005–2012 рр. перевищувала половину від загальної суми.

Зараз депозитні вклади в банках області перевищують кредити, надані підприємствам Тернопільської області. Зважаючи на те, що банківські відділення (їхня кількість становить близько 200) є філіями центральних банків, які активно використовують надлишок коштів для подальшого кредитування суб'єктів інших регіонів, Тернопільська область практично вважається донором для них. Тому це питання особливо актуальне, зважаючи, що, наприклад, у Польщі інвестиційна активність приватного сектору істотно вища порівняно з державним – відповідні коефіцієнти дорівнюють 1,3 і 0,75 [48, с. 41].

Важливим резервом формування власних фінансових ресурсів простого й розширеного відтворення може стати прискорення кругообороту оборотних засобів, який на сільськогосподарських підприємствах, на відміну від інших галузей народного господарства, найбільш тривалий. Хоча можливості для скорочення тривалості періоду кругообороту на сільськогосподарських підприємствах не надто великі, бо із трьох стадій його здійснення (1) придбання виробничих запасів; 2) період виробництва; 3) стадія реалізації виробленої продукції), реальний позитивний вплив можна здійснювати лише на першій та третій стадіях, адже прискорити процес виробництва, зважаючи на специфічні умови галузі, неможливо. Водночас за сучасних умов саме на стадії створення виробничих запасів доволі часто здійснюється вибір між дилемою забезпечення їх на достат-

ньому рівні заздалегідь чи зазнання ризику виникнення дефіциту в момент необхідності витрачання [48, с. 96].

Це ж саме можна сказати й щодо прискорення оборотності на стадії реалізації, оскільки сучасна кон'юнктура на ринку не завжди дає можливість реалізувати продукцію відразу після її оприбуткування за найбільш вигідними цінами, що особливо відчутне щодо зерна. Притримування ж товарного зерна, крім того, що воно уповільнює оборотність засобів, не завжди супроводжується вибором оптимального моменту щодо величини реалізаційних цін і може статись так, що замість додаткової виручки підприємство отримає її менше, що особливо характерне щодо цін на нього в останні роки, коли вони мали чітку тенденцію до сезонних пікових і мінімальних амплітуд [5, с. 110].

Разом з тим характерним для сільськогосподарських підприємств є зростання дебіторської заборгованості покупців у період масової реалізації сільськогосподарської продукції. Водночас чим менша дебіторська заборгованість, тим швидше можна залучити отримані від покупців кошти у процес відтворення. Тому одним із резервів формування фінансових ресурсів відтворення є скорочення періоду інкасації дебіторської заборгованості, який на практиці в сільськогосподарських підприємствах часто надто великий, хоч його теоретичне значення – частка від ділення дебіторської заборгованості на одноденну виручку від реалізації, – набагато менше від нормативного терміну – 30 днів [48, с. 100].

Наприклад, у ПОП “***” Тербовлянського району Тернопільської області за станом на кінець 2012 р. сума дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги становила 2026 тис. грн. при 77467 тис. грн. доходу (виручки) від реалізації. Таким чином, теоретичне значення періоду інкасації дебіторської заборгованості в середньому становить

$$\left(\frac{2026}{77467 : 365} \right) 9,6 \text{ дня.}$$

Насправді розрахунки покупців із сільськогосподарським підприємством нерідко здійснюються зі значним перевищенням цього терміну, особливо при реалізації зерна, цукрових буряків, досягаючи за останніми двох і більше місяців. Тому скорочення термінів розрахунків із покупцями слід вважати рівноцінним додатковому надходженню коштів, зважаючи на інфляцію, а також те, що хронічний брак їх на більшості підприємств змушує використовувати для оплати постачальникам кредити банків, сплачуючи при цьому певну суму відсотків.

Розділ 1.3

Оптимізація та забезпечення збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств

Формування фінансових ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах проходить за залишковим принципом, оскільки їхнє визначення проводиться щороку лише з урахуванням поточної маси прибутку, амортизації, виручки від ліквідації основних засобів, які є власними джерелами. Відповідно як різниця між доходами й витратами визначається потреба в залучених ресурсах, насамперед кредитах. У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція, що навіть при обмеженні можливостей, доцільно на кожному сільськогосподарському підприємстві сформувати спеціальний фонд розвитку його матеріальної бази, одним із джерел поповнення якого мають бути відрахування до 7–10% коштів від усіх грошових надходжень у процесі господарської діяльності [41, с. 119–120].

Загалом такий підхід обґрунтований, за винятком того, що відсотки відрахувань не можуть бути стабільними, адже ефективність виробництва галузі значним чином залежить від природно-кліматичних умов, які зумовлюють відчутні коливання прибутку за ряд років, а тому й можливості щодо формування ресурсів відтворення теж мають доволі широку амплітуду, хоча потреба в них має стабільну тенденцію до зростання.

Проте постійний дефіцит власних джерел фінансових ресурсів для здійснення розширеного відтворення потенціалу на кожному сільськогосподарському підприємстві можна згладити за умови, що їхнє формування буде здійснюватися з дотриманням певного визначеного нормативу, враховуючи якомога тривалішу перспективу. Мається на увазі те, що для забезпечення відтворення виробничих фондів на кожному сільськогосподарському підприємстві можна визначити оптимум фінансових ресурсів, який є достатнім або вимагає мінімального залучення коштів для цієї мети зі сторони, і схематично він може бути зображений у вигляді прямої лінії з невеликим висхідним градусом, тоді як джерела для формування ресурсів відтворення завжди виглядатимуть як ламана лінія внаслідок суттєвих коливань у динаміці (рис. 1.3.1).

Зокрема, навіть на цьому підприємстві, яке є одним із найбільш потужних у Тернопільській області та стабільно прибуткове, динаміка влас-

них джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу була неадекватною визначеній потребі в них упродовж усіх років, за винятком 2003, 2009, 2010 р., коли кон'юнктура на ринку сільськогосподарської продукції була найбільш сприятливою.

Відповідно прибуток як головне джерело формування власних ресурсів відтворення у 2003 р. перевищив потребу в них, визначену за бізнес-планом, а з урахуванням амортизації загальна сума перевищення становила $(4931 - 3020) = 1911$ тис. грн. Однак у 2004 р. співвідношення було негативним. За 2009–2010 рр. співвідношення власних ресурсів та потреби в них теж було позитивним.

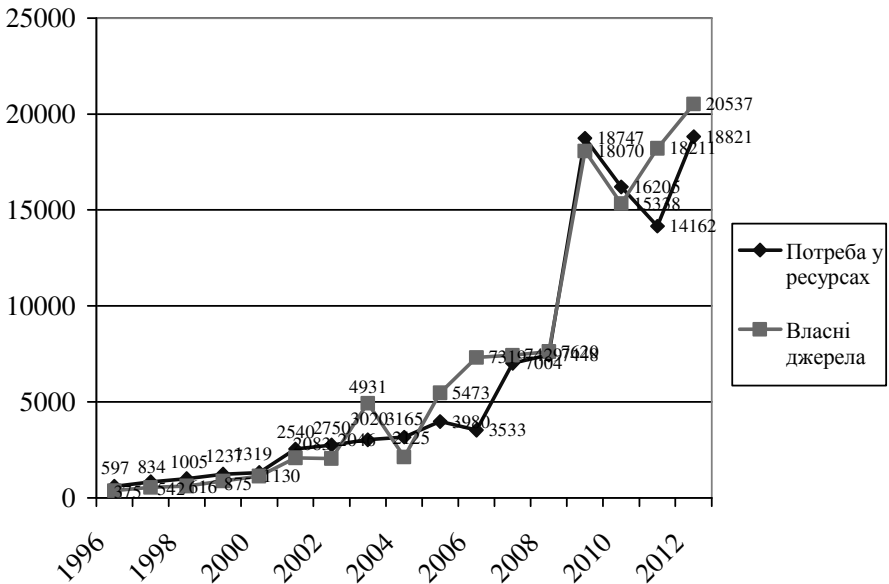

Рис. 1.3.1. Динаміка потреби у ресурсах та наявності власних джерел їхнього формування в ПОП “***” Тербовлянського району Тернопільської області, тис. грн.

Джерело: дані фінансової та статистичної звітності.

Таким чином, якби формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу на цьому підприємстві проводилось не за існуючим принципом, коли розподіл прибутку здійснюється щороку, а з урахуванням тривалішого періоду, це можна було би здійснювати більш раціонально, згладжуючи негативні наслідки таких коливань прибутку.

Тим більшою є амплітуда коливання джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах, де залежність від природно-кліматичних умов зумовлює значну строка-тість виробничих показників, на що накладається несприятлива кон'юнктура на ринку, яка посилює нееластичність маси прибутку щодо досягнутих обсягів реалізації зерна, цукрових буряків та інших видів продукції у динаміці за тривалий період.

Окрім того, слід враховувати ще одну специфічну особливість, на яку вказував М. Кондратьєв, вияв довгих хвиль в економіці, причому понижувально-депресивна хвиля охоплює народне господарство загалом, але охоплює нерівномірно. Як правило, вона сильніше виражена в сільському господарстві в певній частині періоду після перелому.

Зазначені особливості вияву понижувальної хвилі довгих циклів кон'юнктури в сільськогосподарському виробництві повною мірою збігаються із тенденціями, властивими розвитку галузі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні, коли диспаритет цін (термінологією М. Кондратьєва, купівельна спроможність сільськогосподарських товарів) погіршився не на користь сільського господарства приблизно у сім разів і водночас стрімко розквітла банківська сфера та торгівля.

Тому оптимізація структури власних фінансових ресурсів простого й розширеного відтворення потенціалу можлива за умови, що при цьому будуть повною мірою враховані циклічні коливання формування прибутку сільськогосподарських підприємств, оскільки на основі вивчення їхніх закономірностей можна лише з певним рівнем наближення визначати перспективні обсяги цього джерела.

А циклічність динаміки урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин зумовлює такі самі коливання обсягів виробництва валової й товарної продукції, що, в свою чергу, приводить до відповідних періодичних змін прибутків, рівня платоспроможності, фінансової стійкості, темпів відтворення основних засобів [122, с. 29, 30].

Цю циклічність, у першу чергу, можна продемонструвати на динаміці обсягу виробленої валової продукції та його взаємозв'язку з фінансовими результатами сільськогосподарських підприємств, незважаючи на те, що залежність між масою прибутку та обсягом валової продукції на сільськогосподарських підприємствах не прямолінійна, а кореляційна, бо при зменшенні виробництва зерна, цукрових буряків, молока, м'яса тощо такий взаємозв'язок опосередковується певним зростанням реалізаційних цін під дією закону попиту-пропозиції внаслідок дефіциту цих видів продукції (рис. 1.3.2).

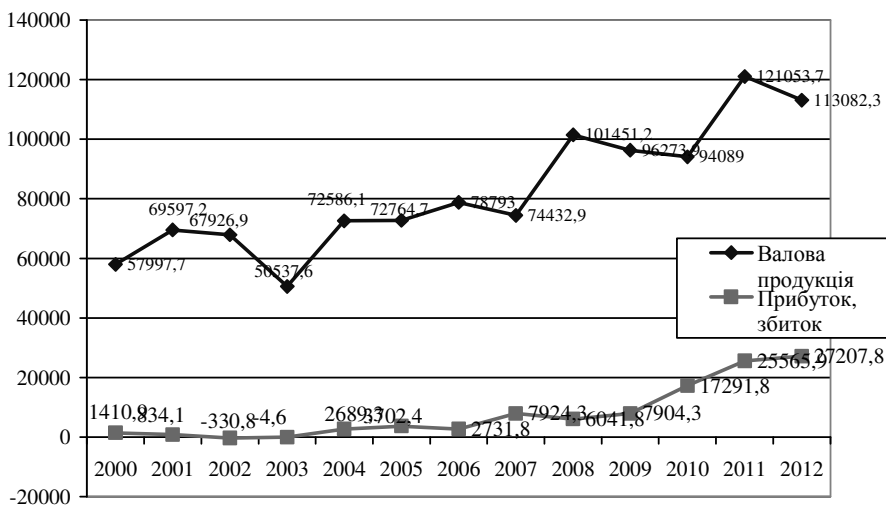

Рис. 1.3.2. Взаємозв'язок обсягу виробленої валової продукції та фінансових результатів у сільськогосподарських підприємствах України за 2005–2012 рр., млн. грн.

Джерело: Статистичний щорічник України, 2012. – К.: Держслужба статистики України, 2013. – С. 134; Сільське господарство України, 2012. – К.: Держслужба статистики України, 2013. – С. 37.

Однак він не був абсолютно знівельований і тому в 2002–2003 рр. виробництво сільськогосподарської продукції було збитковим, незважаючи на те, що у 2003 р. її загальний обсяг був набагато меншим, а отже, ціни дещо вищими, ніж у попередні роки. Водночас, починаючи з 2004 р., прибуток сільськогосподарських підприємств був більшим від отриманого в середньому за 2000–2001 рр. у 3,2 разу, хоча виробництво валової продукції зросло лише у 1,2 разу.

В наступні роки такі розбіжності спостерігалися майже періодично. Наприклад, у 2006 р. валова продукція зросла на 6 млрд. грн., а прибуток від її реалізації зменшився майже на один мільярд. Меншим від попереднього він був у 2008–2009 рр., хоча обсяг валової продукції, особливо у 2008 р., був значно більшим. Також не було прямої залежності між цими показниками у 2012 р.

Таким чином, тактичні кроки щодо формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу за рахунок такого джерела, як прибуток, повинні впливати зі стратегічного підходу, який полягає в тому, що на споживання використовується мінімальна його сума за кожен рік (вона повинна бути оптимально можливою щодо забезпечення потреб фінансування

об'єктивних витрат, пов'язаних зі споживанням), незважаючи на різке збільшення у сприятливий, а перевищення цього мінімального рівня має спрямовуватись на формування фінансових ресурсів розширеного відтворення.

Зокрема, якщо визначити середню масу прибутку за 2000–2001 рр. як зазначений мінімум, необхідний для споживання, то його перевищення у 2005 р. $(3584,8 - 1122,5) = 2462,3$ млн. грн. обґрунтовано, на нашу думку, можна було би спрямувати на формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Тому на кожному сільськогосподарському підприємстві при формуванні фінансових ресурсів відтворення треба виходити не тільки з наявних джерел поточного року, а враховувати якомога довготривалішу перспективу, застосовуючи прогнозні розрахунки щодо можливостей для цього, адже формування ресурсів розширеного відтворення може бути оптимальним за умови, що відрахування від прибутку для цієї мети здійснюється за глобальним перспективним планом на якнайбільш тривалий період, а не лише тільки за поточні баланси доходів і витрат, як це зараз практикується на більшості сільськогосподарських підприємств.

Застосування такого перспективного планування зумовлюється циклічністю сільськогосподарського виробництва, яка щодо формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу виявляється як їхня нестача відносно потреби – в несприятливі роки та відносний надлишок у ті роки, коли сприятливі умови позначились на обсягах виробленої продукції, а отже, на прибутковості діяльності підприємств.

Розподіл отриманого прибутку має здійснюватися за такою формулою:

$$ДРВ = P - Conm, \quad (1.3.1)$$

де $ДРВ$ – джерело формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу;

P – маса прибутку;

$Conm$ – оптимальна сума фінансування витрат споживання.

Такий підхід передбачає, що формування фінансових ресурсів відтворення здійснюється за максимальним наближенням до оптимальної потреби в них, яку визначено у бізнес-плані підприємства. Перспективний період, за який треба було би враховувати можливі абсолютні значення прибутку для визначення його частки, що буде спрямовуватись на формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу, на нашу думку, мав би становити 10–15 років, що дозволило би повніше врахувати потреби оновлення, в першу чергу, активної частини основних засобів.

У результаті кожного року спрямування грошових потоків для фінансування відтворення потенціалу повинно відбуватися не за стохастичним принципом їхнього прив'язування лише до фактичної маси джерел формування фінансових ресурсів поточного року, а за вирівняними значеннями такого прогнозного періоду, бо в наступні роки співвідношення цих показників стало набагато кращим, оскільки темпи нарощування прибутку посилилися та спостерігалось стабільне нарощування перехідних залишків вільних коштів, які досягли за станом на 1.01.2013 р. 26,2 млн. грн.

На наш погляд, це є надмірним заморожуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу, причому доволі ризикованим, зважаючи на інфляцію й можливий дефолт при здійсненні песимістичних прогнозів деяких фінансових аналітиків. Зважаючи на динаміку прибутку цього підприємства за 2000–2012 рр., яка стабільно позитивна, а також супутній щорічний приріст коштів на поточному рахунку в банку, який упродовж цього періоду теж мав висхідну тенденцію, становлячи майже півторакратну величину в середньорічному обчисленні, раціонально було би спрямовувати більшу частку цих коштів на капітальні інвестиції, якщо не у виробничу сферу, котра загалом забезпечена основними засобами, то принаймні у соціальну, де завжди є необхідність подальшого розвитку її інфраструктури. Перехідний же залишок вільних коштів на рахунку в банку достатньо утримувати на рівні страхового запасу, визначеного відповідно до резервного капіталу підприємства.

Ці рекомендації більшою мірою локальні, оскільки такий фінансовий стан, як у згаданому підприємстві, радше виняток, ніж правило. Проте незалежно від того, яким є загальне співвідношення між потребами та можливостями конкретних сільськогосподарських підприємств за будь-який період, запропонований метод формування власних ресурсів доцільно застосовувати на кожному з них, бо нормативи відрахувань від прибутку на капіталовкладення дають підприємствам стабільну базу для перспективного планування розширеного відтворення.

Доцільно при цьому враховувати думку провідних учених ННЦ “Інститут аграрної економіки”, що сільськогосподарським підприємствам треба не тільки надавати повну свободу в резервуванні фінансових ресурсів, а й стимулювати цей процес з боку держави [166, с. 5], тому для таких, які здійснюють систематичні відрахування від прибутку для формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу, варто передбачити в директивному порядку пільги в оподаткуванні.

Заслуговує на увагу також пропозиція щодо виокремлення коштів, сформованих за рахунок нерозподіленого прибутку, з кругообороту і зберігання їх на окремих депозитних рахунках з нарахуванням диференційованих процентів [41, с. 127]. Проте застосування такого підходу щодо формування фінансових ресурсів відтворення можливе за умови наявності на сільськогосподарському підприємстві упродовж певного періоду достатньої суми вільних коштів для цієї мети.

Водночас у такому випадку з урахуванням сучасних реалій на фінансовому ринку необхідно виробити механізм збереження коштів, призначених для забезпечення відтворення потенціалу, оскільки змішування їх із використовуваними для поточних потреб не сприяє накопиченню для оплати одноразових витрат у значних обсягах. Незважаючи на те, що однією з головних функцій грошей є забезпечення нагромадження (поряд з іншими їхніми функціями: міра вартості, засіб платежу), у сучасних умовах без застосування протиінфляційних заходів може статись так, що нагромаджені кошти підприємства втратять значну частину вартості і замість оздоровлення фінансового стану відбудеться його погіршення, а процес відтворення потенціалу знову загальмується через відсутність дійового механізму збереження реальної вартості коштів, які нагромадило сільськогосподарське підприємство.

Окремі дослідники, посилаючись на зарубіжний досвід, пропонують застосовувати для цього депозитні рахунки [49, с. 10]. Однак вітчизняна практика поки не дозволяє використати такі можливості накопичення коштів для забезпечення відтворення внаслідок можливих інфляційних втрат, незважаючи на привабливі дисконтні ставки, бо за тривалий період вартість коштів на рахунках у банках співвідносно до матеріальних чинників відтворення потенціалу, насамперед технічними засобами виробництва, знижується.

Тому виходом із цієї ситуації в наших умовах, як зазначає академік УААН П. Саблук, може бути створення за рахунок усіх джерел фінансування сучасних корпоративних і великих промислово-фінансових об'єднань для концентрації капіталу їхніх структур [149, с. 10]. Структура цих об'єднань може бути такою (рис. 1.3.3).

Створення таких об'єднань за схемою сільськогосподарські підприємства + заводи з виробництва техніки (тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів) та акумулювання вільних коштів перших на банківських рахунках других на добровільних засадах реальне за умови дотримання паритетності взаємовідносин учасників і застосування таких самих умов де-

понування коштів, як і в банках. Це дозволить одночасно вирішувати дво-яку мету: поступове нагромадження коштів окремими сільськогосподарськими підприємствами для здійснення їх разових витрат у значних обсягах для придбання вартісних основних засобів, з одного боку, та формування ресурсів підприємств сільськогосподарського машинобудування – з іншого, бо кризова ситуація негативно позначилась також на розвитку вітчизняної сільськогосподарської машинобудівної промисловості, спричинивши значне скорочення випуску тракторів, сільськогосподарських машин і знарядь. Якщо в 1990 р. на заводах України було вироблено 60 тис. тракторів та самохідних шасі, 89,2 тис. тракторних плугів, 35,8 тис. сівалок, 8,6 тис. бурякозбиральних машин, то в 2004 р. їхнє виробництво стало багатократно меншим (табл. 1.3.1).

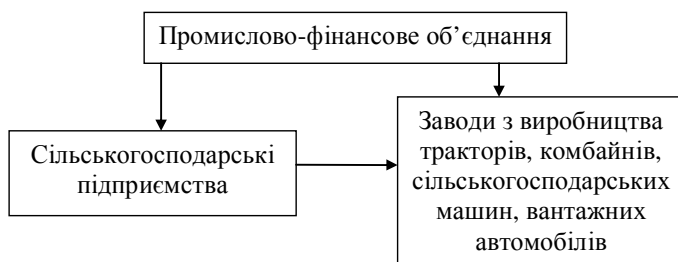

Рис. 1.3.3. Пропонована структура промислово-фінансового об'єднання

Таблиця 1.3.1

Виробництво продукції машинобудування України для сільського господарства (шт.)

Види продукції	Роки				
	1990	2005	2010	2011	2012
Трактори	60000	5543	5189	6847	5280
Плуги	89200	3058	4684	3629	13109
Сівалки	35800	11315	2805	4939	2721
Зернозбиральні комбайни			1	1	1
Бурякозбиральні машини	8600	88	1	1	1

1. Інформація про випуск стала конфіденційною.

Джерело: Сільське господарство України 2012. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 203.

Такий механізм накопичення коштів сільгоспідприємств дозволяє обійтися при розрахунках без посередників, а тому він вигідніший, ніж використання депонентських рахунків у банках. Якщо його об'єднати з існуючим порядком бюджетного фінансування придбання складної сільсь-

когосподарської техніки, виробленої вітчизняною промисловістю, то переваги застосування такого механізму будуть незаперечні.

Адже для того, щоб скористатися бюджетною компенсацією у розмірі 70% вартості придбаних тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів сільськогосподарським підприємствам спочатку треба перерахувати машинобудівному заводу 30% їхньої вартості, що для більшості з них без нагромадження відповідних коштів упродовж декількох років нереальне. Тому це наявні можливості отримання такої бюджетної компенсації для будь-якого сільськогосподарського підприємства.

Також незначною є частка сільськогосподарських підприємств, які змогли скористатися бюджетною компенсацією. Крім зазначеної вище причини, це пояснюється ще й тим, що обсяг бюджетних асигнувань на державну підтримку товаровиробників галузі загалом поки теж надто мізерний: у середньому за 2010–2012 рр. становив 56 тис. грн. у розрахунку на одне господарство при тому, що ємкість ринку технічних засобів для забезпечення технологічної потреби аграрного виробництва на найближчі десять років обчислюється на рівні 200–250 млрд. грн. [149, с. 10].

Не вирішує цієї проблеми й те, що законодавством передбачено для сільськогосподарських підприємств часткову компенсацію відсотків за довгостроковими кредитами на придбання основних засобів сільськогосподарського призначення, в тому числі сільськогосподарської та зрощувальної техніки, будівництва і реконструкції виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення та систем зрошення, придбання обладнання для переробки сільськогосподарської продукції і здійснення платежів фінансового лізингу.

Так, навіть при створенні промислово-фінансових об'єднань певні втрати купівельної вартості коштів, які нагромаджуватимуться сільськогосподарськими підприємствами, відбуватимуться внаслідок дії інфляційних чинників. Однак загалом це може бути знівельоване тому, що промислові підприємства отримають у цьому випадку додаткове джерело коштів для виробництва сільськогосподарської техніки на вигідніших умовах, ніж кредити банків, а тому зможуть дещо знизити її вартість.

Якщо поєднати це із передбаченим у Законі України “Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу” щорічним виділенням у бюджеті одного відсотка коштів від суми загальних видатків, то це може стати вагомим чинником прискорення розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. До того ж можна здійснити інші заходи щодо забезпечення еквівалентності взаємовідносин учасників таких промислово-фінансових об'єд-

нань, наприклад, застосування для сільськогосподарських підприємств-учасників фіксованих цін на трактори, комбайни, вантажні автомобілі.

При цьому варто згадати досвід створення в окремих регіонах фінансово-розрахункових центрів, які забезпечували організацію безготівкових розрахунків між сільськогосподарськими і переробними підприємствами відповідних агрокомбінатів. Наприклад, у Тернопільському районі такий ФРЦ обслуговував 26 сільгоспідприємств, молокозавод та м'ясокомбінат. Хоча ця ідея не отримала в той період (кінець 80-х рр. ХХ ст.) належного розвитку через ряд об'єктивних причин, пов'язаних із загальноекономічною ситуацією в країні, насамперед галопуючою інфляцією, певний позитивний результат їхнього функціонування, який полягав в тому, що об'єднання коштів учасників дозволяло ефективніше здійснювати взаєморозрахунки, насамперед із постачальниками, все ж таки заслуговує на увагу при створенні промислово-фінансових об'єднань.

Необхідно підкреслити, що джерелом фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу є не вся маса отриманого прибутку, оскільки його певний мінімум необхідний для фінансування споживання, тобто використовується на сільськогосподарському підприємстві для преміювання працівників, виплати дивідендів акціонерам, покриття платежів у бюджет за податком на прибуток, списання непродуктивних втрат. Лише при перевищенні цього мінімуму виникає джерело формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу підприємств. Тому важливим є обґрунтування стратегії й тактики формування ресурсів при розподілі прибутку, причому не щороку за рівнянням "маса прибутку = використані ресурси", а резервування останніх з урахуванням коливань прибутку у сприятливі та несприятливі роки.

На збалансованість формування ресурсів простого відтворення впливає також частина виручки від реалізації основних засобів, оскільки за існуючою методикою відображення таких операцій їхня залишкова вартість відноситься на зменшення отриманого доходу. Таким чином, джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу в цьому випадку виникає лише за умови перевищення отриманої виручки (доходу) від реалізації основних засобів над їхньою залишковою вартістю.

Якщо ж недоамортизована вартість реалізованих основних засобів перевищує отриману виручку, виходить, що такого джерела не існує, тоді як на рахунок підприємства зараховуються значні суми коштів. Навіть у тому випадку, коли фінансовий результат від реалізації основних засобів, які були в експлуатації, позитивний, сума коштів, отриманих від покупців, завжди його перевищує. Це відбувається тому, що об'єкти основних засо-

бів обліковуються за первісною вартістю, частина якої списується за рахунок нарахованого зносу впродовж періоду їхньої експлуатації, а реалізуються вони за сучасними ринковими цінами з податком на додану вартість, який потім необхідно перерахувати до бюджету.

Таким чином, як прибуток від реалізації основних засобів – джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу, так і адекватна йому сума коштів зменшуються через вилучення отриманого у виручці за реалізовані основні засоби податку на додану вартість. Зважаючи на значимість таких сум, доцільно розповсюдити на операції з реалізації основних засобів пільговий порядок оподаткування податком на додану вартість, який встановлений для реалізації продукції рослинництва, тобто залишати його суми в розпорядженні сільськогосподарських підприємств.

Водночас існуючий порядок відображення прибутку від реалізації основних засобів викривлює загальну суму фінансових результатів сільськогосподарських підприємств, отже, й збалансованість формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу через те, що нарахована амортизація відображається упродовж декількох років експлуатації об'єктів, а списання їхньої первісної вартості здійснюється двома частинами: за рахунок зносу – амортизована вартість та виручки (доходу) – залишкова вартість. Наприклад, якщо сільськогосподарське підприємство вирішить реалізувати комбайн “Славутич”, то можливі певні варіанти (табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1

Вплив амортизації при реалізації
зернозбирального комбайна “Славутич” КЗС-9,1
на формування фінансових результатів (тис. грн.)

Варіанти	Первісна вартість	Залишкова вартість	Виручка від ліквідації	Прибуток за об'єктом	Загальний фінансовий результат	
					за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2	скоригований на суму амортизації
I – термін експлуатації 2 роки	520,5	370,3	407,0	36,7	4324,0	4474,2
II – термін експлуатації 5 років	520,5	130,2	143,2	13,0	4324,0	4714,3
III – термін експлуатації 6 років	520,5	52,1	57,3	5,2	4324,0	4792,4

Отже у кожному окремому випадку відхилення реальної маси прибутку буде іншим: у цьому прикладі воно становить від 3 (4474,2 тис. грн. / 4324,0 тис. грн. · 100) до 10,8% (4792,4 тис. грн. / 4324,0 тис. грн. · 100), – залежно від того, наскільки амортизований комбайн, а тому на це треба зважати при аналізі формування фінансових ресурсів відтворення, оскільки цей умовний приклад вказує на тісний взаємозв'язок загального фінансового результату підприємства з прибутком, обчисленим за реалізованим об'єктом основних засобів.

Найвищим фінансовий результат підприємства – 4792,4 тис. грн. є за умови, що об'єкт амортизований майже повністю, хоча зрозуміло, оскільки на підприємство в кожному випадку надходила однакова виручка, то й реальна сума джерел фінансових ресурсів не може змінюватись, а зазначене викривлення відбувається внаслідок того, що амортизація нараховується поступово, в минулих звітних періодах, тоді як списання об'єкта проводиться в поточному році.

При оптимізації джерел формування ресурсів відтворення логічно виглядає, що при незмінних нормах нарахування амортизації вона повинна бути однаковою упродовж всього періоду експлуатації основних засобів або мати тенденцію до збільшення за умови зростання фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств. Проте такий однозначний висновок міг би бути об'єктивним лише тоді, коли на сільськогосподарському підприємстві використовуються не повністю амортизовані основні засоби. Насправді ж сучасна ситуація в галузі така, що значна частина основних засобів відслужила нормативний термін експлуатації, у зв'язку з чим амортизація на такі об'єкти не нараховується, і тому динаміка цього джерела формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу має тенденцію до скорочення.

Зокрема, упродовж 1990–2012 рр. питома частка амортизації у витратах виробництва сільськогосподарських підприємствах України зменшилася з 9,8 до 5,3%, що в перерахунку на сумарні витрати виробництва 2012 р. означає втрату $[123739287,7 \text{ тис. грн.} \cdot (9,8 - 5,3) : 100] = 5568,3 \text{ млн. грн.}$ цього джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення їхнього потенціалу. Аналогічно зменшилася маса такого джерела формування ресурсів простого відтворення на сільськогосподарських підприємствах досліджуваних областей (рис. 1.3.4).

Зокрема, лише у 2012 р. втрати амортизації внаслідок зменшення її питомої частки проти рівня 1990 р. становили на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області (88093,2 – 84299,7) = 3793,5 тис. грн., Львівської – (108102,1 – 103447,0) = 4655,1 тис. грн., Тернопільської – (236872,3 – 226672,1) = 10200,2 тис. грн.

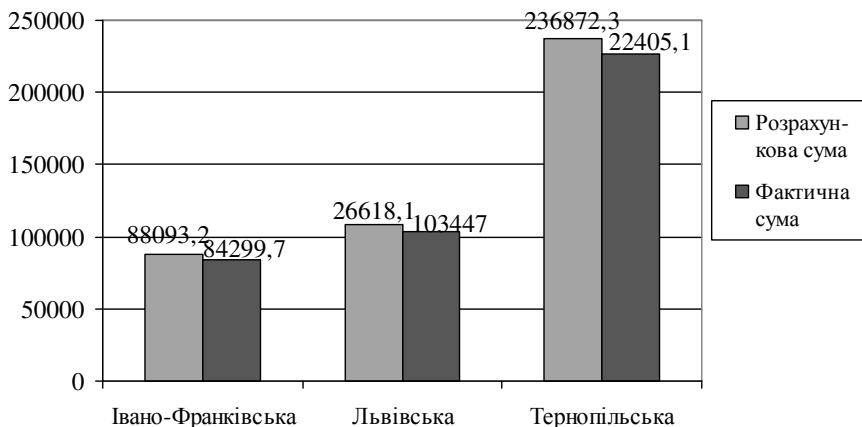

Рис. 1.3.4. Порівняння фактичних і розрахункових сум амортизації, тис. грн.

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010–2012 рр. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 17.

Це не означає такої самої втрати власних джерел фінансових ресурсів, зважаючи на взаємно різновекторну залежність між амортизацією та прибутком, адже за сучасних економічних умов збільшення першої означає автоматичне зменшення другого, оскільки акумульована в основних засобах вартість переноситься на собівартість виробленої продукції і визначає рівень її рентабельності.

Тобто діаметральна протилежність впливу амортизації на формування прибутку зумовлює те, що в сучасних умовах його сума завищена майже на всіх сільськогосподарських підприємствах, бо більшість об'єктів основних засобів повністю зношені і нарахування амортизації за ними не проводиться. Це зумовлює зменшення витрат виробництва, яке є ілюзорним, хоча базується на точних даних бухгалтерського обліку. Проте загалом це викривлює витрати виробництва, а отже, собівартість сільськогосподарської продукції і не дозволяє запровадити об'єктивну фінансово-економічну політику держави щодо ціноутворення.

Так, за існуючого рівня цих показників рентабельність галузі у сприятливі роки на багатьох підприємствах виглядає не такою й низькою. Тому включення у витрати виробництва амортизації відповідно потреби формування такого джерела фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу сприятиме вирівнюванню паритетності взаємовідносин на користь сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що, за класи-

фікацією А. Маршалла, чинники відтворення основних засобів поділяються на ендогенні, тобто такі, на які підприємство може впливати (ендогенний – викликаний причинами внутрішнього походження), та екзогенні – підприємство на них не може вплинути (екзогенний – зумовлений зовнішніми причинами) [112, с. 17].

Забезпечення ж збалансованості формування фінансових ресурсів відтворення означає, що амортизація має співвідноситися з прибутком, оскільки завищені норми її нарахування можуть зумовити збитковість підприємства, а це неприйнятне з погляду менеджерів сільськогосподарського виробництва. Інша крайність – занижені норми амортизації, створюючи приємні ілюзії для виробничників, неприйнятні для фінансистів, оскільки при цьому викривлюються пропорції джерел формування фінансових ресурсів простого і розширеного відтворення потенціалу.

Проте слід наголосити, що тривалий час (упродовж 1997–2010 рр.) саме методика нарахування амортизації від залишкової вартості основних засобів зумовила дисбаланс формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу, бо вона забезпечувала відтворення зношених об'єктів лише на 15–20%. Мізерні суми такого джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу зумовлені тим, що в угоду фіскальній політиці в Україні її нараховували тоді від залишкової вартості тих чи інших об'єктів, визначеної на основі їхньої колишньої первісної, і за податковим методом нарахування амортизації в умовах надзвичайно високого зносу основних засобів її сума не дорівнювала реальній вартості аналогічних об'єктів, які підприємство змушене було відтворювати. Тому для простого відтворення об'єктів використовувався прибуток чи інші джерела, чим викривлювалася їхня співвідносність з грошовими потоками, а тому забезпечити оптимальну збалансованість фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах не вдавалося.

У зв'язку з цим з урахуванням сучасних реалій заслуговують на увагу альтернативні методи нарахування амортизації, запропоновані вітчизняними вченими, або такі, що застосовуються в інших країнах, хоча вони не передбачені вітчизняними нормативними документами. Йдеться про визначення амортизації за нормативами на одиницю посівної площі за технологічними картами, незалежно від ступеня зносу основних засобів [122, с. 153].

Саме останній метод доцільно, на наш погляд, застосовувати зараз на сільськогосподарських підприємствах, враховуючи, що внаслідок інфляційних процесів, нееквівалентності взаємовідносин, а також низької

ефективності виробництва, на більшості з них виникла парадоксальна ситуація: при майже повному зношуванні основних засобів немає в наявності амортизаційного фонду, оскільки кошти, в яких він уособлювався як джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу, були вилучені з їхнього обороту.

Застосування зазначеного методу нарахування амортизації дозволить сформувати таке джерело власних фінансових ресурсів простого відтворення на оптимальному рівні, який достатній для забезпечення підтримання експлуатаційних властивостей виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств відповідно до визначених потреб.

Досягнення високої ефективності виробництва у сільському господарстві залежить від комплексу чинників, головними з яких є земля, праця, виробничі фонди. Причому в сучасних умовах неможливий екстенсивний шлях зростання виробництва, який полягає у збільшенні обсягу інвестицій при збереженні існуючого рівня технології, зростання кількості зайнятих робітників, збільшення обсягів споживання сировини, матеріалів і палива та додаткового введення в оборот землі, хоч подекуди саме так можна тривалий період здійснювати розширене відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Проте зважаючи на екологію цей шлях обмежений. Тому реально розширене відтворення їхнього потенціалу можливе за умови інтенсифікації, яка теж супроводжується збільшенням залучення фінансових ресурсів, але на якісно іншій основі.

До інтенсивних факторів належать: прискорення науково-технічного прогресу (впровадження нової техніки і технології шляхом оновлення основних фондів); підвищення кваліфікації робітників; поліпшення використання основних і оборотних засобів; підвищення ефективності виробництва за рахунок кращої його організації, адже треба зважати на те, що в умовах інтенсивного зростання виробничого потенціалу праця буде продуктивнішою, якщо використовуватиметься сучасніше устаткування і найновіші матеріали.

В умовах екстенсивного зростання зміна співвідношення між його факторами відбувається порівняно рівномірно і досягнення максимуму виробництва продукції залежить переважно від наявної матеріально-технічної бази підприємств, поєднання затрат або взаємозамінності праці та капіталу і лише певною мірою – від технічного прогресу. Тому виникає потреба забезпечення як достатньої маси фінансових ресурсів, так і їхньої збалансованості, бо, як зазначає академік УААН М. Дем'яненко, через ігнорування цього принципу вони втратили зв'язок з реальним вироб-

ництвом та його ефективністю, внаслідок чого перестали виконувати регулюючу роль у господарській діяльності [2, с. 241].

Домінантність забезпечення збалансованості власних фінансових ресурсів простого й розширеного відтворення потенціалу впливає з макроекономічних пропорцій, визначених класичною економічною теорією, за якою сукупний суспільний продукт має двоякий поділ: за натуральною формою та за вартістю. Саме останнє зумовлює необхідність збалансованості фінансових ресурсів відтворення, оскільки за вартістю весь сукупний суспільний продукт, як і продукт окремого підприємства, поділяється на три частини – постійний капітал (c), змінний капітал (v) і додаткову вартість (m). За натуральною формою він складається з двох частин – засобів виробництва (створюються в I підрозділі) і предметів споживання (виробляються в II підрозділі). Ці два підрозділи (I та II) відрізняються, перш за все, за характером споживання їхніх продуктів: продукція I підрозділу служить для виробників, а продукція II – для особистого споживання [111, с. 394–596].

У процесі реалізації одна частина продукції реалізується в рамках свого підрозділу, а друга – шляхом обміну між ними. Причому головною умовою реалізації суспільного продукту при простому відтворенні є $I(v + m) = IIc$, тобто рівність суми змінного капіталу та додаткової вартості I підрозділу сумі спожитого постійного капіталу II підрозділу; $I T = I c + II c$, тобто рівність вартості річного продукту I підрозділу сумі постійного капіталу обох підрозділів; $II T = I(v + m) + II(v + m)$, тобто рівність вартості річного продукту II підрозділу сумі доходів працівників обох підрозділів.

Отже, для нормального ходу відтворення потенціалу необхідна пропорційність між обома підрозділами та між різними галузями виробництва всередині кожного підрозділу. Сам же обмін товарами між підрозділами і всередині них здійснюється при допомозі грошей і при цьому закономірність розширеного відтворення відбувається за такими схемами:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I-й рік: } \frac{I. 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000}{II. 1500 c + 750 v + 750 m = 3000} \end{array} \right\} 9000.$$

Вихідні величини схеми розширеного відтворення відрізняються від схеми простого відтворення тим, що $I T > I c + II c$, разом з тим, $I(v + m) > II c$. Це є необхідною передумовою розширеного відтворення, оскільки воно можливе лише тоді, коли вартість засобів виробництва за рік буде достатньою не тільки для заміщення їхніх витрат, а й для розширеного виробництва. Зокрема, при $c : v = 4 : 1$ пропорції обміну за другий рік будуть такими:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400 c + 1100 v + 1100 m = 6600 \\ \text{II. } 1600 c + 800 v + 800 m = 3200 \end{array} \right\} 9800.$$

Тобто, за умови збереження вказаної органічної будови капіталу у I підрозділі реалізується 4400 одиниць продукту, а 1600 одиниць мусить реалізовуватись у II підрозділі [111, с. 394–596]. Аналогічними будуть схеми і в наступні роки за умови, що половина додаткової вартості капіталізується у I підрозділі – 500 одиниць, а половина споживається особисто підприємцем.

Проте досягнення класичних пропорцій відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств стримується через відсутність необхідної для цього маси фінансових ресурсів. Адже, як зазначає академік УААН П. Саблук, лише для підтримання цін на сільськогосподарську продукцію необхідно 15 млрд. грн. і стільки само для придбання машин і обладнання щорічно, тоді як у розвиток галузі вкладається 8 млрд. грн., а витрати на придбання технічних засобів становлять не більше 2 млрд. грн. [149, с. 7, 9]. За відсутності ж доступу для більшості сільськогосподарських підприємств до фінансово-кредитних ресурсів навантаження на власні фінансові ресурси товаровиробників зростає, внаслідок чого виникає дефіцит оборотних коштів, погіршується їхній фінансовий стан [166, с. 150].

Отже, одним із головних шляхів забезпечення оптимальної збалансованості фінансових ресурсів відповідно до потреб розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах є кредитування, бо навіть на тих, де баланс надходжень і витрат коштів загалом за рік позитивний, як стверджує П. Стецюк, в окремі періоди виникає негативне сальдо між припливами і відпливами грошових коштів. Тому в більшості сільськогосподарських підприємств відсутні достатні обсяги власних ресурсів, які б забезпечували покриття касового дефіциту грошових коштів у пікові періоди виробництва продукції [160, с. 112].

Щораз більшою є потреба в кредитуванні для решти сільськогосподарських підприємств, зважаючи на відсутність можливостей на більшості з них сформувані власні фінансові ресурси для забезпечення хоч би простого відтворення їхнього потенціалу. При цьому, зважаючи на високу вартість кредитів, одним із важливіших завдань є обґрунтування в них мінімальних потреб, виходячи із визначених на підприємстві пропорцій розширеного відтворення потенціалу з урахуванням наявності власних фінансових ресурсів.

У принципі загальна сума кредитів, зважаючи на те, що надаються вони на зворотній основі, не може перевищувати маси власних фінансових

ресурсів відтворення потенціалу кожного окремого підприємства. Водночас ураховуючи, що в сучасних умовах сільськогосподарським підприємствам надається фінансова підтримка з бюджету, сума кредитів має зменшуватись на такі асигнування, оскільки як перші, так і другі, покривають ними нестачу власних фінансових ресурсів відтворення потенціалу. Тому схематично оптимальну модель збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу можна зобразити схематично (рис. 1.3.5).

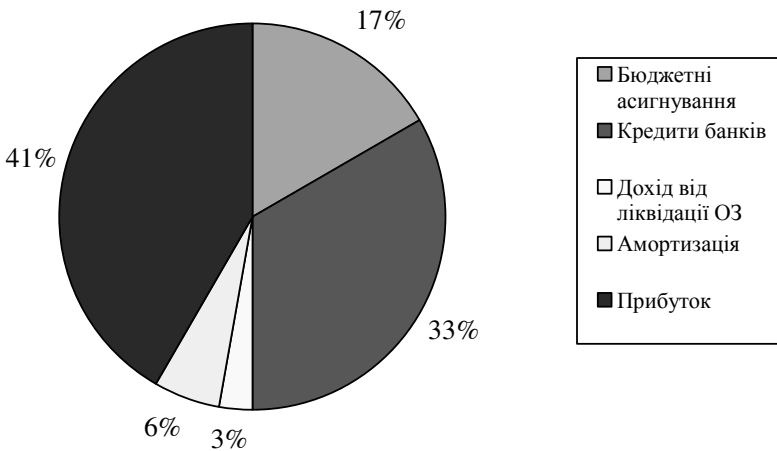

Рис. 1.3.5. Оптимальна модель збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств

Зокрема, за нашими розрахунками збалансованими фінансові ресурси відтворення потенціалу можуть бути в тих випадках, коли сума власних джерел – прибутку, амортизації, виручки від ліквідації основних засобів – дорівнює бюджетним асигнуванням та кредитам банку. Однак це не означає, що такий принцип повинен застосовуватись щороку, бо необхідність кредитування виникає у зв’язку з розглянутою у розділі 3.1 циклічністю ефективності сільськогосподарського виробництва, яка зумовлює коливання прибутку підприємств у тривалому періоді.

Тому при складанні “Балансу надходжень і витрат коштів” бізнес-плану в окремі поточні роки можливе відхилення від такої рівності, однак воно не може бути довготривалим і загалом за певний період (5–10 років) має забезпечуватись дотримання цього принципу збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу, незалежно від того, що на конкретних підприємствах числові значення показників будуть різноваріантними,

адже вони корелюють з обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, її собівартістю, наявністю і ступенем зносу основних засобів тощо.

Разом з тим, поряд із забезпеченням збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу на довготривалу перспективу, це необхідне також у кожному поточному періоді, незважаючи на пропорції співвідношень між власними і залученими коштами, що зумовлює необхідність розробки, поряд із бізнес-планом, детальніших платіжних календарів, які, на думку Г. Кірейцева, повинні складатися на короткі періоди (п'ятиденку, декаду, 15 днів, місяць) і враховувати як наявні суми коштів на рахунках підприємства, дебіторську заборгованість та надходження коштів від покупців за графіком відвантаження їм продукції, так і зобов'язання перед постачальниками, бюджетом і позабюджетними фондами [167, с. 230].

Саме на основі таких календарів є можливість визначити мінімальну суму кредитів банку, яка забезпечує оптимальну збалансованість власних і залучених фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Окрім того, такі платіжні календарі, які за суттю є фінансовими бюджетами на визначений період, дозволяють мати оперативну інформацію про наявність та напрями використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу, а тому, незважаючи на трудомісткість їхнього складання, вони повинні застосовуватися на кожному сільськогосподарському підприємстві як доповнення до таблиці бізнес-плану “Баланс надходжень і витрат коштів”, де наводяться узагальнені показники, оскільки кошторисна система збалансованості фінансових ресурсів можлива за умови, що вона є складовою загального фінансового плану на поточний рік та глобального – на якнайбільш довготривалу перспективу.

Водночас варто мати на увазі, що існуюча форма згаданої таблиці не відображає всіх можливостей сільськогосподарського підприємства щодо забезпечення його потреби у фінансових ресурсах відтворення потенціалу, бо в ній не розмежовано джерела надходження і витрати грошових коштів за сферами діяльності підприємства, а також не враховуються такі швидколіквідні активи, як готова продукція.

Зокрема, не заперечуючи, що головним власним джерелом формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу є прибуток та амортизація, зазначимо, що їхня маса у сільському господарстві не завжди матеріалізується в останніх. Це було і є головною причиною іммобілізації коштів у випадках, коли не вся товарна продукція, вироблена у поточному році, в ньому й реалізується, бо навіть при її збитковості перехідні залишки товарної продукції містять частину амортизації, що як джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу вже відо-

бражена, але адекватна їй маса грошових потоків на сільськогосподарське підприємство в цьому самому періоді не надійшла.

Водночас за існуючою формою таблиці бізнес-плану неможливо застосувати загальнобалансовий метод порівняння доходів і витрат щодо фінансових ресурсів простого і розширеного відтворення потенціалу, зважаючи на її неповноту, тоді як раніше в річному звіті сільськогосподарських підприємств використовувалася досконаліша форма 22-сг “Рух коштів фонду на капітальні вкладення і капітальний ремонт”, де наводився баланс джерел і витрат цього фонду, яка дозволяла збалансовано відображати як потреби у фінансових ресурсах відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, так і їхнє забезпечення за всіма складовими.

Наприклад, як джерела відображались амортизація, відрахування від прибутку, виручка від ліквідації основних засобів, вартість худоби основного стада, вибракуваної для продажу та відгодівлі, страхові відшкодування за загиблих тварин основного стада, кредити банку, кредиторська заборгованість господарства за капіталовкладеннями.

Витрати відображались в розрізі будівництва приміщень і споруд, закладки й вирощування багаторічних насаджень, формування основного стада, придбання основних засобів, капітального ремонту основних засобів тощо.

Це давало можливість визначати недовнесені кошти, призначені на капітальні вкладення, або їхню перевитрату. За теперішніми формами фінансової звітності іммобілізація коштів не відображається, що не дозволяє здійснювати контроль за збалансованістю фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств.

Зважаючи на відмінність тодішніх економічних умов, розробка бюджетів повинна базуватися не на копіюванні колишньої практики, а на її творчому використанні в поєднанні з сучасними реаліями, тому зараз необхідно враховувати також швидколіквідні активи.

Крім того, будь-який бюджет, у тому числі й за формою п'ятиденного платіжного календаря, має бути конкретизований за датами, бо мінливість грошових потоків настільки динамічна, що кожного дня можуть виникати як надлишки коштів, так і їхній дефіцит. Останній за своїми негативними наслідками інколи надто відчутний навіть у межах п'ятиденного періоду, особливо коли йдеться про розрахунки з бюджетом, бо при запізненні оплати податкових зобов'язань навіть на один день до підприємства застосовуються суворі санкції.

Наприклад, сільськогосподарські підприємства, поряд із пільговим оподаткуванням податком на додану вартість за власною продукцією та

продуктами її переробки (його сума залишається в розпорядженні підприємства), зобов'язані сплачувати до 20 числа наступного за звітним місяця заборгованість за таким податком, визначеним у загальній декларації, де відображається його нарахування у зв'язку з продажем раніше придбаних матеріалів.

Проте навіть за умови, що сільськогосподарське підприємство має на рахунку в банку певну суму коштів, їх не можна використати для погашення таких податкових зобов'язань, оскільки стосовно цих сум податку на додану вартість існують обмеження щодо їхнього цільового використання лише на придбання матеріально-технічних ресурсів виробничого призначення чи на розвиток тваринництва – за сумами дотацій, отриманих від переробних підприємств у зв'язку з продажем їм молока або живої маси тварин із застосуванням нульової ставки ПДВ. Інакше сума нецільового використання таких коштів стягується в бюджет у безспірному порядку.

Отже, враховуючи, що затримка розрахунків із постачальниками чи підрядниками на нетривалий період не тягне за собою таких фінансових санкцій, для уникнення штрафів податкової інспекції доцільно допустити деяке зволікання з оплатою за отримані від них матеріали (роботи, послуги), сплативши, в першу чергу, платежі в бюджет.

Однак маневрування наявними коштами можливе за умови, що на сільськогосподарському підприємстві, поряд із фінансовим бюджетуванням на п'ятиденку, декаду, п'ятнадцять днів, місяць, буде використовуватися податковий календар, в якому вказані конкретні дати сплати податку на додану вартість, фіксованого сільськогосподарського податку, єдиного внеску до пенсійного фонду, та необхідні для цього суми коштів.

При цьому зрозуміло, що навіть при використанні податкового календаря забезпечити всі платежі сільськогосподарського підприємства за рахунок власних коштів шляхом маневрування не завжди можливо, однак він допоможе зорієнтуватись щодо тимчасової потреби в кредитах банку, оскільки поєднуюватиметься зі складеними бюджетами на визначені відповідні періоди.

Проте й за умови бюджетування доходів і витрат та застосування податкових календарів використання кредитів для покриття тимчасового дефіциту коштів можливе, якщо механізм кредитування сільськогосподарських підприємств буде суттєво удосконалений, оскільки зараз він не враховує низки специфічних рис аграрного сектору економіки, серед яких В. Алексійчук виділяє такі:

- неможливість (за окремими винятками) організації виробництва лише за рахунок власних коштів, що потребує значних обсягів кредитів з різними термінами погашення;
- наявність сезонного розриву між вкладенням коштів та їхнім надходженням від реалізації виробленої продукції, що потребує подовження терміну погашення короткострокових кредитів до півтора року;
- неперервність процесів відтворення в агропромисловому виробництві, які не можуть бути зупинені і тому потребують постійного та своєчасного вкладення коштів і своєчасного надання кредитів;
- необхідність мати в обороті значний запас сировини та матеріалів, що уповільнює швидкість обігу коштів і потребує відповідних форм кредитного забезпечення нормативного обсягу оборотних засобів;
- використання значної частини продукції як сировини для продовження процесу виробництва, що потребує специфічного кредитного забезпечення як за формою, так і терміном;
- потребу в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може зберігатись тривалий час, що потребує гарантованих видів оплати або відповідного кредитного забезпечення [166, с. 87].

Тому, поряд із застосуванням довготермінових і середньострокових кредитів, яке, незважаючи на значну потребу в них (за розрахунками спеціалістів їх потребують 80% сільськогосподарських підприємств), поки обмежене і не перевищує 15%, а в абсолютних сумах потреба в кредитних ресурсах сільськогосподарських товаровиробників досягає 10 млрд. грн. (близько 20% оборотних коштів, що становлять 2 млрд. грн., та близько 10% основних фондів, або 8 млрд. грн.) [166, с. 144], має бути спрощений порядок отримання короткотермінових позик.

У цьому контексті відповідний досвід прямого банківського кредитування, який застосовувався до 1990 р., коли на сільськогосподарських підприємствах використовувались спецпозичкові рахунки в банках, на які зараховувалася виручка від реалізації продукції і з нього ж погашалась заборгованість за короткотерміновими позиками, може бути узгоджений із фінансовим бюджетуванням, оскільки він дозволяє практично в автоматичному режимі покривати тимчасовий дефіцит власних ресурсів відтворення.

У будь-якому разі забезпечення збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу можливе за умови стабільності власних джерел. Зважаючи на ризикованість сільськогосподарського виробництва, забезпечити таку стабільність можна шляхом згладжування наслідків негатив-

них природно-кліматичних умов ширшим застосуванням страхування діяльності підприємств. Проте наразі утворилось своєрідне замкнуте коло, внаслідок чого страхування виробничої діяльності на більшості сільськогосподарських підприємств неможливе через недостачу власних фінансових ресурсів. Тому розірвати це коло можна за умови хоча б тимчасової допомоги держави через відповідні асигнування з бюджету.

При забезпеченні збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу треба мати на увазі, що до джерел залучених ресурсів дослідники традиційно відносять кредиторську заборгованість, що, на наш погляд, вимагає певних уточнень, бо вона за своєю сутністю неоднорідна. Зокрема, щодо формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу лише кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками може певною мірою розглядатись як їхнє джерело, оскільки упродовж нетривалого періоду ще неоплачені предмети чи засоби праці вже використовуються в обороті підприємства (це саме стосується заборгованості перед працівниками підприємства з оплати праці).

Зобов'язання за податками перед бюджетом і платежами до пенсійного фонду не супроводжуються появою на підприємстві жодних коштів чи матеріальних цінностей, оскільки вони відображаються за методом нарахування як витрати підприємства. Навпаки, для їхнього погашення необхідні відповідні кошти чи інші швидколіквідні активи, тому заборгованість за такими зобов'язаннями приводить до адекватного зменшення фінансових ресурсів відтворення потенціалу підприємств.

При цьому слід враховувати, що кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками є лише тимчасовим джерелом формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу, причому не завжди винятково лише розширеного. Це зумовлено тим, що реальна вартість вже отриманих від постачальників чи підрядників засобів і предметів праці та належної до погашення суми кредиторської заборгованості, зважаючи на часовий лаг запізнення, не збігаються.

Особливо це помітно у випадках, коли підприємство імпортує засоби чи предмети праці та збільшує кредиторську заборгованість в іноземній валюті на суму курсової різниці.

Наприклад, підприємство імпортувало засоби захисту рослин на суму 1000 дол. за курсом 7,99 грн., тобто їхня вартість становила в національній валюті 7990 грн. Однак на дату погашення курс зріс до 9,30 грн. й сума кредиторської заборгованості досягла 9300 грн., отже, тимчасове використання її як джерела формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу зумовило додаткову витрату коштів у сумі 1310 грн., змен-

шивши можливості підприємства щодо фінансування розширеного відтворення свого потенціалу.

Аналогічною є ситуація щодо кредиторської заборгованості з оплати праці працівників підприємства, оскільки в інфляційному середовищі, як зазначають дослідники, існує пряма залежність “ціни” фінансових зобов’язань підприємства, які воно має на певний момент, від темпів майбутньої інфляції, а тому щодо формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу необхідно досліджувати не номінальну кредиторську заборгованість, як і дебіторську, а аналізувати їх з позицій “нетто-кредитор” та “нетто-дебітор” відповідно [96, с. 96].

Так, в умовах ревальвації національної валюти (таке відбулося в Україні у 2000, 2004, 2005 р.), викладена вище залежність кредиторської заборгованості та реальної вартості отриманих активів є протилежною, тому курсові різниці в таких випадках можна вважати додатковим джерелом формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу, оскільки реальна сума необхідних для її погашення коштів підприємства буде меншою від номінальної вартості отриманих предметів чи засобів праці. Це повною мірою відноситься до позик банку, оскільки при кредитуванні сільськогосподарських підприємств, незважаючи на те, що воно здійснюється в національній валюті, застосовується перерахунок заборгованості за позиками з урахуванням її курсу.

Водночас забезпечення збалансованості власних і позичених фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу не обмежується лише обґрунтуванням отримання кредитів навіть під найбільш ефективні проекти оновлення виробничих фондів, а включає також оптимальне поєднання з цим способів повернення позичених коштів. І в цьому разі можливі, як зазначають вчені, декілька варіантів:

- щороку сплачуються тільки проценти, а основний борг погашається в останній рік існування проекту;
- щороку сплачуються незмінні частки основного боргу та затухаючі суми процентів. У цьому випадку щорічні платежі зменшуються через зменшення процентів за непогашену величину боргу;
- кожного року сплачується постійна сума щорічних процентів і погашення основного боргу;
- проценти і основний борг сплачуються в кінці здійснення проекту [174, с. 29].

Безперечно, найбільш вигідним з урахуванням сучасної ситуації на сільськогосподарських підприємствах міг би бути останній варіант, незважаючи на деяке збільшення при цьому загальної суми відсотків за ко-

ристування кредитами, бо, якщо вкладення кредитів буде ефективним, такий спосіб кредитування забезпечує нагромадження необхідних для їх погашення коштів, але тільки за умови їхнього цільового розмежування і депонування призначених для погашення кредитів на спеціальних рахунках у банку.

Це одночасно зумовлює необхідність чіткої збалансованості грошових потоків як за надходженнями, так і за витратами, причому із забезпеченням постійної різниці між першими та другими на рівні, який достатній для нагромадження коштів, що дорівнюють сумі заборгованості за кредитом і відсотками.

Інакше може статися так, що навіть при високій окупності проекту, здійсненого за рахунок кредиту, при настанні терміну його погашення для цього не буде коштів. Таким чином, збалансованість власних і залучених ресурсів має забезпечуватися не тільки з огляду на поточний період, а й на тривалу перспективу, що щодо кредитів дорівнює кінцевому терміну їхнього погашення.

Однак депонування коштів доцільно застосовувати не тільки тоді, коли кредитний договір укладений на зазначених вище умовах, оскільки у будь-якому випадку для вчасного погашення заборгованості за кредитами необхідно мати на точно визначену дату обумовлену суму вільних коштів, що можливе тільки завдяки збалансованості грошових потоків за надходженнями й витратами та накопиченням різниці між першими і другими, досягти чого можна, якщо кошти будуть відокремлені за цільовою ознакою, а не змішані на поточному рахунку в банку.

Поряд із застосуванням раціонального формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу безпосередньо на підприємствах, забезпечення їхньої збалансованості можливе за умови, що державне економічне регулювання, яке включає бюджетну та кредитно-фінансову підтримку, податкову політику, інвестиційну політику, товарні закупівельні інтервенції, митно-тарифне регулювання [37, с. 57], буде цьому сприяти. При цьому, попри важливість усіх цих напрямів державного економічного регулювання, у сучасних умовах саме бюджетування використовується недостатньо, оскільки пряма бюджетна підтримка була меншою на 0,5% від валового внутрішнього продукту і становила всього 3,3 дол. у розрахунку на душу населення, а на 1 га сільськогосподарських угідь бюджетна підтримка дорівнювала лише 33 дол., або у 5–6 разів менше, ніж у Польщі чи Чехії [3, с. 233]¹.

¹ Світова фінансова криза спричинила секвестр бюджетного фінансування аграрного сектору в наступні роки, тому після цього періоду воно стало сумарно меншим.

Проте, незважаючи на зростання обсягів бюджетної підтримки (впродовж 2000–2012 рр. вони зросли у 14,6 разу – із 477 до 6977,1 млн. грн.), це не забезпечило суттєвого впливу на вирішення проблеми формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу на більшості сільськогосподарських підприємств не тільки через недостатність таких коштів загалом, оскільки вони не покривають втрат товаровиробників від диспаритету цін і практично, як зазначив академік УААН П. Гайдуцький, повністю проїдаються ними.

До того ж в Україні деформовано співвідношення державної підтримки виробників і галузі загалом (фінансування розвитку інфраструктури, аграрної освіти, науки тощо). Останнє у 5 разів перевищує державну підтримку виробників [45, с. 44].

Водночас державна підтримка сільськогосподарських підприємств розподіляється нерівномірно, існує надмірна диференціація напрямів бюджетної підтримки аграрної сфери, яка призводить, з одного боку, до розпорошення таких коштів, ускладнення оформлення їхнього отримання, отже, недоступності для більшості сільськогосподарських підприємств, а з іншого – слабо позначається на стимулюванні досягнення позитивних зрушень у формуванні фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств
України й Тернопільської області за 2010–2012 рр.

Напрями фінансової підтримки	Сума всього, млн. грн.						Україна 2012 р.	
	2010 р.		2011 р.		2012 р.		у розрахунку на:	
	Україна	Тернопільська область	Україна	Тернопільська область	Україна	Тернопільська область	1 га с/г угідь, грн.	1 тис. грн. прибутку, грн.
Всього з них дія:	4608,1	72,9	4327,9	173,9	6974,1	157,9	337,48	256,32
– підтримки рослинництва	2255,7	51,7	3011,2	167,9	4505,6	141,9	218,13	165,64
– підтримки тваринництва	1771,4	20,4	919,2	5,4	2347,7	15,6	113,65	86,28

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік // Статистичний бюлетень. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – 88 с. – С. 12; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік // Статистичний бюлетень. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 88 с. – С. 12; Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік // Статистичний бюлетень. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 88 с. – С. 12.

Загалом ці кошти розподіляються за низкою програм, зумовлюючи за деякими з них (наприклад, селекція в рослинництві чи тваринництві, компенсація відсотків за кредитами тощо) символічні суми, що становлять у розрахунку на одну гривню прибутку 1–2 копійки, отже, не здійснюють відчутного впливу на формування такого джерела фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Тому думка академіка УААН П. Гайдуцького про перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до комплексної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом виплати фіксованих сум у розрахунку на гектар землі в обробітку та на умовну голову худоби [45, с. 45] є слушною.

Бюджетні асигнування можуть відігравати важливу роль у забезпеченні розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Це засвідчують показники економічно розвинутих країн, бо, наприклад, у США субсидії становлять 20%, у Канаді – 25%, Швеції – 50%, Фінляндії – 65%, Норвегії – 75%, Японії – 80% у вартості валової продукції сільського господарства, а в країнах Євросоюзу майже половина витрат виробництва покривається за рахунок державних бюджетів (у розрахунку на 1 гектар угідь виділяється з бюджету більше тисячі доларів США [47, с. 44]. Відповідно слід суттєво збільшити їхні обсяги на підтримку галузі, тим більше, що, за дослідженнями вітчизняних учених, зростання дотацій на 3,37 млн. грн. приводить до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції на 80,7 млн. грн. [64, с. 78], тобто окупність бюджетних асигнувань більш ніж 20-кратна.

Тому з огляду на роль бюджетного фінансування у забезпеченні процесу розширеного відтворення потенціалу варто, на наш погляд, переглянути порядок його виділення для сільськогосподарських підприємств і замість розпорощення таких коштів за різними напрямками сконцентрувати на двох-трьох вирішальних.

Зокрема, як зазначав академік УААН В. Трегобчук, оскільки Україна перебуває в стані глибокої економічної кризи та її інвестиційні можливості надзвичайно обмежені, а освоєння й застосування прогресивних видів техніки та технологій у вітчизняному АПК потребують великих додаткових затрат, вкрай актуальним є удосконалення та істотне розширення застосування ефективних економічних механізмів часткової компенсації витрат аграрних товаровиробників на придбання сучасної складної й високопродуктивної сільськогосподарської техніки і технологічних комплексів та їхнього лізингу [41, с. 57].

Проте загалом фінансові ресурси підприємств аграрної сфери навіть з урахуванням деякого збільшення бюджетних асигнувань, обсягу залучення кредитів наразі не дозволяють здійснювати не те що розширене, а й навіть просте відтворення спожитих ресурсів виробництва. Причому з позицій абстрактної економіки вільного підприємництва відбувається нібито справедливо, адже ринок визнає тільки один критерій, відповідно до якого здійснюється розподіл доходів – ефективність факторів виробництва: праці, землі, капіталу тощо. Однак з урахуванням реалій сільськогосподарського виробництва в Україні розрахунок лише на ринковий механізм стимулювання виробничої діяльності не дозволяє забезпечити товаровиробників аграрної сфери потрібною кількістю ресурсів, оскільки можливості самофінансування в сільському господарстві вичерпані, бо диспаритет цін не тільки не зглажений, а він навіть посилюється (табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3

Співвідношення індексів цін на продукцію першої та другої сфери АПК за 1990 – 2012 рр.

Показники	1990	1995	2000	2004	2005	2008	2010	2012
Реалізована сільськогосподарська продукція	1,92	4,33	1,558	1,057	1,081	1,136	1,300	1,068
Промислова продукція, яка реалізована сільському господарству	1,83	5,69	1,370	1,241	1,167	1,190	1,209	1,037
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,04	0,76	1,14	1,17	0,93	0,95	1,07	1,03

Джерело: Україна у цифрах у 2012 році. – К. : Держслужба статистики України, 2013. – С. 50.

Основною причиною того, що за шість років догрівневого періоду (1991–1996 рр.) ціни збільшилися в перерахунку на еквівалент у гривнях (1 : 100 тис.) у першій сфері АПК майже в 3,6, у третій сфері АПК – майже в 1,8, а на продукцію другої, тобто аграрної сфери, – лише у 0,66 тис. разу, Б. Пасхавер вважає припинення державної підтримки.

Тому стався розрив у 5,45 разу не на користь сільського господарства, і це потягло обвал обсягу виробництва не тільки у цій галузі, а й більшою мірою у промисловості, яка виробляла засоби і предмети праці для нього, і за цей період сільськогосподарська продукція зменшилася в 1,7 разу; випуск міндобрих – у 2 рази; рідкого палива – у 3 рази; продукції

сільськогосподарського машинобудування – у 7 разів; продукції молочної промисловості – в 3 рази; м'ясної промисловості – у 4 рази [132, с. 74].

Адже відбулася своєрідна ланцюгова реакція, оскільки між всіма трьома сферами АПК існує взаємозв'язок і взаємозумовленість ефективності виробництва, причому кратність негативних наслідків зумовлена, поряд з припиненням державної підтримки, недооцінкою ролі сільськогосподарського виробництва, і це за принципом еха відлунює в результатах інших двох сфер АПК.

Проте, замість згладжування цього надмірного диспаритету надалі він лише посилювався, хоча в окремі роки (2000, 2010, 2012 р.) індекс цін на сільськогосподарську продукцію був вищим, ніж на промислово. Однак кумулятивна дія цих індексів за аналізований період була загалом не на користь сільського господарства, тому й диспаритет цін обміну його продукції на товари промислового виробництва перевищував 7-кратну позначку.

Таке викривлення економічних взаємовідносин сільгоспідприємств немалою мірою зумовлене, як зазначає академік УААН П. Саблук, тим, що вартість землі як головного засобу виробництва не включається у виробничі фонди підприємств, а значить не стала ціноутворюючим фактором. У підсумку це порушувало й надалі порушує міжгалузевий паритет цін у народному господарстві, бо економічний механізм АПК не може діяти без врахування вартості землі як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше бути на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни або світу. Виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу, а отже, створюється помилкова уява про високу віддачу від вкладеного капіталу [149, с. 22].

Оскільки принципи побудови системи міжгалузевих відносин є основоположною характеристикою економічної організації АПК, наявність невирішених проблем у цій сфері зумовлює необхідність переходу до свідомого проектування заходів, спрямованих на вдосконалення економічного механізму міжгалузевих відносин [35, с. 110].

З позицій вільного підприємництва в аграрній сфері економіки найбільш прийнятним міг би бути такий економічний механізм, коли взаємовідносини суб'єктів господарювання базуються на вільному ціноутворенні, яке дає можливість забезпечувати самоокупність виробництва продукції, в тому числі й у сільському господарстві на рівні, достатньому для забезпечення розширеного відтворення потенціалу підприємств, тобто прибутковість галузі на рівні 30–40%.

Проте за сучасних умов, коли міжгалузевий перерозподіл коштів за допомогою цінового механізму не дає можливості цього досягти, оскільки нееквівалентність взаємовідносин сільгосптоваровиробників і підприємств, що виробляють матеріально-технічні ресурси (постачальників), а також переробних підприємств, які закупають сільськогосподарську продукцію, надто суттєва, це об'єктивно зумовлює поетапне вирішення цієї проблеми.

Зокрема, академік УААН П. Саблук вважає, що вирішення цієї проблеми повинно здійснюватись упродовж трьох етапів. Причому на першому етапі – в умовах обмежених можливостей держави – за допомогою цінового механізму повинно забезпечуватись просте відтворення потенціалу в основних галузях сільського господарства за допомогою цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію [149, с. 4–5].

Однак поки таке ціноутворення лише задекларовано, а тому навіть просте відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах за допомогою цінового механізму не вирішується. Невідомою є також можлива тривалість цього етапу, бо у системі нееквівалентних міжгалузевих відносин втрати товаровиробників унаслідок диспаритету цін, як наголошує В. Валентинов, вважаються екстерналією, а виправлення цієї ситуації, як і у випадку будь-якої екстерналії, передбачає її інтерналізацію, тобто формування такого економічного механізму, який би перетворював зовнішні витрати (тобто не існуючі для підприємства) у внутрішні, отже, інтерналізація витрат означає міжгалузевий перерозподіл коштів несільськогосподарських галузей шляхом зменшення їхніх доходів на певну частину і передачу останньої сільськогосподарським товаровиробникам [35, с. 119].

За сучасних реалій це неможливе, бо доходи їхніх партнерів теж не надто високі. Наприклад, середня норма прибутку на переробних підприємствах становить 2,9, а на заготівельних – всього 0,3% [3, с. 701]. У роздрібних цінах основних продуктів харчування прибуток цих підприємств теж становить незначний відсоток (табл. 1.3.4).

Зокрема, прибуток переробних підприємств коливається в межах 7,8–2,4% залежно від видів продуктів. За цих умов говорити про можливості міжгалузевого перерозподілу коштів в оглядовому періоді не доводиться, бо їх недостатньо навіть для забезпечення відтворення потенціалу на цих підприємствах.

Таблиця 1.3.4

Структура роздрібних цін в Україні на основні продукти харчування, %

Види продуктів	Вартість сировини	Вартість переробки	Прибуток переробних підприємств	Витрати та прибуток торгівлі	Податок на додану вартість
Хліб	23,4	49,5	7,8	2,6	16,7
Цукор	43,9	25,7	2,4	11,3	16,7
Олія	27,1	35,8	12,8	7,6	16,7
Масло	58,3	25,1	- 10,9	10,8	16,7
Яловичина	61,8	8,7	2,8	10,0	16,7
Свинина	52,5	15,7	2,9	12,2	16,7
Молоко	42,9	20,7	6,4	13,3	16,7

Джерело: [2, с. 331].

Зараз же важливим залишається збереження існуючого економічного механізму забезпечення відтворення потенціалу в сільському господарстві та його певне удосконалення, виходячи з наявних недоліків, які можуть бути усунуті без додаткових залучень коштів, що особливо важливе з огляду на нереальність сподівань у найближчий період щодо радикальних змін цінової політики.

В цьому разі маємо на увазі насамперед збереження на тривалу перспективу (мінімум на 10 років) існуючого режиму пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість, бо щорічний перегляд взаємовідносин підприємств цієї галузі з бюджетом (відміна за Законом про державний бюджет, а потім через деякий час повернення до попереднього варіанта) не сприяє стабілізації забезпечення відтворення в цій галузі.

Потребує перегляду існуючий механізм компенсації державою підприємствам аграрної сфери вартості складної сільськогосподарської техніки, придбаної у вітчизняних виробників, оскільки скористатись бюджетними коштами більшість з них не можуть через надто високу вартість тракторів, комбайнів тощо, бо навіть 30% від таких сум власними коштами вони сплатити не можуть. Тому доцільно було б надати їм можливість залучати для цього кредити банків за пільговими відсотковими ставками.

Варто було б об'єднати кошти бюджету для цієї мети з наявними у лізингових компаній. Така інтеграція дасть можливість скористатися цими видами фінансових ресурсів сільськогосподарським підприємствам повною мірою, особливо якщо на лізингові операції розповсюдити пільговий режим погашення відсотків, прийнятий щодо кредитування сільськогос-

подарських товаровиробників комерційними банками. На наш погляд, це реально, бо розрахунок на довгострокове кредитування не реальний, тоді як запропонована інтегрована модель формування фінансових ресурсів “бюджетні кошти на придбання складної сільськогосподарської техніки + кошти лізингового фонду” є життєздатною вже зараз при відповідній адаптації правової бази.

Не можна визнати обґрунтованим існуючий механізм стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва шляхом встановлення багатоваріантного фінансування залежно від обсягу посівних площ чи здавальних кондицій поголів'я тварин, і ці кошти варто включити безпосередньо в закупівельні ціни на відповідну продукцію.

Разом з тим, це не означає відмови від поступового переходу до другого, а потім третього етапів вирішення цієї проблеми – стабілізації і створення економічних передумов розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення у якомога ближчій перспективі [149, с. 4–5]. Однак навіть за цієї умови застосування позацінових важелів у сільському господарстві відкидати не можна, бо світова практика переконує, що регуляторна функція держави застосовується у всіх економічно розвинутих країнах, зокрема дотування окремих видів продукції, компенсаційні виплати, особливо ті, що сприяють активному експорту вітчизняної продукції, та ін.

Проте це не означає непорушності існуючого механізму позацінових важелів формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, бо він надто ускладнений. Зокрема, це стосується застосування пільг за податком на додану вартість, де відбувається значний розрив між періодами їхнього формування де-юре і де-факто, адже, як відомо, сума цього податку, що повинна сплачуватися до бюджету переробними підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовується винятково для виплати дотацій сільгосптоваровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі.

Водночас сільськогосподарські підприємства реалізують їм таку продукцію за нульовою ставкою ПДВ, а тому період між нарахуванням сум, належних до виплат сільськогосподарським товаровиробникам, і фактично перерахованими їм дотаціями, доволі тривалий. Практично існуючий механізм застосування цієї пільги з податку на додану вартість призводить до непрямого кредитування переробних підприємств за рахунок

коштів сільськогосподарських товаровиробників, що не сприяє паритетності взаємовідносин між ними.

Отже, більш обґрунтованим міг би бути порядок перерахування переробними підприємствами суми ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам відразу за встановленою ставкою, що при збереженні пільги за ним щодо сплати (тобто несплати до бюджету) дозволить обґрунтованіше формувати останнім фінансові ресурси відтворення свого потенціалу.

Відсутність на сільськогосподарських підприємствах дійового економічного механізму відтворення, як зазначають вчені, робить неможливим техніко-технологічне, біологічне та якісне оновлення аграрного потенціалу [41, с. 51]. Тому головним завданням на найближчий період є створення передумов, які були б основою максимально ефективного, найбільш раціонального використання фінансових ресурсів його відтворення з урахуванням забезпеченості сільськогосподарських підприємств виробничими фондами, бо відсутність цього взаємозв'язку невідворотно зумовлює неефективність матеріалізації коштів, виділених для цієї мети. Таким чином, контроль за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах є одним із важливіших засобів, який дозволяє забезпечити виконання цільових програм розвитку виробництва за допомогою економічного механізму.

А для цього необхідні: розробка кількісних та часових параметрів надходження й використання ресурсів; визначення можливих джерел фінансових ресурсів; побудова системи інформаційного моніторингу за їхнім станом та неперервного контролю за дотриманням нормативних показників; розробка правил регламентів і процедур використання, а також системи ефективного використання [166, с. 591].

Водночас при здійсненні контролю за формуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств необхідно враховувати, що через сезонність виробництва надходження продукції та її реалізація нерівномірні упродовж року, а тому грошові потоки мають таку ж амплітуду коливань, мінімумами й максимумами яких не збігаються з потребами в коштах, що є результатом закономірних, періодично повторюваних нерівномірностей кругообороту виробничих фондів [48, с. 81].

До того ж це об'єктивно зумовлює більшу потребу у виробничих фондах у розрахунку на одиницю продукції, зважаючи на те, що значна частина вартісних об'єктів використовується не упродовж періоду її виробництва, а лише протягом робочого періоду (наприклад, зернозбиральні комбайни – 10–15 днів).

Окрім того, через поєднання з іншою специфічною особливістю сільського господарства (період виробництва не збігається з робочим періодом) відбувається суттєвий розрив у часі між відображенням джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу та їхнім реальним утворенням. Цей часовий лаг має різну тривалість не тільки у рослинництві чи тваринництві, а й за окремими видами сільськогосподарської продукції.

Наприклад, при виробництві ярих зернових амортизація перетворюється у реальний фінансовий ресурс відтворення приблизно у серпні-вересні поточного року і максимальний часовий лаг запізнення тут становить сім-вісім місяців, тоді як за озимими культурами він досягає дванадцяти і більше місяців – від вересня минулого року, тобто періоду посіву озимих зернових, до серпня наступного року – часу реалізації продукції.

Такі самі відмінності спостерігаються при виробництві молока, яєць, де момент формування цього джерела ресурсів відтворення майже збігається, оскільки продукція реалізується щоденно, на відміну від виробництва м'яса, вовни, меду, часовий лаг формування реальних фінансових ресурсів за якими розтягується до року і більше.

Це відбувається тому, що відображення такого джерела фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств здійснюється за методом нарахування, отже, позірно виглядає як щомісячне його утворення, хоча насправді такого не відбувається, бо при цьому лише включається у витрати виробництва частина вартості зношених основних засобів. Мабуть тому питання нарахування амортизації до цього часу є предметом дискусії й позиції науковців діаметрально протилежні саме щодо розуміння її сутності як джерела відтворення, з одного боку, а елемента витрат – з іншого [186, с. 7; 49, с. 10].

До того ж те, що основна маса грошових потоків на сільськогосподарських підприємствах формується у вересні-жовтні, тоді як відтворювальні процеси найбільш інтенсивні упродовж квітня-жовтня, особливо щодо відтворення будівель і споруд, зумовлює тривалість часового лага між потребою у ресурсах та їхньою наявністю. А незбігання грошових потоків з реальними потребами відтворення потенціалу за періодами року зумовлює латентну іммобілізацію коштів, виявити яку абсолютно точно на сільськогосподарських підприємствах зараз практично неможливо, зважаючи на недоліки методики відображення амортизації та прибутку у звітності, оскільки у сучасному “Балансі” ф. № 1 відсутня інформація за сферами використання ресурсів.

Це призводить до того, що процес формування й цільового використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу упродовж календарного року здійснюється стихійно, а після його завершення не завжди можна виправити допущені перекося щодо імобілізації коштів, призначених для капітальних інвестицій, на поточну діяльність підприємств. Водночас є й протилежні факти, коли капітальні інвестиції здійснюються без урахування джерел ресурсів – амортизації та прибутку, що зумовлює імобілізацію коштів, призначених для поточної діяльності, на капітальні вкладення, і це підтверджує аналіз показників річної фінансової та статистичної звітності сільськогосподарських підприємств (табл. 1.3.5).

Таблиця 1.3.5

Групування сільськогосподарських підприємств одного з районів за співвідношенням джерел фінансових ресурсів та інвестицій в основний капітал

Групи підприємств, в яких:	Кількість підприємств у групі	Джерела ресурсів, тис. грн.			Інвестиції в основний капітал	Співвідношення джерел ресурсів та інвестицій в основний капітал
		прибуток (збиток)	амортизація	разом		
– джерела ресурсів перевищують інвестиції в основний капітал	20	6312	1143	7455	4062	1,84
– інвестиції в основний капітал перевищують суму джерел ресурсів	9	1637	327	1964	2997	0,66
– збиткові, які не здійснювали інвестицій	7	–692	211	–481	–	–
Разом	36	7257	1681	8938	7059	1,27

Джерело: дані фінансової звітності.

Зокрема, виконане свого часу групування засвідчило, що більшість сільськогосподарських підприємств району допустили імобілізацію коштів, призначених для відтворення потенціалу, на інші цілі. Водночас 9 господарств використали на капітальні інвестиції на 34% більше коштів, ніж було сформовано для цього джерел фінансових ресурсів, що загалом

засвідчує відсутність належного контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів.

Послаблення контролю за формуванням такого джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, як амортизація, зумовлене внесеними змінами в методику бухгалтерського обліку, адже за прийнятим у 1999 р. Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій вона змішується зі зносом необоротних активів.

У підсумку неможливо забезпечити системне визначення такого джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення їхнього потенціалу, оскільки вона нівелюється внаслідок списання зношених основних засобів чи надходження на підприємство таких, що були до цього в експлуатації. Оскільки в першому випадку їхня первісна вартість відноситься на зменшення суми нарахованого зносу, а в другому – вони оприбутковуються разом із нарахованим зносом на інших підприємствах, де використовувались раніше, це одночасно автоматично викривлює залишок невикористаного амортизаційного фонду.

З огляду на важливість амортизації як джерела формування власних фінансових ресурсів простого відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, а в зв'язку з цим за необхідності належного контролю за їхнім використанням, доцільно повернутись до колишнього варіанта, коли відображення в обліку зносу й амортизації проводилося роздільно на окремих синтетичних рахунках: 02 “Знос і ліквідація основних засобів” та 86 “Амортизаційний фонд”, бо введення позабалансового рахунка 09 “Амортизаційні відрахування” цієї проблеми повною мірою не вирішує.

Здійснення контролю за раціональним використанням ресурсів наперед означає обґрунтування всебічно вивіреної програми розширеного відтворення потенціалу, бо без узгодження заходів щодо капітальних інвестицій, формування оборотних засобів згідно з перспективою розвитку підприємства це неможливе.

Зокрема, відсутність дійового економічного механізму контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах у 1970–80 рр. стала головною причиною того, що на більшості з них не було створено належної матеріально-технічної бази виробництва, незважаючи на порівняно достатню масу як власних, так і залучених джерел фінансових ресурсів, включаючи кредити банків і бюджетне фінансування. А в багатьох випадках вони використовувалися нераціонально, свідченням чого є здійснення багатьох

проектів щодо створення різноманітних комплексів, сконцентрованих в окремих сільськогосподарських підприємствах, капітальні інвестиції для яких поглинули значну частку фінансових ресурсів відтворення потенціалу інших, тоді як на більшості з них матеріально-технічна база виробництва залишалася відсталою.

Відповідно й саме створення таких комплексів не завжди відповідало вимогам науково-технічного прогресу та об'єктивно зумовлювало нераціональне використання фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств у період здійснення проектів внаслідок їхньої невваженості, неузгодженості з іншими чинниками відтворення тощо.

Наприклад, у Сокальському районі Львівської області в зоні т. зв. Малога Полісся було запроєктовано нетельний комплекс на 3,5 тис. голів за початковою кошторисною вартістю 7,5 млн. крб., що дорівнювало трьохрічному обсягу капітальних інвестицій усіх сільськогосподарських підприємств району, які брали пайову участь у будівництві цього об'єкта. Таким чином, на три роки було призупинено розширене відтворення потенціалу господарств району за рештою напрямів розвитку виробництва.

Враховуючи, що майже половина цих сільськогосподарських підприємств не мала достатніх сум власних джерел фінансових ресурсів для цієї мети, капітальні інвестиції здійснювалися за рахунок довготермінових кредитів банку, які на той час були доволі доступними як за обсягом, так і з огляду на символічні відсотки за користування ними.

Проте і в цьому випадку відсутність дійового економічного механізму контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу призвела до того, що при незавершеності капітальних інвестицій унаслідок прорахунків проектувальників проводилися перманентні реконструкції, які потребували додаткових затрат і врешті-решт кошторисна вартість об'єкта зросла до 12 млн. крб., а повністю він завершеним так і не став – утримувалось максимум 700–750 голів тварин.

Причому виявилось, що навіть за умови завершеності проекту він не зміг би використовуватися на повну потужність, оскільки не було здійснено адекватних вкладень у розширене відтворення кормової бази, і врешті-решт цей нетельний комплекс був зруйнований так само, як багато інших в Україні.

Отже, забезпечення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств можливе за умови врахування об'єктивних пропорцій між спрямуванням їх на відтворення природних і економічних чинників: землі, праці,

виробничих фондів, а щодо останніх – і співвідношення між основними та оборотними засобами. Причому зараз це найважливіше, бо ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від раціонального співвідношення основних та оборотних засобів.

Загалом за умови, що на конкретному сільськогосподарському підприємстві буде здійснюватись розширене відтворення його потенціалу в заданих пропорціях, має витримуватись збалансованість всіх складових необхідних фінансових ресурсів, що наглядно сформульовано в агрохімії як “бочка Лібіха”, згідно з чим ефективність виробництва визначається ресурсом, який є мінімальним.

Щодо фінансових ресурсів відтворення потенціалу можна вважати, що цей самий принцип передбачає узгодження всіх їхніх складових – як власних, так і залучених джерел з метою формування виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, адекватного заданій виробничій програмі на якомога довготривалішу перспективу. При цьому варто мати на увазі, що максимально можливий ефект буде досягнутий лише в тому випадку, коли такий самий принцип застосовується щодо відтворення матеріальних складових виробничого потенціалу підприємств.

Недотримання збалансованості складових елементів матеріальної основи цього потенціалу зумовлює зниження ефективності загалом, бо величина диспропорцій кількісних і якісних ознак, місце їх появи в технологічному процесі, а також тривалість дії безпосередньо впливають на його віддачу [41, с. 70–71]. Якщо підприємство має збалансований потенціал, то за рахунок сукупного впливу його складових елементів створюється ефект синергізму, який забезпечує високу ефективність виробництва.

При дисгармонії потенціалу, коли його складові розвинуті неоднаково, сумарні можливості потенціалу підприємства визначаються оцінкою його найслабшого елемента і замість приросту ефективності виникає ефект “падаючого доміно” [147, с. 50].

І хоч особливістю відтворювального процесу у сільському господарстві є можливість взаємозамінності чинників виробничого потенціалу, яка досліджувалась зарубіжними вченими і відома в економічній теорії як виробнича функція Кобба–Дугласа, варто мати на увазі, що заміна одних чинників іншими ефективна до певної межі. Наприклад, збільшення кількості землі в обробітку при незмінній чисельності зайнятих у сільському господарстві і технічних засобів можливе лише в певних параметрах, бо за ними неминуче виникає зниження ефективності виробництва [43, с. 37].

Проте, хоча зведення різноякісних показників, які характеризують окремі елементи виробничого потенціалу (т. зв. “локальні потенціали”)

господарств, та визначення коефіцієнтів значимості кожного з них за допомогою шкали рангів не завжди забезпечують зіставлюваність оцінок, роблячи тим самим їх доволі приблизними [147, с. 50], а тому такі виробничі функції не можуть бути догмою при формуванні фінансових ресурсів його відтворення на сільськогосподарських підприємствах, все ж таки треба мати на увазі, що при диспропорціях у забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними й оборотними засобами зростають, як правило, питомі постійні та змінні витрати на одиницю продукції навіть за умови, що її виробництво збільшується.

При цьому варто зазначити, що раціональне використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах визначається не тільки обґрунтованістю їхнього спрямування для забезпечення загального співвідношення між основними й оборотними засобами, але також пропорційності між силовими та робочими машинами, обсягами необхідних пально-мастильних матеріалів, кількістю продуктивної худоби, кормовими ресурсами тощо.

Зокрема, в економічній літературі вказується, що при існуючому фактичному вартісному співвідношенні між енергетичними засобами та сільськогосподарською технікою 1 : 1,5–1,6 воно має становити 1 : 2,0–2,5 [146, с. 21–25]. А при диспропорції між складовими загальна маса використовуваних виробничих фондів буде більшою, ніж за умови раціонального співвідношення основних і оборотних засобів.

Наприклад, надмірне використання фінансових ресурсів на розширене відтворення тваринницьких приміщень без відповідного розвитку кормовиробництва призведе до виникнення своєрідного мертвого капіталу. Тому забезпечення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств означає дотримання співвідношення між їхніми частинами, які спрямовуються на відтворення основних засобів, з одного боку, та оборотних – з іншого.

Розширене відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств може здійснюватися за рахунок зменшення питомих матеріальних витрат на одиницю продукції. Досягти цього можна двома шляхами: впровадженням досконалих менш матеріалоємних основних засобів з більшою їхньою віддачею як власних, так і оборотних засобів, та впровадження ресурсозберігаючих технологій. Перший у сучасних умовах використовується поки обмежено, бо потребує додаткових фінансових ресурсів. Другий як менш затратний, оскільки потребує навіть менше фінансових ресурсів завдяки спрямуванню їх на придбання, в першу чергу, оборотних

засобів, бо за теперішньої ситуації використання наявних енергоємних тракторів, комбайнів, автомобілів буде тривалим, протидіє впровадженню ресурсозберігаючих технологій.

Тому залишається лише організаційний чинник, який опосередковано впливає на зменшення потреби у фінансових ресурсах розширеного відтворення потенціалу, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій, застосування широкозахватних агрегатів, поєднання декількох технологічних операцій і завдяки цьому одноразовий прохід тракторів зі шлейфом зняв, скорочення холостих переїздів, жорстке нормування витрат оборотних засобів, навіть вилучення з обробітку важких ґрунтів, схилів, бо пістрявість угідь на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей є об'єктивною підставою для цього.

Водночас при здійсненні контролю не можна ототожнювати фінансові ресурси розширеного відтворення та прибуток підприємства, бо це неідентичні економічні категорії, на що вказав відомий західний аналітик Л. Бернстайн, наголошуючи на нетотожності маси прибутку з грошовими потоками [17, с. 426].

Зокрема, хоча фінансові ресурси розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств створюються за рахунок частини прибутку, їхня відмінність у тому, що він зараз визначається за методом нарахування, тобто відповідно до вартості продукції, відвантаженої покупцям (виконаних для замовників робіт і послуг), а фінансові ресурси формуються за касовим методом – надходженням коштів на рахунки підприємства в банку.

В результаті складається, як правило, ситуація, коли за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2 підприємство прибуткове, але інші форми фінансової звітності – “Баланс” ф. № 1 та “Звіт про рух грошових коштів” ф. № 3 засвідчують відсутність коштів для формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу, оскільки відсутній взаємозв'язок між методом нарахування із касовим забезпеченням.

Проте можлива й протилежна ситуація, коли за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2 підприємство збиткове, а за “Балансом” ф. № 1 є залишок коштів, що буває у випадках отримання в кінці року значних сум авансів під майбутню реалізацію продукції.

Також слід зауважити, що забезпечення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах утруднюється відсутністю систематизованої інформації про їхнє формування, оскільки за показниками фінансової зві-

тності – “Балансу” ф. № 1 можна визначити лише масу отриманого прибутку та зміну сальдо коштів чи інвестицій на відповідних рахунках без внутрішніх оборотів на них, а за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2 – суму нарахованої амортизації без взаємозв’язку з її цільовим використанням.

Не можна отримати такої інформації за іншою формою фінансової звітності – “Звітом про рух грошових коштів” ф. № 3, бо в ньому є лише показники, які характеризують зміни, хоч і важливого, але лише одного компонента балансу – коштів та їхніх еквівалентів. Тому не можемо погодитися з думкою окремих дослідників, що за цією звітною формою можна зіставляти, оцінювати і прогнозувати грошові потоки підприємства, досліджувати його спроможність погасити зобов’язання та сплатити дивіденди, виявляти причини різниці між прибутком і грошовими надходженнями та видатками, аналізувати грошові та негрошові аспекти операцій підприємства за звітний період, визначити зміну основних джерел отримання коштів і напрями їхнього використання [55, с. 61], бо показники надто узагальнені. З цієї ж причини не можна забезпечити належного контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах за “Звітом про власний капітал” ф. № 4. До того ж ці форми звітності складаються за рік, коли вплинути на використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств неможливо.

Отже, не ідеалізуючи колишніх “Річного звіту сільськогосподарського підприємства” та Плану рахунків, зазначимо, що вони мають незаперечні переваги щодо забезпечення такого контролю, можливо й формального, як на ті часи. Наприклад, у тодішній формі балансу наводилися спеціальні розділи в активі й пасиві, які дозволяли визначити іммобілізацію коштів зі сфери виробництва у сферу капітальних вкладень, чи навпаки.

Зараз таку інформацію не можна отримати не тільки за даними фінансової звітності, а й безпосередньо на основі аналітичного обліку на сільськогосподарських підприємствах, бо у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій не передбачено аналога колишньому синтетичному рахунку 54 “Рахунки в банку по коштах на капітальні вкладення”, а методику відображення джерел відтворення основних засобів, насамперед амортизації, змінено таким чином, що вона змішана з їхнім зносом на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, тоді як раніше вони обліковувались на двох окремих рахунках 02 “Знос і ліквідація основних засобів” та 86 “Амортизаційний фонд”. Окрім того, дійо-

вий контроль за формуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств за сучасною методикою неможливий через відсутність системного розмежування призначених для цього коштів від інших напрямів їх використання.

Тому є сенс повернутися до практики, яка існувала до реформування звітності, коли цільове використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств відображалось у спеціальних формах річного звіту “Рух коштів неподільного фонду” ф. № 3-сг та “Рух коштів на капітальні вкладення і капітальний ремонт” ф. № 22-сг, де наводилася детальна інформація про всі напрями надходжень та витрат фінансових ресурсів, як і колишнього способу зберігання коштів для поточної діяльності та призначених для капітальних вкладень на окремих рахунках у банку.

Слід водночас підкреслити, що забезпечення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств можливе за умови його узгодження зі стратегією фінансування, яка може здійснюватися за:

- методом узгодження строків існування активів та зобов’язань;
- агресивною стратегією;
- консервативною стратегією.

Відповідно за першою узгоджуються терміни погашення кредиторської заборгованості та за позиками з наявністю коштів для цієї мети, причому постійні активи фінансуються за рахунок довгострокових кредитів, а змінні активи – за рахунок короткострокових. При агресивній стратегії підприємство фінансує відтворення основних і значної частини оборотних засобів за рахунок довгострокових кредитів. За консервативною стратегією фінансування відтворення основних і оборотних засобів здійснюється за рахунок довгострокових кредитів та приросту кредиторської заборгованості [30, с. 423].

Це вимагає здійснення чіткого контролю за тим, щоб поряд зі сплатою поточних зобов’язань, у т. ч. й за короткостроковими кредитами, нагромадити необхідні кошти для погашення заборгованості за довгостроковими кредитами, зважаючи на різні терміни платежів. Такий контроль передбачає насамперед аналіз дотримання черговості платежів, пропорцій формування фінансових ресурсів, необхідних для погашення поточних і перспективних зобов’язань, які для кожного типу стратегії є іншими.

Водночас можна констатувати, що існує можливість використання кредиторської заборгованості як джерела формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, однак не за

всією її сумою, оскільки не за кожним видом кредиторської заборгованості це допустиме. Наприклад, погашення кредиторської заборгованості за податками і платежами під таку закономірність не підпадає, оскільки терміни її погашення визначені законодавчо, а тому підприємство змушене їх дотримуватись, незалежно від того, якими є середні значення тривалості періоду обороту кредиторської заборгованості.

Загалом же забезпечення раціонального використання фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств можливе за умови, що тут постійно контролюється бюджет, визначений у бізнес-плані. Проте особливістю їхньої діяльності є те, що фінансові ресурси відтворення потенціалу використовуються у двох сферах – безпосередньо в основному виробництві та для фінансування капітальних інвестицій. Причому як і у першій, так і в другій сферах здійснюється просте та розширене відтворення, що утруднює контроль не тільки за формуванням, а й за дотриманням цільового використання фінансових ресурсів.

Окрім того, контроль за формуванням фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств ускладнюється насамперед через те, що за діючою методикою обчислення прибутку він визначається окремо від операційної діяльності, від участі в капіталі та інших операцій. Тому виокремити його суми, які є джерелом формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу за напрямками майбутнього використання (придбання предметів праці, відтворення робочої сили та здійснення капітальних інвестицій) неможливо.

В результаті на стадії формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств відбувається їхнє змішування, яке призводить до порушення пропорцій щодо цільового використання в наступному та виникнення іммобілізації коштів, тобто переливу їх з однієї сфери в іншу. Враховуючи, що іммобілізація коштів відбувається з основного виробництва у сферу капітальних інвестицій неперервно, то саме забезпечення належного контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств дозволяє активно впливати на дотримання раціонального співвідношення між його складовими, тобто вживати своєчасних дійових заходів щодо цільового спрямування коштів на придбання засобів і предметів праці, відтворення робочої сили відповідно до бюджету бізнес-плану.

Певною мірою, враховуючи те, що на багатьох сільськогосподарських підприємствах вагомою є частка державної підтримки, контроль за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення їхнього

потенціалу утруднюється через те, що бюджетні асигнування надто диференційовані за видами. Причому з кожним роком система бюджетної підтримки ускладнюється, бо щораз більша частка таких коштів виділяється на цільові програми, які урізноманітнюються.

До того ж надходження коштів державного фінансування на сільськогосподарські підприємства нерівномірне. Як зазначає академік УААН М. Дем'яненко, кошти виділяються, як правило, без ув'язки з технологічними потребами, переважно в кінці року, що створює передумови для їх нецільового використання [2, с. 293]. Це засвідчує динаміка видатків зведеного бюджету (рис. 1.3.6).

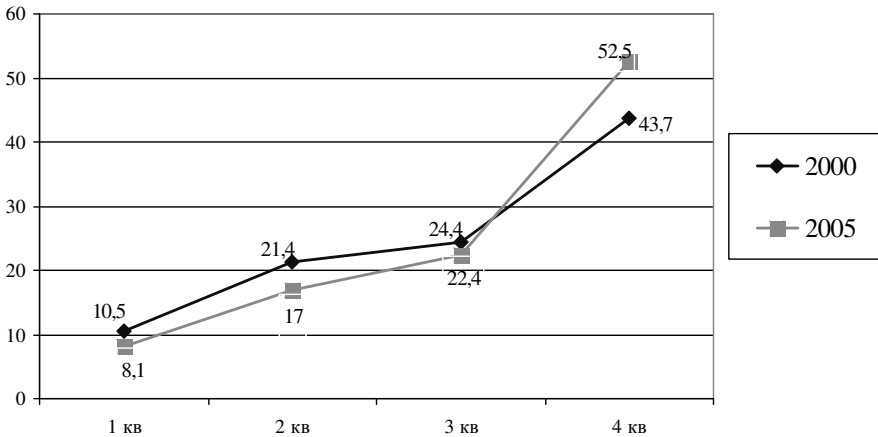

Рис. 1.3.6. Надходження бюджетного фінансування на сільськогосподарські підприємства України у 2000–2005 рр., %

Джерело: [2, с. 293].

Незважаючи на те, що цей висновок ученого був зроблений доволі давно й доведений до директивних органів, становище не змінилося, відтак майже половина бюджетних асигнувань як надходила, так і надходить на сільськогосподарські підприємства у четвертому кварталі, а точніше в його останніх декадах і в таких випадках забезпечити належний контроль за раціональним використанням цього виду фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу неможливо. Тому, поряд із необхідністю трансформації важелів економічного регулювання сільськогосподарського виробництва, доцільно певним чином скоригувати теперішні методи спрямування таких фінансових ресурсів у галузь.

При цьому, якщо осушення, зрошення, хімічну меліорацію далі варто здійснювати за рахунок бюджетних асигнувань, то теперішні дотації на посіви озимих культур, здешевлення мінеральних добрив тощо обґрунтованіше було б включити в основні реалізаційні ціни сільськогосподарської продукції, зважаючи на те, що позацінове регулювання складне, а тому само собою затратне, оскільки потребує здійснення контролю за використанням таких дотацій за всією управлінською вертикаллю: Міністерство аграрної політики і продовольства України → обласні управління агропромислового розвитку → районні управління агропромислового розвитку, а також відповідні структури Державного казначейства.

Застосування таких позацінових методів формування фінансових ресурсів галузі може бути виправданим упродовж нетривалого періоду з огляду на необхідність збереження існуючого рівня роздрібних цін на продукти харчування, вироблені з відповідної сільськогосподарської сировини, зважаючи на еластичність їхніх змін від її закупівельної вартості для переробних підприємств.

Загалом механізм фінансово-економічного регулювання сільськогосподарського виробництва повинен ґрунтуватися на загальних економічних законах і щодо цін визначальним має бути закон попиту-пропозиції. При цьому не виключається дотування сільськогосподарського виробництва, однак воно має здійснюватись винятково лише щодо формування фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу за його вирішальними напрямками, а не для покриття поточних виробничих витрат. Цим самим можна досягти значного спрощення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу на кожному сільськогосподарському підприємстві.

Отже, забезпечення контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах доволі складне, позаяк існуюча система їхнього відображення недосконала. Водночас раціональному використанню фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах сприяє те, що появились додаткові можливості їхнього еластичного формування відповідно до їхніх потреб за періодами року завдяки уникненню надто великих сезонних коливань продажу продукції рослинництва та продуктів її переробки, бо, наприклад, реалізація зернових культур проходить практично щомісяця упродовж року, тоді як у минулому вся їхня товарна частина збувалась в липні-серпні. Так само можна регулювати надходження коштів за вирощеною продукцією технічних культур, зокрема від реалізації трести льону-довгунця, цукру, отриманого від переробки бурякосировини.

ЧАСТИНА II

ОБЛІКОВА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розділ 2.1

Економічна сутність капіталу та методологія його обліку

При розгляді облікової проблематики відтворення капіталу підприємств мимоволі виникає дилема її співвідносності з фінансовою, оскільки при спробі оцінки рівня забезпеченості ним суб'єктів господарювання це стає очевидним. Перш за все, вихідним тут є такий фінансово-економічний показник, як рівень фондозабезпеченості, вплив на який прийнятої облікової політики підприємства доволі відчутний, якщо зважати на те, що реальним він є тоді, коли перебуває в чисельнику відомої формули:

$$OЗ : C/г. уг., \quad (2.1.1)$$

де *OЗ* – вартість основних засобів;

C/г. уг. – площа сільськогосподарських угідь, де фігурує залишкова, а не первісна вартість об'єктів.

Адже порівняння передбачених за П(С)БО 7 “Основні засоби” способів¹ нарахування амортизації відразу виявляє цей вплив, оскільки в часовому вимірі отримуємо різні значення показників, що мали би слугувати джерелами фінансових ресурсів відтворення, в цьому випадку – основного капіталу підприємства. Однак зрозуміло, що збільшення її суми в першому році нарахування (116,8 тис. грн. : 40,5 тис. грн.) у 2,9 разу (дод. В) завдяки застосуванню способу прискореного зменшення залишкової вартості, на противагу виробничому, є лише ілюзорним враженням від заміни однієї бухгалтерської процедури іншою, бо в підсумку сума власне фінансових ресурсів, тобто коштів, від цього не зміниться.

¹ У П(С)БО 7 “Основні засоби” вживається дефініція “методи”. Однак класики облікової теорії вважали це способами [155, с. 338], що засвідчує більш точне розуміння ними сутності процедур з нарахування амортизації основних засобів.

Адже не можна припустити, що тільки збільшення витрат виробництва в результаті облікових записів дебет рахунка 83 “Амортизація”, кредит рахунка 13 “Знос (амортизація) майна” на суму 116,8 тис. грн. з наступним віднесенням цієї суми на дебет рахунка 23 “Виробництво” забезпечує додаткове надходження 76,3 тис. грн. коштів для відтворення втраченої вартості вантажного автомобіля, бо таким чином це виглядатиме магічним фокусом із репертуару алхіміків.

Причому і в такому разі не можна бути впевненим у тому, що наведена сума амортизації, навіть якщо вона буде повною мірою забезпечена виручкою від реалізації продукції, що можливе, коли остання покриває витрати діяльності підприємства, є адекватною втраченій вартості об'єкта основних засобів, адже “...амортизація – це інструмент фіскальної (податкової) політики, і саме вона, ця політика, а не умови експлуатації основних засобів, впливає на терміни їхньої служби” [154, с. 338].

Саме на прикладі зносу основних засобів та їхньої амортизації видно, що натуралізму, за словами учня П. Струве – І. Ніколаєва, протиставляється реалізм, оскільки це “...дві цілком неспівмірні категорії, тому сума зносу не може бути тотожною сумі амортизації”, і це “ясно й без посторонніх поясень” [106, с. 463]. Проте таке “добування цифр зі стелі” (І. Ніколаєв) стало не тільки фетишем для маси облікових працівників, які “...зжилися з уявленням про необхідність мати на балансі точну й вірну картину стану господарства. Однак, як це не прикро, а доводиться визнати, що наше бажання побудувати точний баланс в цьому саме смислі є справжнісінькою утопією, і при цьому, – з числа найбільш затятих” [154, с. 463].

І справді, значною мірою саме через такі утопії на практиці нерідко трапляються казуси, коли із трьох типів балансів за їхнім типологічним аналізом, введеним Ж. Дюмарше, замість балансу, в якому “є капітал (K_{+1})”, нерідко фігурують такі, де “...немає капіталу (K_0), капітал в активі (K_{-1}) – в залежності від характеру сальдо рахунка збитків і прибутків: пасивне сальдо (P_{+1}), немає сальдо (P_0) і активне сальдо (P_{-1})” [154, с. 338].

Тобто “...прибуток і капітал, – як зауважили ще в кінці XIX ст. Е. Купер та Т. Вельтон, – величини, що демонструють тільки відносну істину і ніколи абсолютну” [106, с. 195]. Тим більше, що це не свідчить про величину фінансових ресурсів відтворення капіталу, бо внаслідок переоцінки активів “...на підприємстві може бути безгрошовий прибуток (або безгрошовий збиток)”, на що звертав увагу англійський учений Л. Діксі [154, с. 195].

Тому фінансово-облікова проблематика відтворення капіталу доповнюється і цією дилемою, яка повною мірою є доволі штучною, зважаючи

на те, що пов'язана вона винятково з хибним підходом до формування залишкової вартості необоротних активів. Бо як оцінка за ціною придбання, так і їхня переоцінка, незважаючи на те, що серед прихильників першої значиться Е. Шмаленбах, Т. Вельтон, а другої – Е. Купер та інші науковці, не вирішують головного – точного визначення потенціалу підприємства на певну дату, з одного боку, та реальної суми фінансових ресурсів для його відтворення за звітний період – з іншого.

Бо ні капітал загалом, ані прибуток (збиток) чи амортизація, як бачимо, не є такими величинами, які можуть бути точним мірилом через методологічну невирішеність фінансово-облікової проблематики їхнього формування. До того ж в економічній теорії тлумачення капіталу двояке: з одного боку, він ототожнюється з виробничими фондами, а з іншого вважається виробничим відношенням, за якого відбувається привласнення частини неоплаченої праці. В теорії бухгалтерського обліку капіталом вважається частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [118, ст. 1].

Причому варто нагадати, що за економічною теорією початково це поняття відображало більшою мірою обліковий підхід, і це засвідчує етимологія терміна: головний – від латинського слова “capitalis”, яке надалі було прийнято для позначення головного майна, головної суми.

Саме в такому розумінні вживав Арістотель поняття “хремастика” – мистецтво забезпечення достатку або діяльність, спрямована на накопичення багатства – капіталу, зазначаючи: “Адже не визнають справедливим, наприклад, такий стан, коли хто-небудь, внісши в загальну суму сто мін¹ всього одну міну, пред'являв би однакові претензії на первинну суму і на проценти, що narосли, з тим, хто вніс решту” [11, с. 147].

Таке розуміння капіталу тривало доволі довго, зокрема класики політичної економії А. Сміт та Д. Рікардо вважали капіталом накопичену працю – основні та оборотні засоби, тобто те саме майно. З цього тлумачення випливало визначення бухгалтерського обліку як галузі сучасної науки, мета якої зводиться до обчислення у грошовому виразі вартості майна підприємства і визначення величини його власного капіталу, якого застосовували знамениті французькі вчені Ж. Фурастьє, А. Гільбо й Е. Леоте, зазначаючи: “Рахунковедення ... є наукою про рахунки, що відносяться ... до перетворень капіталу” [154, с. 12, 83].

Однак у радянській політичній економії (тепер – економічній теорії) визнання отримало марксистське визначення капіталу як виробничих від-

¹ Міна – антична грошова одиниця, яка становила 1/60 частки таланту. Талант дорівнював 25,5 кг срібла, міна – 425 г.

носин, за яких знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [107, с. 254], що базується на постулаті К. Маркса: “Капітал – самозростаюча вартість”. Пояснюючи загальну формулу капіталу $G - T - G'$, К. Маркс вказував: “...Капітал є грошми, які перетворюються в товар і потім шляхом продажу товару знов перетворюються у більшу кількість грошей”, доповнивши тлумачення меркантилістів, зокрема С. де Сімонді, який визначав капітал “...як гроші, що приносять гроші (money which begets)”. Відбувається це тому, що у процесі виробництва, але винятково живою працею, створюється додаткова вартість, яка є надлишком над вартістю найманої робочої сили, і вона безоплатно присвоюється власником капіталу [107, с. 166].

Крім того, на основі капіталу певний час намагалися доводити відмінності капіталістичного обліку. Як приклад, можна навести обґрунтування М. Кіпарісова, який зазначав, що в капіталістичних умовах бухгалтерський облік є обліком руху індивідуального капіталу, а тому замикається в рамках окремих “одиначних” господарств. У соціалістичних підприємствах він виступає як частина загальної системи обліку [88, с. 57].

Підхід А. Сміта та Д. Рікардо, за яким капітал, беручи участь у процесі виробництва, теж створює вартість нарівні з живою працею, а остання є єдиним джерелом вартості лише при простому виробництві, як і сформована на основі цього теорія “трьох факторів виробництва” Ж.-Б. Сея, згідно з якою праця, капітал й земля формують цінність ринкових товарів та визначають доходи власників цих факторів [84, с. 1297], були повністю відкинуті.

Так само було проігноровано висновок представника класичної політекономії Франції Ф. Бастіа, який, вважаючи капітал робочими інструментами, матеріалами і запасами, тлумачив його як послугу, зазначаючи, що поступитися капіталом означає позбавити себе бажаної вигоди, віддати її іншому, тобто надати йому послугу. Це є основою економічних гармоній, коли інтереси праці й капіталу солідарні, прибуток і заробітна плата не протистоять один одному, а гармонійно поєднуються, оскільки відносне зменшення частки прибутку не заважає абсолютному зростанню капіталу [84, с. 282–283].

Водночас у зарубіжній економічній науці теорія “трьох факторів виробництва” набула розвитку у концепції стадійного економічного розвитку В. Рошера, за якою у найдавнішому періоді головним фактором виробництва була земля; у середньовічному періоді провідну роль відігравала праця; у новому періоді такою є роль капіталу [84, с. 1269]. Далі виникла

позитивна теорія капіталу Е. Бем-Баверка, де капітал трактується як результат непрямих методів виробництва, що має власну продуктивність, пов'язану з уможливленням виробництва споживчих благ шляхом започаткування та завершення відповідних виробничих циклів.

При цьому варто зазначити, що А. Сміт започаткував також визначення такої структурної складової капіталу, яка за сучасною термінологією вважається людським капіталом. Зокрема, він відносив до основного капіталу, поряд із "...корисними машинами і знаряддями праці, ... дохідними будівлями, ... поліпшенням землі..." також "набуті корисні здібності", вказуючи: "Більшу вправність і вміння робітника можна розглядати так само, як і машини та знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю і, хоча й потребують певних витрат, але відшкодовують ці витрати разом із прибутком" [153, с. 171].

Водночас зауважимо, що в останні роки вчені акцентують увагу на необхідності обліку інших, крім традиційних для української практики, видів капіталу, що пояснюється, як зазначив Г. Кірейцев, розширенням предмета економічної теорії, яке зумовило зміни в тлумаченні категорії "капітал". Вона стала поширюватись на людину, з'явилися поняття "людський капітал", "інтелектуальний капітал", "соціальний капітал" як сукупність норм, правил, зв'язків та організацій, що є зовнішнім середовищем для суб'єкта економічної діяльності [89, с. 27]. Тобто однозначно визнається, що підхід А. Сміта історично об'єктивно виправданий, як і визначення ролі складових капіталу.

Так, визначені експертами Світового банку реконструкції і розвитку дані, за якими інтелектуальний капітал у структурі сукупного, що функціонує в економіці, становить 76%, щодо теперішнього стану більшості сільськогосподарських підприємств є неадекватними, оскільки вирішальними чинниками, які формують ефективність виробництва, на думку більшості менеджерів галузі, є фізичний та природний капітали. Причому залежність результатів діяльності від природно-кліматичних умов у сільському господарстві чи не найбільша.

Однак це не означає, що інтелектуальний капітал, хоча він нібито й невидимий, оскільки, на відміну від сільськогосподарських угідь, основних і оборотних засобів, коштів, не обліковується, на ефективність виробництва не впливає. Адже навіть за умови, що фізичний і природний капітали на будь-якому сільськогосподарському підприємстві будуть оптимальними, досягнути максимально можливого ефекту вдається не завжди, оскільки раціональне поєднання першого з другим потребує відповідних знань, вмінь і навичок та досвіду як менеджерів, так і виконавців, належ-

ної організації виробництва тощо, тобто достатнього рівня інтелектуального капіталу.

Підтвердженням можуть бути результати діяльності будь-якої сукупності сільськогосподарських підприємств за зіставними природно-кліматичними умовами та масою фізичного капіталу, оскільки вони дають однаковий тренд щодо фактичних значень показників за підгрупами “передові – відсталі” як у короткотривалому, так і довгостроковому періоді. Це можна наглядно пояснити, модифікувавши запозичений з агрохімії принцип “бочки Лібіха” (рис. 2.1.1).

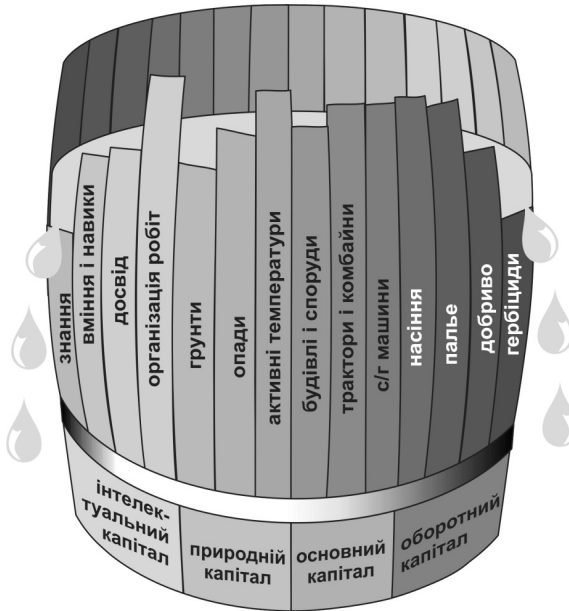

Рис. 2.1.1. Складові ефективності функціонування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах

Отже, заповнити “бочку Лібіха” по вінця заважає те, що не всі клепки в ній однакового рівня, а тому економічний ефект завжди буде визначатися найнижчою з них: за наведеним схематичним зображенням – рівнем інтелектуального капіталу, вмінь і навичок, організації робіт тощо.

Проте виявляється ця залежність не схематично, а в кожному конкретному випадку через непрямі чи навіть прямі втрати продукції внаслідок порушення строків виконання робіт: посів озимих після Покрови або

ж внесення добрив для підживлення посівів не в лютому-березні, а пізніше – недобір по 20% урожаю; збирання зернових після оптимальних строків – 25% тощо.

З огляду на це можна стверджувати, що наведена вище структура власного капіталу, визначена експертами Світового банку реконструкції і розвитку, об'єктивно відповідає будь-яким галузям діяльності, в тому числі й сільському господарству. Нерідко високий рівень забезпеченості виробництва матеріальними ресурсами, якщо він не підкріплюється таким самим інтелектуальним капіталом персоналу, зводить нанівець усі переваги сільськогосподарського підприємства, зумовлені його фізичним і природним капіталами.

Приклади цього доволі масові, зокрема банкрутство таких потужних сільськогосподарських підприємств, як агрофірми у с. Вовківці Борщівського району, с. Березовиця Тернопільського району, с. Кам'янки Підволочиського району, с. Конопківка Тербовлянського району Тернопільської області та інші відразу ж після зміни їхнього керівництва.

І навпаки, можна навести протилежні приклади, коли тільки завдяки інтелектуальному капіталу успішно розвиваються інші, наприклад, у с. Скорики Підволочиського району чи с. Іванівка Тербовлянського району, або й навіть практично створені з нульової відмітки щодо забезпеченості фізичним капіталом – як фермерське господарство “Мрія” в Гусятинському районі.

Тому тлумачення сутності капіталу, на наш погляд, повинно бути доповнене і відображати зміст його складових: фізичних, природних та трудових ресурсів. Адже ситуація, коли він включає лише фізичну складову, як зазначає П. Саблук, але поза ним залишається вартість землі, призводить до диспаритетних перекосів у ціноутворенні, не дозволяє державі виконати її основну функцію – відпрацювати дійовий економічний механізм регулювання міжгалузевих відносин [149, с. 34–35].

Водночас донині у вітчизняній економічній теорії тлумачення капіталу не враховує того, що в сільськогосподарському виробництві, поряд із фізичним капіталом, не меншу вагу відіграє і природний капітал. Непрямо його наявність у цій галузі визнавав К. Маркс, вказуючи: “Одна й та ж кількість праці виражається, наприклад, у сприятливому році у 8 бушелів пшениці, у несприятливому – лише в 4 бушелів” [107, с. 48].

Крім того, окремі вчені заперечують правомірність включення вартості землі у власний капітал сільськогосподарських підприємств, хоча водночас вважають за можливе інтеграцію дрібних товаровиробників – селянських господарств – з фірмами і компаніями агропромислового ком-

плексу на пайовій основі зі своїм земельним капіталом, на який одержуватимуть частину створеної вартості [121, с. 246].

Водночас з посиланням на основи Системи національних рахунків, якими керуються органи статистики для розрахунку макроекономічних показників, слід вказати, що споживання основного капіталу визначається як зниження впродовж звітного періоду поточної вартості запасу основних фондів унаслідок фізичного зносу, а самі фонди мають бути вироблені як продукція виробництва. Оскільки земля не є фінансовим чи виробленим активом, то доцільно віддати перевагу категорії “земля – об’єкт господарювання”, а не “земля – об’єкт капіталу”. Тому у валове нагромадження основних фондів повинні включатися тільки затрати капітального характеру для поліпшення земель: зрошення, культуртехнічні роботи, осушення, вапнування й ін. [121, с. 157].

Розглядаючи ці підходи з позицій бухгалтерського обліку, треба звернути увагу, що в принципі його методика вже передбачає саме те, що “земля – об’єкт капіталу”, оскільки, як відомо, за Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р., визначено для цього спеціальний субрахунок 101 “Земельні ділянки” із зазначенням сфери застосування “Усі види діяльності”.

Причому, як засвідчують дані розділу II “Основні засоби” Приміток до річної фінансової звітності ф. № 5, значна кількість сільськогосподарських підприємств обліковує на балансі вартість землі, проте, поки несільськогосподарського призначення. Що ж стосується капітальних витрат на поліпшення земель, то для цього теж передбачено окремий субрахунок 102 однойменної назви [83].

Зазначимо, що за старим Планом рахунків, коли для обліку земельних ділянок рахунка не було, згадані витрати обліковувались у складі синтетичного рахунка, призначеного для обліку основних засобів. Тому вбачається повна суперечність щодо включення до вартості активів сільськогосподарських підприємств, отже, й власного капіталу земельних ділянок і вилучення з нього найважливішого активу – придбаних невеликих сільськогосподарських угідь загалом. Більш переконливим вважаємо тлумачення, що земля теж є складовою капіталу і чим скоріше вона в ньому фігуруватиме, тим складніше буде застосувати тіньові схеми її відчуження, які непоодинокі, незважаючи на мораторій щодо продажу сільськогосподарських угідь.

Не може слугувати контраргументом щодо відображення землі у вартості власного капіталу сільськогосподарських підприємств й те, що “споживання основного капіталу не охоплює виснаження або погіршення властивостей ... таких активів, як земля...” [129, с. 157], бо щодо цього вже є прецедент, оскільки за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи” з двох підходів щодо оцінки довгострокових біологічних активів: за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, і за первісною вартістю з урахуванням зносу і втрат від зменшення корисності [58, с. 24], обрано перший. Тобто введення у власний капітал сільськогосподарських підприємств вартості землі не обов’язково має супроводжуватись визначенням її зносу.

Зауважимо, що між тлумаченнями капіталу за економічною теорією та теорією бухгалтерського обліку є кардинальна відмінність. За першим визначенням його вважають активами – засобами виробництва, що базується на підході А. Сміта і Д. Рікардо, чи сукупністю факторів виробництва – за марксистською теорією. Спільним є визнання матеріально-речового змісту капіталу [136, с. 240].

За теорією бухгалтерського обліку капітал підприємства із самого початку появи такої категорії розглядався як кредиторська заборгованість¹ перед власником. Такий підхід отримав назву юридичного. Він теж знайшов відображення в економічній теорії: поряд із визначенням технічного капіталу як сукупності матеріальних засобів, застосовується термін “юридичний капітал” – сума прав власника на розпорядження деякими цінностями, причому ці права надають їх власникам дохід без вкладання відповідної праці [14, с. 263].

Водночас, якщо за економічною теорією капітал – це основні та оборотні виробничі фонди, тобто сукупність засобів і предметів праці, то за теорією бухгалтерського обліку розуміння капіталу діаметрально протилежне – як джерела цих засобів і предметів праці. Причому саме як власного джерела, оскільки, поряд із ним, існують й інші – насамперед кредиторська заборгованість та інші пасиви, що відоме в теорії бухгалтерського обліку як капітальне рівняння Й. Шера:

$$A = K + P, \quad (2.1.2)$$

де A – активи;
 K – капітал;
 P – пасиви (зобов’язання).

¹ Можливо, саме тому колообіг капіталу в контексті його відтворення економічною наукою не розглядався, незважаючи на те, що таку постановку започаткував К. Маркс [184, с. 300].

Отже, тлумачення капіталу щодо цього за економічною теорією тепер у обліковій теорії не визнається, оскільки, на відміну від виробничих фондів – активів, у бухгалтерському обліку його розглядають як їхній антипод, тому й обліковують на пасивному рахунку.

Таким чином, виникла розбіжність за економічною й обліковою теоріями, яка не пояснена донині, незважаючи на те, що в Україні після тривалої перерви знову ввели у практику бухгалтерського обліку категорію “капітал”. Проте, якщо дослідження економічної природи капіталу фундаментальні, оскільки їх здійснювали видатні вчені – класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Ж.-Б. Сей, С. де Сімонді та інші, то в теорії бухгалтерського обліку спеціальних досліджень, присвячених сутності капіталу як облікової категорії, поки немає, хоча Й. Шер наголошував: “Бухгалтерія являє собою історію кругообороту капіталу” [188, с. 63]. Нині В. Палій теж стверджує, що: “...бухгалтерський облік виник і розвивався як інструмент обліку капіталу...”, і вважає, що “...предметом бухгалтерського обліку є капітал..., його переміщення і трансформація у процесі кругообороту, включаючи приріст чи зменшення в результаті господарської діяльності” [127, с. 55].

Проте незважаючи на те, що сама категорія “капітал”, беручи до уваги її роль в економіці, мала би бути в обліку визначальною, тривалий час у його вітчизняній теорії він узагалі не визнавався складовою його предмета та об’єктів: “Предметом радянського бухгалтерського обліку є процеси розширеного соціалістичного відтворення (виробництва, розподілу, обміну і невиробничого споживання) суспільного продукту, а також господарські засоби, які беруть участь у цих процесах” [53, с. 30].

Крім того, навіть речова форма капіталу – “господарські засоби” – розглядалися як допоміжна, що засвідчує словосполучення “а також” у наведеному формулюванні.

Проте, хоча тлумачення змісту предмета бухгалтерського обліку кардинально змінено і в нього включають, поряд із господарськими засобами, їхні джерела (статутний капітал, додатковий капітал, резервний капітал, прибуток), тобто власний капітал, у теорії бухгалтерського обліку це розглядається й після повернення до міжнародної практики лише мимохідь, як і раніше, коли на заміну категорії “капітал” ввели поняття “фонди”.

Отже, розглядаючи трансформацію тлумачення економічної сутності капіталу у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку, треба підкреслити, що з відомих причин така категорія довгий проміжок часу не досліджувалась. Тому у підручниках її визначення надто загальне: “У балансах ка-

пiталiстичних пiдприємств основною статтею пасиву є “капiтал”, що показує розмiр вкладеного в пiдприємство приватного капiталу” [53, с. 63]; “Вiдповiдно до балансового рiвняння рiзниця мiж загальною сумою вартостi всього майна пiдприємства... та сумою боргiв перед ним i мiж загальною сумою заборгованостi пiдприємства показує суму власного капiталу даного пiдприємства” [33, с. 43].

Проте за кожним iз наведених формулювань чiтко помiтне iнварiантне тлумачення капiталу вiд прийнятого в економiчнiй теорiї його отождоження з матерiальними носiями. Тому з урахуванням вiдмiнностей тлумачень цiєї категорiї за економiчною теорiєю та теорiєю бухгалтерського облiку доводиться визнати, що об’єктивно присутня двоїстiсть капiталу як явища: вияв його у формi фiзичного капiталу, тобто у конкретнiй формi, та паралельно – у формi матерiї, субстанцiї, котра теж є рiзноманiтною, рухливою i змiнюваною, але, на вiдмiну вiд фiзичного капiталу, в його розумiннi за економiчною теорiєю як речових факторiв виробництва [136, с. 253] невичерпною.

Особливо така двоїстiсть капiталу помiтна тодi, коли у повнiй вiдповiдностi з принципом автономностi за НП(С)БО 1 “Загальнi вимоги до фiнансової звітностi” пiдприємство розглядається як юридична особа, що вiдокремлена вiд власникiв. Хоча майно пiдприємства вiдображається у його баланси за активними рахунками першого-третього класiв як реальнi фiзичнi об’єкти, зрозумiло, що пiдприємству воно не належить, оскiльки справжнiми власниками є тi, що вклали в нього свiй капiтал. Тобто тут наглядно видно вiдокремлення майна як фiзичних матерiальних об’єктiв вiд його абстрактного втiлення в акцiях чи облiгацiях, що самi собою, попри їхню назву “цiннi папери”, жодної конкретної вартостi не мають. Вартiсть акцiй (облiгацiй) як правової категорiї за полiтекономiчним тлумаченням капiталу може розглядатись як “самозростаюча вартiсть”.

Таким чином, на наш погляд, правомiрно вважати акцiонерний капiтал абстрактною вартiстю майна його власникiв, бо про конкретне майно не йдеться. Проте в марксистськiй економiчнiй теорiї ця двоїстiсть капiталу не визнавалась мабуть через те, що таке тлумачення вже використовувалось щодо двоїстого характеру працi, закладеної у вартостi товару. Припускаємо, що насправдi наглядно виявляється вiдмiннiсть споживної вартостi вiд вартостi в її абстрактному розумiннi як спiльних найбільш суттєвих сторiн засобiв i предметiв працi, котрi вважаються фiзичним капiталом за економiчною теорiєю. А сутнiсть капiталу з позицiї сукупностi глибинних вiдношень зумовлює його розгляд, послуговуючись фiлософ-

ською термінологією, як “речі в собі”, або за порівнянням Я. Соколова – алхімічного флогістону [162, с. 71], з поправкою на його економічну субстанцію, але аж ніяк не однозначно лише в сенсі конкретних засобів і предметів праці.

Однак не поділяємо категоричності висновку К. Циганкова: “Спираючись на повністю опубліковане листування К. Маркса і Ф. Енгельса, ми намагатимемося показати, що навіть ці економісти і мислителі потерпіли фіаско у спробі усвідомити смисл бухгалтерії, не дивлячись на те, що, по-перше, поняття суті подвійної бухгалтерії друзям було дійсно необхідним. Про це говорить сама назва головної роботи К. Маркса “Капітал”. Поняття, яке знаходиться в центрі бухгалтерії, знаходилося в центрі уваги К. Маркса: ключовим пунктом його досліджень був механізм формування додаткової вартості та розширеного відтворення (підкр. наше. – Н. Ж.) капіталу. К. Маркс розраховував детально дослідити весь цей процес на бухгалтерських рахунках і підкріпити посиланнями на нього свої теоретичні висновки”.

Бо далі він його сам же й заперечує: “По-друге, у К. Маркса і Ф. Енгельса були всі підстави розраховувати на успіх. Здібності К. Маркса до швидкого досягнення будь-якої науки були воістину безпрецедентні. Крім того, він міг сподіватися на допомогу Ф. Енгельса, який був власником бавовнопрядильної фабрики, і непогано знав рахівництво практично”. Тому резюме: “Але навіть ці видатні мислителі так і не змогли, на наш погляд, розібратися в смислі загальних категорій подвійної бухгалтерії” [184, с. 300] уявляється надто прямолинійним.

Адже К. Маркс міг не обмежуватись роз’ясненнями Ф. Енгельса, а отримати консультацію в інших практикуючих бухгалтерів або учених, причому безпосередньо в Лондоні, не витрачаючи коштів на листування. При цьому дивно, що ні Ф. Енгельс, ні К. Маркс не зверталися безпосередньо до прикажчика і бухгалтера Ч. Резгена, якого перший визнавав справжнім професіоналом: “Якби я тільки знав, який баланс і яке моє становище! Але Чарлз (Резген. – Ред.) від’їжджає післязавтра до Варшави... і тоді все діло знову стане” [109, с. 203].

Потім, якщо К. Маркс зумів розібратися з такими складними економічними розрахунками, як формули простого й розширеного відтворення, то освоїти методику бухгалтерського обліку і поготів. Та й звертався він до Ф. Енгельса не за поясненням особливостей бухгалтерського обліку, а лише з проханням надіслати “взірець італійської бухгалтерії” [109, с. 195].

Таким чином, істинною причиною того, що наміри К. Маркса щодо висвітлення колообігу капіталу у процесі його відтворення не абстрактне, а за даними італійської бухгалтерії не здійснилися, на наш погляд, слід вважати те, що в такому разі треба було визнати саме двоїстість капіталу, бо до цього неминуче приводить уважне вивчення його колообігу.

Адже незважаючи на те, що за метафорою К. Маркса: “Трупи машин, знарядь, майстерень і т. д. продовжують, як і раніше, існувати окремо від продуктів, утворенню яких вони сприяли. Тепер, коли ми розглянемо весь період, на протязі якого використовується такий засіб праці з дня його вступу в майстерню і до того дня, коли його викинуть на смітник, то побачимо, що його споживна вартість цілком спожита працею на протязі цього періоду, а тому його майнова вартість цілком перейшла на продукт” [108, с. 200].

Причому це може статися й унаслідок втрати фізичного капіталу через недбальство робітників чи/і менеджерів, але власник капіталу в його глибинному субстанціональному значенні нічого не втрачає, оскільки отримує компенсацію закладеної в номіналах акцій абстрактної вартості “дзвінкою монетою”, подібно до випадку, коли: “Вугілля, яке спалюють у топці машини, зникає безслідно, так само як і мастило, яким мастять вісь колеса і т. д. Фарби та інші допоміжні матеріали зникають, але проявляються у властивостях продукту. Сировий матеріал становить субстанцію продукту, але змінює свою форму. Отже, сировий матеріал і допоміжні речовини втрачають ту самостійну форму, в якій вони вступили в процес праці як споживні вартості” [108, с. 200], оскільки це так само метаморфоза оборотного капіталу, що й викладена вище основного капіталу.

Проте хоча довготривалий час у бухгалтерському обліку капітал вважався так само, як в економічній теорії, засобом експлуатації, це привласнення чужої праці і при цьому його однозначно тлумачили лише як “самозростаючу вартість”, але на практиці такої однозначності немає. Тому, на наш погляд, резонно в теорії бухгалтерського обліку визнають, що в результаті господарської діяльності, отже й кругообороту капіталу, може відбуватись як його приріст, так і зменшення [127, с. 55].

Наявність додаткової вартості в останньому випадку, коли немає “самозростання” капіталу, не доведено, а навпаки, він зменшився, причому винятково внаслідок недбалого ставлення найманих робітників до праці, а також низького рівня менеджменту. У зв’язку з цим висловимо припущення, чи не є це доказом функціонування в процесі кругообороту капі-

талу не тільки його речової форми – фізичного капіталу, а й поки необлікованого на вітчизняних підприємствах інтелектуального капіталу.

До цього додамо, що марксиста також визнавали залежність ефективності виробництва (читай – приросту капіталу. – Н. Ж.) від таких чинників, які нині вважаються інтелектуальним та природним капіталом: “Продуктивність землеробської праці пов’язана з природними умовами, і в залежності від продуктивності останніх одна й та ж кількість праці буває представлена в більшій або меншій кількості продуктів, споживних вартостей” [110, с. 383].

Однак попри те, що надумані відмінності зараз не визнаються: “У політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії “капітал” обґрунтовувалося поняття “фонди”, вважалося, що фонди, на протигагу капіталу, є власністю трудящих, що для них не властиве відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва, що вони в руках власників засобів виробництва не є знаряддям експлуатації тощо.

Насправді за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва, а ці засоби – загальнонародною власністю. Суб’єктом власності була верхівка бюрократичного апарату (партійного, радянського, державного) [117, с. 256], а в практику бухгалтерського обліку і звітності врешті-решт повернуто категорію “капітал”, далі відсутнє обґрунтування його методології. Тому й методика обліку власного капіталу далека від досконалості. Досить звернути увагу на розміщення у четвертому класі Плану рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал”, аби це зрозуміти, бо навіть за назвою останній звучить як софізм.

Водночас в економічній теорії капітал розглядається дещо схематично, оскільки ототожнюється з активами підприємства, хоча насправді такої тотожності немає не тільки сумарної, а й якісної. Адже капітал, поряд із тим, що він є обліковою категорією, яка забезпечує відображення операцій з формування активів підприємства в системі кореспонденції рахунків за подвійним записом, водночас є юридичним терміном, прийнятим для позначення власності на частку активів підприємства певної фізичної чи юридичної особи. З огляду на це вважаємо термін “власний капітал”, прийнятий в Україні для позначення четвертого класу рахунків бухгалтерського обліку та першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1, тавтологічним, оскільки саме визначення “капітал” якраз і є ознакою власності на активи підприємства.

Наприклад, М. Кужельний та В. Лінник розглядали власний капітал як сукупність вкладень у грошовому вираженні всіх власників у сукупне майно даного підприємства для забезпечення його діяльності згідно з установчими документами [99, с. 228]. Це тлумачення практично є поверненням до того, яке сформульоване в ринковій економіці давно, але з ідеологічних міркувань тривалий час у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку не застосовувалось, а замість нього вживалось визначення “У балансах соціалістичних... основними джерелами засобів є “Статутний фонд”... У балансах капіталістичних основною статтею пасиву є “Капітал”, що показує розмір вкладеного в підприємство приватного капіталу” [53, с. 63].

Принагідно зазначимо, що трансформацію категорії “капітал” у дефініцію “фонд” обґрунтував О. Рудановський, і це вважалось як “...нове, більш правильне поняття соціалістичного обліку” [154, с. 470], а така назва проіснувала у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку до кінця ХХ ст. проте у річному Бухгалтерському звіті сільськогосподарського підприємства за 1996 р. було введено подвійні назви (фонд – капітал), а, починаючи з 1999 р. – назву “фонд” з “Балансу” ф. № 1 повністю вилучено. Причому якщо введення поняття “фонд” замість старого “капітал” обґрунтовувалось в теорії бухгалтерського обліку посиленням на відміну при соціалізмі експлуатації трудящих загальнонародною власністю на засоби виробництва, то зворотня трансформація термінів здійснювалась директивно, без жодних теоретичних пояснень (табл. 2.1.1).

До того ж постійним був помилковий переклад російського слова “средства” як “коштів”, хоча за змістом першого розділу пасиву балансу видно, що тут фігурували засоби, а не кошти. Зокрема, по 1997 р. в ньому наводились як джерела знос основних засобів (знос майна) або ж амортизаційний фонд на повне відновлення, які жодним чином не можуть тлумачитись як кошти. Зрештою статутний чи неподільний¹ фонд теж не є коштами.

Однак таке розуміння приходило поступово, що засвідчує вилучення з першого розділу пасиву балансу спочатку сальдо рахунка “Знос основних засобів” і, мабуть, тому у 1991–1995 рр. не вживалась друга частина його назви – “прирівняних до них коштів”, що була відновлена у 1996–1998 рр., як можна думати, через включення до нього статті “Амортизаційний фонд на повне відновлення”.

¹ Назва “неподільний фонд” вживалась у річних звітах колгоспів, а “статутний фонд” – радгоспів. Після 1985 р. річні звіти колгоспів, радгоспів, міжгосподарських підприємств уніфікували й тому стали застосовувати подвійну назву “статутний (неподільний) фонд”, а з 1991 р. взагалі відмінили останню.

Трансформація відображення власного капіталу
в балансі сільськогосподарського підприємства

За річним звітом сільськогосподарського підприємства до 1990 р.	За річним звітом підприємства (організації) за 1991–1995 р.	За бухгалтерським звітом сільськогосподарського підприємства 1996–1998 р.	Після прийняття П(С)БО 2 “Баланс”
<p>Розділ I Балансу “Джерела власних і прирівняних до них коштів”:</p> <ul style="list-style-type: none"> – статутний (неподільний) фонд; – знос основних засобів 	<p>Розділ I Балансу “Джерела власних коштів”:</p> <ul style="list-style-type: none"> – статутний фонд; – знос майна 	<p>Розділ I Балансу “Джерела власних і прирівняних до них коштів”:</p> <ul style="list-style-type: none"> – статутний фонд (капітал); – амортизаційний фонд на повне відновлення 	<p>Розділ I Балансу “Власний капітал”:</p> <ul style="list-style-type: none"> – статутний капітал¹

Сам зміст першого розділу пасиву балансу зазнав перманентних трансформацій, а зумовлено це, на наш погляд, тривалим ігноруванням науковцями проблематики методології звітності та зосередженням їхньої уваги винятково на пов’язаній з бухгалтерським обліком. Зокрема, зміст статей цього розділу в колгоспах тривалий час включав лише дві статті: “Неподільний фонд” і “Знос основних засобів”. У 1985 р. до нього ввели статті “Розрахунки за основні засоби, куплені в розстрочку” та “Стійкі пасиви”, в яких виділялись три підстатті, причому за ними, крім фактичних, довідково наводились нормативні суми. Такі трансформації продовжувалися й далі.

Отже, позначення джерел власних засобів підприємств – за теперішньою термінологією – власного капіталу – пройшло низку стохастичних трансформацій. Якщо на початку їхній зміст надто звужували, зараховуючи до них лише статутний капітал та знос основних засобів, а потім пройшло надмірне розширення переліку складових (у річному Бухгалтерському звіті сільськогосподарських підприємств за 1997 р. виокремлено більше 15 статей), то тепер це виглядає більш оптимальним – у першому розділі пасиву “Балансу” виділено 7 статей для обліку окремих видів власного капіталу.

¹ За теперішнім НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” цю назву змінено на “Зареєстрований капітал”.

Однак це не означає, що ця проблема вирішена остаточно, оскільки до власного капіталу зараз відносять суми, які можуть зараховуватися до нього з певними застереженнями. Таким чином, доцільним є детальніше дослідження структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств на предмет відповідності його економічному змісту окремих складових, незважаючи на те, що вони визначені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”.

При цьому варто зазначити, що методологія відображення капіталу в балансі, яка зараз прийнята в Україні, ґрунтується на поглядах німецьких юристів початку ХХ ст. (Штауб, Рем, Сімон), котрі створили балансове право, однією з вимог якого була повнота, що тлумачилося так: “Капітал у балансі повинен показуватись в повній номінальній, а не у фактично внесений сумі. Різниця повинна показуватись в активі як окрема стаття дебіторської заборгованості”.

Водночас Р. Фішер зауважував, що законодавець не розуміє властивостей рахунка капіталу, і настоював на відображенні капіталу тільки за сумою внесених коштів, звертаючи увагу на неможливість трактування його тільки в юридичному сенсі. Пізніше П. Герстнер (1926) подав визначення капіталу, яке вважається в німецькій літературі класичним: “Основний капітал є сумою пов’язаних статей активу, яка, після покриття всіх боргових зобов’язань, повинна за статутом залишитись для розподілу між акціонерами” [154, с. 161–162], що за сутністю відповідає прийнятому за вітчизняною нормативною базою: “Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань” [118, ст. 3].

Проте методика відображення величини капіталу на рахунках четвертого класу та в “Балансі” ф. № 1 є еkleктичною: якщо на перших помітний вплив юридичного підходу щодо вимоги повноти відображення капіталу в “повній номінальній сумі”, оскільки різниця вказується за дебетом рахунка, який фактично виконує роль призначених для обліку дебіторської заборгованості та в підсумку забезпечує те, що власний капітал вказується в пасиві “Балансу” ф. № 1 за сумою фактично внесених коштів, то водночас суми Статутного чи Пайового капіталів фігурують за номінальними сумами, що вводить в оману користувачів звітності, які не обізнані з такими “тонкощами” методики обліку і звітності. Це відбувається тому, що при формуванні статутного капіталу спочатку відображають його визначену суму, яку реєструють в установчих документах (договорі заснов-

ників, статуті підприємства) до фактичного внесення засновниками своїх часток (табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Кореспонденція рахунків з формування статутного капіталу
сільськогосподарського підприємства

№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Відображено додаткові внески засновників підприємства до Статуту підприємства за датою протоколу зборів акціонерів			
	– А. О. Байдюка	46001	40	350,0
	– С. П. Костюка	46002	40	150,0
	– Г. В. Пилипчука	46003	40	100,0
2	Фактично внесено засновниками належні до сплати зобов'язання за внесками до статутного капіталу:			
	– А. О. Байдюка (основними засобами – легковим автомобілем – грошми)	10	46001	120,0
		31	46001	230,0
	– С. П. Костюка	31	46002	150,0
	– Г. В. Пилипчука	31	46003	100,0

Таким чином, за операцією 1 утворюється фіктивна сума статутного капіталу 600 тис. грн. – сальдо за кредитом рахунка 40 “Статутний капітал”, яка врівноважується дебетовим сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”. І лише при фактичному внесенні засновниками (акціонерами) коштів та інших активів відображена на рахунку 40 “Статутний капітал” сума стає реальною, позаяк дебіторська заборгованість за рахунком 46 “Неоплачений капітал” погашалась значно пізніше: у травні, вересні, жовтні і навіть грудні, незважаючи на те, що за чинним законодавством 30% цих внесків мали би бути внесені одночасно з прийняттям рішення про збільшення статутного фонду, а за прострочення передбачена пеня у розмірі 10% річних із недовнесеної суми.

Таким чином, спостерігається певна неузгодженість облікових і звітних даних щодо формування власного капіталу. За першими виглядає, що сальдо рахунка 40 “Статутний капітал” ідентичне його зареєстрованій сумі у Статуті підприємства, тобто такий капітал сформовано. Це відбувається тому, що існуюча методика бухгалтерського обліку капіталу за рахунком 40 “Статутний капітал” ґрунтується не на фактичних даних про його формування, а парафуванні протоколу про наміри, оскільки при

складанні кореспонденції рахунків – дебет 46, кредит 40 – виникає так званий антиципаційний (здогадний, прогнозний) капітал. Однак за даними звітності – “Балансу” ф. № 1 – виходить, що насправді власний капітал значно менший, оскільки він визначається як алгебраїчний підсумок статей першого розділу пасиву “Баланс” ф. № 1.

Зокрема, внаслідок того, що за дебетом рахунка 46 “Неоплачений капітал” на таких сільськогосподарських підприємствах, які застаном на 1 січня поточного року мають непогашену дебіторську заборгованість за внесками до статутного фонду, яка відображена як від’ємна величина за ст. 360 “Неоплачений капітал” у пасиві “Балансу” ф. № 1, виходить, нібито статутний капітал на цих підприємствах перевищує загальну суму власного капіталу, що взагалі є алогічним, оскільки у такому разі ціле стає меншим за часткове.

Отже, варто переглянути існуючу методика відображення формування власного капіталу підприємств, оскільки вона суперечить не тільки методології бухгалтерського обліку, адже призводить до змішування дебіторської заборгованості за розрахунками – операції і сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”, які мали б відображатись на рахунку, належному до третього, а не четвертого класу, – але водночас викривлюється сума реальних джерел засобів підприємства, тобто статутного чи інших видів власного капіталу, які правомірно обліковуються на рахунках четвертого класу, де відображаються у завищених сумах, що суперечить юридичному визначенню капіталу як права власності на засоби підприємства.

Тому рахунки 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” треба виключити з Плану рахунків бухгалтерського обліку, як і відповідні статті з першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1, й відмовитись від існуючої методики відображення операцій з формування власного капіталу, коли статутний капітал відображається за методом нарахування, а перейти до касового методу. Тобто відображати його зміни в момент фактичного внесення засновниками засобів як їхніх внесків при створенні підприємства чи поповненні наявного власного капіталу. І тільки при реінвестиції дивідендів, коли на поповнення статутного чи пайового капіталів спрямовується їхня сума, допустиме застосування методу нарахування, але не за існуючою методикою, коли це відображається за рахунком 46 “Неоплачений капітал”, транзитом, а безпосередньо як розподіл прибутку (табл. 2.1.3).

Таблиця 2.1.3

Існуюча й пропонована кореспонденція рахунків з реінвестиції дивідендів

Існуюча				Пропонована			
Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
Нараховано дивіденди при розподілі прибутку підприємства	46	40	260,0	Нараховано дивіденди при розподілі прибутку підприємства	443	671	260,0
Відображено формування власного капіталу за сумою реінвестиції дивідендів	671	46	260,0	Реінвестовано дивіденди на поповнення статутного капіталу	671	40	260,0
Спрямовано суму дивідендів на погашення заборгованості за внесками до статутного капіталу	443	671	260,0				

За пропонованою методикою відображення реінвестиції дивідендів на поповнення статутного капіталу не тільки спрощується запис операцій, а й забезпечується реальне формування власного капіталу, оскільки усувається часовий лаг між його віртуальним зростанням у кореспонденції дебет 46, кредит 40 та фактичним спрямуванням прибутку на цю мету, тобто це відбуватиметься без транзитних записів операцій, що видно з наступного (рис. 2.1.2).

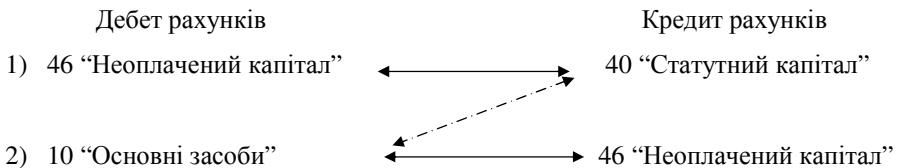

Рис. 2.1.2. Схема існуючої і спрощеної кореспонденції рахунків з формування власного капіталу підприємств

Зокрема, замість двох операцій (вони позначені на рис. 2.1.2 суцільною лінією) той самий результат у “Балансі” ф. № 1 вийде, коли рахунок 46 “Неоплачений капітал” не застосовується (див. штрихпунктирну лінію взаємозв’язку рахунків). Тобто замість фіктивного активу – дебетове сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал”, через що на цю ж віртуальну суму нібито створюється статутний капітал за кредитом однойменного рахунка, а потім у “Балансі” ф. № 1 це анулюється шляхом віднімання сальдо першого рахунка від суми за ст. 300 “Статутний капітал”, за умови, коли рахунок 46 “Неоплачений капітал” не застосовується, як активи, так і статутний капітал відразу відображаються в реальній сумі.

Варто звернути увагу на таке: якщо водночас дооцінювати необоротні активи та уцінювати виробничі запаси, то може вийти парадокс, за якого сума основного капіталу не відповідає вартості основних засобів, що суперечитиме тлумаченням, прийнятим в економічній теорії: “Основні виробничі фонди (основний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка ... переносить свою вартість на новостворений продукт частинами, в міру їх зношування. ... Оборотні виробничі фонди (оборотний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка ... повністю переноситься на новостворений продукт...” [117, с. 257–258].

Продемонструємо це на дещо скороченій (з нього вилучено статті, за якими немає жодних сум) структурі “Балансу” ф. № 1 одного з сільськогосподарських підприємств Чортківського району (табл. 2.1.4).

Зважаючи, що у 2009 р., коли ПАП “ХХХ” відповідно до п. 16 П(С)БО 7 “Основні засоби” провело переоцінку необоротних активів індекс інфляції становив 12,3%, значення коефіцієнта індексації було таким: $K_1 = [112,3 - 10] : 100 = 1,023$. Звідки проіндексована первісна вартість основних засобів становить $17190,6 \times 1,023 = 17586,0$ тис. грн., сума зносу – $4479 \times 1,023 = 4582,0$ тис. грн., а залишкова вартість після індексації – $(17586 - 4582) = 13044$ тис. грн.

Таким чином, згідно з п. 19 П(С)БО 7 “Основні засоби” до складу додаткового капіталу включено $(13044 - 12750) = 294,0$ тис. грн. у кореспонденції рахунків дебет 10 “Основні засоби”, кредит 423 “Дооцінка активів” або відповідно з урахуванням змін до Плану рахунків бухгалтерського обліку від 27.06.2013 р. це слід було би записати за кредитом субрахунка 411 “Дооцінка (уцінка) основних засобів”.

Водночас відповідно до п. 25, 26 та 27 П(С)БО 9 “Запаси” проведено визначення чистої вартості реалізації готової продукції, зважаючи, що на дату балансу їхня ціна знизилась на $(3727,6 - 2042) = 736,6$ тис. грн. Цю суму відображено як інші операційні витрати відповідно до п. 20 П(С)БО 16 “Витрати” за кореспонденцією рахунків дебет 946 “Втрати від знецінення запасів”, кредит 26 “Готова продукція”.

Баланс ПАП “ХХХ”,
(тис. грн.)

За формою, встановленою П(С)БО 2 “Баланс”					
Актив	Код рядка	На поча- ток звіт- ного пе- ріоду	Пасив	Код рядка	На поча- ток звіт- ного пе- ріоду
I. Необоротні активи			I. Власний капітал		
Основні засоби:			Статутний капітал	300	86,0
– залишкова вар- тість	030		Додатковий вкладе- ний капітал	320	1654,0
– первісна вартість	031	13044	Інший додатковий капітал	330	22191
– знос	032	17586	Нерозподілений при- буток (непокритий збиток)	350	845
Усього за розділом I	080	4582	Усього за розділом I	380	23931
II. Оборотні активи:		15463	III. Довгострокові зоб- ов’язання		
– виробничі запаси	100	1326	Довгострокові креди- ти банків	440	1578
– готова продукція	130	4877	Усього за розділом III	480	1689
Дебіторська заборго- ваність за товари, роботи і послуги:					
– чиста реалізаційна вартість	160	2991			
– первісна вартість	161	2991			
Грошові кошти та їх еквіваленти:			IV. Поточні зоб- ов’язання		
– в національній ва- люті	230	36	Короткострокові кредити банків	500	–
Усього за розділом II	260	14834	Кредиторська забор- гованість за товари, роботи, послуги	530	3928
Баланс	280	30297	Поточні зобов’язання за розрахунками:		
			– з бюджетом	550	133
			– зі страхування	570	40
			– з оплати праці	580	105
			Інші поточні зоб- ов’язання	610	414
			Усього за розділом IV	620	4677
			Баланс	640	30297

Оскільки рахунок 94 закривається шляхом списання нагромаджених витрат на рахунок 79 “Фінансові результати”, а отже, з останнього – на рахунок 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, сальдо якого фігурує як складова власного капіталу підприємства, то виходить, що знецінення запасів зумовило зменшення основного капіталу ПАП “XXX”, адже власний капітал змінився на алгебраїчну суму індексації основних засобів $(+294,0 - 736,6) = -442,6$ тис. грн.

Проте за існуючою структурою “Балансу ф. № 1” такої алогічності не видно, оскільки не виокремлюються складові капіталу, які визначено в економічній теорії, тобто основний і оборотний капітал. Тому, на наш погляд, структуру першого розділу пасиву “Власний капітал” цієї форми звітності треба удосконалити, ввівши в нього як довідкові статті 1431 “Основний капітал” та 1432 “Оборотний капітал” на зразок “Первісна вартість основних засобів”, які не входитимуть у його підсумок, але доповнять інформаційну ємкість “Балансу” ф. № 1, що посилить можливість контролю за формуванням власного капіталу підприємства. Запропонована форма цього розділу може бути такою (табл. 2.1.5).

Таблиця 2.1.5

Існуюча й запропонована форма першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 (на прикладі ПАП “XXX”) (тис. грн.)

Пасив	Код рядка	Існуюча форма		Запропонована форма	
		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I. Власний капітал					
Зареєстрований капітал	1400	86,0	86,0	86,0	86,0
Капітал в дооцінках	1405	0	0	0	0
Додатковий капітал	1410	1360	1654	1360	1654
Резервний капітал	1416	0	0	0	0
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	19998	22191	19998	22191
Неоплачений капітал	1425	(0)	(0)	(0)	(0)
Вилучений капітал	1430	(0)	(0)	(0)	(0)
Основний капітал	1431	11940	13341	11940	12234
Оборотний капітал	1432	8134	10590	8134	11697
Усього за розділом I	1495	20074	23931	20074	23931

Перевага запропонованої форми в тому, що тут можна навести достовірну суму складових власного капіталу підприємства, а це особливо важливе для економічного аналізу його структури. Зокрема, якщо аналізувати її за існуючою формою балансу, то треба мати на увазі, що тут узагалі відсутні показники основного й оборотного капіталів. Навіть якщо їх вирахувати за пропорційним співвідношенням основних засобів та оборотних активів на початок року, то можна припуститися суттєвої помилки в такій ситуації, як описана нами.

Коли ж складання звітності ґрунтується на облікових даних, то подібні помилки унеможливаються, що й засвідчують наведені нами показники на кінець звітного періоду: отримані розрахунковим шляхом, які відображені зліва – 13341 тис. грн. основного капіталу та 10590 тис. грн. оборотного капіталу; фактичні справа – 12234 тис. грн. основного капіталу та 11697 тис. грн. оборотного капіталу. Такі розходження неприпустимі, оскільки значно перевищують поріг суттєвості, визначений нормативними документами.

Зазначимо, що структура власного капіталу зараз стала надто розширеною і включає такі статті, як “Неоплачений капітал” та “Вилучений капітал”, хоч їхні відповідники – однойменні синтетичні рахунки 46 та 45 треба відносити до активних, адже в колишньому П(С)БО 2 “Баланс” вказувалось: “У статті “Неоплачений капітал” відображається сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу. Ця сума наводиться в дужках і вираховується при визначенні підсумку власного капіталу.

У статті “Вилучений капітал” господарські товариства відображають фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників. Сума вилученого капіталу теж наводиться в дужках і підлягає вирахуванню при визначенні підсумку власного капіталу”.

Тобто сальдо рахунка 46 “Неоплачений капітал” – це дебіторська заборгованість засновників (учасників) господарського товариства за внесками до його статутного капіталу, або, продовжуючи послуговуватись термінологією прихильників його юридичного тлумачення, є кредиторською заборгованістю самим собі. Звідси очевидно, що це нонсенс, оскільки при цьому виходить, що дебет 46 “Неоплачений капітал” = кредиту субрахунка 401 “Статутний капітал” (чи кредит 402 “Пайовий капітал”), або нульове значення власного капіталу, коли засновується нове сільськогосподарське підприємство. Це призводить до юридичних і облікових казусів, навіть за умови суворого дотримання вимог законодавства, оскільки заснов-

ники спочатку повинні внести лише 30% заявленого статутного (пайового) капіталу: 10% – після оголошення про емісію акцій; 20% – до дня установчих зборів. Решта ж суми може бути внесена впродовж року або й пізніше, в останньому випадку – з утриманням 10% річних від непогашеної заборгованості як пені.

Перший казус полягає в тому, що при внесенні засновниками менше третини статутного (пайового) капіталу вони вважаються 100% власниками підприємства. Якщо при цьому ще й застосовується рахунок 45 “Вилучений капітал”, як це нерідко було при реформуванні власності колишніх сільськогосподарських підприємств, то на практиці її левова частка – 70% – перейшла до нових власників без жодної компенсації пайовикам-селянам, оскільки виплата заборгованості за майновими паями розтягнулась на декілька років.

Однак це дало підстави для звуження виплати дивідендів тільки тим особам, які вважались юридичними засновниками новостворених сільськогосподарських підприємств, оскільки заборгованість за майновими паями селянам до власного капіталу не належить, бо обліковується на субрахунку 672 “Розрахунки за іншими виплатами” внаслідок відображення її в тодішній кореспонденції рахунків дебет 40 “Статутний капітал” (або дебет 41 “Пайовий капітал”), кредит згаданого субрахунка.

Крім того, реальна вартість активів, за якою початково визначали вартість майнових паїв, стала неспівмірною з їхнім номіналом, оскільки кумулятивний індекс інфляції за період після реформування власності на сільськогосподарських підприємствах був доволі значним: лише за 1998–2009 рр. він становив 454,6%, а тепер досягнув майже 520%.

Отже, незважаючи на те, що рахунок 46 “Неоплачений капітал” за теорією бухгалтерського обліку належить до регулятивних контрарних контрпасивних рахунків, його об’єднання у четвертому класі рахунків з іншими, призначеними для обліку реальних сум власного капіталу, призвело до викривлення останнього, його фіктивності.

Такий самий парадокс виникає при викупі господарським товариством акцій (часток) у його учасників, особливо коли це супроводжується додатковою емісією, оскільки при цьому викуп здійснювався за існуючою на такий момент номінальною вартістю, причому не завжди з одночасною виплатою коштів, а знов таки з використанням субрахунка 672 “Розрахунки за іншими виплатами”, але вже в кореспонденції з дебетом субрахунків 451 “Вилучені акції” чи 452 “Вилучені вклади й паї”. Проте при цьому могло й не відбуватися зменшення власного капіталу, якщо після цього було проведено збільшення номінальної вартості акцій внаслідок індексації основних засобів.

Ще один парадокс щодо власного капіталу стався при поєднанні розпаювання майна сільськогосподарських підприємств з його орендою у власників майнових паїв, тому що після реформування власності колишніх колгоспів і радгоспів шляхом розпаювання спільного майна виникла парадоксальна ситуація, коли попередні суб'єкти господарювання ліквідувалися, а створені на їхній базі нові формування, особливо приватно-орендні підприємства (ПОП), використовуючи практично ті самі виробничі фонди, мають мізерний власний капітал, позаяк основне майно як орендоване знаходиться за балансом.

Запропоновані зміни щодо відображення формування власного капіталу за обґрунтованою в монографії кореспонденцією рахунків у поєднанні з удосконаленням змісту першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 дозволять уникати таких парадоксів, забезпечуючи тим самим посилення контролю за формуванням капіталу та його структурними змінами.

Капітал є вартістю, котра проходить послідовний ряд взаємно пов'язаних метаморфоз, що становлять низку фаз, або стадій всього процесу його відтворення, причому на стадії обігу за формою він функціонує спочатку як грошовий, а потім товарний, який проходить стадію виробництва у формі продуктивного капіталу. При цьому здійснюється колообіг капіталу, що схематично виглядає так (рис. 2.1.3).

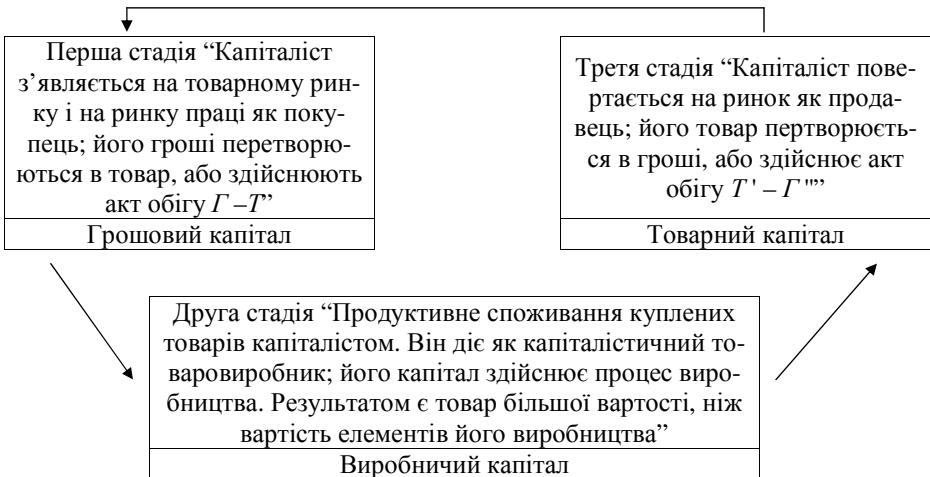

Рис. 2.1.3. Колообіг та оборот¹ капіталу [108, с. 161]

¹ За марксистською термінологією, колообіг капіталу вважався його колооборотом, а взятий не як окремий акт, а як періодичний процес – оборотом капіталу. Принаймні так перекладалися ці дефініції в “Капіталі” К. Маркса, що значною мірою є калькою з російської мови.

Наведена схема колообігу капіталу є всезагальною, незалежно від галузей народного господарства. Однак її тлумачення залежить від того, якого підходу дотримуються вчені. Наприклад, А. Сміт дотримувався точки зору, що важливою капіталізованою цінністю є набуті й корисні здібності усіх жителів або членів суспільства, вказуючи, що "...більшу вправність і вміння робітника можна розглядати так само, як і машини та знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю" [153, с. 171]. Тобто практично йшлося про людський або інтелектуальний капітал – у сучасному розумінні. За марксистською ж теорією повністю ігнорувався як природний, так і інтелектуальний капітал.

З урахуванням же сучасних поглядів на сутність капіталу, необхідність застосування багатфакторної моделі формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, очевидна, оскільки однофакторний аналіз "...на основі визнання пріоритетності єдиного ресурсу – праці", як зазначають дослідники, некоректний, зважаючи на "...незиставність фізичної й розумової, кваліфікованої та некваліфікованої праці, а також незиставність у часі "живої" праці робітників і "уречевленої" праці, втіленої у предметах споживання" [74, с. 471].

Зокрема, Й. Шумпетер наголошував, що цей метод не підходить для врахування "природних" відмінностей як праці, які впливають з відмінностей розумових здібностей, сили волі, фізичної сили чи спритності. В цьому випадку мусимо вдаватися до врахувань різниці у вартості періодів, відпрацьованих більш і менш здібними від природи робітниками, – вартості, яку неможливо пояснити на принципі кількості затраченої праці" [189, с. 41].

Водночас неможливо ігнорувати того, що ефективність живої праці значною мірою залежить від низки інших елементів, які беруть участь у другій стадії колообігу капіталу у процесі його відтворення – виробництві, і це визнавав К. Маркс, відносячи до продуктивного капіталу вартість капітального обладнання, завдяки якому здатність праці створювати вартість збільшується¹. Тому, як наголошує М. Блауг, продукт праці більший з участю капіталу [22, с. 264]. Так само загальноновизнаним зараз є те, що у формуванні додаткової вартості бере участь природний капітал, а загалом, за оцінками Світового банку, структура капіталу в сучасній економіці така (рис. 2.1.4).

¹ На відміну від Д. Рікардо, К. Маркс трактував працю не лише як мірило, а й як субстанцію вартості, хоча загалом він визнавав, що його теорія вартості, грошей і капіталу в її основних рисах є подальшим розвитком учення Сміта – Рікардо. Й. Шумпетер стверджував: "Маркс мав учителя? Так. Справжнє розуміння його економіки починається з визнання, що як теоретик він був учнем Рікардо" [49, с. 368, 375].

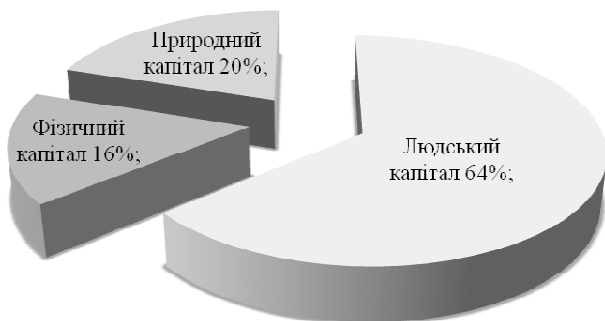

Рис. 2.1.4. Структура капіталу за оцінкою Світового банку [117, с. 169]

Певна річ, що значення тих чи інших складових капіталу за їхньою питомою вагою у кожній країні відрізняється¹, однак досліджуючи формування власного капіталу підприємств, а сільськогосподарських – особливо, це треба проводити не тільки з урахуванням затрат праці, бо вплив її якісних відмінностей, які визначив Й. Шумпетер, мінімальний, а насамперед природного капіталу.

Водночас тенденцією кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. у сільському господарстві України є скорочення як фізичного, так і людського капіталу, що призвело до кількаразового зменшення обсягів виробництва валової продукції галузі. Починаючи з 2001 р. ситуація з виробництвом валової продукції дещо стабілізувалась, хоча тенденція до скорочення як фізичного, так і людського капіталу не змінилась.

Отже, правомірним буде висновок, що саме природний капітал був тим чинником, який забезпечив, хоч і мінімальні, але достатні для продовольчої безпеки України обсяги виробництва валової продукції сільського господарства. При цьому також можна стверджувати, що можливості природного капіталу за такого співвідношення його з фізичним і людським практично вичерпані: упродовж 2010–2012 рр. виробництво валової продукції в середньому становило 109,4 млрд. грн., причому було нестабільним, тому розраховувати на подальше її збільшення можна лише за умови додаткових вкладень передусім фізичного капіталу.

Процес поєднання цих видів капіталу підприємств проходить на другій стадії: фізичний капітал приводиться в дію людським капіталом при участі природного капіталу. Внаслідок цього відбувається їхня мета-

¹ Наприклад, у США на початок ХХІ ст. вона є такою: фізичний капітал – 19%, природний капітал – 5%, людський капітал – 76% [117; 169].

морфоza в товарний капітал. Він вартісно перевищує початковий грошовий капітал, який був авансований в засоби й предмети праці. Після реалізації виробленої продукції товарний капітал повертається до своєї вихідної точки, знову стаючи грошовим капіталом, але з певним приростом.

Саме цей приріст капіталу як “додаткова вартість” – це термін, введений послідовником Д. Рікардо В. Томпсоном [84, с. 378], пояснюється в економічній теорії з принципово різних позицій. Зокрема, спочатку Д. Рікардо, потім К. Маркс та інші притримувалися методології, заснованої на послідовному й неухильному дотриманні трудової теорії вартості [145, с. 403], за якою капітал як самозростаюча вартість є накопиченням неоплаченої праці найманих робітників [110, с. 349].

На відміну від них, Ж.-Б. Сей обґрунтував теорію трьох факторів виробництва, кожен із яких надає корисну послугу при створенні цінності:

- праця зумовлює зарплату як винагороду за послуги робітників;
- капітал забезпечує прибуток підприємців за їх продуктивні послуги;
- земля дає змогу отримати ренту як відповідну винагороду землевласників [84, с. 274].

Водночас поєднання цих видів капіталу має певні особливості. Насамперед, як це довів А. Сміт: “Весь капітал будь-якого підприємця неодмінно поділяється на капітал основний і капітал оборотний... Основний капітал характеризується тим, що приносить дохід або прибуток, не надходячи в обіг або не міняючи власника... Оборотний капітал характеризується тим, що приносить прибуток тільки в процесі обігу або міняючи господарів” [153, с. 177]. З цього випливає, як указують дослідники, неоднакова кількість фаз або стадій [21, с. 40–41], які проходять ці складові капіталу у процесі його відтворення (дод. К).

Однак, на нашу думку, з позицій методології бухгалтерського обліку коректніше говорити не про різну кількість фаз або стадій колообігу основного й оборотного капіталів у процесі відтворення, а про їхню сутнісну відмінність. Бо третя стадія колообігу основного капіталу нічим іншим не відрізняється від третьої й четвертої стадій колообігу оборотного капіталу, а тільки внутрішнім сутнісним змістом. Адже допоки вироблена продукція не реалізована, жодного амортизаційного фонду, адекватного основному капіталу у грошовій формі, виокремити не можна, оскільки на цій фазі будь-яка частина товарного капіталу трансформується в дебіторську заборгованість і лише потім – у грошовий капітал, який повністю стає оборотним.

Таким чином, об’єктивно виникає п’ята стадія – виокремлення з оборотного грошового капіталу основного грошового капіталу. За вітчизняною методологією бухгалтерського обліку, вона зараз відсутня, оскільки

ки кошти, що надійшли від покупців як погашення дебіторської заборгованості за реалізовану їм продукцію, не розмежовуються за цільовим призначенням. Це є недоліком, який ускладнює контроль за формуванням, у першу чергу, основного капіталу, оскільки, як доводить з використанням реальних показників звітності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області П. Хомин, включена у витрати виробництва сума амортизації “може залишитися віртуальною назавжди”, позаяк “...виручка від реалізації продукції ... не завжди означає, що в таких коштах матеріалізована та вартість основних засобів, яку вони втратили внаслідок зносу” [178, с. 110–112].

Внаслідок здійснення декількох колообігів капіталу у процесі його відтворення, тобто послідовного проходження грошовим капіталом розглянутих стадій обігу й виробництва, проходить його повний оборот або “вартісний цикл капіталу” [21, с. 43]. Отже, неминучою є трансформація основного капіталу в оборотний, оскільки перенесена вартість засобів праці на вироблену продукцію повертається у процесі реалізації як кошти. Через це вартість основних засобів поступово переміщується у сферу обігу, звідки вона вимивається, замість спрямування на відновлення основного капіталу.

Це спостерігається зараз на більшості сільськогосподарських підприємств, де відбувається неухильне зростання зносу основних засобів, яке подекуди досягає критичного рівня – 80–90%, тоді як адекватного збільшення оборотного капіталу не проходить, оскільки замість нарощування загальної суми (основний + оборотний) капіталу, що могло би відбуватися при рентабельному веденні виробництва, нерідко відбувається втрата капіталу, позаяк така діяльність завершується значними збитками (табл. 2.1.6).

Таблиця 2.1.6

Індекси динаміки основного й оборотного капіталів
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області
за 2000–2012 рр.

Показники	Роки				
	2000	2005	2010	2011	2012
Індекс основного капіталу	1,0	0,68	2,89	3,72	4,29
Індекс оборотного капіталу	1,0	0,95	13,39	30,83	36,10
Відсоток збиткових підприємств	51,1	28,5	28,7	17,5	19,5
Сума збитків, млн. грн.	45,8	27,5	96,8	128,2	102,8

Джерело: Статистичні щорічники Тернопільської області за 2000–2012 роки. – К. : Держслужба статистики, 2012. – С. 42, 46, 49.

Так, упродовж 2000–2005 рр. основний капітал сільськогосподарських підприємств Тернопільської області зменшився майже на третину. Темпи зменшення оборотного капіталу були повільніші внаслідок його часткового зростання через переливання основного капіталу. Водночас це не компенсувало загального вилучення власного капіталу, оскільки частка збиткових підприємств доволі висока, як і сума отриманого ними збитку, що спричинило його зменшення лише за період 2010–2012 рр. на загальну суму 327,9 млн. грн., а зазначене переливання основного капіталу в оборотний продовжувалося, причому диспропорції індексів їхньої динаміки стали на порядок більшими¹.

Щодо методології бухгалтерського обліку капітал підприємства можна розглядати й ширше як сукупність власного й позиченого капіталів, оскільки, якщо не абстрагуватися від його предметно-речової форми, у якій він виступає в активі балансу, то з цих позицій неможливо виокремити, яка ж частка першого фігурує в процесі колообігу. Саме таким є підхід до аналізу колообігу капіталу в К. Маркса – так звана “домінанта активу”.

За умови ж абстрагування від предметно-речової форми капіталу, що характерне для фінансової концепції капіталу, можна виокремити власний капітал. Однак “домінанта пасиву”, за якою є можливість аналізувати структуру власного капіталу, заважає коректно визначати низку показників ефективності його використання, позаяк не звертають уваги на те, що результативні показники зумовлені сукупним (власним і позиченим) капіталом. Тому, на наш погляд, треба застосовувати коригування таких показників, як вартість валової продукції, прибуток тощо з урахуванням структури сукупного капіталу.

Для цього пропонуємо розраховувати коефіцієнт пропорційності сукупного капіталу як відношення власного капіталу до валюти балансу:

$$BK / BB = Knp, \quad (2.1.3)$$

де BK – власний капітал (рядок 380 “Балансу” ф. № 1);
 BB – валюта балансу (рядок 640 “Балансу” ф. № 1).

Користуючись цим коефіцієнтом, насамперед слід “очистити” результативні показники від впливу на їхнє формування залученого капіталу (табл. 2.1.7).

¹ Сталося це під впливом інфляції, оскільки за цей період її кумулятивний індекс став майже п’ятикратним. Якби переоцінити за ним суму основного капіталу, що була у 2000 р., то індекс його динаміки у 2012 р. становив би $(2985,8 : 3473,0) = 0,86$, а оборотного – $(2692,9 : 364,5) = 7,39$, що більш реально підтверджує теперішні темпи переливання основного капіталу в оборотний.

Коригування результативних показників
з урахуванням коефіцієнта пропорційності капіталу (тис. грн.)

Показники	ПАП “XXX”		ПАП “XXX”	
	на поча- ток року	на кі- нець року	на поча- ток року	на кі- нець року
Власний капітал	5144	7062	20074	23931
Валюта балансу	8235	8191	29557	30297
Коефіцієнт пропорційності сукупного капіталу	0,62	0,86	0,68	0,79
Сума прибутку:				
– всього	1918	1724	3857	7032
в т. ч.:				
– отримана за рахунок власного капіталу	1198	1486	2620	5554
– отримана за рахунок позиченого капіталу	720	238	1237	1478

Джерело: розраховано за показниками “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2.

Зокрема, якщо врахувати пропорційність складових капіталу першого ПАП, то виходить, що зменшення загальної маси прибутку відбулось через зниження частки залученого капіталу, бо за рахунок власного капіталу отримано на $(1486 - 1198) = 288$ тис. грн. прибутку більше, ніж у попередньому році. Решта його суми, отримана за рахунок кредиторської заборгованості (довгострокових і короткострокових зобов'язань), тобто позиченого капіталу, зменшилась із 728 до 238, або на 490 тис. грн. У другому ПАП приріст прибутку відбувся завдяки використанню як власного, так і позиченого капіталу.

Зазначимо, що інколи при розрахунку величини сукупного капіталу виключають тільки короткострокові зобов'язання, або взагалі лише короткострокову кредиторську заборгованість нефінансового характеру, тобто перед постачальниками. Мотивується це тим, що така заборгованість після погашення повністю зникає як складова сукупного капіталу. Однак практика є такою, що погашення боргів перед одними постачальниками супроводжується виникненням заборгованості перед іншими, і цей процес є неперервним.

Тобто на місце позиченого капіталу, який зник, появляється новий позичений капітал в іншій сумі, отже, розрахунок наведеного за формулою 2.1.3 співвідношення був би точнішим, якби він здійснювався за се-

редньою величиною показників заборгованості. Проте зважаючи на неможливість її визначення за “Балансом” ф. № 1 за кожний місяць, доведеться обмежуватись середньоквартальними сумами заборгованості.

У контексті методології обліку колообігу капіталу у процесі його відтворення треба також мати на увазі, що кінцева мета бухгалтерії полягає в подвійнім виведенні капіталу [184, с. 213]. При цьому баланс є формою для подання двох розкладень капіталу, тобто за натурально-речовою – актив і вартісною – пасив. Проте, хоч колообіг капіталу за економічною теорією описується доволі простою формулою, запропонованою К. Марксом на основі розгляду його визначення меркантилістами, зокрема, С. де Сімонді “Money which begets – гроші породжують гроші”, що відома як загальна формула капіталу $G - T - G'$ [107, с. 166], це не означає, що таким простим є відображення колообігу капіталу у процесі його відтворення за методикою бухгалтерського обліку, оскільки такий ступінь абстрагування неможливий, позаяк будь-яка частина цієї формули включає множинність елементарних операцій (за висловом Я. Соколова, фактиватомів господарського життя підприємства) [154, с. 564].

Тому навіть найбільш спрощена ситуація, коли колообіг капіталу здійснюється шляхом придбання й продажу товару, що розглядалося К. Марксом на прикладі придбання товару на 100 фунтів стерлінгів і продажу за 110 фунтів стерлінгів [108, с. 154–155], зумовлює принаймні три блоки господарських операцій, котрі відображаються у бухгалтерському обліку за системою кореспонденції різних рахунків (рис. 2.1.5).

Рис. 2.1.5. Стадії колообігу капіталу у процесі його відтворення за методикою бухгалтерського обліку

Таким чином, на першій стадії відбувається метаморфоза капіталу в дебіторську заборгованість постачальникам, що за теперішньою методикою бухгалтерського обліку описується проведенням дебет субрахунка 371 “Розрахунки за виданими авансами”, кредит субрахунка 311 “Поточні рахунки в національній валюті” й насправді означає передачу грошей як частини власного капіталу підприємства, хоча рахунки четвертого класу “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” при цьому не задіяні.

Таке спрощене відображення метаморфози власного капіталу зумовлене мотивуванням скорочення облікових записів, хоча у цьому разі очевидно, що з точки зору методології бухгалтерського обліку колообігу капіталу у процесі його відтворення логічним було би відображення такої операції у кореспонденції дебет субрахунка 401 “Статутний капітал” та кредит субрахунка 311 “Поточні рахунки в національній валюті”.

Проте, враховуючи, що проведення, пов’язані з перерахуванням авансу постачальникам, на практиці супроводжуються низкою інших, адже паралельно з цим здійснюються витрати, які відображаються на рахунку 93 “Витрати на збут” (оплата відряджень, послуг зв’язку, банківських послуг, нарахування заробітної плати персоналу підприємства, відтак відрахувань органам соціального страхування і т. ін.), субрахунка 401 “Статутний капітал” не використовують, незважаючи на можливу реальну втрату власного капіталу, коли, наприклад, постачальник не виконує свого зобов’язання щодо поставки сировини (товару), отже, друга стадія колообігу капіталу не настає.

Так само не менш різноманітними є проведення за другою стадією колообігу капіталу, оскільки можливі випадки неповної поставки сировини (товарів), їхніх втрат при перевезенні й зберіганні, а також того, що вона пов’язана з оплатою транспортних послуг, витрат на експедицію і охорону товарів у дорозі тощо. Проте з метою більш економного відображення колообігу капіталу у процесі його відтворення за кореспонденцією рахунків від цього абстрагуються, а тому й обмежуються на практиці спрощеними проведеннями, тим самим зумовлюючи розбіжності методології й методики бухгалтерського обліку власного капіталу (табл. 2.1.8).

У результаті цих операцій отримано збільшення початкової суми власного капіталу G на 55 тис. грн., або на суму прибутку (чи додаткової вартості, якщо абстрагуватися від економічного змісту цих категорій).

Однак незавершеність економічного обґрунтування відображення колообігу капіталу у процесі його відтворення на рахунках бухгалтерського обліку призводить до того, що попри реальне вибуття капіталу підприємства за операцією 1, а його надходження – за операцією 14, за методикою бухгалтерського обліку це відображається лише після визначення прибутку – операція 18.

Відображення колообігу капіталу при розрахунках
з постачальниками та покупцями

№ з/п	Зміст операцій та їхня сутність щодо метаморфоз власного капіталу підприємства	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Перераховано постачальнику аванс під майбутню поставку сировини (товарів)	371	311	120
2	Відображено податковий кредит за податком на додану вартість	641	644	20
3	Оприбутковано сировину від постачальника	201	631	100
4	Списано податок на додану вартість зі субрахунка 644 "Податковий кредит"	644	631	20
5	Зараховано аванс у погашення заборгованості перед постачальником	631	371	120
6	Віднесено вартість сировини на витрати виробництва	23	201	100
7	Відображено оплату праці робітників	23	661	15
8	Нараховано амортизацію основних засобів	23	13	8
9	Списано на виробництво продукції електроенергію, вироблену власною електростанцією	23	2	2
10	Оприбутковано готову продукцію за собівартістю (100+15+8+2)	26	23	125
11	Відвантажено продукцію покупцям	90	26	125
12	Віднесено вартість реалізованої продукції на розрахунки з покупцями	361	701	240
13	Нараховано податок на додану вартість – податкове зобов'язання перед бюджетом	701	641	60
14	Надійшли кошти від покупців	311	361	240
15	Списано собівартість реалізованої продукції на фінансові результати	79	90	125
16	Зараховано доходи від реалізації до фінансових результатів	70	79	180
17	Визначено прибуток від реалізації	79	44	55
18	Спрямовано прибуток до статутного капіталу підприємства	44	40	55

Таким чином, контроль за формуванням власного капіталу послаблюється, оскільки до визначення фінансових результатів узагалі невідомо, якою є його зміна, адже не завжди діяльність підприємства завершується прибутком, отже, й можливістю приросту власного капіталу.

З огляду на це заслуговує на увагу методика відображення операцій з надходження й вибуття активів підприємства через рахунок капіталу, яка застосовувалась у минулому. Після кожної операції з перерахування коштів постачальникам (підрядникам) чи отримання їх від покупців (замовників) зміни власного капіталу недоцільно відображати у фінансовій звітності. Проте введення в систему внутрішньогосподарського обліку такої методики відображення операцій сприятиме посиленню уваги до його формування і дозволить поєднати інформацію “Звіту про рух грошових коштів” ф. № 3 та “Звіту про власний капітал” ф. № 4, яка наразі є розрізною, що негативно позначається на ефективності контролю за формуванням власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Адже коли розглядати становлення бухгалтерського обліку власного капіталу на рахунках, то можна зазначити, що як у минулому, так і зараз, це здійснюється на інтуїтивному підході. Для підтвердження досить зазначити, що навіть виникнення рахунка капіталу в бухгалтерському обліку, на думку сучасних учених, є стихійним, бо спочатку записи проводились як прості: продали товари – дебет рахунка “Каса”, кредит рахунка “Товари”.

Оскільки окремі операції були односторонні, пов’язані тільки з надходженням чи вибуттям (отримано штраф (надходження в касу), украдені товари (вибуття товарів), загинула корова, згорів будинок тощо), для яких не було кореспондуючого рахунка, то бухгалтери “епохи Відродження” для таких випадків відводили окремий порожній аркуш паперу, де тільки для пам’яті і зручності подальшого контролю правильності їхнього рознесення відмічали такі факти. Це був суто процедурний прийом, який привів до логічної необхідності “урівноважування” дебетових і кредитових оборотів. І лише згодом, у кінці XVIII ст. для деяких бухгалтерів стало зрозумілим, що цей контрольний аркуш відображає величину капіталу власника.

Тобто бухгалтери, бажаючи створити умови для автоматичного контролю записів, спочатку “підставили” рахунок власника (чистого майна), а потім надали йому економіко-юридичної інтерпретації і назвали його рахунком капіталу [154, с. 57, 61].

Не заперечуючи такої стихійності, зазначимо, що осмислення сутності такого “окремого порожнього аркуша паперу” як рахунка капіталу, мабуть, сталося набагато раніше, бо у Л. Пачолі він використовується для відкриття рахунків у новій Головній книзі (коли стара списана проводками) за дебетом майнових рахунків з одночасним кредитуванням рахунка капіталу або за кредитом рахунків кредиторської заборгованості та дебетом рахунка капіталу. Тільки згодом А. Казанова (1558), виходячи з того,

що така методика призводила до фіктивних оборотів на рахунку капіталу, запропонував використовувати для цього рахунки Балансу заключного і вступного [154, с. 77].

Як додаткове підтвердження правомірності нашого припущення, можна навести посилання на А. ді Піетро, ще у 1586 р. підкреслював значимість рахунку капіталу, назвавши його наріжним каменем всієї облікової системи, що стало підставою для твердження про виникнення подвійної бухгалтерії саме у зв'язку з появою цього рахунку [154, с. 73].

Існують також інші пояснення її виникнення. Наприклад, Ф. Гертц пов'язував це з появою рахунку “Збитки і прибутки” у дусі ідеї П. Гарньє (1975), за якою у XIII ст. сальдування кожної операції, коли в обліку були тільки особові рахунки розрахунків, а рахунків матеріальних цінностей не було, зумовлювало віднесення різниці на рахунок “Збитки і прибутки”. На початку XVII ст. Дж. Москетті (1610) довів, що рахунок “Збитки і прибутки” є філіалом рахунку “Капітал”, отже, на цей рахунок розповсюджуються всі правила записів, котрі відносяться до рахунку “Капітал” [154, с. 73].

Це не означає применшення значимості першого, адже навіть за нинішнім Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій рахунки власного капіталу, так само як і прибутків (збитків), розміщені поряд – у четвертому класі, а в “Балансі” ф. № 1 їхнє сальдо відображається в першому розділі пасиву. Однак спочатку рахунок “Капітал” не був лише відображенням вартості чистих активів у теперішньому розумінні. Наприклад, Л. Пачолі використовував його для здійснення суто технічної процедури закриття й відкриття рахунків майна та кредиторської заборгованості відповідно в закінченій старій та новій Головній книзі.

Зараз взагалі в системі рахунків бухгалтерського обліку остаточна сума власного капіталу не відображається, оскільки узагальнення його видів за подвійним відображенням таких операцій не здійснюється на жодному синтетичному рахунку. Тому кожний вид капіталу продовжує фігурувати в бухгалтерському обліку як сальдо окремих рахунків, незважаючи на те, що замість двох синтетичних 40 “Статутний капітал”, 41 “Пайовий капітал” введено один 40 “Зареєстрований (пайовий) капітал”, оскільки до нього треба відкривати такі самі субрахунки. Крім того, перейменування синтетичного рахунку 41 зумовило більшу диференціацію обліку власного капіталу в результаті виокремлення на ньому капіталу в дооцінках, який був раніше складовою збереженого й нині синтетичного рахунку 42 “Додатковий капітал”.

Одним із недоліків методики бухгалтерського обліку власного капіталу є те, що не враховується вплив зносу основних засобів на його структурні зміни. Те саме можна стверджувати й щодо амортизації, що на фоні включення прибутку (збитку) до розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 виглядає взагалі невмотивовано, зважаючи на їхню лише позірну різновекторну спрямованість впливу на формування власного капіталу.

Адже якщо заглибитись у сутність факторіального впливу амортизації основних засобів та прибутку на формування власного капіталу, то можна стверджувати, що він є однаково позитивним, незважаючи на різновекторність їхнього взаємозв'язку, оскільки нарахування амортизації нівелює зменшення реальної (не номінальної) маси власного капіталу, а прибуток дає можливість її збільшувати.

Причому незалежно від того, який із способів нарахування амортизації основних засобів застосовуватиме підприємство, сумарний вплив обох складових буде завжди (за інших рівних умов) однаковим, оскільки за кожним варіантом загальна сума прибутку та амортизації основних засобів є константою, незважаючи на те, що собівартість реалізації продукції змінюється.

Це зумовлено діаметрально протилежною взаємозалежністю витрат виробництва і прибутку від реалізації (вплив доходів поки свідомо виключаємо, оскільки це інший аспект взаємозв'язку з формуванням власного капіталу), внаслідок чого динаміка собівартості реалізації продукції є адекватною щодо зміни прибутку, але з алгебраїчно протилежними значеннями: при зменшенні собівартості реалізації продукції прибуток зростає, і навпаки.

Оскільки амортизаційні відрахування є складовою витрат виробництва, а отже, собівартості реалізації продукції, то така сама адекватність за абстрактно-логічною схемою має відбуватись і щодо факторіального впливу амортизації основних засобів на величину власного капіталу. Проте існуюча методика бухгалтерського обліку цього не враховує, а тому й за фінансовою звітністю виглядає, ніби амортизація основних засобів не має жодного зв'язку з формуванням власного капіталу.

Зазначимо, що так було не завжди. Наприклад, упродовж 70–80 рр. ХХ ст. нарахування амортизації супроводжувалось паралельною проводкою з відображенням зносу основних засобів, який відносився на зменшення неподільного фонду. Водночас при здійсненні капітального ремонту основних засобів сума їхнього зносу зменшувалась, а неподільний фонд збільшувався.

Однак за теперішнім Планом рахунків відсутній прямий зв'язок амортизації і зносу основних засобів з формуванням власного капіталу через те, що вони сільськогосподарськими підприємствами обліковуються на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”. Тому й виходить, що факторіальний вплив зносу основних засобів на формування власного капіталу такий самий, як їхньої амортизації, хоча насправді щодо першого він негативний, тоді як амортизація діє на формування власного капіталу позитивно, і це було чітко помітне за колишньою кореспонденцією рахунків. Як і те, що відновлення об'єктів при капітальному ремонті означає збільшення їхньої реальної вартості, отже, цілком логічним є зростання власного капіталу підприємства. Тепер навіть за умови, що згідно з податковим законодавством до 10% витрат на ремонті основних засобів можна відносити на збільшення їхньої балансової вартості, це жодним чином не позначається на формуванні власного капіталу сільськогосподарських підприємств (табл. 2.1.9).

Таблиця 2.1.9

Кореспонденція рахунків з відображення амортизації і зносу основних засобів та витрат на їхній капітальний ремонт

За Планом рахунків, затвердженим наказом Держагропрому СРСР від 31.12.1987 р.				За Планом рахунків, затвердженим наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р.			
№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	№ оп.	Зміст операцій	Дебет	Кредит
1	Нарахування амортизації	20, 23, 24, 25 26 та ін.	86	1	Нарахування амортизації (зносу)	83	13
2	Одночасно: нарахування зносу об'єктів	85	02	2	Така окрема операція відсутня	–	–
3	Списано витрати на капітальний ремонт об'єктів	86	03	3	Витрати на ремонті включаються до собівартості продукції, робіт, послуг	80, 81, 82 та ін.	20, 66, 65 та ін.

Розглядаючи наведену у табл. 2.1.9 кореспонденцію рахунків, можна стверджувати, що амортизація нараховується саме для того, аби погасити негативну дію зносу основних засобів, тобто відтворити втрачену у про-

цесі експлуатації зношену вартість об'єктів, тому векторна спрямованість їхнього факторіального впливу на формування власного капіталу є взаємнопротилежною. Зоуважимо, що раніше замість терміна “амортизація” вживали “погашення”, що, на наш погляд, точніше відповідає глибинній сутності цього процесу, ніж етимологічно латинське “а моро” (“заперечення смерті”).

Адже процес зносу – “смерті” основних засобів – нарахуванням амортизації заперечити не вдається, оскільки це об'єктивний закон природи. Погасити ж його негативний вплив на зміну власного капіталу підприємств можливо. Причому якби вдалось урівноважити від'ємну величину такої зміни внаслідок зносу основних засобів позитивною величиною нарахованої амортизації, то власний капітал підприємств залишався б незмінним. У цьому сенсі якраз і відбувалось би погашення негативного впливу об'єктивного процесу зношування необоротних активів, відтак втрати через це певної частки власного капіталу підприємства. Однак знову через недоліки облікового відображення зносу основних засобів цей його негативний факторіальний вплив на формування власного капіталу підприємства непомітний, хіба що послугоуватися при аналізі не обліковими, а розрахунковими даними.

Водночас зазначимо, що помилкове отождоження зносу й амортизації помітне не тільки в бухгалтерському обліку, а й економічній теорії. Зокрема, Я. Соколов вказує, що у нашій країні довготривало панував погляд К. Маркса, який зовнішньо нібито розвивав підхід щодо необхідності рахунка амортизації для списання на витрати вартості основних засобів, тобто зменшення сальдо рахунка “Основні засоби”, але приводив до зовсім іншого, помилкового трактування процесу амортизації. “Знос, – як писав К. Маркс, – є та частина вартості, яку основний капітал завдяки своєму використанню поступово передає продукту” [111, с. 167]. Це твердження, – як робить висновок Я. Соколов, приводить до непорозуміння, адже передбачає прямий зв'язок амортизації з експлуатацією предмета і терміном його зносу [156, с. 84].

Так, достовірно визначити ступінь впливу зносу основних засобів на зміну власного капіталу неможливо, оскільки, на відміну від амортизації, за ним можна встановити лише наближені сумарні значення, бо, по-перше, фізичні зміни основних засобів не завжди помітні, по-друге, їх нелегко адекватно оцінити у вартісному вимірнику, по-третє, об'єктивно існує моральний знос, для якого взагалі поки не придумали інструменти визначення. На відміну від нього, амортизація – це точна сума, яка, хоча й визначається суб'єктивно, завжди відома без застосування складних експертних

інженерно-технічних розрахунків, які необхідні для визначення фізичного зносу.

Загалом це ускладнює досягнення сумарної тотожності зносу й амортизації основних засобів (сутнісні відмінності їх як дефініцій таку тотожність роблять неможливою), а тому завжди наявні відхилення першого і другого в один або інший бік. Зокрема, П. Хомин, на нашу думку, достатньо переконливо обґрунтував, що можливі такі варіанти: в одних випадках $A > Z$, а в інших – $A < Z$, незалежно від того, який із способів нарахування амортизації застосовується [178, с. 108].

Вважаємо, що можливий і третій варіант, коли $A = Z$, однак довести це на фактичному матеріалі, зважаючи на труднощі з визначенням суми зносу основних засобів, не вдається поки нікому. Тому цей варіант, як і перших два, треба вважати гіпотетичними, що можуть вважатися доведеними дедуктивно, однак у кожному конкретному випадку не є аксіомами.

Тобто треба визнати, що вловити факторіальний вплив амортизації і зносу основних засобів на зміну власного капіталу неможливо, бо залежність другого не тільки від дії сил природи чи науково-технічного прогресу, а й людського чинника, зокрема умов експлуатації об'єктів, зумовлює те, що всі три варіанти можливі в певному періоді діяльності підприємства.

Проте розгляд сутності факторіального впливу цих чинників на зміни власного капіталу дає підстави стверджувати, що це відбувається лише за першими двома варіантами, оскільки третій завдяки урівноваженню амортизації і зносу основних засобів жодних змін власного капіталу не зумовлює.

За першими двома варіантами кумулятивний факторіальний вплив цих чинників можна описати рівнянням:

$$BK_1 = BK + A - Z, \quad (2.1.4)$$

де BK_1 – скоригована сума власного капіталу підприємства з урахуванням впливу амортизації та зносу основних засобів;

BK – сума власного капіталу підприємства за “Балансом” ф. № 1;

A – сума нарахованої у звітному періоді амортизації;

Z – сума зносу об'єктів за звітний період.

Таким чином, підставляючи числові значення відомих величин BK , A та Z , можна визначити BK_1 . А зважаючи на те, що у валюті “Балансу” ф. № 1 відображається реальна вартість основних засобів завдяки виключенню з їхньої первісної вартості суми нарахованого зносу, доцільно такий самий принцип застосовувати й щодо визначення маси власного капіталу, адже зараз наявна методологічна суперечність.

Наприклад, при внесенні засновниками до статутного капіталу основних засобів на суму 1 млн. грн. у “Балансі” ф. № 1 будуть відображені рівні суми відповідно в розділі I “Необоротні активи” активу та розділі I “Власний капітал” пасиву. Проте в наступному місяці ця рівність порушиться, оскільки в активі “Балансу” ф. № 1 підсумок першого розділу зменшиться на суму зносу основних засобів, однак у пасиві далі фігуруватиме початкова сума власного капіталу.

Ця нерівність об’єктивно зумовлена тим, що вартість основних засобів поступово переноситься на витрати виробництва, тому відбувається адекватне переливання власного капіталу підприємства: матеріалізований в основних засобах зменшується, а в оборотних – збільшується на однакові суми. Отже, водночас із цим має формуватись джерело (фонд) у пасиві балансу та адекватні йому засоби у вигляді зарезервованих для інвестицій у нові активи коштів, що відповідає тлумаченню рахунка амортизації Ж.-Б. Дюмарше як резерву, забезпеченого в активі не основними, а оборотними засобами [154, с. 338].

Проте аналіз методології й практики вітчизняного бухгалтерського обліку засвідчує, що ні перше, ані друге не дотримується. Статутний чи пайовий капітал підприємства взагалі не поділяється на складові частини, тому в системному обліку його переливання зі сфери необоротних активів у сферу оборотних повністю ігнорується, незважаючи на те, що за внутрішньою сутністю процес поступового перенесення вартості основних засобів шляхом зарахування амортизації на витрати виробництва зумовлює два типи операцій:

- першого типу, тобто зменшення в активі однієї статті, в цьому випадку статті “Основні засоби”, та збільшення на ту саму суму іншої – “Незавершене виробництво”;
- другого типу, тобто зменшення в пасиві статті “Зареєстрований (пайовий) капітал” та збільшення статті “Резервний капітал”, оскільки за економічним змістом амортизація є джерелом, призначеним для покриття витрат на заміну зношених об’єктів основних засобів.

Таке розуміння відповідає як вітчизняній економічній теорії, де амортизація вважається процесом поступового перенесення вартості основних засобів шляхом зарахування її до витрат виробництва в міру їхнього зношування й використання цієї суми для простого або розширеного відтворення зношених засобів праці [67, с. 40], так і тлумаченню цієї дефініції зарубіжними вченими. Наприклад, Ю. Брігхем та Л. Гапенські стверджують: “Одним із найбільш доступних фондів для інвестицій у нові активи є амортизаційний фонд. При складанні звіту про рух грошових коштів кор-

порації зазвичай відображають амортизацію як одне з найважливіших, якщо навіть не найважливіше джерело формування коштів” [30, с. 195].

Наголосимо, що у вітчизняній обліковій практиці тривалий період тлумачення амортизації було саме таким. Зокрема, згідно з “Положенням про бухгалтерські звіти і баланси”, прийнятим у липні 1936 р., було введено рахунок “Амортизаційний фонд”, який був контрактивним, та регулюючий рахунок “Знос основних засобів”. Однак у 1999 р. при затвердженні теперішнього Плану рахунків це було відмінено й замість двох окремих синтетичних рахунків, призначених для роздільного обліку амортизації і зносу основних засобів, затверджено один – 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, що привело до ототожнення таких різних за змістом показників.

Водночас сальдо цього рахунка не входить у валюту балансу, оскільки колишнім П(С)БО 2 “Баланс” указувалося: “До підсумку Балансу включається залишкова вартість, яка визначається як різниця між первинною (переоціненою) вартістю основних засобів і сумою їх зносу на дату Балансу” [90]. Сума зносу теж наводиться в I розділі “Необоротні активи” балансу, але як від’ємна величина, та відображається у дужках.

Таким чином, амортизація взагалі “зникає” з балансу, що не можна вважати відповідним одному з основних принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а саме принципу повного висвітлення, за яким фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні наслідки операцій [118, ст. 4].

Це тим більш нелогічно на фоні того, що згідно з Методичними рекомендаціями з перенесення сальдо рахунків і субрахунків попереднього Плану рахунків бухгалтерського обліку виробничо-господарської діяльності об’єднань, підприємств і організацій на рахунки і субрахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій, затвердженими наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 листопада 1999 р., сальдо колишнього синтетичного рахунка 02 “Знос основних засобів” треба було перенести на субрахунок 131 “Знос основних засобів”, а сальдо рахунка 86 “Амортизаційний фонд” – на субрахунок 425 “Інший додатковий капітал”.

Тобто при реформуванні бухгалтерського обліку у зв’язку з наближенням його в Україні до міжнародних стандартів визнавалась відмінність зносу й амортизації основних засобів. Проте надалі їх почали тлумачити як ідентичні економічні категорії: “Амортизація – систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Знос необоротних активів – сума амортизації об’єкта необоротних активів з початку його корисного використання” [139, ст. 4].

Як наслідок, наведені вище зміни вартості основних засобів та статутного (пайового) й резервного капіталів у системі кореспонденції рахунків не відображаються. Причому зауважимо, якщо стосовно основних засобів перший тип змін в активі “Балансу” ф. № 1 забезпечується хоча б умовно – шляхом віднімання від ст. 1011 “Первісна вартість” суми за ст. 1012 “Знос” основних засобів, то другий тип змін у його пасиві, що мав би забезпечувати достовірну інформацію про реальні зміни структури власного капіталу, які впливають з об’єктивного процесу поступового перенесення вартості основних засобів на витрати виробництва, взагалі проігноровано.

Отже, як стверджують Г. Журавель та П. Хомин, виникає парадокс, коли при нульовій або наближеній до неї залишковій вартості основних засобів на підприємстві може бути вагома сума власного капіталу, в цьому випадку – віртуального [74, с. 63].

Враховуючи викладене, доцільним є відображення амортизації та зносу основних засобів на різних рахунках. Для того, щоби забезпечити логічний взаємозв’язок типів змін у балансі й не порушувати його структури як форми звітності та існуючих класів рахунків, необхідно, на наш погляд, дотримуватися підходу, визначеного згаданими Методичними рекомендаціями з перенесення сальдо рахунків і субрахунків попереднього Плану рахунків бухгалтерського обліку виробничо-господарської діяльності об’єднань, підприємств і організацій на рахунки і субрахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій, затверджених наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. Тобто для обліку амортизації використовувати субрахунок 425 “Інший додатковий капітал”, для обліку зносу – субрахунок 131 “Знос основних засобів”, а кореспонденція рахунків з їхнього відображення може бути такою (табл. 2.1.10).

Таблиця 2.1.10

Пропонована кореспонденція рахунків
для відображення амортизації та зносу основних засобів

№ з/п	Зміст запису	Дебет	Кредит	Сума, грн.
1	Визначено знос основних засобів	131	102–109	12 500
2	Нараховано амортизацію на відновлення основних засобів	83	425	20 000
3	Віднесено суму зносу основних засобів на зменшення статутного (пайового) капіталу	401 (402)	131	12 500
4	Покрито витрати на амортизацію основних засобів	443	83	20 000

На відміну від теперішньої методики бухгалтерського обліку амортизації та зносу основних засобів, яка суперечить не тільки економічному змісту таких операцій, оскільки втрата фізичних і якісних властивостей основних засобів не відображається на їхній вартості й жодним чином не впливає на величину статутного капіталу підприємства, пропонується кореспонденція рахунків усуває таку суперечність.

Загалом вона є незвичною, оскільки традиційно рахунок зносу основних засобів розглядається в теорії бухгалтерського обліку як пасивний. Проте, як логічно доводить П. Хомин, використання активів, незалежно від того, відносять їх до оборотних чи необоротних, підпорядковане відомому фізичному закону – переходу матерії з одного виду в інший. Отже, як вартість пального, спаленого в двигуні, так і частки самого двигуна внаслідок тертя, здійснюють той самий фізичний шлях. Однак у бухгалтерському обліку відображаються по-різному: I тип операцій – за оборотними; II тип – за необоротними активами [178, с. 109].

Проте коли розглядати субрахунок 131 “Знос основних засобів” як активний, то облік втрати вартості об’єктів відповідатиме цьому фізичному закону. Тобто знос треба розглядати як частину вартості, яку основний капітал, матеріалізований у необоротних активах, передає поступово новоствореному продукту в міру втрати основними засобами споживної вартості.

Водночас не поділяємо думки про доцільність відображення суми зносу у пасиві “Балансу” ф. № 1 окремою статтею, наводячи її в дужках і вираховуючи при визначенні підсумку власного капіталу, оскільки це буде половинчастим рішенням, модифікованим за методикою, що застосовується зараз при визначенні залишкової вартості основних засобів.

На наш погляд, якщо виходити з того, що фінансова звітність ґрунтується на даних бухгалтерського обліку [76, ст. 3], то жодним чином не можна допускати, аби будь-які статті “Балансу” ф. № 1 визначалися не в системі кореспонденції рахунків, а розрахунковим шляхом. З урахуванням цього більш доцільним вважаємо запропонований у наведеній вище таблиці спосіб забезпечення взаємозв’язку зносу основних засобів і статутного (пайового) капіталу, оскільки він здійснюється за кореспонденцією субрахунків (дебет 401 (402), кредит 131), отже, повною мірою відповідає згаданим вимогам ст. 3 “Мета бухгалтерського обліку та фінансової звітності” Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Щодо відображення нарахованої амортизації в кореспонденції дебет 443, кредит 83 варто нагадати, що за свідченням Я. Соколова, вона вже відносилася за рахунок прибутку [154, с. 76].

В наш час неправомірність віднесення амортизації на витрати виробництва обґрунтовується тим, що вона є джерелом простого відтворення основних засобів, яке формується підприємством, виходячи з фінансових можливостей, а тому відносити її до витрат виробництва нелогічно, бо якби одночасно спробувати резервувати кошти для простого відтворення, виник би парадокс: наявність перших зафіксована, а других немає й невідомо, чи взагалі вони будуть, адже навіть тоді, коли на підприємство надійде виручка від реалізації продукції, це не завжди означає (зокрема, при збитковості виробництва), що в таких коштах матеріалізована та вартість основних засобів, яку вони втратили внаслідок зносу [74, с. 59].

Саме тому пропонується методика облікового забезпечення таких операцій є запорукою того, що у “Балансі” ф. № 1 показники будуть відображені за наявними в ньому статтями, але з урахуванням переливання основного капіталу в оборотний, що дасть змогу контролювати не тільки його формування загалом, а й структурні зміни складових частин, чого наразі не здійснюється ні за даними бухгалтерського обліку, ані фінансової звітності. Отже, практично формування власного капіталу тепер здійснюється без належного аналітичного обґрунтування співвідношення основного й оборотного капіталів, а тому ця пропорція складається стихійно, унеможливаючи тим самим оптимальну структуру власного капіталу сільськогосподарських підприємств, а отже і його ефективне використання.

Як зазначає Я. Крупка, на основі системного аналізу праць А. Шеремета, В. Качаліна, Е. Маркар’яна та інших, попри “...пріоритетність оптимізації структури капіталу підприємств, визначення оптимального діапазону цього співвідношення завжди було предметом дискусій у вітчизняній і зарубіжній науці” [98, с. 122]. Враховуючи варіацію структурних показників – від 1,0 до 1,4 і навіть до 2,1, – які характеризують, на думку зазначених авторів, таке співвідношення, висловимо припущення, що такі суттєві розбіжності зумовлені немалою мірою тим, що однією з недосліджених проблем теорії бухгалтерського обліку є структурні складові власного капіталу підприємств та їхні зміни у процесі його відтворення. Причому найбільшою актуальністю цієї проблеми є саме на сільськогосподарських підприємствах, оскільки навіть при відображенні згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” власного капіталу підприємства у першому розділі пасиву уніфіковано, незалежно від його галузевої належності, тому не можна ігнорувати історичних особливостей його формування. Тим більше враховуючи ту обставину, що теперішні складові власного капіталу трансформовані з попередніх, а тому однакові лише за назвою, бо

внутрішні відмінності збереглися. Це підтверджує порівняння змісту статей першого розділу балансу за 1998 р. – останнього, який склали сільськогосподарські підприємства перед упровадженням його нової форми за тепер уже колишнім П(С)БО 2 “Баланс”, яка дещо змінена за згаданим НП(С)БО 1.

Проте, враховуючи теперішню структуру статей цього розділу, яка зараз повністю відповідає змісту четвертого класу Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, за винятком того, що за ст. 1400 “Зареєстрований (пайовий) капітал” наводять не сальдо синтетичних рахунків, як за іншими статтями, а залишки за субрахунками 401 “Статутний капітал” або 402 “Пайовий капітал”. А це є не досить коректним, зважаючи на змішування різних видів власного капіталу, на відміну від колишнього підходу до формування Балансу ф. № 1. Таке порівняння варто розглянути на прикладі перенесення сальдо з попереднього плану рахунків бухгалтерського обліку (табл. 2.1.11).

Таблиця 2.1.11

Порівняння структури власного капіталу
сільськогосподарського підприємства за різними формами Балансу

Статті розділу I “Джерела власних та прівіняних до них коштів” за Балансом підприємства 1998 р.	Номери рахунків		Статті розділу I “Власний капітал” за Балансом, установленим НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”
	За попереднім Планом	За теперішнім Планом	
Статутний фонд (капітал)	85	401 402	Зареєстрований (пайовий) капітал
Пайовий фонд	88, 85	41	Пайовий капітал
Додатковий капітал	88	42	Додатковий капітал
Резервний фонд	88	43	Резервний капітал
Прибуток нерозподілений: минулих років звітного року Збитки: минулих років звітного року	80, 81, 98	441 – 443 (442 – 443)	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)

Зокрема, хоча за НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” автоматично визнано помилковість вжиття визначення “фонд” щодо джерел власних засобів підприємств, така зміна їхньої структури механічним перенесенням сальдо одних рахунків на інші не завжди відповідала

економічному змісту показників першого розділу балансу. Наприклад, незважаючи на те, що упродовж 1996–1998 рр. статутний фонд розглядався у звітності одночасно як капітал, його стали тлумачити як два окремих: власне статутний капітал та пайовий фонд. Останній об'єднали з частиною додаткового капіталу і стали відображати разом як пайовий капітал.

Позаяк упродовж 1991–1996 рр. в Україні спостерігалася гіперінфляція (наприклад, у 1992–1993 рр. її індекс становив 2100–10256%), то початковий статутний фонд став у декілька разів меншим, ніж сума дооцінки активів, яку при приватизації як сальдо цього рахунка зараховували до додаткового капіталу з наступним його поділом серед працівників підприємства та віднесенням до пайового капіталу.

Проте й надалі за П(С)БО 7 “Основні засоби” сума дооцінки залишкової вартості об’єктів основних засобів має включатись до складу додаткового капіталу. Що ж стосується уцінки основних засобів, то вона взагалі не впливає на структурні зміни власного капіталу підприємства, оскільки включається до складу витрат [139, ст. 16, 17].

Таким чином, власний капітал сільськогосподарських підприємств суттєво викривлюється, і це особливо відчутним було в період 1991–1996 рр., хоча не усунуто й зараз. Це підтверджує співвідношення активів сільськогосподарських підприємств з їхнім капіталом (рис. 2.1.6).

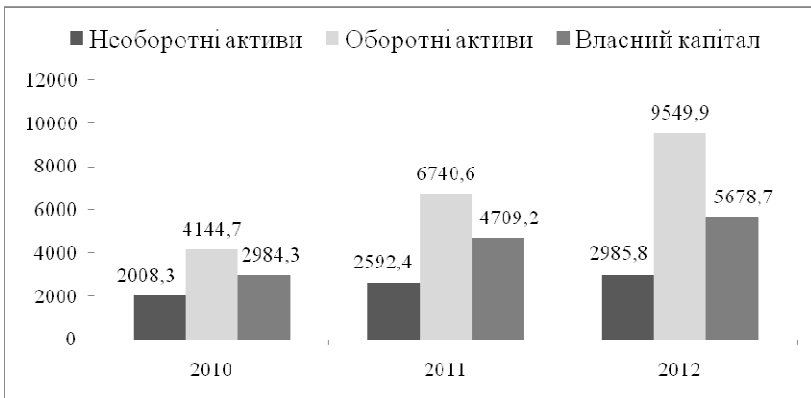

Рис. 2.1.6. Співвідношення необоротних і оборотних активів та власного капіталу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2010–2012 рр., млн. грн.

Джерело: Статистичні щорічники за 2010 – 2012 роки. – К. : Держслужба статистики, 2012. С. 43.

Зокрема, якщо у 2010 р. співвідношення необоротних і оборотних активів та власного капіталу становило (2,06 : 1), то у 2012 р. = (2,2 : 1). Загалом же спостерігається неадекватність питомої ваги власного капіталу відносно вартості активів сільськогосподарських підприємств (табл. 2.1.12).

Таблиця 2.1.12

Питома вага власного капіталу сільськогосподарських підприємств у вартості необоротних та оборотних активів

Показники	Роки			
	2010	2011	2012	2012 до 2010, разів
Необоротні та оборотні активи, млн. грн.	6153,0	9333,0	12535,7	2,04
Власний капітал, млн. грн.	2984,3	4709,2	5678,7	1,90
Частка власного капіталу, %	48,5	50,5	45,3	0,93

Так, частка власного капіталу у вартості активів сільгоспідприємств, незважаючи на те, що в Україні прийнято концепцію його збереження, не є стабільною (у 2011 р. зросла, а в 2012 р. – знизилася), що підтверджує нашу тезу про недоліки його відображення в бухгалтерському обліку.

Практично відбувається розрив між реальним рухом активів сільськогосподарських підприємств та структурними змінами власного капіталу. І причиною цього є недосконалість існуючої методики облікового забезпечення змін капіталу, особливо щодо його частин, які на основі економічної теорії отримали назву постійного та змінного капіталів.

Хоча, на перший погляд, якщо виходити з нормативної бази, це є одним із найважливіших об'єктів бухгалтерського обліку, що засвідчує, зокрема, затвердження Міністерством фінансів України відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” спеціальної звітної форми “Звіт про власний капітал” та розробка окремого НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, введеного на заміну анульованому Положенню (стандарту) бухгалтерського обліку однойменної назви [90] та присвячення у колишньому Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 “Баланс” визначенню змісту складових власного капіталу семи статей (№ 37–41 та № 43–44), що були згруповані у відповідній звітній формі як розділ I “Власний капітал”.

Разом із цим, низка інших положень (стандартів) бухгалтерського обліку так само містить окремі вказівки, які тією чи іншою мірою регулюють облікове забезпечення власного капіталу. Зокрема, це Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, 12 “Фінансові ін-

вестиції”, 13 “Фінансові інструменти”, 19 “Об’єднання підприємств”, 30 “Біологічні активи”, а також 21 “Вплив змін валютних курсів” лише щодо господарських одиниць за межами України. Коли ж фінансова звітність підприємства за межами України складена у грошовій одиниці країни з гіперінфляційною економікою, то необхідно враховувати також вимоги Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 22 “Вплив інфляції”.

Наразі норми останніх двох Положень (стандартів) бухгалтерського обліку для більшості сільськогосподарських підприємств щодо відображення статей власного капіталу (крім нерозподіленого прибутку або непокритого збитку) за валютним курсом чи коригування показників балансу й звіту про власний капітал із застосуванням індексу інфляції на дату їхнього складання на практиці не застосовуються. Але, якщо виходити з того, що розвиток економічного співробітництва супроводжується виходом суб’єктів господарювання на міжнародні ринки капіталу та забезпеченням інвестиційної привабливості вітчизняних сільськогосподарських підприємств для іноземних інвесторів, неминуче виникне необхідність у використанні передбаченої в цих положеннях (стандартах) методики достовірної і зіставної інформації для визначення їхнього економічного потенціалу, який в узагальненій оцінці відображається як власний капітал.

При складанні Приміток до річної фінансової звітності також треба враховувати вимоги Положення (стандартів бухгалтерського обліку 28 “Зменшення корисності активів”, незважаючи на те, що в його основному тексті відсутні вказівки, як це відображати в бухгалтерському обліку. Крім того, регулювання облікового забезпечення структурних змін власного капіталу деталізується в Інструкції до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Водночас треба зважити на те, що не всі методологічні вимоги зазначених Положень (стандартів) бухгалтерського обліку отримали належне методичне забезпечення. Причому розосередження методологічних вимог щодо забезпечення обліку власного капіталу теж ускладнює методику його здійснення. Тому доцільно було би, зважаючи на важливість цієї проблеми, оскільки капітал є, за висловлюванням Й. Шера, альфою й омегою бухгалтерського обліку, ґрунтовно допрацювати НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” в тій частині, яка стосується звіту про власний капітал, сконцентрувавши в ньому всі суттєві методологічні положення, які регулюють методику ведення обліку власного капіталу, заодно узгодивши з ними кореспонденцію рахунків, адже заміну колиш-

нього П(С)БО 5 “Звіт про власний капітал” однією ст. 10 не можна визнати методологічно обґрунтованою.

Зауважимо, що нерідко тлумачення структури капіталу довільне й надто розширене. Зокрема, до нього відносять будь-які залучені кошти й засоби, в тому числі кредиторську заборгованість або ж кредити банків, навіть банківський овердрафт. Однак щодо категорії “власний капітал” це неправомірне, перш за все, з юридичної точки зору. Якщо капітал – це виробниче відношення, що відображає власність на засоби виробництва і предмети праці певного підприємства, то кредиторська заборгованість такого права не має. Навіть кредити банку з цього погляду теж не відображають права власності, хоча здебільшого вони й видаються під заставу майна підприємства. Проте, щоб такі активи стали власністю банку, цього недостатньо, оскільки це можливе лише за умови неповернення кредитів в обумовлений у договорі кредитування термін, причому з дотриманням низки юридичних процедур.

По-друге, капітал залучається своїми власниками в економічний процес діяльності підприємства з метою отримання прибутку. Тому-то він розглядається в економічній теорії як “самозростаюча вартість”. Кредиторська заборгованість, як і кредити банків, під таке визначення не підходить. Бо у тому випадку, коли їх індексують чи застосовують економічні санкції у зв’язку з простроченням обумовлених термінів погашення заборгованості, відбувається інше – втрата підприємством своїх коштів, а не “самозростання вартості”.

Тому власний капітал підприємства саме ним і є, а всі інші залучені кошти, оскільки вони підприємству не належать, не можуть тлумачитися як його капітал. Кредиторська заборгованість, як і кредити банків, – це чужі капітали, які тимчасово функціонують поза межами своїх підприємств. Вони не можуть використовуватися підприємством – дебітором на постійній основі, оскільки їхньою головною ознакою є повернення в обумовлений з кредиторами чи банками термін. Власний же капітал формується на умовах принципу неперервності діяльності, який за Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” виходить з припущення, що діяльність підприємства триватиме далі. Через це терміни повернення капіталу власникам не встановлюються.

Водночас навіть ті складові, котрі за структурою розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 відносяться до капіталу підприємства, на наш погляд, не можна беззастережно ним вважати, якщо розглядати його з позицій економічної сутності за класичною політекономією як нагромаджені шляхом збереження запаси коштів та засобів виробництва, що

залучаються власниками в економічний процес у вигляді інвестиційних ресурсів і чинників виробництва з метою отримання додаткової вартості.

Зокрема, спірним є з огляду на викладене трактування як іншого додаткового капіталу суми дооцінки необоротних активів нарівні з вартістю необоротних активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, як це вважалося за колишнім П(С)БО 2 “Баланс”, адже в першому випадку жодні активи в їхньому розумінні за ним як ресурсів, контрольованих підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому [118, ст. 3], на підприємстві не збільшуються. Тому зарахування суми дооцінки необоротних активів до власного капіталу, на наш погляд, неправомірне насамперед тому, що це протирічить сутності капіталу – отримання додаткової вартості чи майбутніх економічних вигод – за визначенням, перенесеним у прийняттю на його заміну НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”.

Адже не можна стверджувати, що суто облікова процедура переоцінки основних і оборотних засобів з метою приведення їхньої номінальної вартості до рівня курсу національної валюти на певну дату, яка проводиться в умовах інфляції, зумовить отримання додаткової вартості. Якщо перевести це на більш зрозуміле порівняння з допомогою натуральних показників, то довелось би визнати, що дооцінка, наприклад, трактора чи комбайна забезпечить у майбутньому отримання додаткових економічних вигод, тобто певної кількості умовних еталонних гектарів виконаних робіт.

Цього не відбувається, бо продуктивність машин і механізмів від того, що вартість їхньої дооцінки віднесли до іншого додаткового капіталу не змінюється, а залишається попередньою. Водночас за методикою бухгалтерського обліку таку дооцінку треба відображати в пасиві балансу, інакше його основоположний принцип – подвійний запис операцій – неможливий. Проте визнаючи це, не можна не помітити, що в такому разі віднесення суми дооцінки до власного капіталу робить незіставним його економічне трактування з бухгалтерським відображенням. Причиною цього є, на нашу думку, вилучення з вітчизняної методології бухгалтерського обліку категорії “фонд” з мотивів того, що нібито вона ідентична категорії “капітал”, хоч донедавна майже з тих самих міркувань, але з метою виокремлення відмінностей систем обліку за різних суспільно-економічних формацій, було зроблено протилежне¹.

¹ Заміну терміна “капітал” на “фонд” було зроблено за обґрунтуванням О. Рудановського на початку 40-х рр. ХХ ст.

Проте таке вилучення без будь-яких виключень призвело до того, що з капіталом тепер ототожнюють й такі кошти або засоби, які призначені для іншої мети, як це зроблено щодо рахунка 43 “Резервний капітал”, на якому відображаються суми, що можуть використовуватись як для поповнення статутного капіталу, так і покриття збитків, отриманих сільськогосподарським підприємством у несприятливі роки.

Зауважимо, що резервний капітал створюється за рахунок прибутку в ті роки, коли сума останнього перевищує потреби поточного року у джерелах для формування статутного чи пайового капіталів або нарахування дивідендів. Тобто фактично маємо за кредитом цього рахунка частину нерозподіленого прибутку, яку перенесли з одного рахунка на інший.

Як, зрештою, й стосовно іншого джерела, з якого поповнюється резервний капітал – додаткового капіталу, адже кореспонденція рахунків дебет 42 “Додатковий капітал”, кредит 43 “Резервний капітал” є лише відображенням фіктивного руху власного капіталу, пов’язаного з дооцінкою необоротних і оборотних активів у зв’язку з інфляцією. Адже реальне зростання додаткового капіталу, зумовлене наступними внесками засновників чи безоплатним одержанням необоротних активів, до резервного капіталу віднести не можна, позаяк у першому випадку маємо фактичне збільшення статутного капіталу, але до прийняття рішення про його зміну такі внески обліковують на субрахунку 422 “Інший вкладений капітал”, а в другому – залишок додаткового капіталу за кредитом субрахунка 424 “Безоплатно одержані необоротні активи”, який упродовж строку їхнього корисного використання або при вибутті зменшується із зарахуванням таких сум як інших доходів у кореспонденції субрахунків дебет 422 “Інший вкладений капітал”, кредит 745 “Дохід від безоплатно одержаних активів”.

Таким чином, існує двоякий підхід до визначення додаткового капіталу: одна частина його вважається складовою власного капіталу, інша – доходом, що не може бути прийнято як виважене тлумачення. Відтак об’єднання зазначених сум на одному синтетичному рахунку 42 “Додатковий капітал”, а також трактування як резервного капіталу та перенесення їх на однойменний рахунок 43 “Резервний капітал” є необґрунтованим.

Вважаємо, що відмінності економічної сутності складових у структурі розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 зумовлюють необхідність його реконструкції, а сама назва – уточнення. При цьому, перш за все, треба розмежувати саме капітал підприємства від інших джерел, які інколи взагалі не спрямовуються на поповнення власного капіталу (статутного чи пайового), а використовуються для інших цілей, наприклад, покриття збитків, отриманих сільськогосподарськими підприємствами в наступних після створення цих джерел звітних періодах, чи списання уцінки

необоротних і оборотних активів тощо, як це визначено за Інструкцією до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій щодо рахунків 42 “Додатковий капітал” та 43 “Резервний капітал” й частково 44 “Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)”.

Таке розмежування можна здійснити, перемістивши частину ідентичних цим рахункам статей першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 у другий, але змінивши при цьому його назву на “Фонди забезпечення”. Повернення дефініції “фонд” у вітчизняну методологію бухгалтерського обліку та звітності, на наш погляд, виправдане тим, що це дозволяє чіткіше визначити відмінності капіталу як економічної категорії, що характеризує обсяг прав власників на активи підприємства. Фонди ж, як і забезпечення, – це резервування засобів підприємства як джерел покриття втрати вартості активів, наприклад, унаслідок інфляції чи інших причин.

Доречно, на наш погляд, навести паралель з амортизаційним фондом, який призначений для покриття втрати вартості необоротних активів внаслідок їхнього фізичного й морального зносу. Таке словосполучення обґрунтоване і донедавна воно фігурувало як у бухгалтерському обліку, так і звітності, зокрема, балансі підприємства. Вживається воно в науковій термінології й зараз, незважаючи дивлячись на те, що із вітчизняного Плану рахунків бухгалтерського обліку цю назву вилучено, причому навіть у сучасній іншомовній економічній літературі: “Одним із найбільш доступних фондів, які використовуються для інвестицій у нові активи, є амортизаційний фонд” [30, с. 195].

Заодно треба привести у відповідність до сутності відображуваних джерел назву статей, зокрема замість “Капітал в дооцінках” – “Фонд дооцінки активів”; “Резервний капітал” – “Резервний фонд”. На сьогодні усунули надмірну деталізацію статей першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1, де до прийняття НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” як окрема стаття фігурувало сальдо субрахунка 421 “Емісійний дохід” як сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищувала номінальну, під кодом 320 “Додатковий вкладений капітал”, проте лише в акціонерних товариствах, бо інші підприємства відображали суму, яку вкладено засновниками понад статутний капітал [90].

З цього розділу “Балансу” ф. № 1 доцільно вилучити ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокріті збитки)” і відповідно немає потреби, на наш погляд, виокремлювати у Плані рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій синтетичний рахунок 44 майже ідентичної назви.

Щодо першої, то це мотивується нелогічністю однозначного віднесення прибутку до власного капіталу, оскільки, як зазначалось, він не завжди спрямовується до статутного чи пайового капіталу. Тому наявність цієї статті у першому розділі “Балансу” ф. № 1 не виправдана, оскільки лише створює ілюзію наявності значної суми власного капіталу, котра може через деякий час безслідно зникнути.

Коли ж фігурує непокритий збиток, то у такому разі він тим більше не може бути складовою статтею власного капіталу і цього не нівелує й та обставина, що він вираховується з підсумку першого розділу пасиву балансу, в результаті чого власний капітал зменшується, бо при цьому теж виникає враження про наявність такого капіталу, хоч нерідко його вже давно немає.

Варто також зазначити, що існуюча нормативна база дозволяє зменшувати власний капітал, зокрема додатковий, а при його недостатності – статутний, на суму амортизації житлових будинків та інших будівель тим підприємствам, звичайна діяльність яких не спрямована на відновлення таких об’єктів. Проте при цьому одночасно мають збільшуватися доходи таких підприємств [139, ст. 30].

Проте в Інструкції до Плану рахунків кореспонденція за такими операціями не визначена. Отже, зважаючи на актуальність цього питання за сучасних умов, коли на багатьох сільськогосподарських підприємствах значна частина основних засобів не використовується у виробничому процесі (насамперед це стосується тваринницьких приміщень), згадана норма П(С)БО 7 “Основні засоби” має бути методично забезпеченою за Планом рахунків.

Водночас не поділяємо думки, що за умови списання зносу таких об’єктів за рахунок додаткового чи статутного капіталу треба автоматично збільшувати доходи сільськогосподарських підприємств, оскільки це є алогічним щодо їхнього формування, бо виглядає нібито зменшення залишкової вартості необоротних активів, а інколи й повна руйнація, за відсутності якої б не було діяльності сільськогосподарського підприємства, проте це дає можливість отримувати певний дохід.

Вважаємо, що ця норма П(С)БО 7 “Основні засоби”, введена під впливом фіскальної політики, не є виваженою, оскільки спрямована тільки на прискорення вилучення оборотних засобів сільгосппідприємств. Адже жодного надходження коштів у результаті нарахування амортизації (зносу) основних засобів не відбувається, навіть якщо це здійснюється за традиційною системою їхнього відображення у складі витрат діяльності.

Навпаки, при цьому прибуток підприємства зменшується, оскільки собівартість реалізованої продукції, яка при його визначенні списується за рахунок отриманого доходу від реалізації, включає суму нарахованої амортизації (зносу) основних засобів. Практично при цьому теж відбувається зменшення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, але не в системі кореспонденції рахунків, а тільки у фінансовій звітності шляхом визначення підсумку за розділом I “Власний капітал” у “Балансі” ф. № 1. Проте таке зменшення власного капіталу вуалює його першопричини, оскільки амортизація (знос) тих об’єктів, які використовуються лише частково, наприклад, корівник заповнений на одну чверть від наявної кількості голівомісць тощо, змішується з амортизацією тих, що використовуються на повну проектну потужність.

Водночас упровадження у вітчизняну практику Положень (стандартів) бухгалтерського обліку та Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р., призвело до того, що формування головної структурної частини – основного капіталу – в бухгалтерському обліку відображається викривлено, не відповідаючи стадіям його руху. В результаті існує суперечність між загальною формулою капіталу $G - T - G'$, яку запропонував К. Маркс, виходячи з формулювання Сісмонді: “Капітал... самозростаюча вартість” [107, с. 166], і методикою відображення його структурних змін у сільськогосподарських підприємствах.

Зокрема, введення в експлуатацію об’єктів основних засобів на функціонуючому підприємстві жодним чином не позначається не тільки на його складових: основному й оборотному капіталі, але і його загальній сумі. Якщо це відбулося в результаті створення підприємства, то взаємозв’язок введення таких об’єктів в експлуатацію з формуванням власного капіталу, а точніше, його структурної складової – основного капіталу, є безпосереднім (рис. 2.1.7).

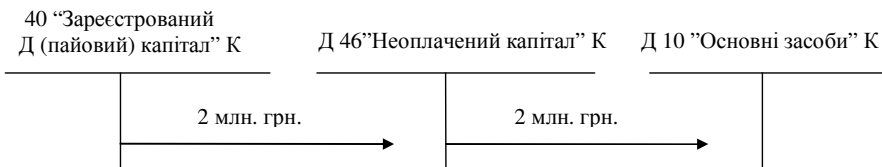

Рис. 2.1.7. Схематичне зображення структурних змін власного капіталу при внесенні засновниками основних засобів

Зокрема, у повній відповідності з економічною теорією, як видно на прикладі внесення до статутного капіталу ВАТ “XXX” комбайна “Клаас” вартістю 300 тис. EUR, грошовий капітал Γ використовується засновниками на придбання засобів виробництва. В результаті цього гроші стають основним капіталом, хоч у кореспонденції рахунків він відображається не схематично, як на рис. 2.1.7, завершується саме так (табл. 2.1.13).

Таблиця 2.1.13

Кореспонденція рахунків з відображення внесення засновниками ЗАТ “Агрополіс” комбайна “Клаас”

№ з/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Відображено суму внесків засновників до статутного капіталу	46	401	2000
2	Оплачено вартість придбаного в постачальників комбайна “Клаас” (розрахунки здійснено особистими дисконтними картками засновників, тому вони не відображаються в кореспонденції рахунків ПАП “XXX”)	–	–	2000
3	Внесено комбайн “Клаас” як погашення заборгованості за внесками до статутного капіталу ПАП “XXX”	10	46	2000

Надалі зростання основного капіталу, тобто придбання основних засобів на ВАТ “XXX”, здійснювалося за рахунок коштів, отриманих від виробничої діяльності. Однак, незважаючи на те, що за економічною теорією це розглядається як перша стадія колообігу капіталу у процесі його відтворення $\Gamma - T$, у системі кореспонденції рахунків у цьому випадку такі операції відображаються без жодного взаємозв'язку зі структурними змінами власного капіталу (табл. 2.1.14).

Таким чином, будь-які інноваційні зміни структури речової форми капіталу (а в цьому разі – придбання досконаліших основних засобів) не впливають на номінальну величину основного капіталу і вона залишається незмінною. Тому на більшості сільськогосподарських підприємств, недостатньо потужних, практично сума власного капіталу – це віртуальна величина, що не тільки не характеризує його інноваційної складової, але навіть не є основним капіталом, оскільки та частина авансованого капіталу, яка була втілена в засобах праці, перенесена на новостворений продукт – товарну продукцію, насіння, корми тощо в результаті багаторазового колообігу капіталу.

Таблиця 2.1.14

Відображення інвестицій в основний капітал ВАТ “XXX”

№ з/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Перераховано аванс постачальнику	371	311	4800
2	Віднесено до податкового кредиту податок на додану вартість за податковими накладними	641	644	800
3	Відображено придбані основні засоби (трактори, сівалки тощо) як капітальні інвестиції	152	631	4000
4	Відображено податок на додану вартість за товарно-транспортними накладними	644	631	800
5	Зараховано аванс у погашення заборгованості	631	371	4800
6	Оприбутковано основні засоби	104	152	4000

У кращому випадку внаслідок декількох таких колообігів постійний капітал, проходячи послідовно перетворення через три функціональні форми відповідно до формули, розробленої К. Марксом $G - T < \frac{3^v}{P_c} \dots B \dots T' - G'$, з грошового на продуктивний, потім на товарний, відтак знову на грошовий [111, с. 29–68], став оборотним капіталом – частиною продуктивного капіталу, вартість якого входить у створювані товари цілком і яка повністю повертається у грошовій формі після їхньої реалізації.

У принципі можна стверджувати, що, оскільки одна частина оборотного капіталу витрачається на предмети праці (сировину, матеріали тощо), а інша – на робочу силу, у структурі власного капіталу присутня також інтелектуальна складова, бо на практиці якісна зміна оборотного й основного капіталів, зокрема застосування досконаліших основних засобів, інноваційних технологій у рослинництві й тваринництві, спонукає до використання більш кваліфікованої робочої сили. Проте непоодинокими є випадки, коли взаємозалежність зворотня: завдяки інтелектуальному капіталу менеджерів сільськогосподарських підприємств забезпечуються інноваційні технології виробництва на старій матеріально-технічній базі.

Однак поки інтелектуальний капітал на сільськогосподарських підприємствах як реальний об'єкт обліку не фігурує, тому й розглядати його в контексті структурної складової власного капіталу можна хіба що гіпотетично, виходячи з динаміки загальної маси власного капіталу. Водночас зрозуміло, що як позитивні, так негативні зміни власного капіталу, за презентабельною сукупністю суб'єктів господарювання певною мірою дають підстави для їхнього пояснення вмінням менеджерів активно впливати на

його інтелектуальну складову. В цьому, зокрема, переконає групування сільськогосподарських підприємств Чортківського району (табл. 2.1.15).

Таблиця 2.1.15

Динаміка власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах
XXX району Тернопільської області

Групи сільськогосподарських підприємств	Кількість підприємств у групі	Сума власного капіталу, тис. грн.		Темпи зміни
		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду	
Підприємства з відсутністю власного капіталу	6	–	–	–
Підприємства, де власний капітал зменшився	9	19125,9	17158,1	0,90
Підприємства, де власний капітал збільшився	18	27257,1	39764,7	1,46
Разом за всіма підприємствами	38	46383,0	56922,8	1,23

Так, незважаючи на те, що природно-кліматичні умови цього району Тернопільської області є однаковими, отже, всі сільськогосподарські підприємства мають рівні вихідні умови господарювання, майже в половині з них (6 + 9) формування власного капіталу незадовільне. Внаслідок цього навіть утворилась група із 6 сільськогосподарських підприємств, де власний капітал взагалі відсутній, хоча номінально в їхньому статуті фігурує зареєстрована сума пайового капіталу, яка незмінно вказується у “Балансі” ф. № 1 за однойменною ст. 1400 “Зареєстрований капітал”. Проте в результаті того, що за ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” у цих сільськогосподарських підприємств сума збитку перевищує суму пайового капіталу, то реально власний капітал нерідко є нульовим, або навіть має від’ємне значення.

Водночас на 18 сільськогосподарських підприємствах цього ж району власний капітал зріс лише за один рік у 1,46 разу, що можна пояснити, на наш погляд, більшою мірою впливом інтелектуального капіталу, а якщо розглядати це з позицій його матеріальних виявів, то застосуванням інновацій.

Недоліком існуючої методики бухгалтерського обліку є те, що за нею не відображається як структурна зміна капіталу вибуття основних засобів внаслідок їхнього повного зносу, хоч очевидно, що у такому разі принаймні технічний капітал (комбайни, машини тощо) – складова основного капіталу – зменшується (табл. 2.1.16).

Відображення списання основних засобів на ВАТ “ХХХ”

№ з/п	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Списано зношену вартість трактора К-700	131	104	298
2	Списано залишкову вартість трактора	976	104	2
3	Нараховано податкове зобов'язання на залишкову вартість трактора	976	641	0,4

Таким чином, за даними бухгалтерського обліку, а отже, фінансової звітності – “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про власний капітал” ф. № 4 – неможливо отримати інформацію про його реальну зміну власного капіталу в результаті його колообігу у процесі відтворення навіть з урахуванням того, що в останній формі звітності відображається рух капіталу. Адже оцінити його з позицій якісних змін неможливо, оскільки показники, які тут наводяться (коригування внаслідок змін облікової політики чи виправлення помилок, дооцінки або уцінки основних засобів, зменшення номінальної вартості акцій тощо), як і спрямування прибутку до статутного капіталу та відрахування до резервного капіталу, не дають підстав стверджувати, що це адекватне якісним структурним змінам складових власного капіталу.

Проте поглиблене дослідження структурних змін власного капіталу сільськогосподарських підприємств дає підстави для емпіричного висновку про його взаємозв'язок з інтелектуальною діяльністю менеджерів, зокрема коли розглядати цей капітал не лише як технічний, тобто як сукупність матеріальних засобів, які використовуються на різних фазах виробництва і збільшують продуктивність людської праці: верстат, комбайн, машина тощо, а значно ширше, в тому числі за концепцією людського капіталу, за якою його розуміють як витрати на навчання, на підвищення кваліфікації та інші, що сприяють майбутньому збільшенню доходів [14, с. 2]. Зважаючи на це, як структурну складову власного капіталу треба відображати, на наш погляд, вартість людського капіталу.

Проте наразі за рахунками бухгалтерського обліку, які належать до класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”, такий капітал не обліковується. Крім того, недоліком існуючої методики бухгалтерського обліку власного капіталу є також те, що у складі статутного, пайового чи додаткового капіталу сільськогосподарських підприємств не виокремлюється основний і оборотний капітал. Хоча очевидно: в результаті декількох колообігів завершується їхній повний цикл і основний капітал переходить в оборотний. Проте такі метаморфози власного капіталу сільськогос-

подарських підприємств у бухгалтерському обліку не відображаються, тому економічний аналіз його структурних змін не ґрунтується на системній і синтезованій фактографічній інформації.

Отже, назріла потреба наукового обґрунтування методології й методики відображення в бухгалтерському обліку всіх структурних складових власного капіталу сільськогосподарських підприємств, адже успішний розвиток сільськогосподарських підприємств можливий за умови, коли гармонійно поєднані три фактори виробництва, обґрунтовані знаменитим французьким ученим Ж.-Б. Сеєм (1767–1832) за його факторною теорією: земля, праця і капітал [84, с. 1297].

Водночас мова повинна йти не стільки про абсолютні обсяги цих факторів, як про їхню якість, що стосовно капіталу – як основного, так і оборотного, – означає не будь-які засоби і предмети праці, а, перш за все, їхню інноваційну складову. Тому доцільним, на наш погляд, є перегляд існуючої методології й методики бухгалтерського обліку власного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що він не забезпечує системної синтезованої інформації про ефективність формування його інвестиційної складової. У зв'язку з цим виникає парадокс: матеріально-технічна база – речова форма основного капіталу – на більшості сільськогосподарських підприємств зараз є застарілою та майже зношеною фізично, проте це жодним чином не відображається у структурі власного капіталу, оскільки моральний і фізичний знос об'єктів жодного впливу на неї не має, як і впровадження інновацій в економіку аграрних підприємств.

Інколи власний капітал ототожнюється із залученим. Наприклад, зазначається, що це можливе, коли для інвестування використовують як власні, так і залучені зі сторони ресурси, і пропонується відображати в балансі підприємства інформацію про капітал за такою моделлю: Активи – Власний капітал + Залучені зі сторони інвестиційні ресурси + Поточні зобов'язання [28, с. 34]. Тобто практично як залучений капітал автор розглядає довгострокові зобов'язання.

Такий підхід, на нашу думку, є помилковим, особливо в контексті того, що основною функцією власного капіталу вважається інвестування, тоді як залучений зі сторони капітал не завжди виступає таким джерелом [28, с. 33], особливо з урахуванням структури довгострокових зобов'язань за П(С)БО 12 “Зобов'язання”, оскільки більшість з них такими бути не можуть.

Зокрема, тільки довгострокові кредити банків можна однозначно розглядати як залучений капітал, бо вже інші фінансові зобов'язання, як ті, що обліковуються за субрахунками 522 “Премія за випущеними облігаціями”, 523 “Дисконт за випущеними облігаціями”, а також за синтетичним

рахунком 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” ним вважатися не можуть. Адже в цій частині ст. 1515 “Інші довгострокові зобов’язання” “Балансу” ф. № 1 не протистоять жодні реальні активи, оскільки обіги за кредитом зазначених рахунків зумовили тільки збільшення витрат діяльності – операційних чи фінансових. Так, такі витрати не можна спрямувати на інвестиції, а навпаки, їх доводиться покривати за рахунок прибутку, отже, це призводить до зменшення власного капіталу.

Що ж до відстрочених податкових зобов’язань, то вони, як зазначає група авторів, є фіктивним пасивом, оскільки відображення обігів за однойменним синтетичним рахунком зумовлене лише тим, що в податковому обліку визначають так званий “оподатковуваний прибуток”, методика обчислення якого відрізняється від прийнятої для фінансових результатів. Поскільки ж паралельно нараховують податок на прибуток від першого та других, то виникає такий парадокс, коли, наприклад, податок на прибуток, визначений за Декларацією про прибуток підприємства, менший, ніж за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2.

У такому випадку реальна заборгованість перед бюджетом відображається, виходячи з меншої суми: дебет 98 “Податок на прибуток”, кредит 64 “Розрахунки за податками й платежами”, але одночасно різниця між більшою сумою цього податку відображається у кореспонденції дебет 98 “Податок на прибуток”, кредит 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”.

Тобто практично за кредитом останнього субрахунка відображається умовна сума, яка до того виникає лише у зв’язку з введенням у 2000 р. нового Плану рахунків. Раніше така різниця не визначалась, хоч оподатковуваний прибуток як дефініція встановлений у 1997 р. Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”.

Вважаємо, що без шкоди для дотримання основних принципів бухгалтерського обліку та звітності, зокрема повного висвітлення, за яким фінансова звітність повинна містити загалом інформацію про фактичні й потенційні наслідки операцій і подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі [76, ст. 4], рахунок 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”, а заодно його антипод 17 “Відстрочені податкові активи”, разом з однойменними ст. 1045, 1500 “Балансу” ф. № 1 можна ліквідувати, оскільки вони лише викривлюють інформацію про обсяг і структуру власного капіталу підприємства. Зокрема відображення відстрочених податкових активів у першому розділі “Балансу” ф. № 1, призначеному для необоротних активів, викривлює основний капітал підприємства. Відповідно треба скоригувати зміст П(С)БО 11 “Зобов’язання”, вилучивши зі ст. 7 слова “відстрочені податкові зобов’язання”.

Розділ 2.2

Суперечливості методології формування власного капіталу за Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та її вдосконалення¹

Та ситуація, що на підприємствах не забезпечується якісне формування власного капіталу, зумовлена недоліками методології бухгалтерського обліку, яка відірвана від надбань економічної теорії [108], в тому числі й методики аналітичної інтерпретації його складових [17]. Зокрема, незважаючи на повторне введення категорії “капітал” у термінологію бухгалтерського обліку та звітності, виокремлення відповідних статей розділу I “Власний капітал” у “Балансі” ф. № 1, а також затвердження однойменної звітної форми № 4, далі обходять глибинний зміст цієї категорії, обмежуючись у НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” надто стислим, а тому й недостатньо ґрунтовним визначенням: “Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань”.

Наприклад, Б. Йорг вказує, що капітал – “...це різниця між сумами активів та зобов’язаннями організації за мінусом доходів майбутніх періодів” [18, с. 63], а в п. 6 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання” зазначено: “З метою бухгалтерського обліку зобов’язання поділяються на... доходи майбутніх періодів”.

Крім того, немає навіть ясності, який це рахунок. У підручниках з теорії бухгалтерського обліку вказується, що рахунок статутного капіталу – пасивний. Однак на практиці не все так однозначно. Це підтверджує відомий російський вчений Я. Соколов: “Цікаво відмітити, що такий, здавалось би типово пасивний рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом, насправді активно-пасивний. Це впливає з теорії та підтверджується практикою (коли сума вилучення засобів підприємства перевищує суму статутного фонду – капіталу). Теоретично це означає, що власники винні підприємству, а не підприємство власникам, як у звичайному випадку” [154, с. 496].

¹ Матеріал цього параграфа частково вже публікувався у статті “Облік кругообороту власного капіталу треба удосконалити” (Вісник університету банківської справи НБУ. – 2009. – № 2 (5). – С. 180–182). У 2012 р., мабуть, із визнанням його оригінальності, її було передруковано в іншому журналі, хоча під чужим прізвищем, що сталося, як нам пояснили, внаслідок збою в комп’ютері. Так чи інакше, проте ми втішаємося навіть таким способом популяризації наших ідей, тим більше, що згодом текст нашої статті став фігурувати в навчальному посібнику багатьох авторів. Шкода тільки, що при перевиданні він був з нього вилучений. А можна було залишити, виправивши хоч би тут “збій комп’ютера” посиланням на справжнього автора цього тексту!

Зазначимо, що в теорії бухгалтерського обліку донині немає конкретності щодо такої основоположної категорії, як капітал, а загалом діапазон тлумачень останнього доволі широкий – від визнання суми капіталу заборогованістю підприємства перед власниками: “Капітал представляє собою сукупність часток власників: частки акціонерів – акціонерний капітал”, – так звана фінансова концепція, але таке твердження втрачає будь-який логічний сенс, коли зважити на те, що право володіння підприємством належить тому ж власнику, – до діаметрально протилежного розуміння капіталу за фізичною концепцією як джерела формування активів підприємства, котрі уособлюють саме цю власність: “Облік капіталу ґрунтується на концепції джерела” [9, с. 65]; “Капітал – джерело формування активів підприємства” [158, с. 123], чи поєднання двох різних концепцій (фінансової й фізичної): “Капітал... є власним джерелом відтворення активів та відображає обсяг прав власників” [92, с. 8; 71].

Окрім того, існує марксистська економічна концепція визначення капіталу як сукупності виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, за яких засоби праці, гроші тощо є знаряддям експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [108, с. 154], та юридична: “Капітал відображає обсяг прав та інтересів власника фірми” [119, с. 301]; “Капітал... є законовстановленим розміром прав власника до підприємства” [88, с. 159–160].

Проте з позицій практики ці концепції мало що дають, бо на рахунках четвертого класу, де відображають господарські операції з формування капіталу, жодної з них застосувати не можна, а тим більше пояснити необхідність для цього декількох окремих рахунків. Адже якщо визнати, що власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань, як це стверджується у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, то жодних рахунків для його облікового відображення взагалі не потрібно, оскільки йдеться про розрахункову величину – результат загальновідомого математичного рівняння:

$$A - П = K, \quad (2.2.1)$$

де A – актив;
 $П$ – зобов’язання;
 K – капітал.

Бо маючи сальдо за рахунками класів I “Необоротні активи”; II “Запаси”; III “Кошти, розрахунки та інші активи”, з одного боку, і сальдо за рахунками класів V “Довгострокові зобов’язання”, VI “Поточні зобов’я-

зання” – з іншого, можна розв’язати наведене вище рівняння, не здійснюючи клопітких облікових процедур за низкою рахунків з обліку витрат і доходів, аби пересвідчитись, що сума сальдо рахунків IV класу “Власний капітал” буде тотожною з результатом математичного розв’язку.

З огляду на це треба шукати мотивацію такого нібито марного ускладнення Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. І найпростішим поясненням при цьому може бути слідування традиції, тим більше, що не тільки попередні плани рахунків містили призначені для обліку фондів (читай – капіталу), а й у зарубіжних країнах без них не обходяться.

Отже, причина виокремлення рахунка/рахунків капіталу інша, і тут варто звернути увагу на те, що взагалі: “Поява цього рахунка (капіталу. – Н. Ж.) означала виникнення подвійної бухгалтерії, і не випадково ді Пієтро називав цей рахунок наріжним каменем всієї облікової системи” [154, с. 73].

Такий підхід не можна визнати недостатньо методологічно вмотивованим, особливо з урахуванням думки, яку висловив В. Палій у кінці ХХ ст.: “Бухгалтерський облік виник і розвивався як інструмент обліку капіталу... предметом бухгалтерського обліку є капітал..., його переміщення і трансформація у процесі колообігу, включаючи приріст чи зменшення в результаті господарської діяльності” [127, с. 55]

Зазначимо, що К. Маркс загальну формулу колообігу капіталу $G - T - G'$, тлумачив подібним чином: “Капіталіст знає, що всякі товари, хоч би який вигляд обідранців вони мали, хоч би як погано вони пахли, є гроші в душі й істині... і до того ще й чудотворний засіб з грошей робити більшу кількість грошей.

Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їхній споживній вартості діставала в кращому разі самостійну форму грошей, то тут вона раптом виступає як самозростаюча, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші є тільки форми” [108, с. 154].

Коли ж слово “гроші” замінити на “капітал”, тоді, на нашу думку, зникає будь-яка суперечність з тлумаченням: “Кругооборот капіталу – неперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і робить повний кругооборот з приростом” [108, с. 260], що відповідає визначенню “самозростаюча субстанція”, за термінологією К. Маркса, який водночас уживав визначення для такого самозростання – “додаткова вартість”.

Щодо відображення колообігу капіталу на рахунках, то відповідно до наведеного російським ученим Я. Соколовим [156, с. 57] в українській версії плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу й зобов'язань підприємств і організацій це виглядає так (рис. 2.2.1).

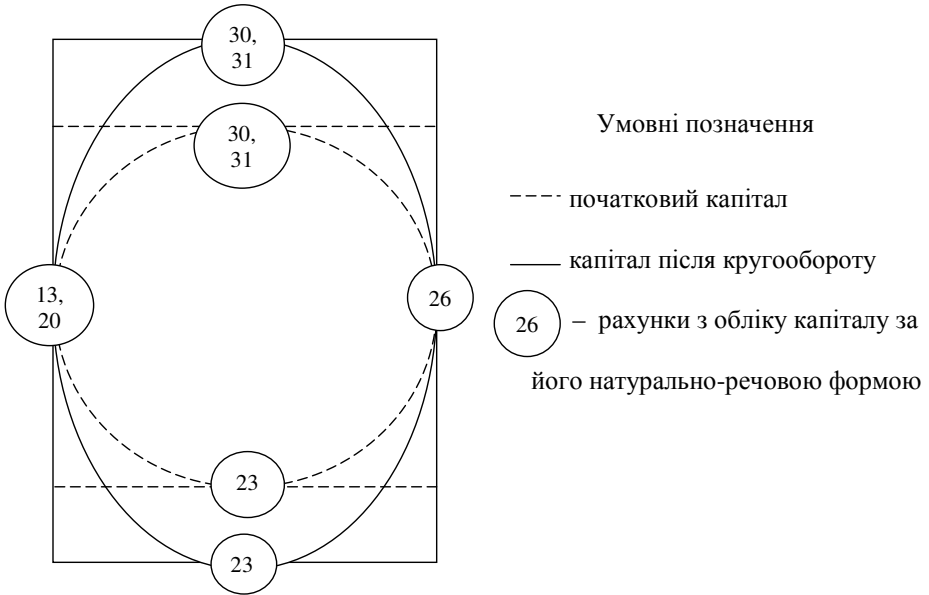

Рис. 2.2.1. Відображення кругообороту власного капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

Водночас власний капітал будь-якого підприємства поділяється на основний і оборотний, а в процесі виробництва перший неминуче перетворюється в другий через процес зносу основних засобів і, таким чином, вони врешті-решт через виручку (доходи) стають частиною грошей. Проте, як зазначав К. Маркс: “Між усіма засобами виробництва, які діють на цьому підприємстві, існує не тільки відоме якісне, але й певне кількісне співвідношення, відома пропорційність розмірів. Ці речові відносини і пов’язані з ними відносини вартості факторів, які входять у продуктивний капітал, визначають той мінімальний обсяг, який повинен бути досягнутий для того, щоби його можна було перетворити, як приріст виробничого капіталу, в додаткову робочу силу чи тільки в перші” [108, с. 79]. Схематично це можна відобразити так (рис. 2.2.2).

Рис. 2.2.2. Трансформація капіталу підприємств

Зокрема, трансформація основного капіталу в оборотний відображається за кредитом рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, а отже, за дебетом рахунків з обліку витрат діяльності і через рахунки готової продукції, доходів коштів і т. ін. частина оборотного капіталу знову перетворюється в основний як витрати за дебетом рахунка 15 “Капітальні інвестиції”.

Проте субрахунок 401 “Статутний капітал”, навіть разом з іншими рахунками розділу 4 “Власний капітал”, не дає можливості отримати системну й систематизовану інформацію про колообіг капіталу у процесі його відтворення. Водночас на практиці неминучою є різна тривалість повного циклу колообігу капіталу насамперед тому, як зазначив І. Бланк, що “...у процесі інвестування капітал може надовго “зав’язнути”, а інколи “потонути” [17, с. 10]. Тому потрібно забезпечити якомога коротший шлях оборотного капіталу в основний, і навпаки, аби досягти максимально короткого періоду повного циклу колообігу власного капіталу загалом. Таким можна вважати той, коли загальна довжина еліпсоїдного кола його колообігу буде оптимально вписуватись у квадрат – фігуру, периметр якої менший від прямокутника однакової площі.

З урахуванням цього вважаємо за необхідне забезпечити виокремлення у Плані рахунків бухгалтерського обліку субрахунків “Статутний капітал (основний)” і “Статутний капітал (оборотний)”, що дозволить відслідковувати трансформацію основного й оборотного капіталу, водночас активно впливаючи завдяки такій інформації на його формування.

Варто також звернути увагу на те, що, хоча в Україні запроваджено спеціальні форми фінансової звітності: “Звіт про рух грошових коштів”

ф. № 3 та “Звіт про власний капітал” ф. № 4, достовірної інформації про взаємозв’язок джерел коштів для формування власного капіталу за ними отримати не можна. Нерідко виходить, що у фінансовій звітності – “Баланси” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4 – фігурують недостовірні показники: основні фонди повністю зношені, але власний капітал підприємства відображається за початковою номінальною сумою.

Зазначимо, що за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” та Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства фінансів України № 91 від 30.11.1999 р., на наш погляд, прийнято хибну методику роздільного відображення амортизації та прибутку, хоча загалом їхнє джерело єдине – частина виручки за реалізовану продукцію, роботи й послуги.

Сутність окресленої проблеми в економічній теорії уперше сформулював К. Маркс у листі до Ф. Енгельса від 24 серпня 1867 р.: “Основний капітал доводиться замінити *in natura* лише коли мине – скажемо приміром – десять років. За цей час його вартість повертається частинами і поступово, в міру продажу товарів, виготовлених за допомогою цього капіталу. Ця поступово зростаюча сума для заміщення основного капіталу необхідна для його заміни (якщо не брати до уваги ремонту і т. д.) тільки тоді, коли він у своїй речовій формі, наприклад, у вигляді машин, уже мертвий. Але весь час до цього капіталіст має в своєму розпорядженні ці суми, що послідовно надходять до нього” [109, с. 270].

Проте за методологією бухгалтерського обліку і звітності власний капітал визначається за тим самим підходом, що й раніше, і, незважаючи на розміщення сальдо рахунка 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” в активі “Балансу” ф. № 1 як від’ємної величини, дає ідентичний результат зі старою формою цього звіту (табл. 2.2.1).

Зокрема, якщо поміняти місцями статтю “Знос основних засобів”, то виходить, що за теперішньою формою балансу сума власного капіталу могла би збільшуватись у колишніх колгоспах на (1698901 – 1443823) = 255078 тис. крб.¹, що є абсурдним з позицій логіки, а в цьому разі математичної аксіоми про перестановку доданків.

Однак саме це є кардинальною відмінністю теперішнього підходу до конструювання “Балансу” ф. № 1, а суттєві особливості колообігу капіталу до уваги не взяті. Насамперед проігноровано те, що власний капітал підприємств складається з основного й оборотного, між якими немає “водонепроникної мембрани”, а тому у процесі виробництва відбувається по-

¹ Наведено тодішню грошову одиницю.

стійна дифузія одного в інший, та навпаки, яку зобразив К. Маркс у вигляді загальної формули капіталу:

$$G - T \dots P \dots T (G + m) - G (G + z). \quad (2.2.2)$$

Таблиця 2.2.1

Порівняння підсумків перших розділів активу й пасиву за різними формами балансів

а) за формою “Балансу сільськогосподарських підприємств” 1985 р.					
Актив	Код рядка	Сума	Пасив	Код рядка	Сума
Основні засоби	010	1380117	Неподільний фонд	0690	1443823
			Знос основних засобів	0700	255078
Всього		1380117	Всього джерел основних і оборотних засобів		1698901
б) за формою “Балансу”, затвердженого НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”					
Актив	Код рядка	Сума	Пасив	Код рядка	Сума
Основні засоби:					
– первісна вартість	1011	1380117	Зареєстрований капітал	1400	1443823
– знос	1012	(255078)			
Всього		1125039	Всього		1443823

Так, основний капітал (fixed Kapital або постійний капітал – у К. Маркса) у процесі виробництва зменшується і це відображається через знос необоротних активів, який в економічній теорії саме так і тлумачиться: “Фізичне (або матеріальне) зношування – поступова втрата основними виробничими фондами своєї споживної вартості, а водночас і частини вартості, яка переноситься на вартість створюваного продукту.

Моральне зношування – втрата основними фондами частини своєї вартості, яка не переноситься на вартість створюваного продукту” [117, с. 258].

Проте відповідно до діалектики: “Ніщо не зникає, як і щось з нічого не виникає”, – в результаті колообігу за наведеною вище формулою збільшується оборотний капітал, втіленням чого є $(G + z)$. Однак у “Балансі” ф. № 1, як і в інших формах фінансової звітності, такі метаморфози власного капіталу не відображаються, оскільки за даними фінансової звітності цього не видно, адже за Положенням (стандартом) бухгалтерського облі-

ку 7 “Основні засоби” сума амортизації вважається одночасно їхнім зносом: “Амортизація – системний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації).

Знос основних засобів – сума амортизації об’єкта основних засобів з початку його корисного використання” [139, ст. 4].

На підставі цього в Плані рахунків ці дві абсолютно відмінні економічні категорії об’єднано на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, а відображені на ньому віртуальні суми включаються у витрати виробництва, збільшуючи собівартість продукції, робіт, послуг, а отже, занижуючи реальну суму прибутку, яка стає неадекватною як доданий вартості, так і сумі грошових потоків, отриманих від реалізації.

Іншим суттєвим недоліком методології бухгалтерського обліку, а отже, недостовірності фінансової звітності про власний капітал є те, що його сума, яка відображає вартість активів підприємства, не коригується, оскільки останні після 1996 р. на сільськогосподарських підприємствах жодного разу не переоцінювались, не зважаючи на інфляційний чинник, унаслідок чого вартість необоротних активів, придбаних у минулі роки, суттєво відхиляється від реальної.

Певною мірою це зумовлено недоліками методологічного забезпечення бухгалтерського обліку, оскільки у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” нормативна вимога щодо їхньої переоцінки надто розпливчата: “Підприємство може (підкреслення наше. – Н. Ж.) переоцінювати об’єкт основних засобів, якщо залишкова вартість цього об’єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості”, хоча раніше (до 2007 р.) вказувалося, що це можна робити, коли така різниця становить “більш як 10 відсотків” [90].

У Податковому кодексі України таке числове значення фігурує, але заодно існує вимога щодо оподаткування суми дооцінки об’єктів, хоч за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” її треба зараховувати до складу додаткового капіталу. Таким чином, неузгодженість податкового й бухгалтерського обліку теж стає на заваді забезпеченню достовірності фінансової звітності про власний капітал сільськогосподарських підприємств.

Водночас якщо навіть керуватися податковим законодавством, то забезпечити відображення реальної суми власного капіталу в обліку та фінансовій звітності теж неможливо, бо дооцінку можна робити лише за умови, що індекс інфляції за той чи інший рік перевищив 10% і загалом у

2005–2012 рр. це можна було робити, оскільки цей показник становив: у 2005 р. – 10,3; 2006 р. – 11,6; 2007 – 16,6; 2008 р. – 22,3; 2009 р. – 12,3%.

Проте навіть цим сільськогосподарські підприємства, принаймні Тернопільської області, не скористалися, хоча загалом за період 1998–2012 р. кумулятивний індекс інфляції становив 519,8%, зважаючи на необов'язковість формулювання згаданої вище норми Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, де лише констатується, що “...підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів...”.

Отже, це залежить лише від бажань суб'єктів господарювання, а тому зрозуміло, що цієї роботи вони здебільшого уникали й уникатимуть надалі. Тому без зміни методології бухгалтерського обліку годі сподіватись на усунення недоліків, котрі зумовлюють недостовірність показників фінансової звітності про власний капітал підприємств.

Для усунення цих недоліків насамперед слід змінити формулювання ст. 16 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, вказавши в ньому конкретніші вимоги (а не побажання!) щодо переоцінки основних засобів, враховуючи реальну ситуацію в економіці України. Бо навіть за умови, що індекс інфляції буває меншим за 10% у розрахунку на рік (наприклад, упродовж 2001–2003 рр. він коливався у межах 106,1–99,4–108,2, а за 2010–2012 рр. знизився зі 109,1 до 100,2%), за декілька років підряд його кумулятивна дія призводить до суттєвого викривлення залишкової вартості основних засобів та зниження власного капіталу підприємства, оскільки сума дооцінки перших не спрямовується на збільшення такої складової другого, як додатковий капітал.

Водночас слід нарешті виправити допущену при реформуванні бухгалтерського обліку в Україні методологічну помилку щодо ототожнення зносу й амортизації основних засобів на одному синтетичному рахунку, оскільки це суперечить економічній теорії щодо сутності означених категорій та не дозволяє відслідковувати трансформацію основного капіталу в оборотний, як і визначати реальний прибуток підприємства, адже втрата вартості об'єктів – знос – включається у витрати виробництва за нормами, котрі його не відображають. Це перешкоджає проведенню економічного аналізу динаміки основного й оборотного капіталів, а отже, не забезпечує необхідної інформації для вироблення управлінських рішень щодо їхнього формування на тому чи іншому підприємстві відповідно до об'єктивних потреб його виробничо-фінансової діяльності.

В контексті існуючої методологічної бази варто зазначити, що зростання власного капіталу відбувається в результаті отримання внесків учасників та доходів [90]. При цьому зазначимо, якщо стосовно першого твер-

дження суперечностей немає, то щодо другого з урахуванням визначення, що доходи – це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань [90], є певні методологічні суперечності, які призводять до того, що існуюча система обліку, як і звітності, не дає точного уявлення про власний капітал – “...частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань”.

Зокрема, структура розділів “Балансу” ф. № 1 не дає підстав для однозначного тлумачення тотожності розділу 1 “Власний капітал” наведеному вище визначенню, оскільки за згадуваною класичною формулою $A - Z = K$, крім Z (зобов'язань) – довгострокових та поточних, які відображені у другому й третьому розділах відповідно, аби цю тотожність забезпечити, треба вилучити ст. 1520 “Довгострокові забезпечення”, 1660 “Поточні забезпечення” та 1665 “Доходи майбутніх періодів”. Інакше на тих сільськогосподарських підприємствах, де за ними є певні суми забезпечень і доходів, виникають сумарні розходження власного капіталу, вказаного у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 та визначеного з використанням наведеної формули (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Порівняння власного капіталу
на сільськогосподарських підприємствах (тис. грн.)

Сільсько-господарські підприємства	Показники			
	Валюта активу “Балансу” ф. № 1	Підсумок статей 1520, 1660, 1665	Різниця валюти активу й підсумку статей 1520, 1660, 1665 “Балансу” ф. № 1	Власний капітал за розділом I “Балансу” ф. № 1
ПАП “XXX”	8191	–	7062	7062
ПАП “XXX”	30297	2141	26072	23931
ПАП “XXX”	5623	479	–2855	–2376
...				
Разом по району	1068975	7899	64821,8	56922,8

Так, якщо порівняти суму власного капіталу за розділом I однойменної назви у пасиві “Балансу” ф. № 1, то в цьому районі вона є меншою, ніж визначена відповідно до його теоретичного тлумачення як різниця між активами підприємства після вирахування їхніх зобов'язань на $(64821,8 - 56922,8) = 7899$ тис. грн.

В цьому разі жодних помилок немає, оскільки всі статті “Балансів” ф. № 1 відповідають даним Головних книг сільськогосподарських під-

приємств, у тому числі й за рахунками четвертого класу, сальдо яких перенесені у розділи I “Власний капітал”, II “Довгострокові зобов’язання і забезпечення” та III “Поточні зобов’язання і забезпечення”.

Водночас підстав для зміни наведеного вище визначення власного капіталу не тільки як різниці між активами підприємства та його зобов’язаннями й забезпеченнями наступних витрат і платежів, а також доходів майбутніх періодів, тобто застосування формули:

$$A - Z - Zб - Дмп, \quad (2.2.3)$$

де A – валюта активу (ст. 280 “Балансу” ф. № 1);

Z – зобов’язання (ст. 1595 + ст. 1695) – (ст. 1520 + ст. 1660 + ст. 1665);

$Zб$ – забезпечення (ст. 1520 + ст. 1660);

$Дмп$ – доходи майбутніх періодів,

поза тим, що при цьому досягається тотожність його сумарних значень, теж немає, позаяк це суперечитиме як постулату теорії бухгалтерського обліку, так економічному змісту капіталу, за яким він засвідчує права власника на майно підприємства.

Бо самі забезпечення, а особливо доходи майбутніх періодів, ніяким чином не підпадають під визначення зобов’язань, тобто кредиторської заборгованості, хоч у П(С)БО 11 “Зобов’язання” стверджується: “З метою бухгалтерського обліку зобов’язання поділяються на:

- довгострокові;
- поточні;
- забезпечення;
- непередбачені зобов’язання;
- доходи майбутніх періодів”.

Адже за економічним змістом забезпечення є резервами для покриття наступних (майбутніх) витрат сільськогосподарських підприємств на виплату відпусток працівникам, додаткове пенсійне забезпечення тощо. Зобов’язання за цими витратами, як відомо, обліковуються за кредитом субрахунків 661 “Розрахунки за заробітною платою” та 651 “За пенсійним забезпеченням”, а не за рахунком 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів”.

Причому нерідко в Головній книзі фігурують сальдо як за першими субрахунками саме в частині нарахованих, але не виплачених відпускних працівникам сільськогосподарських підприємств, так і створених для цього на останньому рахунку забезпечень, що практично подвоює суму зобов’язань, якщо дотримуватися їхнього буквального тлумачення за згаданим вище положенням (стандартом) бухгалтерського обліку.

Варто також звернути увагу, що розуміння збільшення власного капіталу підприємства в результаті надходження активів обґрунтував на початку ХХ ст. Ф. Єзерський, автор так званої “потрійної” бухгалтерії. Він пропонував відобразити цей взаємозв’язок безпосередньо при їхньому оприбуткуванні від постачальників: дебет рахунка “Цінності”, кредит рахунка “Капітал”.

А проведення, яке тепер складаємо за дебетом рахунка 20 “Виробничі запаси”, кредитом рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, на його думку, взагалі не має відобразитися у бухгалтерському обліку, оскільки при оприбуткуванні цінностей ніяких витрат у підприємства не виникає. Вони стають реальними лише у випадку оплати постачальникам, у зв’язку з чим треба в момент платежу робити такий запис: дебет рахунка “Капітал”, кредит рахунка “Каса” [156, с. 449].

Як бачимо, останнє проведення, запропоноване Ф. Єзерським, сформовано у дусі методологічного визначення витрат як “...зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов’язань, які призводять до зменшення власного капіталу” [118, ст. 3].

Натомість за існуючою методикою бухгалтерського обліку зміни власного капіталу відбуваються з точністю до навпаки, адже при надходженні активів від постачальників він не збільшується, оскільки одночасно з цим зростають зобов’язання – кредиторська заборгованість перед ними. При погашенні цієї заборгованості, хоча і проходить вибуття активів – коштів, однак це не впливає на власний капітал підприємств, оскільки складається проведення дебет рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, кредит рахунка 31 “Рахунки в банках”.

Ця методологічна суперечність особливо значима для сільськогосподарських підприємств, де типовим явищем є укладання договорів з переробними підприємствами на поставки першими виробничих запасів (пально-мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин тощо) навесні з умовою погашення заборгованості виробленою власною продукцією (зерном, цукровими буряками та ін.) після збирання врожаю.

Таким чином, на практиці виходить, що сільськогосподарські підприємства тривалий час використовують залучені кошти, які однак відображаються не у складі їхнього власного капіталу, а навпаки, вираховуються з нього як зобов’язання. Нерідко такі зобов’язання, тобто кредиторська заборгованість перед постачальниками, взагалі в поточному році не погашаються, але це жодним чином не відображається як збільшення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, хоча це й відбувається фактично.

У підсумку проходить викривлення оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств, як і показників ефективності використання власного капіталу, що нерідко зумовлює алогічність висновків за певною сукупністю об'єктів дослідження, оскільки в “Балансі” ф. № 1 ці особливості не помітні, тому визначити реальну масу власного капіталу на певний момент часу у кожному сільськогосподарському підприємстві за цією формою звітності неможливо.

Усунути ці суперечності можна за умови приведення структури пасиву “Балансу” ф. № 1 у відповідність до логіки впливу операцій з формування забезпечення наступних витрат і платежів та доходів майбутніх періодів, а також кредиторської заборгованості, яка відстрочена, на колообіг засобів сільськогосподарських підприємств у взаємозв'язку, а не механічним виокремленням в ньому таких розділів, що не вписуються в теоретичне обґрунтування цієї звітної форми як звіту про фінансовий стан підприємства, що відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал [90]. Відповідно помилковим є віднесення до зобов'язань доходів майбутніх періодів, адже це суперечить П(С)БО 15 “Дохід”, за яким він визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (підкреслення наше – Н. Ж.).

Якщо ж дотримуватися процитованого вище тлумачення за П(С)БО 11 “Зобов'язання”, то замість зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу, доведеться визнати, що доходи майбутніх періодів, навпаки, збільшують зобов'язання підприємства, отже, спричинюють не зростання власного капіталу, а його зменшення.

Крім того, треба наголосити, що розміщення статей у “Балансі” ф. № 1 не забезпечує достовірного визначення власного капіталу тих сільськогосподарських підприємств, які оподатковуються податком на прибуток, адже застосування при цьому рахунків 17 “Відстрочені податкові активи” та 54 “Відстрочені податкові зобов'язання”, сальдо за якими вказується як окремі статті “Балансу” ф. № 1, викривлює його валюту, а отже, власний капітал, указаний в однойменному першому розділі цієї звітної форми, завищуючи на сальдо першого рахунка та занижуючи на сальдо другого.

Причому відбувається це систематично упродовж кожного звітного року, оскільки розбіжності між прибутком у “Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід)” ф. № 2 та оподатковуваним прибутком у “Декларації про прибуток підприємства” змінюються за протилежними значеннями їхніх сум нерідко щоквартально. Таким чином, в одному разі завищується актив “Балансу” ф. № 1, коли оподатковуваний прибуток

перевищує суму прибутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, в іншому разі може збільшитися пасив “Балансу” ф. № 1, якщо оподатковуваний прибуток є меншим від фінансового результату.

Це зумовлено специфікою діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки у першому півріччі витрати доволі значні порівняно з доходами. Через це упродовж згаданого періоду оподатковуваного прибутку не буває, хоча за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2 підприємство може мати як прибуток від операційної діяльності, так і інші доходи, отже, загалом і прибуток від звичайної діяльності до оподаткування.

Таким чином, відображаються витрати з податку на прибуток, але, як парадокс, заборгованості за ним перед бюджетом не виникає, зважаючи на те, що за Інструкцією до Плану рахунків у такому випадку треба скласти кореспонденцію дебет рахунка 98 “Податок на прибуток”, кредит рахунка 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. Відтак зазначена сума відображається як зменшення прибутку: дебет рахунка 79 “Фінансові результати”, кредит рахунка 98 “Податок на прибуток”, а потім і ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”, оскільки сальдо рахунка 79 “Фінансові результати” переносять на рахунок 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”. Тим самим підсумок за розділом I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 у першому півріччі знижується.

Однак на цьому викривлення не закінчуються, бо цю саму суму сільськогосподарські підприємства – платники податку на прибуток – змушені відображати ще раз у розділі II “Довгострокові зобов’язання” цієї звітної форми за ст. 1600 “Відстрочені податкові зобов’язання”, незважаючи на те, що насправді це ніякі не зобов’язання, оскільки жодної заборгованості перед бюджетом при цьому не виникає, а тим більше їх не можна трактувати як довгострокові, бо вони анулюються або переходять у свою протилежність – відстрочені податкові активи – упродовж року. Адже як перші, так і другі, зумовлені тимчасовими різницями між податковим та обліковим прибутком (збитком) за певний період, що виникає в поточному звітному періоді. Лише у випадках постійних різниць це може виходити за межі поточного звітного року.

Проте в будь-якому разі це лише наслідок, на наш погляд, помилкової першопричини – створення двох різних методик визначення прибутку, які не узгоджуються між собою. Тому й намагання якимось чином їх ув’язати через кореспонденцію рахунків 17 “Відстрочені податкові активи” чи 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” є невдалим, оскільки призводить до викривлення інформації фінансової звітності про власний капітал.

На практиці навіть за тривалий період не забезпечується узгодження оподаткованого прибутку з фінансовими результатами, а отже, погашення податкових різниць, зважаючи на обмеження, встановлені Податковим кодексом України щодо включення до валових витрат певної їх частини, котра, хоч і підпадає під визначення П(С)БО 16 “Витрати” як таких, що зумовлюють зменшення активів або збільшення власного капіталу, але виключається при визначенні оподаткованого прибутку.

Йдеться про те, що підприємство може оплачувати працівникам певні витрати у більших розмірах, ніж це дозволено, наприклад, щодо вартості проживання в готелі при відрядженнях або оплати проїзду у м’яких чи спеціальних вагонах, і такі витрати у фінансовому обліку зумовлюють збільшення зобов’язань за субрахунком 372 “Розрахунки з підзвітними особами”, тобто призводять до зменшення власного капіталу. За фіскальним законодавством до витрат можна відносити оплату вартості готелю чи проїзду винятково в межах установлених норм. Отже, тільки за цими витратами неминуче виникнуть розходження, які призведуть до появи відстрочених податкових активів і жодного анулювання у наступних звітних періодах бути тут не може.

Такі самі розходження оподаткованого прибутку і прибутку за “Звітом про фінансові результати (Звітом про сукупний дохід)” ф. № 2 виникають внаслідок того, що до витрат не включається амортизація необоротних активів невиробничого призначення чи перевищення обмеження витрат на рекламу, благодійні внески, пеня, штрафи тощо проти норм, установлених Податковим кодексом України. Проте будь-які витрати, навіть втрати від знецінення запасів чи їхньої нестачі у фінансовому обліку, треба покривати через собівартість продукції або безпосередньо за рахунок фінансових результатів, через що в таких випадках сума останніх завжди буде відрізнятись від оподаткованого прибутку.

Цим зумовлюється переважне виникнення практично фіктивного сальдо за рахунком 17 “Відстрочені податкові активи”, оскільки за наявності прибутку складають дві проводки: 1) дебет рахунка 98 “Податок на прибуток”, кредит субрахунка 641 “Розрахунки за податками”, аналітичний рахунок “Розрахунки за податком на прибуток” – на суму, яка нарахована від маси прибутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, наприклад, від 200 тис. грн. \times 16% = 32 тис. грн.; 2) дебет рахунка 17 “Відстрочені податкові активи”, кредит субрахунка 641 “Розрахунки за податками”, аналітичний рахунок “Розрахунки за податками на прибуток” – на суму, визначену від перевищення оподаткованого прибутку над масою при-

бутку за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, наприклад, $(280 \text{ тис. грн.} - 200 \text{ тис. грн.}) \times 16\% = 12,8 \text{ тис. грн.}$

Зауважимо, що остання сума не завжди фігурує у ст. 1045 “Відсторочені податкові активи” активу “Балансу” ф. № 1, бо одночасно за фіскальним законодавством до доходів включаються доволі часто такі суми, які на рахунках сьомого класу “Доходи від реалізації і результати діяльності” не обліковуються.

Це, наприклад, різниця між так званими “звичайними” і фактичними цінами реалізації продукції, оскільки в Податковому кодексі України вказано, що при бартерних операціях чи продажу продукції пов’язаним особам або з платниками податків, які застосовують спеціальні режими оподаткування тощо [88, ст. 39], дохід визначається за договірними цінами, які, однак, не можуть бути нижчими від цін продажу, отриманих при звичайних умовах ведення господарської діяльності.

Оскільки на сільськогосподарських підприємствах установлюють для своїх працівників пільгові ціни для продажу продукції власного виробництва, то практично всі випадки реалізації адміністративно-управлінському персоналу та членам їхніх сімей підпадають під визначення пов’язаних осіб, адже вони є посадовими особами, уповноваженими здійснювати від імені підприємства юридичні дії чи знаходяться з ними в родинних стосунках.

У результаті складається ситуація, коли одна й та сама операція з продажу сільськогосподарської продукції в податковому й фінансовому обліку зумовлює різну величину доходу, а отже, вищу суму оподаткованого прибутку порівняно з визначеною у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 (табл. 2.2.3).

Таблиця 2.2.3

Відображення продажу пшениці
на ПАП “XXX” адміністративно-управлінському персоналу

Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
Списано в реалізацію 4000 ц зерна озимої пшениці за собівартістю	901	26	2860
Оприбутковано виручку від реалізації пшениці за пільговою ціною 715 грн. за центнер, тобто за собівартістю	301	701	2860
Дораховано дохід як різницю між звичайною і пільговою цінами $(102 - 52) \times 4000$	–	–	200

Таким чином, на 200 тис. грн. дохід ПАП “ХХХ” перевищив у цьому місяці обіг за кредитом субрахунка 701 “Дохід від реалізації готової продукції”. Водночас таким сприм є перевищення оподаткованого прибутку, оскільки витрат у цьому разі немає, а фінансовий результат у бухгалтерському обліку за цією операцією нульовий, тому що озима пшениця реалізовувалася за собівартістю.

Загалом це зумовлює завищення активу у “Балансі” ф. № 1, оскільки як наведені вище особливості відображення витрат, так і доходів, спричинюють перманентне перевищення оподаткованого прибутку над прибутком за “Звітом про фінансові результати” ф. № 2, хоча теоретично можливою є також і протилежна ситуація, бо у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачений рахунок 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” та аналогічна за назвою ст. 1500 у пасиві “Балансу” ф. № 1.

Таке завищення активу “Балансу” ф. № 1 автоматично зумовлює аналогічну зміну власного капіталу сільськогосподарських підприємств на нереальні суми, які перманентно зростають. У зв’язку з цим, на наш погляд, доцільно доповнити Інструкцією до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій кореспонденцією дебет 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, кредит 17 “Відстрочені податкові активи”, використовуючи її за умови, що в наступному звітному році не відбулось анулювання ст. 1045 однойменної назви в активі “Балансу” ф. № 1.

Відповідно за рахунком 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” згадану Інструкцію треба доповнити кореспонденцією за його дебетом з кредитом субрахунка 746 “Інші доходи від звичайної діяльності”, яку можна складати в тому випадку, коли не відбулось анулювання ст. 1500 пасиву “Балансу” ф. № 1. Завдяки цьому буде можна, не порушуючи вимог фіскального законодавства, забезпечити достовірне формування власного капіталу на тих сільськогосподарських підприємствах, де він викривлюється через розглянуті вище особливості визначення прибутку за фіскальною і обліковою нормативно-правовою базою.

Науково виважена методологія обліку формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств повинна ґрунтуватися на його оптимальній диференціації за видами діяльності. Враховуючи особливості галузі, це насамперед має передбачати пропорційність розміщення основного й оборотного капіталів у рослинництві та тваринництві. Якщо виходити з перспектив щодо підвищення ефективності використання капіталу загалом, зауважимо, що однобокий розвиток, коли на багатьох підприємствах

в останні роки майже згорнуто виробництво тваринницької продукції через вилучення оборотного капіталу, за принципом бумеранга впливає на ефективність рослинництва, оскільки доводиться більшу частину оборотного капіталу витратити на придбання мінеральних добрив, зважаючи на їхню більшу вартість порівняно з органічними. А неспівмірність вартості перших порівняно з другими зумовлює поступове вилучення оборотного капіталу, який функціонує у рослинництві, що призводить до втрати потенційних можливостей відтворення на перспективу.

Тому існуюча практика, що склалася на сільськогосподарських підприємствах після 1990 р., коли, хоч і стихійно, але нібито в повній відповідності з намаганням уникнути надмірного ризику втрати оборотного капіталу через хронічну збитковість тваринництва, почалося інтенсивне скорочення поголів'я тварин (наприклад, поголів'я ВРХ зменшилось у 12,3 разу, поголів'я свиней – у 5,2 разу), повинна бути відкинута як невіправдана, оскільки взаємозв'язок рослинництва й тваринництва надто тісний не тільки з економічного погляду, а й біологічно та з міркувань забезпечення екологічно чистого виробництва.

Щодо формування власного капіталу треба зважати на те, що навіть при нижчій середній нормі прибутку ($N_p = m / (C + V)$) у тваринництві, ніж у рослинництві, потенційні можливості щодо збільшення маси власного капіталу вищі, зважаючи на обсяг функціонуючого в цій підгалузі капіталу, за умови, що підприємство гармонізує розвиток обох підгалузей. Проте може бути досягнуто за умови реінвестування отриманого прибутку саме в капітал підприємства, а не спрямування його на споживання.

При цьому головною складовою науково обґрунтованого формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств має бути чітке інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських рішень персоналу та зовнішніх користувачів, насамперед потенційних інвесторів, що особливо важливе в умовах мінливості кон'юнктури на ринку сільськогосподарської продукції, характерної зараз, коли в одні роки виникає відносний надлишок продукції тваринного походження, а отже, низький рівень цін на неї – період 1990–2004 р., а потім майже ажіотажний попит й відповідно 3–4-х кратне їхнє підвищення, яке відбулось у 2008 р. щодо м'яса, чи затоварення внутрішнього ринку зерном у 2002–2003 маркетинговому році або цукром у 2007–2008 рр. та відразу стрибок цін на нього у 2009 р.

Внаслідок недоліків інформаційно-аналітичного забезпечення тактичних рішень менеджерів сільськогосподарських підприємств не були враженими зі стратегічного погляду: намагаючись диверсифікувати виробництво з метою уникнення фінансових ризиків втрати оборотного капіталу

лу, насправді саме цього не досягли, оскільки втратили можливість компенсувати недостатню прибутковість, а інколи й збитковість одного виду продукції збільшенням маси прибутку за іншими.

Таким чином, ефективне формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення можливе за умови, коли внутрішні користувачі (менеджери, власники) забезпечені повною і достовірною інформацією, аналітична інтерпретація якої дає можливість приймати виважені управлінські рішення не тільки тактичного плану, а й на перспективу, що можливе за умови системності. Таку вимогу можна забезпечити лише тоді, коли зовнішня і внутрішня інформація поєднані в цілісній системі, котра класифікована за важливістю впливу тих чи інших чинників на формування власного капіталу у процесі його відтворення.

В економічній теорії вичерпно доведено, що капітал підприємств складається з двох частин: основного й оборотного. Водночас у процесі їхнього відтворення перший перетворюється в другий при зносу основних засобів, а отже, вони через виручку (доходи) стають частиною грошей.

Проте визначенню таких трансформацій заважають недоліки методики бухгалтерського обліку основного й оборотного капіталів, які випливають з того, що в його теорії останнім часом пройшла підміна сутності зносу й амортизації основних засобів, які зараз трактуються однаково: “Знос основних засобів – сума амортизації об’єкта основних засобів з початку його корисного використання” [129, ст. 3]; “Амортизація – процес перенесення вартості основних виробничих фондів на готовий продукт в міру фізичного та морального зношування” [117, с. 259].

По-перше, в економічній теорії не стверджується про ідентичність амортизації та зносу основних засобів, а лише підкреслюється, що нарахування першої пов’язано з другим, бо робити це за умови відсутності фізичного чи морального зносу було б алогічним. Окрім того, знос основних засобів однозначно вважається “...втратою ... основними фондами частини своєї вартості” [117, с. 258]. У визначенні амортизації про втрату вартості не йдеться.

По-друге, хоча “...передача вартості ... засобу виробництва на продукт, в утворенні якого він бере участь, здійснюється за середнім підрахунком ... від моменту, коли він входить у процес виробництва, і до моменту..., коли він повинен бути замінений новим екземпляром того ж роду...” [111, с. 176], це лише умовне припущення для спрощення відображення операцій з визначення зносу основних засобів та їхньої амортизації, адже на практиці такого спрощеного варіанта немає.

Отже, зображуючи амортизацію і знос основних засобів графічно, їх жодним чином не можна показувати однією лінією, а лише двома. Навіть якщо припустити, що тенденції зносу та амортизації основних засобів для їхнього простого відновлення у принципі максимально наближені, то, як відомо, за аксіомою з геометрії вони усе ж таки зливаються в одну лінію лише в нескінченності. На практиці це означає неможливість досягнення рівності:

$$A = Z, \quad (2.2.4)$$

де A – сума амортизації;
 Z – сума зносу основних засобів.

Незважаючи на всі старання, поки не знайдено інструмента точного підрахунку суми зносу основних засобів, як і не доведено емпірично, що той чи інший спосіб нарахування амортизації дає максимальне наближення до шуканої величини цього джерела коштів для простого відтворення основних засобів.

На нашу думку, цього і в принципі неможливо досягти, оскільки навіть за умови появи обґрунтованого способу визначення фізичного чи морального зносу об'єктів стверджувати про рівність $A = Z$ підстав не буде, бо сума амортизації завжди мусить перевищувати загальну суму зносу, зважаючи на тенденції інфляції. Тому знаючи, що сума зносу будь-якого об'єкта при ліквідації дорівнює його первинній вартості (якщо абстрагуватись від того, що внаслідок ліквідації об'єктів отримують металобрухт, інші матеріали, отже, насправді рівності теж немає), доводиться визнавати помилковість наведеного вище тлумачення за П(С)БО 7 “Основні засоби” щодо прирівнювання амортизації до зносу необоротних активів.

Підтвердженням неідентичності цих категорій є те, що донедавна знос основних засобів, хоч і прирівнювався сумарно до їхньої амортизації, але тільки частково – за нарахованою на повне відновлення. Тому й обліковувались вони на окремих синтетичних рахунках: 02 “Знос основних засобів” та 86 “Амортизаційний фонд”, який мав тоді два субрахунки: 1. На повне відновлення; 2. На капітальний ремонт [134]. Тепер ці відмінності проігноровано і, виходячи з однакового трактування цих різних дефініцій за П(С)БО 7 “Основні засоби”, взагалі об'єднано їхній облік на одному синтетичному рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” [133].

Таким чином, замість рівняння завжди матимемо нерівність $A > Z$, через що й виникає за теперішньою методикою бухгалтерського обліку і звітності недолік, який не дає можливості визначити достовірну вартість власного капіталу підприємства загалом, а основного та оборотного зокрема. Адже кожний із встановлених у П(С)БО 7 “Основні засоби” методів

визначення амортизації дає різні суми. Тому, залежно від того, який із них застосовується на підприємстві, буде обчислена номінальна сума основного й оборотного капіталу підприємства, оскільки вона визначається, як відомо, за рівнянням $K = A - П$, що й підтверджують розрахунки, виконані на одному з підприємств Тернопільської області (табл. 2.2.4).

Таблиця 2.2.4

Вплив амортизації на основний і оборотний капітал
ВАТ “XXX” Чортківського району Тернопільської області (тис. грн.)

Способи нарахування амортизації основних засобів	Первісна вартість основних засобів	Сума зносу основних засобів	Залишкова вартість основних засобів	Сума капіталу		
				Власного	Основного	Оборотного
Прямолінійний	3469,1	381,3	3087,8	4833,4	3012,5	1820,9
Зменшення залишкової вартості	3469,1	1122,8	2346,3	4833,4	2267,2	2566,2
Прискореного зменшення залишкової вартості	3469,1	794,5	2674,6	4833,4	2595,5	2237,9
Кумулятивний	3469,1	678,0	2791,0	4833,4	2711,9	2121,5
Виробничий	3469,1	391,9	3077,2	4833,4	2998,1	1835,3

Джерело: розрахунки автора з використанням “Балансу” ф. № 1 ВАТ “XXX”.

Отже, за умови переходу ВАТ “XXX” на інші способи нарахування амортизації, основний капітал буде відхилятися від визначеного за прийнятим податковим методом від $(3012,5 - 2334,5) = +678,0$ тис. грн. до $(2267,2 - 2334,5) = -67,3$ тис. грн. за методом зменшення залишкової вартості та прямолінійним методом, що суперечить логіці, адже виглядає так, нібито величина основного, а отже, оборотного капіталу, залежить не від об’єктивних економічних процесів, пов’язаних із колообігом власного капіталу на підприємстві, а від суб’єктивного вибору облікових процедур з нарахування амортизації основних засобів.

Зауважимо, що у цьому прикладі внаслідок нарахування амортизації відбувається лише переливання основного капіталу в оборотний, тому загальна сума власного капіталу виходить незмінною, незалежно від того, який із способів нарахування амортизації використовується. Однак у тих випадках, коли зростання амортизації призводить до збитковості підприємства, відбудеться зменшення власного капіталу підприємства, оскільки перевищення доходу від реалізації над витратами діяльності немає, а тому

й алгебраїчне правило збільшення одного з доданків та зменшення іншого, тобто амортизації і прибутку на однакові суми, що дає той самий підсумок, у такому разі не діє.

Отже, враховуючи, що за обліковою політикою підприємства мають право вибрати будь-який із встановлених П(С)БО 7 “Основні засоби” метод нарахування амортизації, доводиться визнати, що діюча методика її відображення призводить до викривлення звітних показників про формування основного та оборотного капіталу.

Адже зрозуміло, що об’єктивність зносу основних засобів, тобто незалежність від будь-яких підходів до тлумачення сутності цієї дефініції чи методики бухгалтерського обліку, унеможливує корекцію впливу на колообіг власного капіталу підприємства у процесі його відтворення, тоді як нарахування амортизації повністю залежить від рішень менеджерів чи бухгалтерів підприємств щодо вибору способів її визначення. Можливий також інший порядок її формування: замість включення у витрати виробництва, як прийнято за теперішнім Планом рахунків, здійснювати це шляхом віднесення за рахунок прибутку – таку методику застосовували в минулому [154, с. 370].

Взагалі амортизацію можна й не нараховувати, бо навіть за умови збереження теперішньої методики її відображення як елемента витрат діяльності підприємства в підсумку при формуванні основного та оборотного капіталу підприємства все зводиться до тієї частини доходу, яка покриває ці витрати. У цьому разі математична аксіома щодо доданків, від перестановки яких сума власного капіталу не змінюється.

Таким чином, необхідний контроль за формуванням цих складових власного капіталу, адже інакше неможливо забезпечити згадане якісне й кількісне відношення між ними, що зумовлює необхідність дослідження органічної будови капіталу, та низка похідних показників, котрі є основою економічного аналізу ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Проте в системі бухгалтерського обліку ці складові власного капіталу не визначаються, відповідно у фінансовій звітності не відображаються, через що унеможливується економіко-аналітична оцінка формування власного капіталу, забезпеченості ним підприємств, особливо щодо гармонізації його структури. Водночас проблема виокремлення в бухгалтерському обліку структурних складових статутного (пайового) капіталу може бути вирішена, оскільки в економічній теорії, поряд із визначенням капіталу як “самозростаючої вартості”, наводиться чітке формулювання його складових.

Зокрема, К. Маркс вказував, що "...капітал ділиться на постійний капітал, або вартість засобів виробництва, і змінний капітал, або вартість робочої сили, тобто загальну суму заробітної плати" [108, с. 581], а інший класик – А. Сміт – наводив формулювання, яке прямо стосується сільського господарства: "Та частина капіталу фермера, яка вкладена в землеробські знаряддя, є основний капітал, а та, яка вкладена в заробітну плату і засоби утримання його робітників, є оборотний капітал" [153, с. 206].

Отже, оскільки бухгалтерський облік та фінансова звітність мають забезпечувати вичерпну й достовірну інформацію про виробничо-фінансову діяльність підприємств, яка загалом вписується в колообіг капіталу у процесі його відтворення, то економічна теорія в цій частині може бути методологічною основою для обґрунтування шляхів вирішення окресленої вище проблеми щодо облікового забезпечення трансформації основного й оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах.

Проте існуюча методологія й методика бухгалтерського обліку відійшли від економічної сутності капіталу підприємства як сукупності основного й оборотного, і вони зараз обліковуються змішано. Це не мало би суттєвого значення, якби за теперішнім Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій не було введено синтетичних рахунків для відображення додаткового та резервного капіталу.

Таким чином, виникла дилема, куди відносити сальдо рахунків четвертого класу, оскільки однозначно визначити, чи належить воно до основного чи оборотного капіталу неможливо, особливо щодо сальдо рахунка 43 "Резервний капітал", а зараз – і решти, бо якщо за кредитом рахунка 42 "Додатковий капітал" на сільськогосподарських підприємствах раніше здебільшого обліковувалась дооцінка необоротних активів, то становище ускладнилось у 2008 р., позаяк наказом Міністерства фінансів України "Про зміни в бухгалтерському обліку" № 1238 від 14.10.2008 р. введено кореспонденцію рахунків дебет 40 "Статутний капітал"¹ та 45 "Вилучений капітал" з кредитом рахунка 42 "Додатковий капітал".

Унаслідок цього ускладнюється облікове забезпечення трансформації основного й оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств і як перший, так і другий, не виокремлюються ні на рахунках бухгалтерського обліку, ні у фінансовій звітності, насамперед у "Балансі" ф. № 1 та "Звіті про власний капітал" ф. № 4, що взагалі унеможливує контроль за формуванням обґрунтованої структури власного капіталу.

¹ Відповідно до змін від 27.06.2013 р. за наказом МФУ № 627 це доведеться відображати за дебетом субрахунка 401 "Статутний капітал".

Водночас треба зазначити, що як економічне, так і облікове тлумачення оборотного капіталу, не є однозначним. Зокрема, за марксистським підходом оборотним капіталом вважається тільки той, який функціонує у виробництві (сировина й напівфабрикати), а гроші, готові вироби відносяться до капіталу обігу. У вітчизняній теорії бухгалтерського обліку, а точніше у “Балансі” ф. № 1, розуміння оборотного капіталу дещо антиподичне до його сутності як категорії пасиву, адже певною мірою базується на визначенні А. Сміта: “Капітал купця повністю представляє капітал оборотний” [153, с. 292], позаяк до оборотних активів відносять грошові кошти та їхні еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації та споживання протягом операційного циклу чи дванадцяти місяців з дати балансу [118, ст. 3].

Не вдаючись у складні політекономічні обґрунтування відмінностей між оборотним та обіговим капіталом, як і особливостей їхнього тлумачення А. Смітом та К. Марксом, зазначимо, що з точки зору аналітичної інтерпретації ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств є сенс у такому поділі, зважаючи на визначальну специфіку галузі, яка полягає у значному розриві робочого періоду з періодом виробництва, як і в тривалості останнього, та між ними разом узятими й моментом надходження виробленої продукції за більшістю її видів.

В результаті існують немовби різні цикли колообігу капіталу у процесі його відтворення, причому насамперед у сфері виробництва, хоча частково й у сфері обігу, бо, наприклад, цикл колообігу капіталу, задіяного у виробництві ярих культур, овочів, картоплі, цукрових буряків, соняшнику, триває в межах одного звітного року, а того, що функціонує при вирощуванні озимих зернових чи ріпаку, багаторічних трав, великої рогатої худоби, – виходить за його межі або й кількох звітних років.

Не збігаються в цьому разі не тільки тривалість періоду виробництва, а й час робочого періоду. Таким чином, загальна потреба в залученні оборотного капіталу теж відрізняється, зумовлюючи його більшу масу у сфері виробництва тих видів продукції, де тривалість робочого періоду більша, оскільки її можна вважати добутком середньої маси оборотного капіталу, яка потрібна для забезпечення комплексу робіт на вирощуванні певної культури за один день, на тривалість проведення таких робіт.

А зважаючи на те, що технологія вирощування основних сільськогосподарських культур є практично однаковою (підготовка ґрунту, догляд за посівами, збирання) та у розрахунку на одиницю площі витрати праці, пально-мастильних матеріалів тощо приблизно рівні, доходимо висновку, що маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері виробництва про-

дукції рослинництва, переважно залежить від тривалості вирощування культур.

Іншою є залежність між масою оборотного капіталу, який функціонує при виробництві тих видів продукції тваринництва, де вона надходить неперервно, наприклад, у молочному скотарстві, птахівництві. Якщо період колообігу оборотного капіталу при вирощуванні тварин на м'ясо доволі довготривалий, то у згаданих підгалузях тваринництва він обмежується практично одним днем. Отже, теоретично можна припустити, що в молочному скотарстві маса оборотного капіталу є мінімальною константою. Це випливає з рівняння:

$$M_{ок} = K_{об} \times T, \quad (2.2.5)$$

де $M_{ок}$ – маса оборотного капіталу;

$K_{об}$ – середньоденна маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері виробництва;

T – період колообігу оборотного капіталу у процесі його відтворення.

Наприклад, якщо в молочному скотарстві для утримання ферми на 100 корів у розрахунку на день потрібно 1000 грн. оборотного капіталу, то це заодно означає, що його загальна маса дорівнює цій самій сумі ($M_{ок} = 1000 \times 1$). Адже щоденна реалізація виробленого молока дає змогу відразу повернути авансований оборотний капітал.

Коли йдеться про вирощування великої рогатої худоби на м'ясо, то авансований оборотний капітал, навіть якщо допустити, що його середньоденна потреба буде при цьому однакова, становитиме у сотні разів більшу масу, оскільки його повернення теж пов'язане з реалізацією виробленої продукції – живої маси тварин, а це можливе мінімум через 1,5 року, або $(365 \times 1,5) = 547$ днів.

Такі умовиводи є лише абстрагованим дедуктивним осмисленням специфіки функціонування оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств, бо в конкретних умовах свої поправки в теоретичні конструкції його колообігу у процесі відтворення вносять інші різноманітні чинники – від суто організаційних, залежних від менеджерів галузі, до біологічних, економічних тощо. Наприклад, необхідність урахування сервіс-періоду для тільних корів, їхньої яловості, хвороб або ж затримки при розрахунках за реалізоване молоко і т. ін. Проте загалом закономірності загальні: маса оборотного капіталу, який функціонує у сфері виробництва, об'єктивно залежить від тривалості робочого періоду з урахуванням відмінностей у питомій потребі за кожним видом продукції.

Щодо обігового капіталу, зазначимо, що природні чинники тут не таку вирішальну роль, а головними є економіко-організаційні, зокрема,

тривалість колообігу його складових (грошей, готової продукції), що залежить від оперативності рішень менеджерів. Проте за тими видами готової продукції, які можуть тривалий час зберігатись, рішення менеджерів інколи є свідомо протилежними: наприклад, в останні роки нерідко зерно реалізують не відразу після збирання, а значно пізніше, зважаючи на кон'юнктуру ринку, аби уникнути втрат від обвального зниження цін, яке призводить до того, що оборотний капітал взагалі вимивається зі сфери сільгоспвиробництва.

Зрозуміло, що стихійне формування цих складових власного капіталу не можна визнати прийнятним, тому вкрай потрібна звітна інформація не тільки про загальну суму власного капіталу, а й співвідношення між основним і оборотним капіталом, зважаючи на те, що тільки при оптимальному значенні цього показника можливий ефективний колообіг власного капіталу загалом.

Щодо цього К. Маркс зазначив: “Між усіма засобами, які діють на цьому підприємстві, існує не тільки відоме якісне, але і визначене кількісне відношення, відома пропорційність розмірів. Ці матеріальні відносини і пов'язані з ним відношення вартості факторів, які входять у виробничий капітал, визначають цей мінімальний розмір, якого повинні досягти для того, щоби перетворити приріст виробничого капіталу в додаткову робочу силу чи тільки в перші” [108, с. 79].

Тому необхідно шукати вихід із ситуації, що склалася зараз через недоліки в обліковому забезпеченні трансформацій основного й оборотного капіталу, і зробити це можна, на наш погляд, якщо виконати певні математичні дії за балансовим рівнянням Й. Шера: $A = K + П$.

Зокрема, спочатку треба визначити чисту вартість власних активів $A - П$. Потім їх треба розділити на власні необоротні й оборотні активи. Частково доведеться використовувати розрахунковий метод, оскільки у “Балансі” ф. № 1 немає поділу активів на власні і сформовані за рахунок пасивів: позик банку, кредиторської заборгованості. Тому алгоритм розрахунку основного й оборотного капіталу буде таким:

а) визначення чистих активів підприємства (від валюти активу балансу відняти підсумки за розділами II, III, IV його пасиву);

б) визначення вартості чистих необоротних активів (від підсумку незавершеного будівництва та залишкової вартості основних засобів і довгострокових біологічних активів відняти підсумок другого розділу пасиву балансу (за умови, що довгострокові зобов'язання і забезпечення є їхнім джерелом або ж капітальні інвестиції здійснено за бюджетні кошти). Оскільки в “Балансі” ф. № 1 чи “Примітках до річної фінансової звітності”

ф. № 5 така інформація відсутня, уточнювати пов'язаність довгострокових зобов'язань чи цільового фінансування з капітальними інвестиціями доводиться за даними аналітичного обліку);

в) визначення вартості чистих оборотних активів (як різниці між загальною сумою чистих активів та сумою чистих необоротних активів).

Результати такого розрахунку на прикладі одного із ЗАТ “XXX” Чортківського району Тернопільської області є такими (дод. Л).

Зокрема, можна стверджувати, що ЗАТ “XXX” має 2334,5 тис. грн. основного та 2498,9 тис. грн. оборотного капіталу, хоча, коли виходити з економічної теорії, за якою основний капітал тлумачиться як вартість основних виробничих фондів [117, с. 257], сума першого мала би дорівнювати 2409,8 тис. грн., тобто залишковій вартості необоротних активів. Проте при цьому не враховується того, що насправді капітал є джерелом засобів, які обліковуються як активи. Тому в “Балансі” ф. № 1 його відображають у пасиві, бо, наприклад, Ф. Ляйтнер зазначав, що актив і пасив протиставляються один одному як застосування й утворення капіталів. Пасив указує на капіталоутворення, актив – капіталозастосування, або ж, за висловом Г. Обета, активна сторона балансу означає, що саме є в наявності, а пасивна сторона – що саме повинно бути [184, с. 280].

Отже, правомірно вважати небезспірним прирівнювання основних виробничих засобів до основного капіталу, бо між ними немає абсолютної тотожності навіть при сумарному збігу: це могло би бути на ЗАТ “XXX” за умови, коли б 75,3 тис. грн. довгострокових кредитів банків – ст. 1510 пасиву “Балансу” ф. № 1 – було використано на придбання не основних, а оборотних засобів. Оскільки ж указана сума використана на придбання автомобіля, ця частина вартості основних засобів сформована не за рахунок власного капіталу і при визначенні основного капіталу її доводиться враховувати, хоча вона й не відображена в першому розділі пасиву “Балансу” ф. № 1.

Однак це не єдиний недолік вітчизняної фінансової звітності, який впливає з недостатньої теоретичної обґрунтованості змісту категорії капіталу з облікової точки зору. Це відбулося тому, що в економічній теорії названа проблема залишилася поза увагою науковців. Лише К. Маркс намагався її висвітлити, що засвідчує його листування з Ф. Енгельсом, до якого він звертався з проханням продемонструвати на взірці староіталійської бухгалтерії, як капіталіст використовує у проміжний час повернуті гроші доти, поки він на них здійснить заміну основного капіталу: “Ти, як фабрикант, повинен знати, що ви робите з грішми, які надходять для заміщення основного капіталу до того часу, коли його необхідно замінити

in natura. І ти повинен відповісти мені на це питання (без теорії, суто практично)” [109, с. 270].

Незважаючи на це, а також визнання такими відомими вченими, як О. Рудановський, М. Лунський, О. Галаган та інші, твердження їхнього сучасника Й. Шера, що кінцева мета бухгалтерії полягає в подвійному виведенні капіталу [188, с. 40], спроби вчених на початку ХХ ст. не увінчались теорією в її сутнісному розумінні як системи вірогідних знань у цьому разі про природу капіталу, бо у 30-х рр. ХХ ст. через ідеологічні причини капітал як категорія з бухгалтерського обліку був вилучений.

Відсутність переконливого методологічного обґрунтування сутності капіталу в теорії бухгалтерського обліку, адже донині її вичерпно не підтверджено ні балансовим, ні юридичним трактуванням, зумовлювала й зумовлює його стохастичне розуміння як джерела активів підприємства. Тому-то й доходило до абсурду, коли до них відносили навіть знос основних засобів, поряд із амортизаційним фондом, що засвідчує зміст балансу за 80–90 рр. ХХ ст. (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5

Статті розділів пасиву балансу річного звіту
сільськогосподарських підприємств (у зведеному звіті 347 колгоспів
Тернопільської області за 1985 р.) (крб.)

Розділи і статті балансу	№ рядка	Сума	
		на початок року	на кінець року
I. Джерела власних і прирівняних до них засобів			
1. Неподільний фонд (85)	0690	1335279	1443823
2. Знос основних засобів (02)	0700	233832	255078
III. Різні кредити банку, розрахунки та інші пасиви			
Амортизаційний фонд та інші джерела на капітальний ремонт	1030	2225	1113
Баланс	1190	2631608	2807189

При цьому неправомірність включення зносу основних засобів до власних джерел очевидна, оскільки у такому разі виходить, що чим більше зношений той або інший об’єкт, тим краще для підприємства, бо це забезпечує автоматичне зростання власних джерел. Насправді ж усе відбувається з точністю до навпаки, і це наглядно засвідчила практика 90-х рр. ХХ ст., коли на багатьох сільськогосподарських підприємствах колишня матеріально-технічна база досягла критичної межі зносу, але здійснити

просте відтворення основних засобів було неможливо через відсутність для цього необхідних джерел коштів.

Адже віртуальність такого джерела, як амортизація¹, довів М. Чумаченко, вказуючи, що вона є не “звичайними” фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, котрі відображають знос основних засобів [186, с. 6]. Реальні джерела формування власного капіталу утворюються в результаті отримання сільськогосподарськими підприємствами доходів (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг, а також необоротних і оборотних активів.

Тому можна обґрунтовано розглядати дохід (виручку) в контексті її поділу на фонд заміщення та фонд відтворення. Тільки для зручності виокремлення з останнього частини, яка може бути спрямована на розширене відтворення, є сенс уживати дефініцію “амортизаційний фонд”, бо амортизація – джерело фінансових ресурсів простого відтворення, оскільки відображає лише втрату частини вартості основних засобів, тобто їхній знос. Тому її рівність з останнім можна вважати економічною тавтологією.

Некоректно також говорити про накопичену амортизацію, адже за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” діюча методика не дає можливості це зробити, адже можливі операції з відображення як зменшення, так і збільшення зносу, не пов’язаного з нарахуванням амортизації необоротних активів.

Зокрема, за умови, що на сільськогосподарському підприємстві упродовж звітного періоду проходило оприбуткування основних засобів, які експлуатувались іншими суб’єктами, або ж списали якийсь об’єкт унаслідок його зносу, виникає сумарне незбігання обігу за кредитом цього рахунка з дійсною сумою нарахованої амортизації, що відображається зараз на позабалансовому рахунку 09 “Амортизаційні відрахування”. Наприклад, за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів” різниця між кредитовим і дебетовим обігами у ВАТ “ХХХ” становить $(1185,4 - 670,5) = 514,9$ тис. грн., що майже у два рази перевищує кредитовий обіг за рахунком 09 “Амортизаційні відрахування” (табл. 2.2.6).

Внаслідок цього неможливо за “Балансом” ф. № 1 скласти уявлення про трансформацію основного капіталу в оборотний, оскільки стаття 1012 “Знос” першого розділу його активу, зважаючи на викладене, для цього використаною бути не може.

¹ Доречно наголосити, що в Європі таких статей до джерел майна підприємства не відносили. Наприклад, у Порівнюючому (збірному) балансі Ради молочарської за 1938 р. (м. Львів) амортизацію відображено у розділі II “Редукційні фонди” як “Резерв на уморення нерухомості” у сумі 158342 злотих [120].

Операції за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”
та 09 “Амортизаційні відрахування” у ВАТ “XXX”

№ оп.	Зміст операцій	Відображення на рахунках:					
		13 “Знос (амортизація) необоротних активів”			09 “Амортизаційні відрахування”		
		Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.
1	Нараховано амортизацію основних засобів	831	131	259,1	–	09	259,1
2	Оприбутковано комбайн марки “Клаас”, який був в експлуатації з відображенням: – залишкової вартості – суми зносу	109	152	2460,2	–	–	–
		109	131	926,3	–	–	–
3	Списано вантажний автомобіль “Камаз” внаслідок його ліквідації	131	105	670,5			
	Обіг за рахунками 131 та 09	670,5	1185,4		–	259,1	

Водночас, як зазначив П. Хомин, на позабалансових рахунках не застосовується подвійний запис та балансове узагальнення, тому відображення сум на рахунку 09 “Амортизаційні відрахування” не дає впевненості, що в цьому разі не допущено технічних помилок [178, с. 106].

Тому існуюча методика обліку зносу й амортизації не може визнаватися відповідною вимогам відображення трансформації основного капіталу в оборотний, оскільки ігнорується двоїстість капіталу, адже в економічній теорії капітал, з одного боку, отожднюється з виробничими фондами, а з іншого – вважається виробничим відношенням, за якого відбувається привласнення частини неоплаченої праці [117, с. 254–257]. У теорії бухгалтерського обліку капіталом вважається частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [118, ст. 3]. Таким чином, поза тим, що власне економічна теорія має бути методологічною основою бухгалтерського обліку, цього наразі немає, бо, на відміну від виробничих фондів – активів – за першою, у бухгалтерському обліку його розглядають як їхній антипод – пасив, тому й обліковують на пасивному рахунку.

Ця розбіжність між економічною та обліковою теоріями щодо сутності категорії “капітал” зумовлює недоліки як у бухгалтерському обліку,

так і фінансовій звітності, а також щодо її аналітичної інтерпретації, оскільки навіть його сумарні показники при цьому виявляються нетотожними: за економічною теорією як капіталом, хоча й залученим, вважаються кредити; у бухгалтерському обліку, тобто у звітності, кредити відносяться до зобов'язань, які при визначенні власного капіталу вираховуються з вартості активів підприємства, а тому ні до основного, ні до оборотного капіталу їх віднести не можна.

З урахуванням відмінностей тлумачень цієї категорії за економічною й обліковою теоріями доводиться визнати, що об'єктивно присутня двоїстість капіталу як явища: вияв його у формі фізичного капіталу, тобто у конкретній формі, та паралельно – у формі матерії – субстанції, котра теж є різноманітною, рухливою і змінюваною, але, на відміну від фізичного капіталу в його розумінні за економічною теорією як речових факторів виробництва [117, с. 253], невичерпною.

Особливо така двоїстість капіталу помітна тоді, коли у повній відповідності до принципу автономності за НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” підприємство розглядається як юридична особа, що відокремлена від власників. Бо хоча майно підприємства відображається у його балансі за активними рахунками першого-третього класів як реальні фізичні об'єкти, зрозуміло, що підприємству воно не належить, оскільки справжніми власниками є ті, що вклали в нього свій капітал. В цьому разі наглядно видно відокремлення майна як фізичних матеріальних об'єктів від його абстрактного втілення в акціях чи облігаціях, що самі собою, незважаючи на їхню назву “цінні папери”, жодної конкретної вартості не мають. Вартість акцій (облігацій) як правової категорії за політекономічним тлумаченням капіталу може розглядатись як “самозростаюча вартість”.

Таким чином, на наш погляд, правомірно вважати акціонерний капітал абстрактною вартістю майна його власників, бо про конкретне майно не йдеться і можна припустити, що насправді в цьому випадку виявляється відмінність споживної вартості від вартості в її абстрактному розумінні як спільних найбільш суттєвих сторін засобів і предметів праці, котрі вважаються фізичним капіталом за економічною теорією. А сутність капіталу з позиції сукупності глибинних відношень зумовлює його розгляд, послуговуючись філософською термінологією, як “речі в собі” з поправкою на його економічну субстанцію, але аж ніяк не однозначно лише в сенсі конкретних засобів і предметів праці.

Розглядаючи трансформації основного й оборотного капіталу у процесі відтворення, необхідно мати на увазі, що вони пов'язані з витратами й доходами підприємств, і це вказано у формулюваннях їхнього визначен-

ня. Зокрема, як відомо, за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” ними визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов’язань, що призводить до зменшення власного капіталу (підкреслення наше. – Н. Ж.) (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

Подібним чином за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 15 “Доходи” дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов’язання, що зумовлює зростання власного капіталу (підкреслення наше. – Н. Ж.) (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена.

Однак насправді за існуючою методикою відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку ні витрати, ні доходи безпосередньо не впливають на величину власного капіталу, оскільки рахунки 23 “Виробництво” класів 8 “Витрати за елементами”, 9 “Витрати діяльності”, як і класу 7 “Доходи і результати діяльності”, з рахунками класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” не кореспондують.

Водночас не заперечуємо того, що внутрішній взаємозв’язок витрат, доходів і власного капіталу існує, причому вплив перших двох на величину останнього діаметрально протилежний, але не прямолінійно, а опосередковано – через фінансові результати. Тому коректно, на наш погляд, розглядати спочатку вплив витрат і доходів на величину фінансових результатів, маючи на увазі, що принаймні не всі витрати відразу ж позначаються на їхній величині, оскільки прибуток (збиток) визначається лише за реалізованою продукцією, а матеріалізовані в перехідних залишках готової продукції чи незавершеному виробництві на нього не впливають.

Таким чином, доцільно скоригувати зміст тлумачень доходів і витрат за згаданими вище П(С)БО 15 “Доходи” та 16 “Витрати”, зважаючи на взаємозв’язок цих показників (рис. 2.2.3).

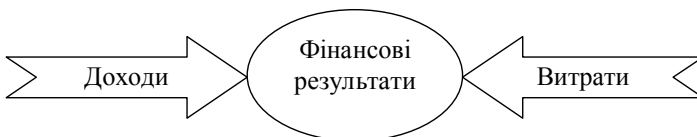

Рис. 2.2.3. Вектори впливу витрат і доходів на формування фінансових результатів підприємства

Зокрема, можна констатувати, що витрати зумовлюють зменшення фінансових результатів підприємства, тому на рис. 2.2.3 вони зображені справа, зважаючи на те, що рахунок 79 “Фінансові результати” – пасивний. З цієї причини доходи розміщені зліва, адже вони забезпечують зростання прибутку підприємства.

Виходячи з цього, тлумачення доходів за п. 5 однойменного П(С)БО 15, на наш погляд, повинно бути таким: “Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов’язання, що зумовлює зростання прибутку...” (підкреслення наше. – Н. Ж.), а далі – за текстом.

Відповідно до цього п. 6 П(С)БО 16 “Витрати” слід подати у такій редакції: “Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів або збільшення зобов’язань, що призводить до зменшення прибутку...” (підкр. наше – Н. Ж.), а далі – за текстом.

Розглядаючи формування власного капіталу підприємства, треба зазначити, що його внутрішній взаємозв’язок з витратами й доходами опосередковується внаслідок особливостей кореспонденції рахунків і схематично виглядає лише як розподіл прибутку чи покриття збитку (рис. 2.2.4).

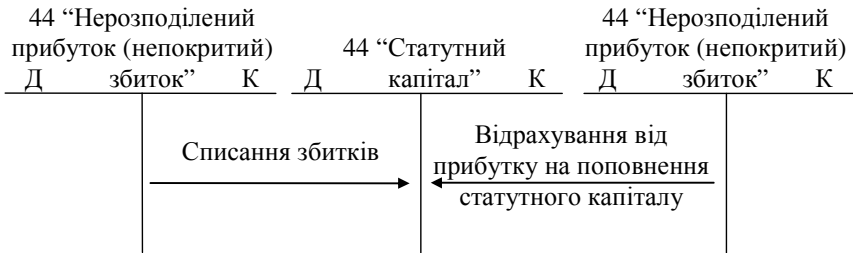

Рис. 2.2.4. Схема взаємозв’язку фінансових результатів і власного капіталу

Зауважимо, що цей взаємозв’язок фінансових результатів може бути формалізованим, коли на підприємстві здійснюють записи у кореспонденції рахунків дебет 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”, кредит 401 “Статутний капітал”, чи неформальним, якщо такий запис не зроблено. Тоді за даними бухгалтерського обліку окремо відображаються сальдо рахунка 40 “Зареєстрований (пайовий) капітал”, яке є незмінним, та сальдо субрахунка 441 “Прибуток нерозподілений”. У “Балансі” ф. № 1 ці величини теж будуть відображені як окремі статті першого розділу пасиву.

Проте це не впливає на реальну величину власного капіталу, оскільки він визначається як алгебраїчна сума показників першого розділу “Балансу” ф. № 1, що з позицій облікових працівників є рівноцінним. Однак із юридичної точки зору це не можна вважати виправданим, бо, як відомо, величина статутного капіталу зафіксована у статуті підприємства. Тому логічно вважати, що дані бухгалтерського обліку та показники фінансової звітності мають адекватно відображати реальний стан підприємства, забезпечуючи достовірність інформації про наявність активів, зобов’язань і капіталу підприємства, що неможливе, якщо нехтувати відображенням впливу фінансових результатів на величину його статутного капіталу, особливо за умови збитковості діяльності підприємств.

Колообіг капіталу, подібно до кровообігу, живить організм підприємства, завдяки чому забезпечується неперервність його діяльності. Цю метафору можна продовжити, порівнявши рух власного капіталу за його складовими у натурально-речовій формі з кровоносними судинами, котрими він, ніби своєрідний економічний “флогістон”, тобто така ж абстракція, яку алхіміки вважали належною до горіння, перетікає з однієї стадії в іншу, “згоряючи” у виробництві, але, на відміну від хімічного процесу, не зникає безслідно, оскільки економічна природа капіталу як “самозростаючої вартості”, – за визначенням К. Маркса, – зумовлює його колообіг. У результаті цього капітал проходить послідовно три форми функціонування: грошову, виробничу й товарну, причому у процесі декількох колообігів, завершуючи їхній цикл, тобто повернення до вихідної грошової форми, але вже не в початковій сумі, а з приростом.

У бухгалтерському обліку це відображається дещо перевернуто, оскільки як на початку циклу колообігів капіталу, так і після його завершення, сума власне статутного чи пайового капіталу сільськогосподарських підприємств залишається номінально однаковою. Сам же приріст капіталу відображається як фінансовий результат поточного звітного періоду – сальдо синтетичного рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”.

Зараз сальдо цього рахунка входить як однойменна складова стаття в перший розділ пасиву “Балансу” ф. № 1, завдяки чому загалом забезпечується дотримання вимог відображення колообігу власного капіталу та повного циклу його відтворення. Однак аналітична інтерпретація показників звітності, які характеризують згаданий цикл, ускладнюється через недоліки формування власного капіталу.

Насамперед не вся сума отриманого прибутку може трактуватись як “самозростаюча вартість” – капітал, оскільки значна його частина викори-

стовується на матеріальне заохочення. Таким чином, незважаючи на те, що ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” входить у підсумок розділу I “Власний капітал” згаданої звітної форми, нерідко маса прибутку звітного року, зважаючи на незначні його суми на багатьох сільськогосподарських підприємствах, узагалі не спрямовувалася на збільшення статутного чи пайового капіталу, а використовувалася на споживання: виплату премій, дивідендів тощо.

Внаслідок цього всі аналітичні показники, які характеризують колообіг власного капіталу у процесі його відтворення, виявляються завищеними, адже за даними фінансової звітності їхнє коректне визначення було неможливе. Причому цей недолік не усунуто й зараз, незважаючи на те, що Міністерство фінансів України у 2008 р. виправило таку методологічну невідповідність, установивши надалі інший порядок забезпечення виплат на матеріальне заохочення.

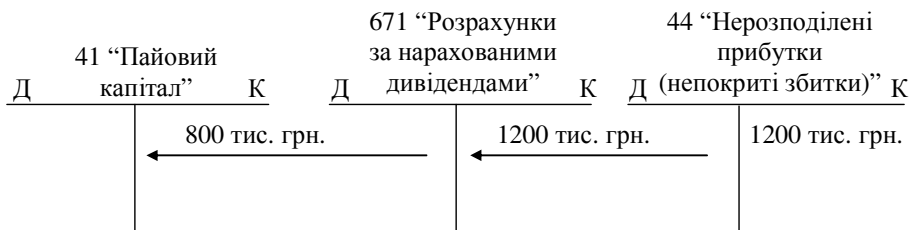
Зокрема, якщо раніше вони відносилися на зменшення прибутку в кореспонденції рахунків дебет 441 “Прибуток нерозподілений”, кредит 661 “Розрахунки за заробітною платою”, то, починаючи з першого кварталу 2008 р. виплати на матеріальне заохочення мають списуватись на дебет субрахунка 477 “Забезпечення матеріального заохочення”, кредитове сальдо якого, як відомо, у “Балансі” ф. № 1 відображається в розділі III “Поточні зобов’язання і забезпечення”. Крім того, саме забезпечення матеріального заохочення має створюватись не за рахунок прибутку, а шляхом включення його суми, визначеної за фінансовим планом чи окремим розрахунком, до операційних витрат.

Важливо зазначити, що при цьому на сільськогосподарських підприємствах, особливо в період їхнього розширення, типовим є розподіл прибутку серед власників без виплати коштів. У такому випадку проходить переміщення показників розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. 1 ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” у ст. 1400 “Зареєстрований капітал”, але не шляхом реформації “Балансу” ф. № 1, хоча такий спосіб був би найпростішим, а з використанням субрахунка 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, за кредитом якого одночасно відображають заборгованість за ними, а за дебетом – її погашення. Така методика не бездоганна, оскільки частину дивідендів при цьому усе ж таки виплачують окремим акціонерам грошми чи погашають заборгованість за ними готовою продукцією.

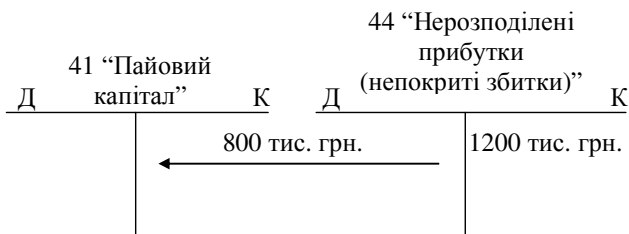
Таким чином, унаслідок змішування різних операцій за дебетом цього субрахунка: 1) дебет 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит рахунка 41 “Пайовий капітал” – капіталізація дивідендів; 2) дебет

671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит 30 “Каса” чи 31 “Рахунки в банках” – виплата дивідендів грішми; 3) дебет 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”, кредит субрахунок 701 “Дохід від реалізації готової продукції” – видача в рахунок дивідендів зерна, борошна, цукру тощо, – ускладнюється контроль за формуванням власного капіталу. Більш прийнятною, на наш погляд, є реформація “Балансу” ф. № 1, бо в підсумку субрахунків 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” при їхній капіталізації фігурує як транзитний, без якого у такому разі цілком можна обійтись.

За умови застосування пропонованої схеми відображення капіталізації дивідендів спрощується контроль як за формуванням власного капіталу сільськогосподарських підприємств, так і за виплатою дивідендів акціонерам, оскільки операція, вказана вище під номером 1, на субрахунок 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” не записується. Отже, згаданий субрахунок буде використовуватися суто за призначенням – власне для обліку розрахунків за нарахуванням і виплатою дивідендів (рис. 2.2.5).

а) діюча схема відображення капіталізації дивідендів

б) пропонована схема капіталізації дивідендів

Рис. 2.2.5. Відображення капіталізації дивідендів

Зауважимо, що капіталізація дивідендів не належить до розрахункових операцій хоча б тому, що ніяких виплат учасникам при цьому не проводиться. Проте такі виплати цілком можливі вже невдовзі, якщо хтось із акціонерів схоче отримати свою частку капіталу. У такому разі доводиться використовувати той самий синтетичний рахунок 67 “Розрахунки з учасниками” і хоча при цьому записи проводять на субрахунок 672 “Розрахунки за іншими виплатами”, практично виходить подвоєння обігів за дебетом згаданого синтетичного рахунка, що необґрунтоване з позицій теорії бухгалтерського обліку, оскільки частина такого обігу є фіктивною, зумовленою недоліками облікового забезпечення формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Водночас слід звернути увагу на те, що більшість сільськогосподарських підприємств не здійснює будь-яких кроків щодо відображення використання отриманого прибутку чи покриття збитку, а лише систематично вказує у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 зростаюче сальдо за рахунком 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” як статтю ідентичної назви, що позірно виглядає його резервуванням чи самострахуванням з огляду на непередбачуваність майбутніх умов діяльності.

Здебільшого саме так і пояснюють облікові працівники такий підхід, хоч коли діяти відповідно до теорії бухгалтерського обліку, то це є необґрунтованим, адже для цього передбачений рахунок 43 “Резервний капітал”. Такий капітал повинен формуватися за рахунок нерозподіленого прибутку, причому без попереднього розподілу як дивіденди, а безпосередньо в кореспонденції рахунків дебет 441 “Прибуток нерозподілений”, кредит 43 “Резервний капітал”, та використовуватися переважно для покриття збитків унаслідок їхнього виникнення в несприятливі роки (дебет 43 “Резервний капітал”, кредит 442 “Непокриті збитки”), забезпечуючи згадану вище функцію самострахування.

Теперішня практика фактично є одним зі способів вуалювання “Балансу” ф. № 1 відповідно до тлумачення такого викривлення звітних показників, здійсненого на початку ХХ ст. Й. Шером, оскільки фактичний рух грошових потоків на сільськогосподарських підприємствах жодним чином не прив’язаний до динаміки фінансових результатів. Адже, поряд зі зростанням маси нерозподіленого прибутку, якщо його вважати резервом, мало б проходити адекватне збільшення залишку вільних коштів сільськогосподарських підприємств на рахунках у банку.

Проте на практиці цього не спостерігається, а типовим явищем на більшості підприємств є такий парадокс: зі зростанням показника ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” у розділі I “Власний ка-

пітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 жодного збільшення за ст. 1165 “Гроші та їх еквіваленти” його активу немає. Подекуди тенденція є навіть протилежною: при зростанні нерозподіленого прибутку збільшується заборгованість за кредитами банку або прострочена кредиторська заборгованість сільськогосподарських підприємств.

Причиною такої невідповідності змін прибутку й коштів є те, що за нинішньою методикою бухгалтерського обліку не передбачено одночасного резервування коштів, які б теоретично мали бути рівними сумі нерозподіленого прибутку та резервного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що первісним джерелом грошових потоків є саме отриманий прибуток. Однак на практиці цієї рівності немає, оскільки такий контроль за формуванням матеріального забезпечення цих складових власного капіталу у процесі його відтворення не здійснюється.

Крім того, в такому аспекті ця проблема не висвітлюється й у теорії бухгалтерського обліку чи економічного аналізу. Через це нерідко маємо методологічний парадокс у вигляді від’ємного значення підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 – коли сума непокритого збитку переважає величину інших складових: статутного (пайового) й додаткового капіталів.

Причому інколи одночасно із щорічним зростанням непокритого збитку у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 на деяких сільськогосподарських підприємств фігурує стаття “Резервний капітал”, хоч у такому разі він мав би бути спрямований на покриття отриманих збитків.

Це призводить до того, що номінальна сума статутного чи пайового капіталу на окремих сільськогосподарських підприємствах ніби забезпечується збитками, адже за Головною книгою дебетове сальдо рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” враховується у складі реальних активів – основних і оборотних засобів, дебіторської заборгованості й т. ін.

Зауважимо, що від’ємний капітал таке саме протиприродне визначення, як і від’ємні активи. Проте продовжуючи дедуктивне осмислення цього парадоксу, можна прийти саме до такого їхнього визначення, бо від’ємне значення підсумку розділу I “Власний капітал” у пасиві “Балансу” ф. № 1 виникає в тому разі, коли сума нерозподіленого збитку та кредиторської заборгованості перевищує вартість реальних активів сільськогосподарського підприємства.

Враховуючи це, доцільно переглянути методику облікового забезпечення колообігу власного капіталу сільськогосподарських підприємств у

процесі його відтворення. У тих випадках, коли певна сума отриманого за рік прибутку, якщо він загалом не розподіляється серед акціонерів, його треба відразу зараховувати до резервного капіталу, відображаючи це у кореспонденції рахунків дебет 441 “Прибуток нерозподілений”, кредит 43 “Резервний капітал” відповідно до діючої Інструкції до Плану рахунків активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій. А коли в наступних звітних періодах виникнуть збитки, то, в першу чергу, треба їх списати за рахунок створеного раніше резервного капіталу у кореспонденції рахунків дебет 43 “Резервний капітал”, кредит 442 “Непокриті збитки”.

Така методика облікового забезпечення колообігу капіталу у процесі його відтворення дозволить позбутися наявної нині алогічності, коли в пасиві “Балансу” ф. № 1 поряд із значною масою непокритого збитку паралельно фігурує достатньо велика сума резервного капіталу, тоді як вони обидві є значною мірою або й повністю фіктивними.

Водночас це не убезпечить від іншого недоліку фінансової звітності – віртуальності показника резервного капіталу, якщо поряд із його формуванням не забезпечити адекватного резервування активів, що є матеріальним втіленням такого капіталу. Найбільш об’єктивним з огляду на це було би забезпечення рівняння:

$$Г = PK, \quad (2.2.6)$$

де $Г$ – грошові кошти на спеціальному рахунку в банку;

PK – сума резервного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Для того, щоб кошти на такому рахунку не втрачали своєї купівельної вартості, а це мимоволі зумовило би поступову віртуальність резервного капіталу сільськогосподарського підприємства навіть за умови прийняття пропозиції щодо їхнього резервування в адекватних при його створенні сумах, можливе їхнє депонування або інші способи фінансових вкладень, наприклад, придбання облігацій чи акцій інших підприємств.

Водночас розглядаючи колообіг власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення, треба зазначити, що номінальна величина нерозподіленого прибутку чи непокритого збитку в умовах інфляції завжди є завищеною проти реального значення через те, що у витрати виробництва, а отже, у собівартість реалізованої продукції включаються минулі витрати, які порівнюються з доходами поточного звітного періоду. Причому не має значення, чи йдемося про оборотні активи чи про виробничі запаси, оскільки вартість як перших, так і других, включається до витрат виробництва, хоча за різними методиками: за пер-

шими нараховується амортизація, а вартість других списується відразу повною сумою.

Сумарні розбіжності між теперішньою вартістю активів і минулими витратами на їхнє придбання (створення), за якими вони відповідно до принципу історичної собівартості відображаються на балансі сільськогосподарських підприємств, впливають на масу поточного, а відповідно нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), як складової власного капіталу, неоднаково.

Зокрема, за основними засобами це відбувається упродовж декількох років або десятиліть. Коли ж списуються придбані взимку минулого року мінеральні добрива на весняне підживлення цукрових буряків, то період розриву становить менше півроку. Але при цьому сумарна різниця таких вартостей впливає не менш відчутно, бо списується відразу. Тому при значному подорожчанні виробничих запасів (а саме це відбулось упродовж першого кварталу 2010 р., наприклад, ціна аміачної селітри, отриманої від комбінату “Рівнеазот”, відразу зросла на 30%) викривлення власного капіталу сільськогосподарських підприємств через завищення такої його складової, як нерозподілений прибуток, стає більш відчутним, ніж при зумовлених незіставністю минулої й теперішньої вартості основних засобів, за якими амортизація забезпечує певне згладжування таких розбіжностей.

При розгляді цієї проблеми можна констатувати, що в такому разі у звязку з відображення активів за принципом історичної собівартості маємо прихований відхід від іншого важливого принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а саме нарахування й відповідності доходів і витрат. Власне відображення як амортизації основних засобів, так і списання виробничих запасів, є прикладом того, що відповідність доходів і витрат якраз порушується, адже насправді, а це типове явище для сільськогосподарських підприємств, завжди співвідносяться витрати минулих звітних періодів з доходами поточного звітного періоду.

Зазначимо, що тривалість часового розриву між моментами здійснення витрат і отримання в результаті цього сільськогосподарської продукції, її реалізації та визначення прибутку, тобто колообігу власного капіталу підприємства у процесі його відтворення, є різною, що зумовлено специфікою виробництва: за якими культурами він менший, ніж за озими тощо, але навіть його мінімальна тривалість виходить за межі одного кварталу. Так, навіть за цукровими буряками завершення основних польових робіт, отже, й витрат, відбувається у другому кварталі, тоді як

реальне отримання доходів – у третьому або й у четвертому кварталах звітного року.

З огляду на це варто запозичити методику, яка висвітлюється в науковій літературі [17, с. 146], за якою прибуток визначається за результатами порівняння сальдо рахунка капіталу. Однак коли заглибитись у сутність цієї методики, то виявляється, що це не так просто, оскільки, як зазначає Л. Бернстайн, “...проблема визначення прибутку невіддільна від проблеми вимірювання активів і пасивів.., якщо економіст зосереджує свою увагу на порівнянні сальдо рахунка капіталу за різні моменти часу, то бухгалтер у процесі визначення доходу концентрує увагу на порівнянні поточних витрат і виручки за певний проміжок часу” [17, с. 247].

Головною перешкодою для застосування такого методу визначення прибутку чи збитку, а також реальної зміни власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення, треба вважати саме проблему вимірювання пасивів, причому останні слід розуміти як кредити банків і кредиторська заборгованість перед постачальниками, бюджетом, із заробітної плати тощо, бо визначення реальної вартості активів, незважаючи на його технічну складність, однаково прийнятне як для економістів, так і бухгалтерів.

Крім того, таке визначення на часі саме зараз, зважаючи на суттєве заниження реальної номінальної оцінки насамперед необоротних активів, які востаннє індексувались за станом на 1 квітня 1996 р., а індекс інфляції у наступні роки призвів до більш ніж п'ятикратного відхилення оцінки наявних на той час активів проти теперішньої відновлювальної оцінки об'єктів, що нерідко є спонукальним мотивом для рейдерського захоплення сільськогосподарських підприємств.

Отже, приведення номінальної оцінки у відповідність до відновлювальної вартості основних засобів буде, крім іншого, протидіяти таким негативним явищам щодо зміни власників насамперед тих сільськогосподарських підприємств, які розміщені у привабливій місцевості, адже цьому сприяє також відсутність серед активів сільськогосподарських підприємств вартості землі, що теж спричинює нереальність власного капіталу. Тому включення грошової оцінки угідь в актив “Балансу” ф. № 1 є не менш важливим для визначення реального власного капіталу сільськогосподарських підприємств, ніж індексація основних засобів, і це не викликає заперечень ні в економістів, ні в бухгалтерів.

Що ж стосується проблеми вимірювання пасивів, то їхня індексація, незважаючи на об'єктивність такого підходу й навіть простішу методику здійснення, а також часткове вирішення на державному рівні, зокрема

щодо простроченої заборгованості із заробітної плати перед працівниками сільськогосподарських підприємств, викликає спротив як перших, так і других. Адже прийняття індексації пасивів автоматично зумовить додаткові втрати сільськогосподарських підприємств, оскільки сплачувати доведеться суми, що значно більші від номінальної кредиторської заборгованості, оскільки вона буде коригуватися на індекс інфляції за період прострочення платежів. Зважаючи на те, що для сільськогосподарських підприємств характерним є перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, це призведе до втрат, отже, зменшення їхнього власного капіталу.

Тому наразі проблема вимірювання вартості пасивів розглядається тільки теоретично, без обґрунтування її практичного втілення, що є головною причиною розбіжностей щодо економічного й облікового підходів до визначення фінансових результатів. Проте це не означає, що вона не може бути вирішена, адже щодо окремих пасивів коригування їхньої вартості, хоча не через індексацію, вже зроблено. Так, кредити банку за умови несвоечасності платежів за ними сплачуються практично за проіндексованими сумами, оскільки за винесеними на прострочку утримуються підвищені відсотки проти обумовлених у договорах кредитування.

Так само сільськогосподарські підприємства сплачують фактично більші суми кредиторської заборгованості за простроченими податками чи Єдиним соціальним внеском. Причому нарахування пені при цьому практично наближене до методики індексації кредиторської заборгованості, оскільки вона визначається не тільки з урахуванням ставки кредитування Національного банку України, а й індексу інфляції в цьому звітному періоді. Так, було б справедливо, якби фіскальні органи чи органи соціального страхування водночас дотримувались і зворотної компенсації за таким самим принципом втрат сільськогосподарських підприємств внаслідок несвоечасного відшкодування податкового кредиту за ПДВ чи здійснених виплат соціального характеру.

Таким чином, хоч і замасковано, але щодо цих видів кредиторської заборгованості зараз застосовується методика визначення її реальної вартості, хоча підхід доволі однобічний, тобто не на користь сільськогосподарських підприємств. Якщо ж перейти до більш прозорої методики визначення реальної вартості пасивів, тобто індексації не тільки заборгованості із заробітної плати, а й кредитів банків та інших видів кредиторської заборгованості, то можливе усунення розбіжностей між економічним і обліковим підходами до визначення прибутку (збитку), отже, й реальне ві-

дображення колообігу власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення.

При цьому треба відмінити існуючу сплату підвищених відсотків за кредитами банків та нарахування пені за фіскальними платежами чи відрахуваннями на соціальні заходи, які лише викривлюють відображення втрат власного капіталу сільськогосподарських підприємств. Індикація ж кредиторської заборгованості повинна здійснюватись за всіма її видами однаково, незалежно від галузевої належності підприємств, що автоматично забезпечить одночасну дооцінку дебіторської заборгованості сільськогосподарських підприємств, оскільки вона є антиподом відображеної в покупців і замовників та інших дебіторів кредиторської заборгованості.

Водночас необхідні відповідні зміни у бухгалтерському обліку, в тому числі й первинної документації. Наприклад, збільшення суми кредиторської заборгованості на сільськогосподарському підприємстві можна відобразити як відповідне зростання дебіторської заборгованості на основі затвердженого Державною податковою адміністрацією України додатка 2 “Розрахунок коригування кількісних і вартісних показників до податкової накладної № _ від ___ року”, оскільки в ньому є необхідні для цього реквізити, а оригінал і копія цього документа дають можливість для синхронного коригування таких заборгованостей у партнерів.

Що ж стосується кореспонденції рахунків, то в разі випадку немає потреби відображати такі операції, як отримання доходів – на сільськогосподарському підприємстві та виникнення витрат – у покупців чи інших дебіторів, а відносити різниці між проіндексованими сумами дебіторської і кредиторської заборгованості безпосередньо на фінансові результати:

– дебет рахунків 34 “Короткострокові векселі одержані”, 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками”, 37 “Розрахунки з різними дебіторами”, кредит субрахунка 441 “Нерозподілений прибуток”;

– дебет субрахунка 442 “Непокриті збитки”, кредит рахунків 50 “Довгострокові позики”, 51 “Довгострокові векселі видані”, 53 “Довгострокові зобов’язання з оренди”, 55 “Інші довгострокові зобов’язання”, 60 “Короткострокові позики”, 61 “Поточна заборгованість за довгостроковими зобов’язаннями”, 62 “Короткострокові векселі видані”, 64 “Розрахунки за податками й платежами”, 65 “Розрахунки за страхуванням”, 66 “Розрахунки за виплатами працівникам”, 67 “Розрахунки з учасниками”, 68 “Розрахунки за іншими операціями”.

Однак і за умови застосування такої методики визначення фінансових результатів як приросту власного капіталу, треба зважати на те, що він можливий за іншими операціями, зокрема додатковим внесенням власни-

ками коштів на розвиток сільськогосподарського підприємства, безоплатним надходженням активів тощо.

Тому не можна абсолютизувати того, що достатньо лише визначити цю різницю, щоб її можна було вважати складовою власного капіталу, яка зараз відображається у вітчизняному “Балансі” ф. № 1 за ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”, оскільки при визначенні різниці між сальдо рахунка капіталу треба зважати на можливості його зміни в результаті зазначених вище операцій.

Незважаючи на це, зрозуміло, що традиційний підхід, який отримав назву консервативного, оскільки сотні років непорушною була первісна оцінка показників у вартісному вимірі, не беручи до уваги купівельної спроможності грошей [17, с. 366], повинен бути переглянутий, бо прискорене зменшення реальної вартості валюти зумовлює недостатню точність фінансової звітності через те, що в “Балансі” ф. № 1 фігурує минула вартість активів. Таким чином, власний капітал на сільськогосподарських підприємствах теж, відображаючи таку вартість, виявляється не таким, яким він є насправді.

Практично методика бухгалтерського обліку та фінансова звітність в Україні базуються на концепції підтримання фінансового капіталу, на противагу концепції підтримання фізичного капіталу. Їхні відмінності в тому, що при інфляції підтримання купівельної вартості капіталу можна здійснювати через розподіл умовно отриманого прибутку як різниці між фактичними доходами від реалізації та колишньою вартістю товарів на момент їхнього продажу. За концепцією фізичної підтримки капіталу при збільшенні номінальної ціни товару спочатку треба врахувати втрати капіталу внаслідок цього і прибуток визначати з урахуванням нової (тобто проіндексованої) вартості запасів на момент продажу товарів [17, с. 369].

Щодо сільськогосподарських підприємств концепція підтримання фізичного капіталу виявляється приховано, оскільки в цьому разі товари здебільшого не фігурують. Проте це не має принципового значення, бо й щодо виробничих запасів відбувається те саме, що Л. Бернстайн наводить як ілюстрацію до неї: якщо собівартість придбаної за 10 тис. дол. нафти в кількості 10 тис. галонів унаслідок інфляції коштуватиме 15 тис. дол., і вона була продана за 20 тис. дол., торговець паливом змушений буде відмовитись від поповнення запасів на рівні 10 тис. галонів, необхідних для ведення справи [17, с. 369].

Адже саме так і виглядає ситуація на більшості сільськогосподарських підприємств щодо тенденції формування власного капіталу, бо, незважаючи на відсутність такої наглядності, як на торговельних підприємств-

вах, оскільки між фазою колообігу капіталу у процесі його відтворення, яка відображає придбання запасів, та фазою, пов'язаною з реалізацією виробленої продукції, фігурує виробництво, це суті не змінює: зростання витрат на придбання виробничих запасів (нафтопродуктів, мінеральних добрив, отрутохімікатів тощо) призводить до відмови від їхнього поповнення в обсязі, який “необхідний для ведення справи”, отже, й до неможливості підтримання фізичного капіталу у попередній сумі.

При цьому зазначимо, коли сільськогосподарські підприємства купують виробничі запаси в необхідному обсязі, збільшення витрат на їхнє придбання теж призводить до зменшення власного капіталу через зростання маси непокритого збитку навіть тоді, коли він не списується за рахунок резервного чи інших видів капіталу. Він позначається на його величині негативно, адже відображається в першому розділі пасиву “Балансу” ф. № 1 як від’ємна величина за ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”.

Водночас треба мати на увазі, що, хоча згадані концепції підтримання капіталу стали основою двох альтернативних моделей обліку: а) моделі обліку в постійних цінах і б) моделі обліку в поточних цінах, загалом вони такими не є, оскільки перша залишає початкову вартість незмінною, але перетворює одиницю виміру в поточні ціни, а облік у поточних цінах змінює початкову вартість. Проте незважаючи на неможливість вирішити, яка з моделей є кращою, віддали перевагу поданню звітності у поточних цінах, хоча спочатку в порядку експерименту використовувались обидві моделі [17, с. 369].

Вважаємо, що в Україні теж варто певний період, наприклад, упродовж трьох років, спробувати паралельне застосування моделей обліку в постійних та поточних цінах, що дозволить виявити їхні переваги й недоліки, оскільки наявність фактичних показників у фінансовій звітності, обчислених за методиками бухгалтерського обліку, які впливають з різних концепцій, дозволить залучити до цього економістів-аналітиків, котрі теж зможуть досліджувати таку звітну інформацію вже з іншого боку – з позицій користувачів.

Загалом це сприятиме більш виваженому підходу до становлення як методики бухгалтерського обліку колообігу власного капіталу у процесі його відтворення, в тому числі й на сільськогосподарських підприємствах, так і більш достовірному відображенню його змін у “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4.

Однак на багатьох сільськогосподарських підприємствах тривалий період практикувалася незмінність суми статутного чи пайового капіталу

й нарощування з року в рік нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), через що всі попередні роки сума власного капіталу тут виявлялася завищеною (табл. 2.2.7).

Таблиця 2.2.7

Порівняння показників “Балансу” ф. № 1 та даних за субрахунком 441 “Прибуток нерозподілений” ПАП “ХХХ” (тис. грн.)

Роки	Статті пасиву “Балансу” ф. № 1		
	“Власний капітал”	в тому числі	
		“Статутний капітал”	“Нерозподілений прибуток”
2000	496	86	410
2001	1377	86	1291
2002	1746	86	1660
2003	2198	86	2112
2004	5147	86	4611
2005	5585	86	5499
2006	8002	86	7916
2007	13042	86	12956
2008	20074	86	19988
2009	23931	86	23845
2010	25123	86	25037
2011	28369	86	28283
2012	31527	86	31441
2012 р. щодо 2000 р., разів	63,6	1,0	76,7

Зокрема, упродовж 2000–2012 р. на цьому сільськогосподарському підприємстві прибуток зріс у 76,7 разу. Зважаючи на те, що більше половини прибутку підприємство фактично використовувало на додаткові виплати працівникам, величина власного капіталу завищувалася на ці суми.

Водночас зазначена методологічна невідповідність щодо відображення виплат на матеріальне заохочення, яка зумовлювала їхнє зміщення у часі на один рік пізніше, не усунута щодо інших виплат, які покриваються з нерозподіленого прибутку, крім створення забезпечення матеріального заохочення.

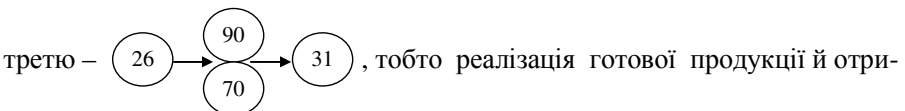
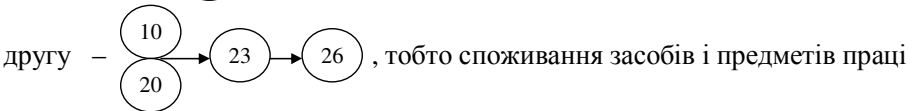
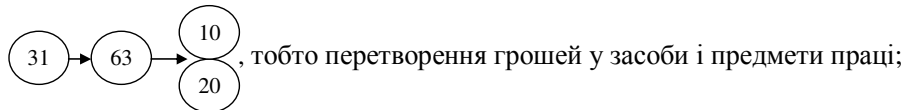
Так, виплати за дивідендами здійснюються за так званим “балансовим прибутком”, оскільки в поточному році неможливо визначити необхідну для цього суму, зважаючи на те, що вона до 31 грудня звітного року невідома. Таким чином, річний лаг щодо зміщення суми прибутку, факти-

чно витраченого за результатами поточного року, далі викривлює власний капітал підприємства.

Виходом у цьому разі може бути інший методичний підхід: замість перенесення відображення виплат за дивідендами на майбутній рік застосувати прийом так званої “реформації балансу”, тобто відображення нарахування дивідендів заключним записом 31 грудня поточного року, що можливе, зважаючи на встановлені терміни подання фінансової звітності – до 20 лютого наступного за звітним року.

Оскільки повний цикл колообігу капіталу є сукупністю його окремих стадій відтворення, то важливим чинником, який визначає загальну тривалість такого циклу, в економічній теорії вважається період його трансформації на окремих стадіях, зокрема першій, коли капітал з грошової форми перетворюється в продуктивну, другій – перетворення продуктивного капіталу в товарну форму його функціонування та третій – повернення капіталу в грошову форму в результаті реалізації виробленої продукції, товарів, робіт, послуг.

Проте, незважаючи на видиму простоту трансформацій капіталу й числову обмеженість цих стадій, насправді простежити тривалість повного циклу колообігу капіталу доволі складно, хоча за системою кореспонденції рахунків можна чітко виокремити ці три стадії колообігу капіталу. Наприклад, першу становить такий ланцюжок:

мання доходу (виручки), а отже грошей, на практиці це відображається набагато складніше.

Основною перешкодою є те, що кожна стадія колообігу капіталу у процесі його відтворення – це декілька однакових актів-операцій, які повторюються, але з різною тривалістю, оскільки будь-які операції чи в процесі постачання предметів і засобів праці, чи їхнього використання у ви-

робництві, чи при реалізації готової продукції, робіт, послуг здійснюються не одночасно, а практично неперервно. Таким чином, усередині кожної стадії маємо не один ланцюжок операцій-актів, а декілька окремих. Причому тривалість періоду, за який відбудеться перша, друга чи третя стадії колообігу капіталу у процесі його відтворення за кожним окремим ланцюжком операцій-актів, є різною.

Наприклад, з одним постачальником процес колообігу капіталу може тривати доволі довго: спочатку укладається договір на постачання, наприклад, міндобрив за визначеною ціною й узгодженими термінами та способом доставки вантажу, потім на кожну партію поставки виписується рахунок-фактура заводу-постачальника. Відтак здійснюється попередня оплата вартості цієї партії міндобрив платіжним дорученням сільськогосподарського підприємства, далі отримання вантажу за дорученням, виданим в обмін на товарно-транспортну накладну вантажовідправника, тобто заводу-постачальника.

І хоча в цьому випадку колообіг капіталу починається з дати списання банком коштів із рахунка підприємства, а завершується датою оприбуткування отриманих від постачальника міндобрив на склад, проте при такому способі розрахунків між партнерами проходить доволі значний період, який може відбуватись у різні календарні місяці.

Водночас може застосовуватися й інша схема взаєморозрахунків, коли, наприклад, постачальник відправляє на адресу сільськогосподарського підприємства замовлені за укладеним договором предмети або засоби праці на умовах наступної оплати з використанням платіжних вимогдоручень чи їхнє отримання взагалі збігається з оплатою заборгованості постачальнику, якщо розрахунки здійснено із застосуванням чекової форми. В такому разі ланцюжок операцій-актів здійснюється одномоментно, незважаючи на те, що на рахунках бухгалтерського обліку це відображається практично однаково, хоча в різній послідовності операцій-актів (табл. 2.2.8).

Отже, від способу розрахунків залежить тривалість колообігу капіталу на першій стадії $G - T$, оскільки за умови, що вони здійснюються з наступною чи одночасною оплатою вартості засобів і предметів праці, отриманих від постачальників, вона мінімальна і триває один банківський день.

Загалом тривалість цієї стадії колообігу капіталу, зважаючи на те, що при розрахунках із постачальниками застосовуються як перший, так і другий варіанти, окреслюється початком першого акта – операції та завершенням останнього, але не за одним видом запасів, а всіма, необхідними для забезпечення виробничого процесу.

Таблиця 2.2.8

Кореспонденція рахунків з відображення постачання міндобрив

I варіант – попередня оплата				II варіант – наступна оплата			
Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, грн.	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума, грн.
Перераховано аванс постачальнику	371	311	36 000	Оприбутковано міндобрива	208	631	30 000
Відображено податковий кредит за ПДВ	641	644	6 000	Відображено податковий кредит за ПДВ	641	631	6 000
Оприбутковано міндобрива	208	631	30 000	Перераховано гроші за отримані міндобрива	631	311	36 000
Відображено ПДВ	644	631	6 000				
Зарахування заборгованостей	631	371	36 000				

Саме це є однією з найбільш суттєвих особливостей, яка зумовлює довготривалість колообігу капіталу на сільськогосподарських підприємствах у процесі відтворення на цій стадії, адже він може вийти за межі календарного року у випадку, коли закупівля насіння у зв'язку з необхідністю його сортозаміни здійснюється відразу після збирання культур (серпень-вересень одного року), а придбання пально-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, міндобрив тощо – безпосередньо в процесі обробітку посівів (березень-червень наступного року). Причому в останньому випадку відбувається суміщення першої та другої стадій колообігу капіталу, що загалом зумовлює неможливість їхнього розмежування за тривалістю календарних періодів.

Так само проходить викривлення тривалості колообігу капіталу на третій стадії його відтворення, оскільки особливістю, яка виникла на сільськогосподарських підприємствах порівняно недавно, є те, що товарний капітал, тобто готова продукція, взагалі відсутні, інколи навіть початковий капітал не сформований, позаяк фінансовий стан багатьох із них характеризується повною відсутністю власних коштів, а тому процес реалізації відбувається перевернуто: спочатку покупці, цукрозаводи чи комбінати хлібопродуктів надають товаровиробникам певні кошти на закупівлю насіння, добрив, пально-мастильних матеріалів тощо, закупаючи урожай на пні на основі форвардних договорів.

Отже, виглядає так, що гроші з приростом (G') надходять на першій чи другій стадії колообігу капіталу, хоча за економічною теорією це мало би відбуватись на третій стадії, коли зібраний урожай сільськогосподарських культур реалізовується, тобто, товарний капітал перетворюється в грошовий.

Водночас слід зважати й на те, що незалежно від того, який спосіб взаєморозрахунків застосовувався на підприємстві – попередня оплата вартості невиробленої сільськогосподарської продукції чи наступна оплата її вартості при фактичному відвантаженні покупцям, власне капітал як “самозростаюча вартість” починає фігурувати в обліку та фінансовій звітності завжди в той самий час – після визначення прибутку від реалізації.

Оскільки, як відомо, на сільськогосподарських підприємствах така процедура в бухгалтерському обліку здійснюється після завершення календарного року, що зумовлено неможливістю визначення собівартості продукції раніше у зв'язку зі специфічними особливостями галузі: остаточно витрати виробництва можна відобразити лише після доведення зібраної продукції до відповідних кондицій, наприклад, зернових – після очищення й сортування та поділу на товарну й насіння; силосних культур – після витримки на консервації й визначення так званого “угару”; цукрових буряків – після завершення реалізації тощо, бо це супроводжується насамперед витратами на оплату праці, особливо додаткової, яка визначається з урахуванням не тільки обсягу виконаних робіт, а й якості виробленої продукції, – то практично це можливе лише в кінці року.

Таким чином, неминучим є розрив між фактичним надходженням коштів – власне капіталу в грошовій формі та визначення його як “самозростаючої вартості”, тобто прибутку навіть тоді, коли при реалізації сільськогосподарської продукції все відбувається в такій послідовності, як це й визначено за економічною теорією щодо колообігу капіталу у процесі його відтворення на третій стадії.

Однак при цьому можуть виникати парадокси, які в теорії бухгалтерського обліку детально розглянув Я. Соколов [154, с. 109–113], котрі призводять до викривлень фінансових результатів, зважаючи на незбігання моментів відвантаження товарів та оплати за них, а також використання коштів на придбання нових засобів і предметів праці, застосування переоцінки активів тощо. Врешті-решт це зумовлює такі самі парадокси щодо формування й відображення колообігу капіталу у процесі його відтворення, оскільки прибуток зараховується до нього як складова нарівні з такими його видами, як статутний, пайовий, додатковий та ін.

Зокрема, на багатьох сільськогосподарських підприємствах зерно урожаю поточного року притримують до початку наступного року, що дає можливість скористатися більш сприятливими умовами реалізації у зв'язку зі зменшенням його пропозиції на ринку. Тому нерідко виникає ситуація, коли зерно продається в поточному році зі збитком, а в наступному – з прибутком. Внаслідок цього виходить нібито в поточному році приросту капіталу немає, оскільки Γ виявляються меншими від початкової суми капіталу Γ , а в наступному практично той самий початковий капітал Γ поводить себе як “самозростаюча вартість”.

Усунути таку невідповідність можна за умови визначення фінансових результатів загалом за виробленою, а не реалізованою продукцією. А наступні зміни прибутку, зумовлені динамікою кон'юнктури на ринку, можна скоригувати, що відповідає П(С)БО 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах” та П(С)БО 30 “Біологічні активи”.

Розглядаючи колообіг власного капіталу у процесі його відтворення та в контексті теперішнього Плану рахунків бухгалтерського обліку, варто наголосити, що включення рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” суперечить обліковій теорії, зокрема щодо двох рядів рахунків, викладених у 1887 р. Ф. Гюглі в історико-теоретичній праці “Система й форми бухгалтерії”, де він обґрунтував класифікацію рахунків на дві групи (ряди): ряд рахунків майнових і ряд рахунків чистого капіталу.

Вважаючи, що чистий капітал є не що інше, як різниця між сумою активу і пасиву, а тому її обліковує ряд рахунків чистого капіталу, вчений вказував: “В активних і пасивних рахунках дебетова сторона має позитивне значення, тобто вона призначена для записів, що збільшують достаток підприємства. ... Протилежним чином влаштовані рахунки чистого капіталу. Дебетова їхня сторона має негативне значення і призначена для записів, які зменшують величину чистого капіталу, а кредитова сторона має позитивне значення і призначена для записів, що збільшують величину чистого капіталу” [184, с. 213–214].

Проте рахунки 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал” ні під перше, ні під друге визначення не підпадають, оскільки “дебетова їхня сторона” відображає збільшення величини “чистого капіталу” – сальдо рахунків 401 “Статутний капітал” або 402 “Пайовий капітал”, тобто замість “негативного” значення має нібито позитивне, оскільки дозволяє робити такі записи: дебет 45 “Вилучений капітал” (чи дебет 46 “Неоплачений капітал”), кредит 401 “Статутний капітал” (або кредит 402 “Пайовий капітал”).

Проте водночас у повній відповідності до тлумачення Ф. Гюглі “кредитова сторона” цих рахунків “має позитивне значення”, оскільки записи на ній теж “збільшують величину чистого капіталу”, хоча не безпосередньо, а тому, що вони в “Балансі” ф. № 1 перенесені в пасив і розглядаються як від’ємні величини, тобто відображаються за П(С)БО 2 “Баланс” у круглих дужках.

Це сталося тому, що при розробці Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій [86] проігноровано застереження О. Рудановського, висловлене майже 100 років тому (1912 р.) праці “Загальна теорія обліку”, на що вказує назва одного з її розділів “Поняття про дебет і кредит та відмінності їх від активу й пасиву”.

Зокрема, вчений наголосив: “Леоте й Гільбо зробили перший крок у справі строгого розмежування понять про дебет і кредит від понять активу й пасиву, які не тільки практиками, але й теоретиками обліку вважались тотожними. ... Кредит активу, або від’ємний актив, від перенесення свого в пасив не стає тотожним з кредитом пасиву, а остається фіктивним (підкреслення наше. – Н. Ж.) активом у пасиві; отже, кредит пасиву не можна вважати рівним від’ємному активу і ототожнювати його з кредитом активу. Змішування дебету й кредиту з активом і пасивом ... стає знаряддям найбільш шкідливої містифікації, адже немає більшого злочину з облікової точки зору, як перетворення шляхом облікових маніпуляцій активу в пасив, і навпаки” [184, с. 207–208].

Насамперед заперечення викликає розміщення у пасиві “Балансу” сальдо рахунків 45 “Вилучений капітал” та 46 “Неоплачений капітал”, які подаються в дужках, оскільки при визначенні підсумку за розділом I “Власний капітал” вони з нього вираховуються, що зумовлене намаганням застосувати при конструкції згаданої звітної форми метод нетто-балансу на протипагу методу бруutto-балансу.

Однак зроблено це, на наш погляд, недостатньо методологічно обґрунтовано. Адже на вказаних синтетичних рахунках обліковуються реальні активи. Зокрема, на рахунку 45 “Вилучений капітал” відображається фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників. Оскільки вони становлять сальдо за дебетом вказаного рахунку впродовж року, адже згідно із законодавством ці акції, в тому числі й викуплені в акціонерів, повинні бути перепродані або анульовані (списані) за рахунок статутного фонду у такий термін, то виникає методологічна колізія, коли підстав для анулювання акцій немає, якщо,

наприклад, вони викуплені всередині звітнього року, але за “Балансом” ф. № 1 їх відносять на зменшення власного капіталу.

Крім того, оскільки викуп акцій чи часток майна в акціонерів здійснюється з нотаріальним засвідченням договору купівлі-продажу, а на практиці нерідко виплата грошової чи натуральної компенсації за викуплені акції чи частки майна здійснюється не відразу, а з відтермінуванням на тривалий період через відсутність на сільськогосподарських підприємствах потрібної суми коштів на момент укладання договору купівлі-продажу, то у звітному році розрахунки за викупленими акціями (частками майна) виявляються незавершеними.

Таким чином, виникає розбіжність між реальною сумою власного капіталу та показниками фінансової звітності про його наявність, бо практично при цьому з нього виключають не фактично вилучену вартість акцій (часток майна), а всю, яку мають намір продати. В результаті виходить, що за рахунок статутного капіталу списують кредиторську заборгованість за субрахунком 672 “Розрахунки за іншими виплатами” (табл. 2.2.9).

Таблиця 2.2.9

Відображення викупу акцій (часток майна) у бухгалтерському обліку та “Балансі” ф. № 1 (за даними ЗАТ “ХХХ”)

№ з/п	Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, тис. грн.	Баланс ф. № 1			
					Пасив	Код рядка	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
					1	2	3	4
1.	Укладено договір купівлі-продажу акцій (часток майна)	45	672	480,0	І. Власний капітал			
					Зареєстрований капітал	1400	4833,4	4833,4
					Вилучений капітал	1430	(-)	(486,5)
2.	Оплачено частково заборгованість перед акціонерами	672	301	140,0	Усього за розділом І	1495	4833,4	4346,9

Зокрема, незважаючи на те, що викуп акцій у ЗАТ “ХХХ” оформлено договором купівлі-продажу 20 вересня 2010 р., а виплату заборгованості до кінця року проведено лише частково, за “Балансом” ф. № 1 загальну суму (480 тис. грн.) віднесено на зменшення власного капіталу підприємства. Насправді впродовж 2010 р. анульовано акцій лише на 140 тис. грн.

Крім того, перенесення у пасив “Балансу” ф. № 1 цієї суми, за аналогією з подібним зазначенням у його активі сальдо за рахунком 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, хоча й забезпечує наближення до балансу-нетто, але, як будь-яка аналогія, недостатньо точно відображає економічний зміст такої перестановки.

У першому випадку йдеться про реальну дебіторську заборгованість підприємства перед акціонерами, у другому – лише про контрпасивний регулятив до рахунка 10 “Основні засоби”. Тому в цьому випадку розходження між підсумком Головної книги і валютою “Балансу” ф. № 1 частково штучне (11864,8 тис. грн. та 10920,7 тис. грн.), а за перестановки рахунка 45 “Вилучений капітал” з активу (за Головною книгою) у пасив (за “Балансом” ф. № 1) лише вуальюється реальна сума власного капіталу підприємства на $(480 - 140) = 340$ тис. грн.

Так, рахунок 45 “Вилучений капітал” є тільки транзитним, призначеним для тимчасового відображення на його дебеті суми зменшення власного капіталу в результаті анулювання чи перепродажу акцій. Відмінність його від типових транзитних рахунків лише в тому, що записи за дебетом і кредитом здійснюються не одночасно, а з певним часовим лагом.

Оскільки цей часовий лаг виходить за межі календарного року – періоду, за який складається “Баланс” ф. № 1, – це призводить до зазначених вище викривлень статутного капіталу, коли насправді він вже зменшений, але за даними бухгалтерського обліку це не простежується, бо в Головній книзі баланс визначається за розгорнутим сальдо рахунків четвертого класу.

Таким чином, у бухгалтерському обліку далі використовують бруто-баланс, тоді як у фінансовій звітності застосовується принцип нетто-балансу. У зв’язку з цим вважаємо за необхідне спростити методика бухгалтерського обліку операцій з викупу власних акцій та часток майна у акціонерів підприємства, зважаючи на те, що рахунок 45 “Вилучений капітал” при цьому зайвий (рис. 2.2.6).

Отже, результат за діючою й запропонованою методикою виходить однаковий – сума статутного капіталу після відображення операцій з викупу акцій становить 4353,4 тис. грн. Проте якщо в першому випадку це відображається на субрахунку 401 “Статутний капітал” лише згодом, після закінчення річного терміну з дня укладання договору купівлі-продажу акцій

(часток), а тому тривалий проміжок часу існують розбіжності між обліковими і звітними даними, то за умови прийняття пропонованої методики цей недолік усувається і досягається ідентичність показників Головної книги та “Балансу” ф. № 1.

Д	672	К	Д	45	К	Д	401	К
								4833,4
	480,0		480,0	480,0		480,0		
	Об. 480,0		Об. 480,0	480,0		Об. 480,0		
	С-до 480,0							С-до 4353,4

а) за діючою методикою бухгалтерського обліку

Д	672	К	Д	401	К
					4833,4
	480,0		480,0		
	Об. 480,0		Об. 480,0		
					С-до 4353,4

б) за пропонованою методикою

Рис. 2.2.6. Схема діючої та пропонованої методики обліку викупу власних акцій (часток майна) в акціонерів підприємства

Зокрема, за першою відразу видно, що статутний капітал підприємства зменшується, бо сума 480 тис. грн. у цьому разі переходить у розряд поточної кредиторської заборгованості перед акціонерами у ст. 1490 “Інші поточні зобов’язання” III розділу “Балансу” ф. № 1.

Подібним чином можна оцінювати введення синтетичного рахунка 46 “Неоплачений капітал”, оскільки його назва є дисонансною щодо тлумачення сутності капіталу за економічною теорією як “самозростаючої вартості”. Бо жодної вартості цей капітал не містить, оскільки є аналогічним нововитвором, подібним до “мінусова вартість”, якої, як відомо, бути не може.

Так само софізмом є наведення дебетового сальдо згаданого рахунка в Головній книзі, оскільки при цьому відбувається відхід від принципу балансу-нетто, заодно зумовлюючи розгорнуте відображення в ній фіктив-

ного активу та пасиву – сальдо рахунка 40 “Зареєстрований (пайовий) капітал”.

Наступним недоліком методики бухгалтерського обліку і звітності, який спричинює викривлення інформації про колообіг власного капіталу у процесі відтворення, особливо щодо суми основного й оборотного, є відображення результатів періодичного уточнення вартості необоротних та оборотних активів для забезпечення достовірної оцінки активів підприємства.

Причому це не завжди означає дооцінку перших і других, оскільки Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 “Запаси” передбачено, що останні відображаються на дату балансу за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації. Оскільки згідно із п. 2 П(С)БО 9 “Запаси” сума, на яку первинна вартість запасів перевищує чисту вартість їхньої реалізації, та вартість повністю втрачених (зіпсованих або тих, що не вистачає) запасів списуються на витрати звітного періоду, а після встановлення осіб, які мають відшкодувати втрати, належна до відшкодування сума зараховується до складу дебіторської заборгованості (або інших активів) і доходу звітного періоду, то сума уцінки через витрати, а отже, собівартість реалізації, зумовлює зменшення прибутку підприємства на відповідну суму (а інколи і збиток), яка пов’язана тільки з оборотним капіталом.

Однак через те, що рахунок 44 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” включений у перший розділ “Балансу” ф. № 1 так само, як і рахунок 42 “Додатковий капітал”, то у підсумку дооцінка необоротних активів нівелюється уцінкою оборотних.

А коли необоротні активи взагалі не дооцінювались, за даними бухгалтерського обліку та звітності буде виглядати, ніби зменшення оборотного капіталу “з’їдає” основний капітал підприємства (рис. 2.2.7).

Таким чином, зменшення загальної суми власного капіталу дає підстави вважати, що сума основного капіталу, якщо виходить з його питомої ваги за попередніми показниками, становить не 2334,5 тис. грн., а $(4346,9 \times 2334,5 / 4833,4) = 2099,5$ тис. грн., або буде заниженою на 235,0 тис. грн. Натомість оборотний капітал при його фактичному значенні 2018,9 тис. грн. буде визначений у сумі 2247,4 тис. грн., що неприпустимо з позицій вимог порога суттєвості, визначеного нормативним документом Міністерства фінансів України [142]. З огляду на це можна констатувати, що методика відображення колообігу власного капіталу сільськогосподарських підприємств на рахунках бухгалтерського обліку потребує врахування зазначених пропозицій щодо її удосконалення.

Д	20	К	Д	946	К	Д	79	К	Д	44	К
С-до 1194,0											
	486,5	→	486,5	486,5	→	486,5	486,5	→	486,5		
	Об. 486,5		Об. 486,5	Об. 486,5		Об. 486,5	Об. 486,5		Об. 486,5		
С-до 707,5									С-до 486,5		

↓

Розділ I “Балансу” ф. № 1

Пасив	Код рядка	На початок звітно- го пері- оду, тис. грн.	На кінець звітного періоду, тис. грн.
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	–	(486,5)
Усього за розділом I	1495	4833,4	4346,9

*Рис. 2.2.7. Відображення уцінки запасів та її вплив на власний капітал
(на прикладі ЗАТ “XXX”)*

Розділ 2.3

Аналіз структури й динаміки та функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення

Аналіз структури й динаміки власного капіталу повинен здійснюватись насамперед щодо забезпечення концепції збереження капіталу у процесі його відтворення. Це особливо важливе зараз, коли загалом економічні умови для сільськогосподарських підприємств несприятливі насамперед через диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та будівельно-монтажні роботи (рис. 2.3.1).

Рис. 2.3.1. Індекси цін сільськогосподарської продукції та будівельно-монтажних робіт за 2000–2012 роки

Джерело: Україна в цифрах за 2000–2012 роки : стат. зб. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 50.

Зокрема, тільки у 2000, 2003, 2007 та 2010 рр. співвідношення таких цін було сприятливим, а за всі попередні і наступні роки ціни будівельно-монтажних робіт значно перевищували індекси цін на сільськогосподарську продукцію. Подібною була динаміка цін інвестицій в основний капітал загалом – вона відрізнялася на 2–5 відсоткових пункти, що зумовило

семикратний диспаритет цін не на користь сільського господарства і це, як зазначив академік УААН П. Саблук, не дає суб'єктам господарювання в агропромисловогому комплексі працювати на засадах розширеного відтворення [148, с. 8].

Тому упродовж цього періоду відбувається скорочення обсягів перш за все, основного капіталу сільськогосподарських підприємств, оскільки механізм цього явища закладений у сутності колообігу власного капіталу у процесі його відтворення, тобто неминучій трансформації основного капіталу в оборотний внаслідок процесу зношування його речової форми: будівель і споруд, машин і механізмів тощо.

Отже, важливим насамперед є забезпечення так званого “золотого рівня нагромадження капіталу”, за якого сума інвестицій в основний капітал дорівнює сумі амортизації та іншого вибуття основних засобів [21, с. 34–35]. За умови, що така рівність досягається, можна стверджувати про досягнення визначеної перед бухгалтерським обліком мети – дотримання концепції збереження капіталу. Однак це забезпечується тільки тоді, коли економічна система країни перебуває в умовах рівноваги [21, с. 31]. Наразі цей “золотий рівень нагромадження капіталу” неможливий через дві причини.

Перша – це те, що інфляція не дозволяє забезпечити просте відтворення основних засобів в їхній речовій формі, оскільки за існуючою методикою її визначення вона відображає лише минулі витрати на капітальні інвестиції, бо нараховується від первісної вартості об'єктів. Тому навіть при позірній рівності суми амортизації та затрат на капітальні інвестиції, тобто графічному досягненні “золотого рівня нагромадження капіталу”, його насправді немає, оскільки такі інвестиції не приводять до адекватного зростання основного капіталу в речовій формі. Адже витрати на заміну ідентичних основних засобів, які вибувають внаслідок зносу, в умовах інфляції завжди є номінально вищими, ніж здійснені на їхнє придбання чи будівництво декілька років тому.

Другою причиною є згадуваний диспаритет цін, який унеможливорює досягнення цього “золотого рівня нагромадження капіталу” через непомірні цінові параметри засобів виробництва, коли для їхнього придбання доводиться здебільшого брати кредити, бо власних коштів для цього не вистачає.

Проте навіть тоді, коли основні засоби окремі сільськогосподарські підприємства купують, це не ув'язується з динамікою та структурою вла-

сного капіталу. Зокрема, аналіз цих показників по Україні засвідчує, що вони мають ознаки стохастичності формування (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Частка власного капіталу сільськогосподарських підприємств України у валюті “Балансу” ф. № 1 та її динаміка порівняно з необоротними й оборотними активами (%)

Показники	Роки				
	на 31.12.2000 р.	на 31.12.2005 р.	на 31.12.2010 р.	на 31.12.2011 р.	на 31.12.2012 р.
Власний капітал	71,7	55,5	52,9	53,4	54,0
Необоротні активи	74,5	52,2	40,7	37,2	37,1
Оборотні активи	25,4	47,4	58,9	62,2	62,3

Джерело: Статистичні щорічники України за 2011–2012 роки – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 62.

Зокрема, незважаючи на те, що маса прибутку на підприємствах України впродовж 2000–2012 рр. мала позитивну динаміку (зросла з 1411 млн. грн. до 27207 млн. грн.), частка власного капіталу у структурі пасиву “Балансу” ф. № 1 не зросла, а навпаки, зменшилася з 71,7 до 54,0%. Причому всередині цього періоду спостерігалися такі самі суперечності: наприклад, у 2012 р. прибуток сільськогосподарських підприємств був більшим, ніж у 2010 р. майже на 16%, однак частка власного капіталу – тільки на 1,1 відсоткового пункту.

Динаміка структури власного капіталу корелює з часткою необоротних активів, що підтверджує нашу тезу про переливання основного капіталу в оборотний, зважаючи на приріст частки оборотних активів. Такий підхід до формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств суттєво викривлює його структуру.

Крім того, майже на всіх підприємствах не створюють резервного капіталу, внаслідок чого маса прибутку залишається нерозподіленою, кількокрратно перевищуючи суму статутного чи пайового капіталу, і це ніяк не можна визнати виваженим, особливо з урахуванням того, що капітал, порівняно з землею та трудовими ресурсами, які наразі не обліковуються на балансі сільськогосподарських підприємств, найбільш мобільний.

І хоча він не може так само, як у фінансовій галузі, переміщатися з однієї сфери діяльності в іншу, але ця мобільність теж є однією з характе-

ристик аграрного капіталу, яка зумовлює його переміщення від одних власників до інших, причому не виключаючи рейдерських методів. Отже, об'єктивне відображення у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності статутного (пайового) капіталу слугуватиме захисту прав власності на сільськогосподарських підприємствах, унеможливаючи тіньові схеми її перерозподілу.

Аналізуючи структуру власного капіталу, необхідно враховувати при цьому, що, хоча в економічній теорії сформульований закон, згідно з яким при зростанні органічної будови (C / V) капіталу за умови незмінної норми додаткової вартості (m / V) відбувається зменшення середньої норми прибутку ($m / (C + V)$), де Np – норма прибутку; m – додаткова вартість; $C + V$ – сума постійного і змінного капіталу), тобто відносної дохідності капіталу, розширене відтворення власного капіталу є головним засобом абсолютного збільшення маси прибутку за рахунок зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, отже, її реалізації на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Однак із цього випливає, що формування раціональної структури власного капіталу можливе за дотримання умови, при якій загальна сума залученого капіталу не перевищує вартості виробленої продукції. Тому розширене відтворення основного й оборотного капіталу повинно відбуватися на науково обґрунтованій основі насамперед із забезпеченням раціонального співвідношення між ними. Проте в цьому разі неприпустимий стохастичний підхід, коли інвестиції в основний капітал (придбання технічних засобів виробництва чи будівництво, наприклад, тваринницьких приміщень) здійснюються без урахування можливостей щодо досягнення раціональної органічної будови капіталу, що є характерним для теперішнього стану значної частки сільськогосподарських підприємств, де сума постійного капіталу C не забезпечена необхідною масою змінного капіталу V , внаслідок чого перший функціонує неефективно, що нібито й відповідає економічному закону тенденції зменшення середньої норми прибутку при зростанні органічної будови капіталу. Однак у такому разі ця закономірність є штучною, оскільки тут явно порушено пропорцію між першим і другим, що не забезпечує відтворення робочої сили навіть за своїм еквівалентом.

Як наслідок, на більшості сільськогосподарських підприємств відбувається стрімке скорочення чисельності працівників (упродовж 1996–2008 рр. – у 4,9 разу загалом по Україні, в т. ч. у 6,9 разу – в Тернопільській області), причому, в першу чергу, найбільш кваліфікованих (трактористів, комбайнерів), особливо молодших за віком, а відтворення робочої

сили майже припинилося, незважаючи на функціонування широкої мережі професійних навчальних закладів.

Таким чином, поряд із розширеним відтворенням власного капіталу, на сільськогосподарських підприємствах треба кардинально переглянути політику щодо формування його органічної будови капіталу у напрямі суттєвого збільшення частки змінного капіталу, тобто тієї частини, яка перетворюється в робочу силу, бо традиційне переважання постійного капіталу – частини, яка перетворюється в засоби виробництва: сировий матеріал, допоміжні матеріали і засоби праці [111, с. 189], через наявні диспропорції надалі неможливе, оскільки супроводжуватиметься “заморожуванням” постійного капіталу.

Причому неминучою є втрата вартості, що спостерігається зараз на багатьох сільськогосподарських підприємствах щодо основного капіталу, який інтенсивно зношується, але не внаслідок експлуатації, а через руйнування у зв'язку з неможливістю консервації будівель і споруд тощо. Якщо аналізувати взаємозв'язок динаміки власного капіталу сільськогосподарських підприємств та їхнього прибутку, то нерідко виникає суперечність щодо її співвідносності з постулатом економічної теорії, за яким капітал трактується як самозростаюча вартість, бо тенденції бувають протилежними.

Їх теоретично обґрунтував у першій половині ХХ ст. німецький вчений Ф. Шмідт, який розмежував підприємницький капітал на натуральний, що відображає реальну наявність обліковуваних цінностей у натуральних вимірниках, та вартісний, який є абстрактним відображенням таких цінностей у грошовому вимірнику. Тому й виникає така суперечність, коли замість прямого взаємозв'язку капітал-прибуток виникає зворотня залежність: обсяг капіталу може зменшуватись, а прибуток – зростати, що вписується у тлумачення іншого німецького вченого того самого періоду – В. Рігера, який вважав, що прибуток після сплати податків повинен бути диференційований на експлуатаційний та інфляційний [154, с. 316–317].

Таким чином, якщо врахувати, що на більшості сільськогосподарських підприємств основні засоби обліковуються за індексованою вартістю за станом на 1 квітня 1996 р., правда скоригованою при переході від купоно-карбованців на гривні за співвідношенням 100 тис. крб. = 1 грн., то зрозуміло, що кумулятивна дія індексів інфляції в наступні роки привела до стану, коли основна частина необоротних активів, передусім будівель і споруд, не відображає їхньої реальної вартості за номінальними значеннями сальдо рахунка 10 “Основні засоби”. Так, у першу чергу, номінальні показники основного капіталу сільськогосподарських підприємств теж за-

нижені, а тому й виникає згадана суцперечність щодо тлумачення капіталу як вартості, котра приносить додаткову вартість.

Аналізуючи структуру власного капіталу сільськогосподарських підприємств, треба мати на увазі, що в “Балансі” ф. № 1 наводиться його загальна сума, в якій відображений капітал, що функціонує у виробничій та невиробничій сферах. Водночас роль цих складових у забезпеченні ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств неоднакова. Капітал, що функціонує у виробничій сфері, можна вважати продуктивним, оскільки він забезпечує ефективність виробництва найбільшою мірою. Саме завдяки нагромадженню достатньої маси продуктивного капіталу є можливим застосування у сільськогосподарському виробництві досконаліших основних засобів, впровадження сучасних технологій, завдяки чому посилюється кумулятивний вплив інших факторів за принципом синергізму – посилення дії кожного з них. Зокрема, якщо розглядати в цьому контексті продуктивність праці, то вирішальну роль в її підвищенні відіграє капіталоозброєність.

Однак при цьому не можна нехтувати тим, що власний капітал, котрий матеріалізується як накопичена праця в невиробничих об’єктах, призначених для створення необхідних соціально-побутових умов працівникам підприємства, теж відіграє важливу роль у забезпеченні згаданого вище принципу синергізму, хоча методики визначення його кількісного впливу на економічну ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств економічною наукою поки не обґрунтовано. З цього приводу доречно, на наш погляд, зазначити, що сучасні західні економісти відводять цій частині капіталу не меншу вагу, називаючи її капітальним благом [117, с. 253].

Дослідження динаміки власного капіталу утруднюється тим, що показники його наявності на сільськогосподарських підприємствах зараз не узагальнюються у зведеній звітності району, області та України за всіма, без винятку, сільськогосподарськими підприємствами, як це було донедавна, оскільки подання приватними суб’єктами господарювання фінансової звітності районним управлінням сільського господарства і продовольства не здійснюється. А в райвідділах статистики не всі показники “Балансу” ф. № 1 зводяться у розрізі великих сільськогосподарських підприємств, причому “Звіт про власний капітал” ф. № 4 взагалі не входить у перелік зведеної звітності.

Таким чином, доводиться шукати інший спосіб визначення власного капіталу за певною сукупністю сільськогосподарських підприємств.

Щодо зведених показників районного рівня це можна зробити, узагальнивши згадані звітні форми безпосередньо у райвідділі статистики.

Для визначення узагальнених значень власного капіталу у масштабі області чи України загалом доводиться використовувати показники статистичної звітності про суму власного капіталу та залишкову вартість основних засобів, оскільки вона, як відомо, дорівнює частці статутного (пайового) капіталу, матеріалізованого в необоротних активах. При цьому аналіз показує, що на практиці спостерігається стійка тенденція до вищого співвідношення між частинами власного капіталу в основних і оборотних засобах, і це підтверджує його порівняння за тривалий період, як і тоді, коли зведену звітність складала за сукупністю показників, так і тепер – за умов їхнього вибіркового зведення (табл. 2.3.2).

Таблиця 2.3.2

Співвідношення основного й оборотного капіталу
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області

Показник	Роки			
	1980	2000	2010	2012
Загальна сума ¹ неподільного фонду ² (статутного капіталу), в т. ч.	1075,9	543,8	2984,3	5678,7
– основного	762,7	433,6	2008,3	2985,8
– оборотного	313,2	110,2	976,0	2692,9
Співвідношення основного і оборотного капіталу	2,44	3,93	2,06	1,11

Джерело: Зведений річний звіт по колгоспах Тернопільської області за 1980 рік, Статистичні щорічники “Тернопільська область за 2000–2012 роки”.

Зокрема, наведені в табл. 2.3.2 показники підтверджують, що упродовж 2000–2012 рр. співвідношення основного і оборотного капіталу на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області було більшим від одиниці, хоча й знизилося. Позитивним є те, що нарощування маси власного капіталу за цей період проходило як за рахунок зростання основного капіталу, так і оборотного.

Якщо ж виходити зі співвідношення, яке було в період, коли сільськогосподарські підприємства мали найвище його значення тобто, за 1980 р., то нині їм не вистачає $2692,9 \times 2,44 - 2985,8 = 3584,9$ млн. грн. оборотного капіталу.

¹ За 1980 р. – млн. крб.; 2000–2008 рр. – млн. грн.

² До 2000 р. термін “статутний капітал” не вживався.

Загалом таке співвідношення не є оптимальним, зважаючи, що на величину оборотного капіталу впливає передусім маса прибутку, отриманого господарствами, а вона через специфічні умови галузі коливається у сприятливі та несприятливі роки, зумовлюючи відповідні зміни цього співвідношення, оскільки практика формування статутного капіталу така, що при збільшенні маси прибутку більша її частина спрямовується на поповнення оборотних засобів.

Отже, стратегія розвитку підприємства, в тому числі й сільськогосподарського, повинна базуватись на вирішальному напрямі – збільшенні свого потенціалу, яким є узагальнений вимірник – власний капітал. Адже власний капітал є тим індикатором, який інформує власників (засновників) про ефективність використання наявного ресурсного потенціалу підприємства, оскільки лише за умови його раціонального витрачання у поєднанні з гнучкою адаптацією до умов ринкового конкурентного середовища можна забезпечити розвиток підприємства, а отже, розширене відтворення початково вкладеного у виробництво капіталу.

Так, головними джерелами приросту власного капіталу є прибуток підприємства та зовнішні інвестиції. Тому важливо проаналізувати, які ж показники найтісніше пов'язані з формуванням власного капіталу, а отже, можуть забезпечити об'єктивну оцінку цього процесу, і одним із таких показників за Міжнародними бухгалтерськими стандартами можна вважати рентабельність власного капіталу (return on equity (ROE)) – відношення маси прибутку до величини власного капіталу:

$$ROE = \Pi / K \times 100, \quad (2.3.1)$$

де Π – чистий прибуток (після погашення відсотків і податків);
 K – власний капітал (активи – залучений капітал).

Оскільки власний капітал – це чиста вартість активів ($A - Z$), то цей показник називають також рентабельністю активів. Його порівнюють з банківськими відсотками на депозити, оскільки акціонери вважають можливим вкладати капітал за умови, що ROE перевищує величину депозитної ставки. Проте аналіз цього показника засвідчує, що на більшості сільськогосподарських підприємств ця умова не досягається.

Водночас треба зважати на те, що зазначений показник, маючи певне аналітичне значення для оцінки ефективності відтворення капіталу на сільськогосподарських підприємствах, не може тлумачитись у такому контексті, як це прийнято за економічною теорією з огляду на галузеву специфіку його функціонування.

Зокрема, треба враховувати, що у більшості сільськогосподарських підприємств функціонує капітал, внесений не засновниками (власниками),

а сформований у колишніх колгоспах і радгоспах практично як “нічийний”, який було розпайовано серед працівників таких підприємств у процесі реформування у 90-х рр. XX ст. У результаті може скластися враження, що рентабельність власного капіталу в цьому разі надто висока (табл. 2.3.3).

Таблиця 2.3.3

Рентабельність власного капіталу (ROE)
на сільськогосподарських підприємствах України за 2010–2012 рр.

Показники	Роки		
	2010	2011	2012
Прибуток, млн. грн.	17291,8	25565,9	27207,8
Власний капітал, млн. грн.	91501,8	126615,2	151387,5
Рентабельність власного капіталу, %			
– за звітністю	18,9	20,2	18,0
– скоригована	3,6	3,9	3,5

Джерело: Статистичні щорічники України за 2010–2012 роки. – К. : Держслужба статистики, 2013. – С. 62.

Така ілюзія виникає внаслідок нереальної вартості необоротних активів, які не індексувались, як зазначалось, більше 10-ти років. Коли ж скоригувати вартість основних засобів на індекс інфляції, який за період 1998–2012 рр. становив 519,8%, то ROE сільськогосподарських підприємств заокруглено не досягав навіть 5%, тому й не дивно, інвестиції в аграрний сектор поки не надходять у більш-менш значимих сумах.

Потім, на відміну від банківського капіталу, який створювався більшою мірою шляхом внесення коштів, власний капітал сільськогосподарських підприємств на момент їхньої приватизації був немонетарним, оскільки матеріалізований у необоротні й оборотні активи. Навіть при виділенні вартості паю тим працівникам сільськогосподарських підприємств, які виходили з числа учасників при реформуванні, він видавався не грошми, а майном – здебільшого технічними засобами виробництва. Тому у таких випадках порівняння рентабельності власного капіталу (ROE) з відсотками на депозит могло бути тільки умовним.

Цим, на наш погляд, можна пояснити те, що, незважаючи на вищий рівень виплачуваних банками відсотків на депозити, більшість акціонерів сільськогосподарських підприємств ними залишається, зважаючи на низьку мобільність належного їм капіталу та неможливість його переливу через це в банківську сферу. Проте зазначений показник (ROE) відіграє вирішальну роль при намаганні залучити зовнішні інвестиції, оскільки регу-

лююча дія рентабельності власного капіталу у такому разі виявляється сповна, незалежно від того, здійснюються ці інвестиції в монетарній чи немонетарній формі.

При аналізі структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств насамперед треба визначити співвідношення постійного і змінного капіталу, оскільки воно є однією з головних передумов його ефективного функціонування. Постійним капіталом за економічною теорією вважається вартість засобів виробництва, до яких відносять засоби праці, або за термінологією бухгалтерського обліку – основні засоби та предмети праці – виробничі запаси. Оскільки “поняття” постійний латинською мовою означає “constant”, то скорочено позначається за першою буквою цього слова.

Змінний капітал – це вартість робочої сили. Латинською мовою “змінюваний” перекладається як “various”, тому його позначають теж за першою буквою цього слова. Традиційно змінний капітал розглядався у вітчизняній економічній теорії лише як витрати на заробітну плату працівників підприємства, хоч і визнавалося, що в капіталістичному суспільстві – це витрати, пов’язані з придбанням робочої сили [117, с. 255].

Зараз загально визнаним є те, що крім фізичного капіталу, тобто речових факторів виробництва, отримання доходів від діяльності будь-якого підприємства забезпечує людський капітал. Проте оскільки для України це порівняно нове, зважаючи на відсутність конкретних методик оцінювання такого капіталу, його вартісний вираз у “Балансі” ф. № 1 поки не фігурує. Тому при аналізі структури власного капіталу доводиться використовувати неповні дані.

Водночас треба зважати на те, що в цій формі звітності взагалі відсутні показники, пов’язані з вартістю змінного капіталу, оскільки колообіг капіталу у процесі його відтворення здійснюється не тільки в уречевленій формі, але також як вартість живої праці. А в “Балансі” ф. № 1, як відомо, відображається лише матеріально-речова структура капіталу: будівлі, споруди, машини, запаси, вартість незавершеного виробництва тощо. Вартість робочої сили, яка в процесі колообігу капіталу фігурувала як витрати на оплату праці, у повній відповідності до його змісту – це неперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми в іншу і робить повний колообіг з приростом [108, с. 260], пройшовши процес виробництва. Вона матеріалізована у товарній продукції та виробничих запасах (насінні, кормах та ін.), призначених для наступних колообігів постійного капіталу.

Отже, виникає парадокс: будучи присутнім де-факто на кожній стадії колообігу, змінний капітал у підсумку ніби “зникає”, стаючи віртуальним. Тому, на наш погляд, методологічно правильним було би розглядати власний капітал сільськогосподарського підприємства, відображений у “Балансі” ф. № 1, як сукупність постійного і змінного капіталів.

У зв’язку з цим доцільно виокремити із загальної суми власного капіталу ту його частину, яку за економічною теорією відносять до змінного капіталу. Це важливо, тому що на багатьох сільськогосподарських підприємствах нерідко змінний капітал фігурує як фіктивний, оскільки нарахування заробітної плати не завжди означає її виплату, а лише збільшення кредиторської заборгованості за рахунком 66 “Виплати працівникам”. Запобігти цьому допоможе встановлення суми змінного капіталу де-юре, як це передбачено щодо визначення у Статуті підприємства статутного чи пайового капіталу.

Зокрема, повинна бути встановлена мінімальна сума змінного капіталу, як і норматив його щорічного збільшення за рахунок отриманого сільськогосподарським підприємством у поточному році прибутку. Водночас для забезпечення якісної інформації про структуру власного капіталу доцільно дещо змінити зміст першого розділу “Балансу” ф. № 1, передбачивши в ньому деталізацію його складових згідно з наведеними характеристиками.

Формування власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах не є самоціллю, а підпорядковане вирішенню їхньої стратегічної мети – забезпечення ефективної економічної діяльності у відповідності до одного із головних принципів, визначених у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, а саме неперервності. Таким чином, важливим є аналітичне обґрунтування раціональної маси власного капіталу, необхідної для забезпечення цієї стратегічної мети, тобто не тільки констатація досягнутих на даний момент часу фактичних значень у “Балансі” ф. № 1, а й необхідних на якомога тривалішу перспективу, зважаючи на те, що як недостатність, так і надлишок капіталу, однаково негативно позначаються на ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

З огляду на це зазначимо, що існуюча на практиці методика аналітичної інтерпретації формування власного капіталу цій меті не відповідає, оскільки на сільськогосподарських підприємствах здебільшого обмежуються визначенням показника рівня рентабельності як відношення маси прибутку до собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Відомий також показник норми рентабельності – відношення маси прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних засобів, що загалом забезпечує тільки опосередковану оцінку ефективності функціонування власного капіталу без конкретизації щодо достатності чи, навпаки, його недостатності для забезпечення ефективної діяльності підприємства. У країнах розвинутої ринкової економіки поряд із такими показниками, що характеризують рівень рентабельності продажів товарів, головна увага приділяється показникам рентабельності капіталу. При цьому вони доволі багатогранні, оскільки як знаменник формули рентабельності беруть різні показники: всі засоби підприємства або ж тільки власні; з них весь обсяг власних засобів, або тільки їхня певна частина тощо, які загалом забезпечують не тільки констатацію ефективності функціонування наявної маси капіталу на тому чи іншому підприємстві, а й можливість аналітичного обґрунтування необхідної на перспективу з урахуванням зміни обсягів його діяльності в оглядовому періоді.

Така аналітична інтерпретація формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств дає змогу визначати узагальнену оцінку їхнього економічного розвитку, оскільки засвідчує позитивні (чи негативні) зміни потужності, чого не забезпечують будь-які інші показники, бо вони характеризують лише окремі складові поточної діяльності.

Зокрема, виробництво валової продукції у фізичному обсязі чи вартісній оцінці за порівняльними цінами, незважаючи на важливість такого показника, не завжди супроводжується адекватними змінами собівартості чи рентабельності. Навіть маса отриманого прибутку не може однозначно трактуватись як узагальнений показник ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки нерідко більша його частка може бути використана на споживання (дивіденди) чи фіскальні платежі, а тому й не забезпечує економічний розвиток господарств.

Збільшення маси власного капіталу свідчить про приріст виробничих засобів підприємства – одного з головних факторів виробництва, який в економічній теорії відносять до складу продуктивних сил. Оскільки особливістю виробничих засобів є те, що вони у процесі виробництва, хоча і витрачаються (поступово основні виробничі засоби або основний капітал чи повністю, за один виробничий цикл, – оборотні виробничі засоби або оборотний капітал), проте відтворюють одночасно власний еквівалент через включення втраченої вартості у витрати виробництва, завдяки чому досягається збереження власного капіталу.

Проте це можливе за умови, що витрати виробництва покриваються доходами від реалізації виробленої сільськогосподарської продукції. При-

ріст власного капіталу можливий лише тоді, коли доходи від реалізації сільськогосподарської продукції не тільки покривають витрати виробництва, а й суттєво їх перевищують, оскільки спрямувати на його збільшення можна лише певну частину прибутку, яка залишається після вирахування використаного на споживання (премії, дивіденди, соціально-культурні заходи, утримання побутової інфраструктури).

Таким чином, на відміну від маси отриманого прибутку, саме приріст власного капіталу найповніше відображає ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств загалом і з огляду на це заслуговує на увагу дещо інший підхід до аналізу ефективності використання власного капіталу підприємств у країнах ринкової економіки, який здійснюють на основі показника норми прибутку, де фігурує співвідношення між ними:

$$Hn = \frac{Cn}{Ck} \times 100\%,^1 \quad (2.3.2)$$

де Hn – норма прибутку, %;

Cn – сума прибутку;

Ck – сума капіталу [13, с. 7].

Однак на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах така аналітична інтерпретація не тільки не застосовується, але це неможливо зробити взагалі, зважаючи на відірваність формування власного капіталу від фінансових результатів, унаслідок чого роками суми статутного і пайового капіталу є незмінними, а прибуток, який мав би спрямовуватись на їхнє поповнення, залишається нерозподіленим.

Причому до уваги не береться те, що реальні зміни капіталу відбуваються. Це засвідчує передусім аналіз показників інвестицій в основний капітал, які, хоч і недостатні, але мають чітку тенденцію до стабільного зростання: упродовж років вони зросли в Тернопільській області із 23,9 до 186,2 млн. грн. Статутний і пайовий капітал відображає лише зафіксовану в установчих документах суму, жодним чином не корелюючи з масою отриманого сільськогосподарськими підприємствами прибутку.

Тому аналіз співвідношень власного капіталу сукупно з наявністю активів на прикладі сільськогосподарських підприємств Тернопільської області загалом дає підстави стверджувати, що його формування відбувається без жодних економічних обґрунтувань (табл. 2.3.4).

¹ На думку академіка П. Саблука [148, с. 6], ця формула в умовах сільськогосподарських підприємств України, зважаючи на відсутність у складі власного капіталу вартості землі, має бути доповнена таким чином:

$$Hn = \frac{\text{Сума прибутку}}{\text{Основні фонди} + \text{Оборотні фонди} + \text{Оплата праці} + \text{Частка вартості землі (рентний дохід - 3\%)}}$$

Таблиця 2.3.4

Співвідношення фінансових результатів і статутного (пайового) капіталу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області та України за 2010–2012 рр.

Варіанти	Фінансові результати		Власний капітал		Норма прибутку		
	за 2010 р., млн. грн.	за 2012 р., тис. грн.	за 2010 р., млн. грн.	за 2012 р., тис. грн.	за 2010 р., %	за 2012 р., %	Зміна, +, – пунктів
Сільськогосподарські підприємства:							
– України	17988,5	27207,2	91501,8	151387,5	19,7	18,0	–1,7
– Тернопільської області	640,6	793,1	9984,3	13588,5	21,5	5,8	–15,7

Джерело: Статистичні щорічники України за 2010–2012 роки. – К.: Держ. служба статистики, 2013. – С. 61, 64. Статистичні щорічники Тернопільської області за 2010–2012 роки. – Тернопіль: Гол. упр. статистики, 2013. – С. 43, 47.

Зокрема, це співвідношення (норма прибутку) підтверджує, що через відсутність аналітичного обґрунтування процес формування власного капіталу у бухгалтерському обліку сільськогосподарських підприємств не регулюється. В результаті на практиці спостерігається стохастичне співвідношення власного й статутного (пайового) капіталу і переважно функціонують підприємства, в яких співвідношення власного й статутного капіталу можна описати нерівністю:

$$BK > CK, \quad (2.3.3)$$

де BK – власний капітал;
 CK – статутний капітал.

При цьому значення таких співвідношень інколи відрізняється більш ніж у 10 разів, що не можна визнати обґрунтованим¹. Водночас є протилежні ситуації, коли статутний капітал перевищує власний і нерівність при цьому така:

$$BK < CK, \quad (2.3.4)$$

але при цьому обидва види капіталу мають позитивне значення, що теж алогічне, оскільки зумовлене збитковістю підприємства, яка призводить до проїдання власного капіталу. Саме таким був стан на багатьох сіль-

¹ Наприклад, в одному з ПАП Тернопільської області сума власного капіталу перевищує статутний капітал у (23931 : 86) = 278,3 разу.

ськогосподарських підприємствах Тернопільської області упродовж 2000–2002 рр., коли загалом вони були збитковими (у 2002 р. маса збитку досягла 40,8 млн. грн.). І хоча після цього сільське господарство в області стало прибутковим, проте й зараз близько 20% господарств є збитковими (маса збитку становить у них майже 103 млн. грн.), а тому співвідношення описується формулою 2.3.4.

Існують також сільськогосподарські підприємства, де власного капіталу немає, хоча номінальна сума статутного капіталу фігурує. До таких відноситься ПАП “XXX”, де у “Балансі” ф. № 1 фігурує водночас 20 тис. грн. статутного капіталу та від’ємна сума (–166 тис. грн.) власного капіталу, що зумовлено його збитковістю.

Подібним був раніше стан у ВАТ “XXX”, де збиток спричинив від’ємну суму власного капіталу, адже при алгебраїчному згортанні їхніх сум, що здійснюється при визначенні власного капіталу як підсумку за першим розділом “Балансу” ф. № 1, він дорівнював –1576,3 тис. грн. Надалі підприємство стало прибутковим і ця причина відпала, що підтверджується зростанням довгострокових фінансових інвестицій на (17042,0 – 3237,5) = 13804,5 тис. грн.

Проте це ще раз доводить відсутність виваженої облікової політики на сільськогосподарських підприємствах щодо формування власного капіталу, оскільки логічно було би вважати, що власний капітал не може бути меншим, ніж зареєстрована сума статутного капіталу. Таким чином, межа вилучення капіталу мала би описуватися рівнянням:

$$BK = CK. \quad (2.3.5)$$

Водночас не можна погодитися з диспропорцією, коли власний капітал у десятки разів більший, ніж зареєстрована сума статутного капіталу, оскільки це створює підґрунтя для перерозподілу власності, причому на заваді не може стати бухгалтерський облік через особливості відображення додаткової емісії акцій чи інвестицій пов’язаним сторонам, які дозволяють маніпулювати такими способами в бажаному для окремих осіб напрямі.

Зокрема, передбачене відображення частки інвестора в сумі збільшення додатково вкладеного капіталу (за рахунок виникнення емісійного доходу у кореспонденції субрахунків дебет 141 “Інвестиції пов’язаним сторонам за методом участі в капіталі”, кредит 422 “Інший вкладений капітал”), що дозволяє проводити вилучення власного капіталу на суму, яка перевищує номінальне значення зафіксованого в установчих документах.

Щоб запобігти такому стихійному формуванню власного капіталу, на наш погляд, необхідно розробити спеціальне Положення (стандарт) бу-

хгалтерського обліку “Власний капітал”, в якому визначити методологічні основи його формування та відображення на рахунках і фінансовій звітності. Зараз формування раціональної маси власного капіталу ускладнюється саме через методологічні недоліки аналітичної інтерпретації показників.

Так, якщо до уваги беруть всі засоби підприємства, то вважається, що прибуток отриманий завдяки використанню власного й позиченого капіталу. З урахуванням змісту вітчизняного “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 формула¹ рентабельності капіталу буде такою:

$$R = \frac{\text{Ст. 2350 ф. № 2}}{\text{Ст. 1900 ф. № 1}} \times 100\%,$$

тобто $\frac{7032 \text{ тис. грн.}}{30297 \text{ тис. грн.}} \times 100\% = 23,2\%.$ (2.3.6)

Коли ж визначати рівень рентабельності тільки власного капіталу, чисельник формули незмінний, але у знаменнику треба вказувати не всю валюту “Балансу” ф. № 1, як у наведеній вище формулі, а за мінусом кредиторської заборгованості:

$$R = \frac{\text{Ст. 2350 ф. № 2}}{\text{Ст. 1900 ф. № 1} - (\text{Ст. 1695 ф. № 1} + \text{Ст. 1595 ф. № 1})} \times 100\%,$$

тобто $\frac{7032 \text{ тис. грн.}}{30297 - (4677 + 1689) \text{ тис. грн.}} \times 100\% = 29,4\%.$ (2.3.7)

Таким чином, за цими показниками можна визначати стратегічні кроки як щодо формування структури пасивів, так і власного капіталу сільськогосподарського підприємства, адже порівняння наведених у формулах 2.3.7 та 2.3.8 показників дає можливість на основі аналітичної інтерпретації з урахуванням інших, зокрема величини банківського відсотка за кредитами, відсотків за депозитами, а також взаємовідносин із кредиторами, обґрунтовано здійснювати розподіл прибутку та спрямування певної його частини на поповнення маси власного капіталу.

Однак при цьому виникає непросте через методологічну невирішеність питання щодо правомірності залишення без уваги підсумків ст. 1525 “Цільове фінансування” розділу II пасиву “Балансу” ф. № 1 та 1665 “Доходи майбутніх періодів” розділу III. Адже, якщо слідувати тлумаченню П(С)БО 11 “Зобов’язання”, що у бухгалтерському обліку такі суми треба розглядати власне як зобов’язання, то рентабельність власного капіталу

¹ Наприклад, тут і далі наводяться показники, розраховані за фінансовою звітністю ПАП “XXX” одного з районів Тернопільської області.

підприємства треба визначати як відношення прибутку лише до підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1.

Окрім того, західні дослідники [13, с. 7] акцентують увагу на окремих особливостях формування прибутку, які треба враховувати при визначенні рентабельності власного капіталу. Зокрема, наголошується на тому, що при цьому треба враховувати суму нарахованої амортизації, бо її включення у витрати виробництва практично означає зменшення на цю саму суму визначеного у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 прибутку. Таким чином, на їхню думку, коректним буде включення у чисельник кожної з наведених вище формул суми амортизації, вказаної у ст. 2515 розділу III “Елементи операційних витрат” цього звіту.

Так само розцінюється й заборгованість із заробітної плати перед працівниками підприємства, оскільки вона включається в момент її нарахування, а виплачується дещо пізніше, після завершення звітного періоду. Тому, хоч розрив між формуванням витрат виробництва і погашенням заборгованості із заробітної плати не такий тривалий, як при використанні амортизації на заміщення основних засобів, вона теж розглядається як тимчасово вільні кошти, а тому повинна враховуватися при визначенні рівня рентабельності функціонування власного капіталу.

Водночас, якщо суму амортизації включають у чисельник формули:

$$R = \frac{\text{Ст. 2515 ф. № 2} + \text{Ст. 2350 ф. № 2}}{\text{Ст. 1900 ф. № 1} - (\text{Ст. 1695 ф. № 1} + \text{Ст. 1595 ф. № 1})} \times 100\%, \quad (2.3.8)$$

то на суму кредиторської заборгованості із заробітної плати коригують знаменник формули:

$$R = \frac{\text{Ст. 2515 ф. № 2} + \text{Ст. 2350 ф. № 2}}{\text{Ст. 1900 ф. № 1} - (\text{Ст. 1695 ф. № 1} + \text{Ст. 1595 ф. № 1} + \text{Ст. 1630 ф. № 1})} \times 100\%, \quad (2.3.9)$$

Таким чином, ефективність функціонування робочого капіталу сільськогосподарських підприємств може характеризувати низка показників, значення яких будуть відхилятися доволі суттєво (табл. 2.3.5).

Наведені у табл. 2.3.5 показники відхиляються на 7–11 відсоткових пунктів, які засвідчують, що оцінка рентабельності функціонування власного капіталу на цьому підприємстві значним чином залежить від прийнятої методики її визначення. Однак це не означає, що на зміну традиційним показникам рентабельності треба вводити такі, котрі раніше у вітчизняній практиці не застосовувалися.

Таблиця 2.3.5

Показники рентабельності функціонування власного капіталу
ПАП “ХХХ” Тернопільської області

№ з/п	Показники	Роки	
		минулий рік	поточний рік
1	Рентабельність сукупного (власного й позиченого) капіталу:		
	а) без урахування амортизації й заборгованості з оплати праці;	12,1	23,2
	б) з урахуванням амортизації й заборгованості з оплати праці	18,9	27,1
2	Рентабельність власного капіталу:		
	а) без урахування амортизації й заборгованості з оплати праці;	19,2	29,4
	б) з урахуванням амортизації й заборгованості з оплати праці	27,8	34,3

Джерело: розрахунки за показниками “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2.

На наш погляд, мова може йти лише про доповнення системи показників, що використовуються в економічному аналізі, оскільки кожний з них відображає такі взаємозв'язки, які загалом більш глибоко характеризують ефективність функціонування власного капіталу саме в певних конкретних умовах, котрі склались на сільськогосподарському підприємстві.

Так, якщо у звітному періоді, який аналізується, відбувався активний пошук можливостей вкладення капіталу інвесторами, то перевага при аналізі повинна надаватись показникові, який визначається за формулою 2.3.8, оскільки він характеризує рівень рентабельності функціонування власного капіталу сільськогосподарського підприємства з позицій спрямування отриманого упродовж року прибутку на дивіденди: теоретично вся його сума може бути розділена серед інвесторів, тобто власників підприємства, отже, цей показник є відносною величиною прибутку, яка припадає на масу капіталу, внесеного тим чи іншим засновником.

Якщо на сільськогосподарському підприємстві сформовано достатню масу власного капіталу, то менеджери повинні більше уваги приділяти можливостям нарощування прибутку за рахунок залучення коштів зі сторони, наприклад, для покриття сезонної потреби в них на період вирощування сільськогосподарських культур, заміни поголів'я основного стада тварин тощо.

У такому разі треба мати інформацію про рівень рентабельності всього функціонуючого капіталу, отже, необхідне його визначення за формулою 2.3.7, яка дозволяє оцінити доцільність подальшого залучення насамперед позичкового капіталу: за умови, що цей показник є вищим, ніж відсоткова ставка за кредитами банків, їхнє більш широке використання виправдане; але тоді, коли співвідношення цих показників зворотнє, фінансова політика підприємства потрібно провести дуже обережно, особливо у випадках кратного перевищення відсоткових ставок за кредитами над рівнем рентабельності функціонуючого капіталу загалом.

Інакше підприємству може загрозувати навіть банкрутство, особливо якщо маса власного капіталу – знаменник формули 2.3.8 – буде меншою, ніж половина маси всього функціонуючого капіталу – знаменник формули 2.3.7, оскільки при негативному співвідношенні рівня рентабельності й відсоткової ставки за кредитами на сплату як основної маси боргу, так і відсотків, доведеться спрямовувати кошти, які є втіленням власного капіталу сільськогосподарського підприємства.

При аналізі обґрунтованості формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств доцільно використовувати відому в теорії модель Альтмана, в якій прослідковується взаємозв'язок чистого робочого капіталу (без кредиторської заборгованості) й прибутку:

$$Z = K1 \times \frac{\text{Чистий робочий капітал}}{\text{Сума активів}} + K2 \times \frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Сума активів}} + K3 \times \frac{\text{Прибуток до виплати процентів і податків}}{\text{Сума активів}} +$$

$$+ K4 \times \frac{\text{Ринкова вартість власного капіталу}}{\text{Балансова вартість власного капіталу}} + K5 \times \frac{\text{Обсяг продажів}}{\text{Сума активів}}. \quad (2.3.10)$$

Якщо перевести це на показники “Балансу” ф. № 1, то наведена модель Альтмана матиме такий вигляд:

$$Z = K1 \times \frac{\text{Ст. 1495 пасиву}}{\text{Ст. 1300 активу}} + K2 \times \frac{\text{Ст. 1420 пасиву}}{\text{Ст. 1300 активу}} + K3 \times \frac{\text{Ст. 2190 ф. №2}}{\text{Ст. 1300 активу}} +$$

$$+ K4 \times \frac{\text{Ст. 1495 пасиву} + \text{гудвіл}}{\text{Ст. 1300 активу}} + K5 \times \frac{\text{Ст. 2000 ф. №2}}{\text{Ст. 1300 активу}}. \quad (2.3.11)$$

Однак ураховуючи те, що на більшості сільськогосподарських підприємств економіко-математичне моделювання не здійснюється через відсутність програмного й методичного забезпечення таких розрахунків, а на деяких – і комп'ютерів узагалі, доводиться обмежуватися простішими засобами економічного аналізу. Наприклад, визначення межі безпеки при

вирішенні питання кредитування можна встановити за відношенням власного капіталу до суми заборгованості підприємства:

$$B = \frac{K_6}{K_3}, \quad (2.3.12)$$

або з урахуванням структури “Балансу” ф. № 1:

$$B = \frac{\text{Ст.1495 ф. №1}}{\text{Ст.1510} + \text{Ст.1600 ф. №1}}, \quad (2.3.13)$$

де B – коефіцієнт, що характеризує межу безпеки підприємства;

K_6 – сума власного капіталу;

K_3 – заборгованість за кредитами банку.

Виконані розрахунки засвідчують, що за цим відношенням об’єкти дослідження можна поділити на такі групи (табл. 2.3.6).

Таблиця 2.3.6

Коефіцієнти межі безпеки сільськогосподарських підприємств одного з районів Тернопільської області

Групи підприємств за величиною коефіцієнта безпеки	Кількість підприємств у групі		Власний капітал, тис. грн.		Заборгованість за кредитами, тис. грн.		Коефіцієнти межі безпеки	
	попередній рік	звітний рік	попередній рік	звітний рік	попередній рік	звітний рік	попередній рік	звітний рік
До 0,65	6	10	77	411	642	697	0,12	0,59
Від 0,66 до 1,00	19	14	11256	60035	16078	69807	0,70	0,86
Більше	4	4	35789	50880	4006	4114	8,23	12,37
Разом	29	28	47122	111326	20726	74618	2,27	1,49

Джерело: розрахунки за показниками “Балансів” ф. № 1.

Зокрема, відбувається даліше розшарування сільськогосподарських підприємств за рівнем коефіцієнта межі безпеки, оскільки у першій групі, де він найнижчий, їхня чисельність збільшилась і сюди стали відноситись такі, що раніше перебували у середній групі, як наприклад, ПАП “ХХХ”, “ХХХ”, “ХХХ”, ТЗОВ “Степ”, де власний капітал зменшився. Водночас є протилежні випадки, коли раніше було значно нижчим співвідношення власного капіталу і кредитів банку, але на підприємстві зуміли наростити власний капітал, тим самим суттєво покращивши коефіцієнт межі безпеки. До таких належить ПАП “ХХХ”, в якому власний капітал зріс за цей період із 39 до 561 тис. грн.

І лише чотири підприємства (ПАП “XXX”, “XXX”, “XXX” та “XXX”) стабільно мають декількакратне перевищення межі безпеки, причому її коефіцієнт зріс у півтора разу – із 8,23 до 12,37 завдяки суттєвому збільшенню власного капіталу – із 35789 до 50880 тис. грн.

Проте це не означає відмови від можливостей залучення капіталу загалом, бо на кожному сільськогосподарському підприємстві нерідко виникають ситуації, коли в певний момент виникає гостра потреба в додаткових коштах, адже практично ніколи не можна сформувати таку масу власного капіталу, яка була би достатньою для покриття всіх пікових витрат.

Зрештою, це й недоцільно, адже в такому разі значна частка коштів буде “мертвим” капіталом, що в умовах навіть помірної інфляції – на рівні до 10% – означатиме майже адекватну реальну втрату власного капіталу через знецінення коштів, які стали би вивільненими з обороту у міжпикові періоди.

Тому, як вказує Л. Бернстайн, у ринкових умовах більша частка власних засобів та її постійне збільшення зовсім не означає покращення стану компанії. Навпаки, участь залучених коштів засвідчує гнучкість компанії, її здатність знаходити кредити й повертати їх, тобто про довір'я до неї в діловому світі [17, с. 7]. Виходячи з цього, можна вважати, що саме показник рівня рентабельності всього функціонуючого капіталу (визначається за формулою 2.3.6) має бути тим орієнтиром, з яким менеджери сільськогосподарських підприємств повинні звіряти свої дії щодо залучення в оборот позикового капіталу.

Водночас треба розраховувати й рівень рентабельності функціонування власного капіталу, бо тільки на основі порівняння цих двох показників можна приймати виважені рішення як щодо можливості використання залученого капіталу загалом, так і його максимальної маси й можливої без завдання шкоди для збереження власного капіталу у зафіксованій статуті підприємства сумі тривалості запозичення.

Водночас при цьому треба мати на увазі, що навіть при надто великому відхиленні показників рівня рентабельності, визначених за формулами 2.3.6 і 2.3.7, певний “запас міцності” на сільськогосподарських підприємствах все ж таки є, оскільки у знаменнику формули 2.3.8 фігурує не тільки заборгованість за кредитами банку, а й кредиторська заборгованість загалом. Таким чином, можна стверджувати, що цей “запас міцності” формується й за рахунок такої заборгованості.

Проте при цьому треба враховувати, що роль кредиторської заборгованості незіставна із заборгованістю за кредитами банків насамперед через

різні терміни залучень: кредити переважно використовуються сільгосп підприємствами упродовж декількох місяців, інколи й більше року, а терміни використання кредиторської заборгованості частіше всього нетривалі, становлять декілька днів. До того ж вона значно динамічніша, ніж кредити, і амплітуда коливань між максимальною й мінімальною сумами доволі велика.

Тому коректніше було би визначати середньозважену суму кредиторської заборгованості за кожний звітний період, однак за показниками “Балансу” ф. № 1 це зробити неможливо, оскільки такі дані можна отримати тільки з аналітичного обліку, отже, доводиться обмежуватись її сумою на кінець звітного періоду.

Безпосередньо на сільськогосподарському підприємстві навіть при використанні комп’ютерного програмного забезпечення та розрахунків за моделлю Альтмана, за якою комплексний коефіцієнт безпеки при формуванні “кредитного портфеля” доволі високий, доцільно зважати на структуру пасиву “Балансу” ф. № 1 загалом, маючи на увазі, що кредиторська заборгованість постачальникам, за податками й платежами і т. ін. може стати чинником, який перешкодить забезпечити вчасне повернення кредитів банку.

Адже нерідко саме через збіг у часі термінів погашень як кредитів банку, так і заборгованості певних кредиторів, виникає надто скрутне становище, яке дуже важко виправити, оскільки при цьому різко знижується рівень довіри до підприємства як перших, так і других. Саме тому на таких сільськогосподарських підприємствах має бути забезпечена гнучка політика у відносинах із партнерами, оскільки інакше це може спричинити якщо не втрату його активів, то принаймні кризовий стан, який лише ускладнить формування достатньої маси власного капіталу у майбутньому.

Незважаючи на важливість аналітичної інтерпретації особливостей формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств, не менш значимим є аналіз економічної ефективності його функціонування у процесі відтворення, оскільки створений обсяг власного капіталу – це запорука подальшого нарощування необхідної маси для успішного здійснення їхньої діяльності у майбутньому.

При цьому зазначимо, що аналіз (вертикальний і горизонтальний¹) економічної ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств здійснюють за показником його рентабельності, тобто за відношенням прибутку до середнього розміру капіталу²:

¹ Л. Бернстайн вказує: “Аналіз звичайної фінансової звітності часто називають “вертикальним” аналізом, а аналіз трендів – “горизонтальним” [17, с. 66].

² Тут і далі наводяться показники, розраховані за фінансовою звітністю одного з ПАП Тернопільської області.

$$P_k = \frac{P}{K_{вл}} \times 100 = \frac{7032,0}{22002,5} \times 100 = 32\%, \quad (2.3.14)$$

де P_k – рентабельність власного капіталу;

P – маса прибутку підприємства за звітний період;

$K_{вл}$ – середнє значення власного капіталу за звітний період.

При цьому зазначимо, що такий показник можна визначати за різні звітні періоди: квартал, рік, зважаючи на наявність у системі вітчизняної звітності, крім річного “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2, також квартальних форм цієї звітності. Однак у такому разі при здійсненні горизонтального аналізу рентабельності доведеться врахувати вимогу зіставності звітних періодів, оскільки маса прибутку у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 вказується зростаючим підсумком з початку року, а тому автоматично вийде, що рентабельність власного капіталу за другий-третій квартали поточного року завжди буде більшою, ніж за перший квартал.

Водночас ефективне управління використанням власного капіталу сільськогосподарських підприємств потребує наближення аналітичної інтерпретації звітності до фактів його діяльності і, таким чином, аналіз показників рентабельності функціонування власного капіталу за кожний квартал є надто важливим, аби ним можна було нехтувати. Тому доцільно здійснювати горизонтальний аналіз його значень не тільки за ряд років, як це практикується зараз, а й усередині них – за звітними кварталами. Для цього необхідно визначати масу прибутку сільськогосподарських підприємств та середнє значення власного капіталу окремо за кожний квартал, що є доволі простою аналітичною процедурою за показниками фінансової звітності.

Зокрема, на основі “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 за другий-третій квартали поточного року можна визначити масу прибутку за кожний із цих звітних періодів як різницю між показником ст. 2350 “Чистий прибуток”, вказаним за останній і попередній квартал відповідно. Масу прибутку за четвертий квартал поточного року становитиме різниця між цим показником за даними річного “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 та вказаним у такому звіті за три квартали.

Дещо складнішим є визначення середнього значення власного капіталу сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що нерозподілений прибуток кожного звітного періоду водночас включається до його суми, оскільки він фігурує у тому самому першому розділі “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1. Тому співвідношення маси прибутку до загального підсумку за першим розділом пасиву “Балансу” ф. № 1, на наш

погляд, неправомірне, оскільки фактично означатиме, що прибуток співвідноситься в тому числі із самим собою.

Проте й повне виключення нерозподіленого прибутку при визначенні середнього значення власного капіталу сільськогосподарських підприємств не може вважатись обґрунтованим, зважаючи на те, що у складі ст. 1420 “Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)” цього розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 у більшості фігурують, окрім поточних фінансових результатів, отримані в минулих роках, а коли йдеться про аналітичну інтерпретацію звітності за другий і наступні квартали поточного року, то треба враховувати й масу прибутку попередніх кварталів.

Отже, обґрунтованішо, на нашу думку, вважати, що при горизонтальному аналізі показників рентабельності власного капіталу з маси нерозподіленого прибутку, який фігуруватиме як частка середнього значення власного капіталу сільськогосподарського підприємства, перш за все, треба виключати масу прибутку того звітного кварталу, за який визначається згаданий показник: при обчисленні рівня рентабельності власного капіталу за перший квартал – від ст. 1495 “Усього за розділом Г” “Балансу” ф. № 1 відняти суму за ст. 2350 “Чистий прибуток” “Звіту про фінансові результати” ф. № 2 за станом на 1 квітня поточного року; за другий – відповідно за станом на 1 липня і т. д. Така методика дозволить більш точно визначати рівень рентабельності власного капіталу з урахуванням його реального формування (рис. 2.3.2).

Рис. 2.3.2. Рівень рентабельності власного капіталу на ПАП “XXX” за I–IV квартали

Джерело: розраховано за показниками “Балансу” ф. № 1 та “Звіту про фінансові результати” ф. № 2.

Наведені показники засвідчують, що попри відхилення абсолютних значень найвищими є показники рівня рентабельності власного капіталу у третьому кварталі. Таким чином, не послаблюючи уваги до цього показника у будь-якому звітному кварталі, вона має бути посиленою саме у згаданому, оскільки він є вирішальним щодо формування маси прибутку сільськогосподарських підприємств, отже, й рівня рентабельності власного капіталу.

Щодо аналітичної інтерпретації фінансової звітності варто зазначити, що на практиці, особливо за необхідності отримання сільськогосподарським підприємством кредитів у банку, віддають перевагу не показникам власного капіталу, які наводяться у першому розділі пасиву “Балансу” ф. № 1, а визначеному за даними цієї звітної форми робочому капіталу, тобто різниці між валютою його активу і кредиторською заборгованістю, вказаною у розділах II–IV пасиву. При цьому визначають показник покриття заборгованості як відношення робочого капіталу до суми кредиторської заборгованості підприємства:

$$Kn = \frac{PK}{Kз} = \frac{23931}{6366} = 3,76, \quad (2.3.15)$$

де Kn – коефіцієнт покриття заборгованості;
 PK – робочий капітал;
 $Kз$ – кредиторська заборгованість підприємства.

Проте при цьому необхідно враховувати, як це практикується у зарубіжній практиці [13, с. 401], різницю між поточними й непоточними активами і пасивами. Адже як структура активів, так і структура пасивів, з позицій тривалості термінів їхньої оборотності, є різною. До того ж навіть частина активів, яка з позицій покриття пасивів може вважатись засобом погашення кредиторської заборгованості, насправді не може бути інкасована, оскільки їхнє відображення в “Балансі” ф. № 1 навіть за умови швидкої оборотності не супроводжується перетворенням у кошти.

Наприклад, така стаття активу “Балансу” ф. № 1, як 1045 “Відстрочені податкові активи”, може в наступному кварталі змінитися на свій антипод – ст. 1500 “Відстрочені податкові зобов’язання” у його пасиві, однак жодного руху грошових коштів при цьому не відбувається.

З огляду на це й сума пасивів у “Балансі” ф. № 1 теж завищена, що викривлює визначений за наведеною раніше формулою коефіцієнт покриття. Тому більш точними показниками, ніж загальний коефіцієнт покриття, визначений з урахуванням загальної величини робочого капіталу сільськогосподарських підприємств, є співвідношення його складових, зокрема поточних активів до поточних пасивів:

$$Ko = \frac{ПА}{ПП} = \frac{8468}{6366} = 1,33, \quad (2.3.16)$$

де Ko – коефіцієнт оплати кредиторської заборгованості;
 $ПА$ – поточні активи сільськогосподарських підприємств;
 $ПП$ – поточні пасиви сільськогосподарських підприємств.

Такий коефіцієнт засвідчує рівень імовірної оплати кредиторської заборгованості сільськогосподарського підприємства. Заодно він визначає межу безпеки для покриття будь-якого зниження ринкової вартості поточних активів, що важливо щодо продукції сільськогосподарського виробництва та молодняку тварин на вирощуванні й відгодівлі, зважаючи на те, що за П(С)БО 30 “Біологічні активи” їх треба відобразити у “Балансі” ф. № 1 за цінами поточного ринку.

Так чи інакше коефіцієнт ліквідності найбільш привабливий при аналітичній інтерпретації фінансової звітності, зважаючи на те, що він нібито підтверджує гарантії щодо достатності робочого капіталу сільськогосподарських підприємств для проведення повних розрахунків за своїми зобов’язаннями (звісно за умови перевищення одиниці), що спостерігається в ПАП “ХХХ”, де його числове значення становить 1,33.

Важливим є також те, що визначення цього коефіцієнта доволі просте, а необхідні для цього вихідні показники містяться у “Балансі” ф. № 1, який належить, як і загалом фінансова звітність сільськогосподарських підприємств, до публічної, отже, доступної для аналітиків різних установ, насамперед банків. Традиційним є також високий ступінь довіри до звітних показників “Балансу” ф. № 1 завдяки його подвійному самоконтролю при будь-яких операціях, оскільки незалежно від того, що їх є аж чотири типи, рівність активу й пасиву ні за одним із них не порушується.

Проте при цьому треба враховувати, як зауважує Л. Бернстайн, що такий резерв грошових коштів, який імовірно може бути в результаті перетворення в них поточних активів, не має логічного й причинного зв’язку з майбутніми грошовими потоками, оскільки останні залежать від чинників, що не включені у формулу розрахунку цього коефіцієнта: обсягу реалізації, прибутку та зміни умов діяльності [17, с. 403].

Особливо важливо це щодо сільськогосподарських підприємств, бо за існуючою, на наш погляд, надто уніфікованою формою “Балансу” ф. № 1 неможливо відокремити ту частку поточних активів, яка буде інкасована, від тієї, що не проходить грошової стадії колообігу капіталу.

Так, за ст. 1110 “Поточні біологічні активи” у розділі II “Запаси” активу “Балансу” ф. № 1 вказується як вартість молодняку тварин, що буде реалізований, так і утримуваного для поповнення основного стада. Крім того, навіть за умови виокремлення вартості перших не можна бути абсолютно впевненим, що їхня інкасація можлива, зважаючи на різні терміни оборотності нібито й однорідної цієї складової робочого капіталу сільськогосподарських підприємств, оскільки термін вирощування молодняку великої рогатої худоби до кондицій, придатних до реалізації, перевищує

півтора року. Це саме стосується ст. 1100 “Запаси”, оскільки значна частина цих запасів (корми, насіння) не набуває грошової форми, позаяк не реалізується на ринку, а списується на власне виробництво.

Також треба враховувати й те, що навіть щодо готової продукції, призначеної для продажу, майбутні грошові потоки залежать від рівня рентабельності реалізації, який формується під впливом цін на ринку на певний момент. Таким чином, коефіцієнт, розрахований як відношення поточних активів до поточних пасивів за уточненими показниками “Балансу” ф. № 1, теж не можна абсолютизувати.

Крім того, рух грошових потоків відбувається не так прямолінійно, як це випливає зі згаданого співвідношення. Адже на нього впливає й несинхронність надходжень від покупців з виплатами коштів постачальникам, що особливо характерне для діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки вони віддають перевагу накопиченню запасів у кінці четвертого – на початку першого кварталів суміжних років, хоча нерідко при цьому доводиться використовувати кредити банків, бо вільні кошти, які є немовби страховим запасом для покриття тимчасової незбалансованості грошових потоків, недостатні.

Щодо дебіторської заборгованості, відображеної на певну дату в “Балансі” ф. № 1, треба також враховувати, що водночас з інкасацією, тобто перетворенням у грошові потоки, перманентною є її відновлюваність нерідко навіть у більших сумах. Адже величина такої заборгованості корелює з обсягом продажу, що зумовлює таке саме постійне вилучення певної частини робочого капіталу сільськогосподарських підприємств з обороту.

Тому треба погодитися, що ліквідність залежить від залишків за окремими статтями робочого капіталу, в тому числі й коштів та дебіторської заборгованості лише частково, оскільки між ними та розподілом майбутніх грошових потоків немає жодного детермінованого зв'язку. Через це стратегія управління, яка загалом передбачає має оптимізацію обсягів дебіторської заборгованості й запасів, орієнтована, в першу чергу, на ефективне використання робочого капіталу і лише згодом – на підтримання ліквідності [17, с. 404].

При вертикальному аналізі фінансової звітності щодо економічної ефективності функціонування власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення треба зважати на те, що в теорії бухгалтерського обліку відомі два підходи до визначення капіталу. За одним із них капіталом вважається загалом сума пасиву балансу, і в такому разі його поділяють на власний і позичений. За другим як капітал розгля-

дають тільки ті статті теперішнього “Балансу” ф. № 1, які згруповані в першому розділі його пасиву, а інші розділи визначають як зобов’язання, або кредиторську заборгованість.

Оскільки як перша, так і друга точки зору, мають прихильників і противників, то щодо цього у 1990 р. Бюро розробки стандартів фінансового обліку (FASB) прийняло спеціальний Меморандум “Відмінності між інструментами кредиторської заборгованості та власного капіталу й облік інструментів з характеристиками тих та інших” [17, с. 102], в якому уточнюється обґрунтованість віднесення до власного капіталу чи кредиторської заборгованості окремих зобов’язань, що фігурують у пасиві балансу підприємства і з приводу яких існують спірні твердження.

Зокрема, за наявності на підприємстві простих і привілейованих акцій, хоча вони однаково відображаються як частки власного капіталу, перші мають всі підстави розглядатись як кредиторська заборгованість перед їхніми власниками. А прості акції за згаданим Меморандумом рекомендується вважати складовою власного капіталу підприємства.

На перший погляд, це не має принципового значення, оскільки за затвердженою в Україні методикою бухгалтерського обліку вартість як привілейованих, так і простих акцій, обліковується на субрахунок 401 “Статутний капітал”. Однак при цьому не взято до уваги, що вимоги власників за порядковістю погашення при виникненні потреби в розподілі капіталу підприємства у випадках його банкрутства є другорядними порівняно з короткостроковою чи довгостроковою кредиторською заборгованістю.

Водночас право на виплати дивідендів привілейованими акціями чи погашення заборгованості за ними при ліквідації підприємства є переважним перед власниками простих акцій. З огляду на це, а також беручи до уваги фіксований характер дивідендів, стверджується, що привілейовані акції більше подібні до кредиторської заборгованості, ніж до капіталу [17, с. 192].

Таким чином, існуюча методика бухгалтерського обліку власного капіталу не повною мірою відповідає міжнародній практиці, оскільки на субрахунок 401 “Статутний капітал” не розмежовано привілейовані й прості акції. Так само вони відображаються в пасиві “Балансу” ф. № 1, що зменшує можливості аналітичної інтерпретації фінансової звітності.

Проте це не означає, що вартість привілейованих акцій треба взагалі вилучити з розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1, оскільки у такому разі буде порушений внутрішній взаємозв’язок структури розділів цієї форми звітності. На наш погляд, наведене міркування щодо виокремлення привілейованих акцій достатньо втілити шляхом введення до

субрахунка 401 “Статутний капітал” аналітичних рахунків 4011 “Привілейовані акції” та 4012 “Прості акції”.

У самому “Балансі” ф. № 1 ніяких змін робити не треба, лише досить навести диференційовані показники наявності привілейованих і простих акцій у “Примітках до річної звітності” ф. № 5. Це дасть можливість поглибити аналітичну інтерпретацію формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Загалом такі зміни відповідають рекомендаціям Бюро розробки стандартів (FASB) щодо відображення цієї інформації у фінансовій звітності, зважаючи на наявність права на привілеї при недобровільній ліквідації компанії та значні розходження при цьому номінальної й ліквідаційної вартості привілейованих акцій. Проте в цих рекомендаціях пропонується відображати ліквідаційні привілеї акцій у розділі балансу “Власний капітал”, а не в примітках [17, с. 194].

Разом з тим, можна стверджувати, що виокремлення привілейованих акцій обґрунтоване і, крім підвищення аналітичності показників, заодно сприятиме наближенню до міжнародної фінансової звітності, а це має суттєве значення, особливо при пошуку коштів за необхідності збільшення капіталу сільськогосподарських підприємств, оскільки забезпечує прозорість звітної інформації та її зрозумілість для зарубіжних інвесторів. У контексті цього варто звернути увагу на певні відхилення вітчизняного “Балансу” ф. № 1 від аналогічної форми звітності в країнах ринкової економіки.

Так, суми, оплачені за акції, в зарубіжній звітності поділяються на дві частини, і різниця між номінальною чи вказаною вартістю акцій (простих і привілейованих) вказується як додатковий капітал. У нас, як відомо, для відображення різниці між номінальною і фактично оплаченою вартістю підприємства, де перша практично є номінальною, а друга – фактичною сумою його власного капіталу (якщо це акціонерне підприємство, то відповідно сумою оцінки акцій), використовується рахунок 19 “Гудвіл”, сальдо якого відображається у ст. 1090 “Інші необоротні активи” згаданої форми звітності.

При цьому варто звернути увагу на інші відмінності бухгалтерського обліку й фінансової звітності, оскільки у зарубіжних країнах назви пов’язаних з цим рахунків є наглядними: “Капітал понад номінальну вартість”, “Привілейовані акції”, “Звичайні акції”, “Прибуток, реінвестований у підприємство” тощо [17, с. 489]. У затвердженому в Україні Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських

операцій підприємств і організацій та “Балансі” ф. № 1 ні рахунків, ані відповідних їм подібних статей немає.

Так, подальший розвиток ринкових відносин в Україні зумовить потребу щодо внесення адекватних змін як до Плану рахунків, так і фінансової звітності, й осторонь цього не можуть залишитися сільськогосподарські підприємства, незважаючи на те, що наразі факти наявності привілейованих акцій є поодинокими. Тому відповідні зміни щодо обліку власного капіталу, на наш погляд, доцільно ввести у вітчизняну систему бухгалтерського обліку заздалегідь, аби це можна було зробити виважено, з достатнім ступенем обґрунтованості.

Окремо слід розглянути особливості обліку власного капіталу, які виникають у результаті реформування сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі, для якого, на відміну від періоду після 1993 р., коли головною тенденцією було їхнє розукрупнення, характерним є розширення переважно шляхом залучення земельних майнових паїв. Відмінність нинішньої ситуації в тому, що тоді відбувався поділ капіталу через механізм виділення, поряд із земельними, майнових паїв. Зараз же зворотнє залучення земельних паїв не супроводжується внесенням будь-якого капіталу в його розумінні за теперішньою теорією бухгалтерського обліку як вартості основних чи оборотних засобів.

Разом із цим, хоч і незначно, але виявляється тенденція, яка в країнах ринкової економіки відома як злиття компаній, коли капітал сільськогосподарських підприємств об'єднується з капіталом підприємств інших галузей, що наразі найчастіше виявляється як передача окремих сільськогосподарських підприємств агрохолдингам.

Водночас жодних методологічних обґрунтувань такого об'єднання капіталу немає і методика відображення цього процесу у бухгалтерському обліку ґрунтується на хибній, на наш погляд, практиці, коли процес злиття капіталів промислового підприємства та капіталу сільськогосподарського виглядає як поглинання першими других, після чого з фінансової звітності останній зникає, оскільки сільськогосподарське підприємство стає дочірньою компанією. Таким чином, макроекономічні показники, які характеризують абсолютну наявність капіталу у галузях народного господарства загалом та в аграрному секторі зокрема, як і похідні від них аналітичні показники стають недостовірними, оскільки при цьому ще й не фігурує як капітал земля.

З огляду на це доцільно, на наш погляд, вважати цей процес юридичною зміною прав власності на капітал сільськогосподарських підприємств, а не його переливанням з однієї сфери в іншу, що зараз маємо за

фінансовою звітністю, бо насправді такого не відбувається, навіть коли банк чи підприємство іншої галузі підпорядковує собі сільськогосподарське, тому що змінити цільове призначення принаймні основного капіталу: будівель і споруд, машин і механізмів рідко коли вдається.

Здебільшого при цьому лише здійснюють санацію сільськогосподарського підприємства, яке збанкрутувало, тобто, навпаки, вливають капітал в аграрний сектор економіки, однак за показниками “Балансу” ф. № 1 цього не простежується.

Так, де-факто капітал сільськогосподарського підприємства у такому випадку не тільки функціонує, а й суттєво зростає, але де-юре фігурує ніби поза ним, оскільки відображається за фінансовою звітністю як належний до інших галузей народного господарства.

Таким чином, логічно було би виправити ці перекоси у фінансовій звітності, що, на наш погляд, можна зробити, подавши відповідні доповнення у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1, зокрема вказуючи структурні показники наявності таких об’єднаних підприємств (агрохолдингів) у додатковій графі “В тому числі у сільському господарстві”.

Це виправдане як певною типовістю процесу такого злиття компаній нині, так і його щораз більшою інтенсивністю в майбутньому не тільки з огляду на теперішні вимушені причини його здійснення на практиці, а й зважаючи на вищу ефективність сільськогосподарського виробництва у поки поодиноких холдингових компаніях, які прискорюють інтеграційні процеси, особливо у випадках злиття з переробними підприємствами, що було визнано свого часу як перспективний напрям розвитку агропромислового комплексу, проте за тодішніх умов не був втілений повсюдно, а лише як окремі агрокомбінати.

Проте подальше реформування власності сільськогосподарських підприємств призвело до ліквідації цих прообразів холдингових компаній, в яких, крім виробників продукції та переробних підприємств, були створені навіть власні банківські структури, за назвою фінансово-розрахункових центрів (ФРЦ), як наприклад, агрокомбінати “Дністер”, “Тернопільський” та інші, через намагання зберегти при цьому повну юридичну самостійність партнерів.

Нині ця перепона усунута, тому інтеграція банків, сільськогосподарських і переробних підприємств відбувається на виважених та перевірених у ринкових умовах засадах, а це забезпечує їхнє функціонування у відповідності до одного з основних принципів бухгалтерського обліку й фінансової звітності, а саме неперервності діяльності, за яким передбачається, що діяльність цих підприємств триватиме далі.

Таке доповнення фінансової звітності, зокрема “Балансу” ф. № 1, “Звіту про власний капітал” ф. № 4, обґрунтоване ще й тим, що поряд із злиттям сільськогосподарських підприємств з іншими відбувається зміна власності в результаті придбання останніми акцій, у тому числі й привілейованих. І цей процес, навіть за умови переходу їхнього контрольного пакета до нових власників, жодним чином не відображається як зміна капіталу тих чи інших, оскільки у бухгалтерському обліку використовується у такому разі субрахунок 141 “Інвестиції пов’язаним сторонам за методом участі в капіталі”.

В результаті теж створюються холдингові компанії, однак формального переливу власного капіталу сільськогосподарських підприємств у банківську чи іншу сферу діяльності, як у першому випадку, у фінансовій звітності не відображається.

Таким чином, пропонуване доповнення фінансової звітності про власний капітал дозволить ліквідувати наявну зараз у ній двоваріантність його відображення, яка зумовлює незіставність реальних і номінальних значень показників наявності капіталу на сільськогосподарських підприємствах, а отже, викривлення їхньої аналітичної інтерпретації, унеможливаючи тим самим обґрунтованість рішень щодо його формування.

При аналізі економічної ефективності функціонування власного капіталу доцільно порівнювати показники рівня рентабельності використання власного капіталу, який І. Бланк назвав “пульсом” підприємства [21, с. 9]. З урахуванням визначеності маси й обмеженості на певний момент діяльності підприємства наявного капіталу треба погодитися, що його підвищення можливе лише за умови збільшення прибутку від реалізації продукції, робіт, послуг.

У свою чергу, за сучасних умов цього можна досягти як за рахунок зростання обсягів виробництва, так і певною мірою реалізаційних цін, попри твердження, що останній чинник теж обмежений [16, с. 9]. Зокрема, в цьому переконує аналіз динаміки цих показників за 2000–2012 рр. (табл. 2.3.7).

Зокрема, за 2000–2012 рр., хоча й з коливаннями, спостерігалися доволі високі темпи зростання обсягів виробництва валової продукції (виняток 2003, 2007, 2009, 2010 та 2012 рр.) продукції та середньо реалізаційних цін на них (виняток 2002 р.). Певною мірою це вплив інфляції, тому загалом наведений вище висновок І. Бланка щодо обмеженості позитивного впливу цін на масу прибутку від реалізації продукції, а отже, рівня рентабельності використання власного капіталу, є правомірним. Проте обидва чинники, тобто обсяг виробництва продукції і ціни її реалізації є сприятливими для підвищення ефективності використання власного капіталу, і це підтверджує аналіз динаміки згаданого показника (рис. 2.3.3).

Динаміка індексів виробництва
валової продукції сільського господарства,
цін на неї та інфляції за 2000–2012 рр.

Роки	Індекси (до попереднього року)			
	Обсягу валової продукції	Цін реалізації	Інфляції	Співвідношення індексів цін та інфляції
2000	109,8	155,8	125,8	1,24
2001	110,2	105,0	106,1	0,99
2002	101,2	87,4	99,4	0,88
2003	89,3	120,6	108,2	1,12
2004	119,7	105,7	112,3	0,94
2005	100,1	108,1	110,3	0,98
2006	102,5	102,4	111,6	0,92
2007	93,5	138,0	116,6	1,18
2008	117,1	110,3	122,3	0,90
2009	98,2	106,4	112,3	0,95
2010	98,5	130,0	109,1	1,19
2011	119,9	113,6	104,6	1,08
2012	95,5	106,8	100,6	1,06

Джерело: Сільське господарство України в цифрах за 2000 та 2012 роки. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 38, 50, 149.

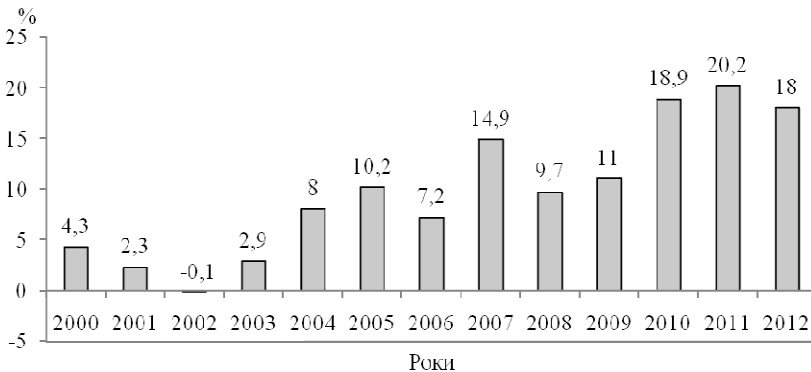

Рис. 2.3.3. Динаміка рівня рентабельності власного капіталу на сільськогосподарських підприємствах України за 2000–2012 рр.

Джерело: розраховано за даними “Статистичних щорічників України за 2000–2012 роки”. – С. 61–62; 59–64.

Хоч упродовж аналізованого періоду значення рівня рентабельності власного капіталу сільськогосподарських підприємств змінювалось від позитивного до негативного – у 2002 р. через збитковість їхньої діяльності сума збитку становила 254,6 млн. грн., загалом після 2003 р. цей показник став набагато вищим від рівня, який був до цього. Проте внаслідок коливання маси прибутку відповідно нестійким є рівень рентабельності власного капіталу, але навіть у найбільш несприятливому щодо цього 2006 р. він становив 7,2%, або був у 1,67 разу більшим, ніж у 2000 р. Упродовж 2010–2012 рр. він тримається на позначці 18,0–20,2%. Однак такі узагальнені дані лише приховують від’ємні значення цього показника на збиткових підприємствах, бо впродовж 2000–2012 рр. їх було в межах третини від загальної кількості, в тому числі у 2010–2012 рр. – у середньому 23,1%, а сума збитку становила від 5,0 до 6,9 млрд. грн., або 22,5–20,2% від отриманого прибутку в решті господарств.

Відомо, що ефективність використання капіталу залежить від прискорення його колообігу. Тому важливо, аби на всіх його стадіях у процесі відтворення досягалась їхня оптимальна тривалість. При цьому треба зважати на те, що специфіка сільськогосподарського виробництва зужує можливість впливу менеджерів підприємств на тривалість колообігу капіталу, оскільки для маневру залишається лише той період, який пов’язаний зі створенням виробничих запасів та реалізацією виробленої продукції, позаяк тривалість процесу виробництва об’єктивно визначена біологічними умовами вирощування культур чи тварин.

У тваринництві цей період можна дещо скоротити, застосовуючи інтенсивні способи вирощування й відгодівлі тварин, особливо у свинарстві, де нові технології дозволяють досягати кілограмових середньодобових приростів поголів’я, а отже, суттєвого скорочення тривалості колообігу вкладеного в цю галузь капіталу.

Щодо цього І. Бланк зазначив: “Питання ефективного використання капіталу повинні вирішуватись менеджерами не інтуїтивно, не методом “спроб і помилок”, а на основі системних знань і постійного використання сучасних механізмів та інструментів управління підприємством у цій сфері діяльності” [21, с. 10].

Проте наразі доводиться констатувати, що на практиці переважає інтуїція, але не тільки тому, що в менеджерів сільськогосподарських підприємств немає таких “системних знань”, а, перш за все, через відсутність системи прогностичної інформації щодо перспективних напрямів використання виробничого капіталу, виходячи з майбутнього рівня попиту-пропозиції на ті чи інші види продукції на аграрному ринку. В результаті не

вдається отримати очікувану масу прибутку, і збільшити власний капітал підприємства. Причому на практиці це виявляється як недоліки методу “спроб і помилок”.

Це, зокрема, можна проілюструвати на прикладах з попитом-пропозицією на ринку цукру, коли господарства зменшували посівні площі через відносно перевиробництво, як це відбулось у 2008 р. щодо цукрових буряків, площа яких зменшилась з огляду на згадану причину на 689 га проти попереднього року.

Отже, оскільки такі “інтуїтивні” очікування не завжди корелюють з фактичним попитом-пропозицією в наступному році, що відбулось, наприклад, перед тим, коли такі “інтуїтивні” очікування призвели до того, що у 2002–2003 рр. були зменшені площі зернових культур і виникла нестача зерна на ринку, а ціна на нього різко зросла. В підсумку це упущена вигода через невикористання можливостей збільшення прибутку завдяки зростанню реалізаційних цін.

В економічній теорії відомий “закон спадаючої продуктивності капіталу”, згідно з яким при незмінному обсязі використання інших факторів виробництва проходить постійне зменшення граничного продукту капіталу, тобто продукції (робіт, послуг) [21, с. 28]. Однак щодо сільського господарства, якщо брати до уваги лише такі первинні фактори виробництва, як земля та праця, теза про те, що згаданий закон носить загальний фактор і відноситься до будь-якої сфери використання капіталу як фактора виробництва [21, с. 22], виявляється не так прямолінійно.

Так, упродовж 1990–2009 рр. на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області спостерігалась стійка тенденція до зменшення чисельності працюючих, посівних площ та суми власного капіталу. Однак замість зменшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, вони упродовж 2000–2009 й наступних років майже стабільно збільшувалися.

Проте це не означає, що теза про постійне зменшення граничної продуктивності капіталу є хибною. На наш погляд, ця невідповідність на сільськогосподарських підприємствах виникла тому, що кількісні показники (чисельність працівників, посівні площі), як і сума власного капіталу, не відображають якісних змін, що відбулися за цей період. Якщо порівнювати показники з рівнем 1990 р., то “закон спадаючої продуктивності капіталу” виявляється так: вартість валової продукції за період 1990–2000 рр. зменшувалась, як і сума власного капіталу. Водночас це спричинило скорочення чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві працівників, а також посівних площ.

Проте наступна нібито невідповідність динаміки результативного показника – валової продукції й факторних – чисельності працівників, посівних площ та капіталу зумовлена якісними структурними змінами власного капіталу, починаючи як від співвідношення його складових – постійного й оборотного, так і технічної структури.

Наприклад, до 1990 р. адміністративно визначалася кількість поголів'я тварин і нерідко це призводило до їхньої незабезпеченості кормами, що відповідно зумовлювало низький рівень продуктивності, проте зараз сільськогосподарські підприємства можуть дотримуватися більш збалансованого підходу до формування продуктивного капіталу в галузі тваринництва.

Це саме стало можливим і в рослинництві, де відбулося витіснення низькорентабельних культур, наприклад, картоплі. Поєднання позитивних якісних змін у технічній структурі власного капіталу (списання неекономічної застарілої техніки і заміна її високопродуктивною, застосування більш високоврожайних сортів, ефективних засобів захисту рослин тощо) зумовило відносно вищий рівень приросту результативного показника – продуктивності праці – порівняно з динамікою факторних чинників: чисельності працівників посівних площ, власного капіталу (табл. 2.3.8).

Таблиця 2.3.8

Індекси валової продукції та продуктивності праці
в сільськогосподарських підприємствах за 1990–2012 рр.

Показники		Роки						
		1990	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Індекс валової продукції	Україна	1,0	0,26	0,33	0,47	0,47	0,61	0,57
	Тернопільська область	1,0	0,20	0,22	0,38	0,39	0,54	0,62
Індекс продуктивності праці	Україна	1,0	0,48	1,33	2,34	2,63	3,28	3,11
	Тернопільська область	1,0	0,38	1,20	2,80	3,99	4,89	5,48

Джерело: Сільське господарство України . стат. зб. за 2000–2012 рр. – К., 2013. – С. 41, 48; Сільське господарство Тернопільської області, 2012 : стат. зб. – К., 2013. – С. 26, 19, 28.

Так, якщо обсяг валової продукції різко зменшився, а зумовлене це недостатньою масою задіяного в галузі основного й оборотного капіталу, то продуктивність праці із 2005 р. постійно перевищує рівень 1990 р., що підтверджує нашу тезу про якісні зміни власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Водночас стратегія на довготривалу перспективу вимагає безумовного нарощування обсягів тих ресурсів, які можуть забезпечити досягнення високих результатів розвитку сільського господарства, і таким є єдиний ресурс – власний капітал, зважаючи на обмеженість, а точніше об'єктивність скорочення природних і трудових ресурсів, запобігти чому не можна.

В цьому разі йдеться не тільки про абсолютне сумарне збільшення власного капіталу, а насамперед про позитивну якісну реструктуризацію так, що його питома частка в розрахунку на одиницю продукції буде зменшуватися. У такому випадку гранична продуктивність капіталу як приріст обсягу виробництва продукції на кожну одиницю заново доданого капіталу (ΔK) буде мати тенденцію до зростання, що засвідчуватиме вищу економічну ефективність використання власного капіталу.

Водночас треба зважати на те, що продуктивність капіталу забезпечується винятково живою працею. Водночас продуктивність живої праці залежить від її фондоозброєності, тобто капіталозабезпеченості підприємства. Тому це треба враховувати при аналізі продуктивності капіталу: у США, наприклад, визначають двофакторну сукупну продуктивність – праці та капіталу, зважаючи ці складові через частки витрат на оплату праці й амортизацію.

Враховуючи неточність традиційного показника продуктивності праці через недоліки визначення у сільському господарстві середньорічної чисельності працівників, до яких в останні роки додалося ще й їхнє приховування, аби уникнути надмірних відрахувань до фондів соціального страхування, застосовувана у США методика визначення продуктивності заслуговує на увагу.

Разом з тим, аналізуючи економічну ефективність використання власного капіталу, треба мати на увазі, що його нарощування доцільне доти, доки маса прибутку від отриманого завдяки цьому приросту обсягу виробництва продукції не зрівняється з вартістю додатково залученого капіталу.

ЧАСТИНА ІІІ

ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ¹

Розділ 3.1

Реформування системи облікового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств у контексті методології

Розглянута проблематика фінансово-облікового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств зумовлює передусім нагальність запровадження науково обґрунтованої системи бухгалтерського обліку, яка могла би бути основою для прийняття економічно виважених методів формування необхідних для цього фінансових ресурсів. І спрямована вона має бути не тільки на заміну очевидних неадекватностей методики бухгалтерського обліку, розглянутих у монографії, а переважно на вишукування резервів підвищення рентабельної діяльності підприємств, зважаючи на домінуючу сутність виробництва щодо розподільчих функцій, які виконують фінанси. У зв'язку з цим потребує істотного переосмислення сутність основних принципів і завдань бухгалтерського обліку, уникнення нелогічних стандартів облікової концепції радянського зразка та трансформування її в ринково орієнтовану, яка ґрунтується на принципі “зважування” витрат, необхідних для формування доходів у режимі оперативного отримання облікових даних, адже тільки в такому разі можливе забезпечення максимальної прибутковості підприємств завдяки уникненню втрат фінансових ресурсів через відрив необхідної інформації від моменту потреби в ній.

¹ Ця частина монографії написана спільно з П. Хомином.

У цьому контексті можна вказати, що дослідженню проблем і напрямів реформування системи бухгалтерського обліку в Україні приділено достатньо уваги провідними вітчизняними науковцями, серед яких М. Білуха, Є. Мних, В. Моссаковський, М. Огійчук, В. Сопко, Л. Сук, М. Чумаченко, погляди яких не завжди збігаються.

Зокрема, помітне співіснування двох чітко виражених тенденцій (новаторської й традиційної) у дослідженні проблем і напрямів реформування системи бухгалтерського обліку, які умовно можна поділити на три підходи.

Першого дотримувалися М. Білуха, М. Огійчук, О. Бородкін, Б. Валуєв та інші науковці. Вони не вбачали нагальної необхідності у руйнуванні існуючої системи бухгалтерського обліку, якій властиві, на їхню думку, певні здобутки й навіть переваги щодо зарубіжних облікових систем, тому не підтримували ініціативи реформаторів щодо трансформації вітчизняного бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів.

Зокрема, О. Бородкін стверджував, що "...проведення радикальної реформи обліку в даній момент є передчасним і недоцільним" [27, с. 46], а М. Огійчук переконаний, що в реформі взагалі не було необхідності, оскільки діюча система бухгалтерського обліку в Україні забезпечувала всіх учасників ринку відповідною обліковою інформацією, на підставі якої вітчизняні й іноземні інвестори можуть отримати достовірні дані про фінансовий стан і результати підприємницької діяльності [120, с. 9].

А корифей вітчизняної облікової науки М. Білуха взагалі застерігав: "Деякі невігласи і псевдовчені ратують за ліквідацію багаторічної системи бухгалтерського обліку та впровадження за будь-яку ціну зарубіжного фінансового обліку. Для цього пишуть проекти Закону про бухгалтерський облік" [20, с. 6].

Водночас більшість науковців відстоювала другий шлях трансформації вітчизняного бухгалтерського обліку, який передбачав виважений підхід до реформування національного рахівництва на основі комплексного дослідження й використання позитивного досвіду зарубіжних країн з урахуванням специфіки економічної ситуації в Україні. При цьому найбільш детальний і комплексний аналіз реформи, який охоплює її передумови, мету, завдання, вихідні позиції, організаційну структуру, фінансове забезпечення, здійснив академік НАН України М. Чумаченко, який повністю виключав необхідність "шокової терапії" при трансформації вітчизняного бухгалтерського обліку. Згідно з його переконаннями, метою реформи було "...створення національного інституту бухгалтерського обліку, адекватного новим виробничим і соціальним відносинам" [187, с. 7].

Низка науковців-реформаторів дотримувалася ідеології третього підходу до здійснення трансформації вітчизняного обліку (С. Голов, В. Єфіменко, М. Ігнатенко, М. Михайлов, Є. Мних, М. Пушкар та інші), аргументуючи це входженням України у світову спільноту, що об'єктивно передбачає міжнародну стандартизацію облікових процедур, оскільки твердження “бухгалтерський облік – мова бізнесу” вимагає на міжнародному рівні спілкуватись однією, зрозумілою для всіх, мовою. Причому Є. Мних наголошував, що реформа – це не “...лише технічний перехід від однієї технології ведення обліково-аудиторських робіт до іншої. Тут потрібна зміна ідеології бухгалтерського обліку” [115, с. 8].

Проте при значному розмаїтті їхніх переконань щодо організаційних перетворень вітчизняної системи бухгалтерського обліку, вони практично однакові в тому, що в найкоротший термін необхідно адаптувати існуючу облікову систему відповідно до нових господарських умов, розробити модифіковану концепцію організації бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів та закріпити основні її положення у законодавчих актах України.

Таким чином, кожен із підходів до здійснення реформи національної системи обліку заслуговує на належну увагу, однак, на нашу думку, найбільш виправданим слід вважати їхній синтез, тобто трансформація системи бухгалтерського обліку повинна здійснюватись поступово на науковій основі з попереднім теоретичним обґрунтуванням змісту реформи, шляхів її проведення, можливих ускладнень, соціальної ціни, фінансового забезпечення тощо і орієнтуватися на постреформаційне функціонування економіки.

При цьому основні принципи і завдання реформи повинні регламентуватись відповідними нормативно-правовими актами з використанням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Водночас не слід повністю відмовлятися від здобутків вітчизняної науки, оскільки основою успішного здійснення реформи є орієнтація на теоретичну розробку і практичне втілення власної концепції обліку, яка повинна відповідати національним інтересам держави.

З огляду на це серед основних завдань реформи бухгалтерського обліку можна виділити такі: забезпечення прогресивного методично-організаційного рівня бухгалтерської діяльності; розробка власної модифікованої та адаптованої до нових господарських умов концепції вітчизняного обліку; створення національної системи нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку.

Відтак реформа повинна враховувати перехідний характер економіки, оскільки існуюча система управління й обліку поки перебуває під до-

мінуючим впливом адміністративних методів господарювання. Тому радикальна трансформація вітчизняного обліку шляхом прямого запозичення зарубіжного досвіду за умови низького рівня перепідготовки бухгалтерів-практиків може призвести до дезорганізації облікової служби, фіктивної імітації якісних зрушень, відсутності економічного ефекту, що загалом помічається й зараз у відповідності до передбачення академіка НАН України М. Чумаченка: “Навіть при успішному ході реформи суспільний організм неминуче виявить певну “реакцію відторгнення”, протистояти якій доведеться з допомогою спеціально створених механізмів” [187, с. 8].

Треба зазначити, що спочатку все здійснювалося саме так. Наприклад, після того, як основні питання трансформації діючої на той час системи бухгалтерського обліку були порушені на початку 1992 р. відомими вітчизняними науковцями А. Кузьмінським і В. Сопком, за якими суть реформи зводилася до максимального наближення цієї системи бухгалтерського обліку в Україні й міжнародних принципів і стандартів обліково-аудиторських робіт, 23.05.1992 р. вийшов Указ Президента України “Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку і статистики”, де було передбачено комплекс організаційних заходів щодо трансформації вітчизняної системи бухгалтерського обліку і статистики.

І першим доволі виваженим документом загальнодержавного значення в галузі бухгалтерського обліку та звітності слід вважати Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні, затверджене Постановою КМУ № 250 від 3.04.1993 р. з метою забезпечення їхніх єдиних методологічних засад. Починаючи з 1993 р., на урядовому рівні було прийнято низку інших законодавчих актів з питань нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку: Вказівки щодо організації бухгалтерського обліку в Україні; Типове положення з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств; Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку; Інструкція про порядок заповнення форм річного бухгалтерського звіту підприємства; Інструкція з бухгалтерського обліку орендних операцій; Інструкція з інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, розрахунків тощо.

Проте далі реформування здійснювалося в звичному адміністративному руслі, хоча вченими ініціювалося попереднє обговорення нормативно-правових актів, наприклад, Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, прийнятий 16 липня 1999 р., який ви-

значив правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Виявилось, що більшість пропозицій учених, серед яких можна назвати Ю. Литвина, О. Бородкіна, М. Чумаченка та інших, була проігнорована і цей закон став лише не найкращим варіантом старого Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні.

Можна погодитися з М. Білухою, що "...у високорозвинених капіталістичних країнах такого Закону немає і лиха з економікою не сталося" [20, с. 6], адже із прийняттям Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" теж нічого позитивного не відбулося, бо його недоліки випливають із першопричини – відсутності наукового підґрунтя, тобто виваженої теорії бухгалтерського обліку. Тому й не дивно, що загальники цього нормативного акта, дублюючись в інших підзаконних актах, вносили лише плутанину у спробах сформувані на їхній основі теорію облікової науки.

Це можна проілюструвати, зокрема, порівнявши зміст Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та колишнього П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності". Насамперед незрозуміло, чому в першому вказується, що йдеться про основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а в другому – лише про принципи підготовки фінансової звітності, нібито вони не основні, а другорядні, і до того ж не стосуються бухгалтерського обліку, хоча це й не так, оскільки їхній зміст однаковісінський за обома джерелами.

Проте навіть в послідовності наведення цих принципів спостерігався повний сумбур (табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

Послідовність наведення основних принципів бухгалтерського обліку і звітності

Зміст принципу	За Законом України	За НП(С)БО 1
1	2	3
Обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства	1	8

1	2	3
Повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі	2	6
Автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства	3	1
Послідовність – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності	4	7
Неперервність – оцінка активів і зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі	5	2
Нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів	6	5
Превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише згідно з юридичною формою	7	9
Історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання	8	4
Єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці	9	10
Періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди з метою складання фінансової звітності	10	3

Зауважимо, що першим у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” є принцип обачності, а у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” – він восьмий; натомість принцип автономності за стандартом 1 є першим, а за законом – третім, що могло би вважатися несуттєвим, але передусім редакція документів, котрі трактуються як методологічна основа бухгалтерського обліку і звітності, має бути, на наш погляд, бездоганною. Потім не можна відкидати того, що черговість застосування принципів повинна базуватися на логічній залежності одних від інших, а не бути просто сумбурним переліком¹.

Та й загалом реформування бухгалтерського обліку в Україні здійснювалося з ігноруванням теоретичних напрацювань, що виявилось при спробі введення для оподаткування підприємств податком на прибуток валових витрат і валових доходів, які доводилося вираховувати на кожному підприємстві за власною методикою, оскільки для системного накопичення таких показників при затвердженні Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій у 1999 р. до нього “забули” включити аналоги колишніх рахунків 18 “Валові витрати” та 48 “Валові доходи”, а введені рахунки для відображення податку на додану вартість мають ознаки синкретизму, адже еклектика активних і пасивних субрахунків, як це зроблено щодо рахунка 64 “Розрахунки за податками й платежами”, чи відображення валових доходів до введення в дію Податкового кодексу за аналогією з виручкою від реалізації вкупі з податком на додану вартість, тоді як валові витрати відразу формувалися “очищеними” від нього, суперечить теорії бухгалтерського обліку.

Проте замість бити на сполох, деякі науковці стали висловлювати думку, що податковий облік не має ні предмета, ні свого методу, тобто його нібито немає взагалі, що з позиції практики не важливо, адже де-факто це нічого не змінює, бо податкову звітність через це не скасують. Інша річ, що мабуть через таке переконання взагалі нічого не робиться щодо формування методології й методики облікового забезпечення системного визначення оподаткованого прибутку, хоча кожному зрозуміло, що це не може вважатися обґрунтованим, особливо на тлі того, що традиційні

¹ Ця очевидна неадекватність не стала спонукальним мотивом щодо її усунення при розробці Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, а фігурує як приклад згадуваного дубляжу далі. Щодо зрозумілості викладу, то це чи не найбільший недолік всіх нормативних документів, оскільки до них, як правило, необхідні коментарі. Наприклад, до згаданого ще до введення його в дію довелося видавати науково-практичний коментар обсягом 2389 сторінок!

фінансові результати – прибуток чи збиток – за надмірно деталізованими синтетичними рахунками класів 7 та 9, а їхня остаточна сума ще й до того практично дублюється на двох синтетичних рахунках 79 “Фінансові результати” та 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”.

При цьому це нічим не обґрунтовано, а до того ж суперечить основному принципу теорії бухгалтерського обліку щодо уникнення фіктивних оборотів на рахунках, які виникають при перенесенні прибутку в кореспонденції дебет рахунка 79 “Фінансові результати” та кредит рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” чи збитку – відповідно дебет рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)” та кредит рахунка 79 “Фінансові результати”.

За бажання ув’язати фінансові результати (прибуток і збиток) з податком, хоча він обчислюється не від їхньої суми, а винятково на основі оподаткованого прибутку, який визначався за методикою податкового обліку як різниця між валовими доходами й валовими витратами, що далі зменшувались на суму амортизації основних фондів і нематеріальних активів, а тому ці показники ніколи не збігалися, було введено рахунки 17 “Відстрочені податкові активи” і 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. Проте й за Податковим кодексом вони далі фігурують, хоча про валові доходи й витрати вже не згадується. Проте податок на прибуток далі нараховують паралельно від двох незалежних показників:

- оподаткованого прибутку за Декларацією з податку на прибуток;
- фінансових результатів за Звітом однойменної назви форми № 2, за умови, що отримано прибуток.

У результаті крім збільшення рутинної роботи бухгалтерів, маємо фіктивні активи у разі, якщо оподатковуваний прибуток (наприклад, 100 тис. грн.) більший, ніж визначена сума у Звіті про фінансові результати (наприклад, 80 тис. грн.), оскільки для відображення заборгованості перед бюджетом з нарахованого податку доводиться використовувати замість простого складний запис:

- Дт 98 “Податок на прибуток”;
- Кт 641 “Розрахунки за податками”;
- Кт 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”.

Або маємо фіктивні пасиви за умови, що співвідносність за цими показниками протилежна:

- Дт 98 “Податок на прибуток”;
- Кт 641 “Розрахунки за податками”;
- Кт 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”.

Якщо усунути такий надуманий спосіб відображення податку на прибуток, то рахунки 17 “Відстрочені податкові активи” і 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” стануть непотрібними¹, оскільки для його нарахування достатньо скласти кореспонденцію рахунків Дт 98 “Податок на прибуток”, Кт 641 “Розрахунки за податками” без створення фіктивних активів (пасивів), що більш прийнятне з позицій достовірності фінансової звітності.

Адже зараз нерідко доходить до абсурду, коли за Звітом про фінансові результати вийшов збиток, отже рахунок 98 “Податок на прибуток” з активного мав би стати пасивним. Аналітичний рахунок з обліку заборгованості перед бюджетом за податком на прибуток, навпаки, частково має стати активним.

Попри формальну правомірність наведеної кореспонденції рахунків з відображення податку на прибуток, що впливає із буквального сприйняття Інструкції до Плану рахунків бухгалтерського обліку, оскільки в ній не наводиться економічний зміст операцій, а лише шифри синтетичних рахунків, які кореспондують за дебетом і кредитом, можна сфальсифікувати розрахунки з бюджетом, показавши у фінансовому обліку замість кредиторської заборгованості з податку на прибуток дебетове сальдо за ним. Тому практикуючі бухгалтери змушені керуватися здоровим глуздом, а не формалістикою нормативних документів, тому “спрощують” нарахування податку на прибуток, ігноруючи суму збитку за фінансовою звітністю.

Проте такий синкретизм Плану рахунків призводить до того, що у фінансовій звітності при відображенні податку на прибуток окрім, реальних збитків за Звітом про фінансові результати, які логічно вказуються як від’ємна величина у пасиві Балансу (форма № 1), причому в розділі I “Власний капітал”, зменшуючи тим самим суму останнього, сальдо рахунка 17 “Відстрочені податкові активи” наводиться як однойменна ст. 1045 цієї звітної форми, причому в розділі I “Необоротні активи”, зумовлюючи не тільки включення фіктивної суми у валюту активу балансу загалом, а й перекручуючи структуру цього розділу. Адже зрозуміло, що будь-які витрати, пов’язані з нарахуванням податку на прибуток, відносити до необоротних активів нелогічно, принаймні з огляду на їхнє сусідство з основними засобами і необоротними активами.

Взагалі унаслідок синкретизму Плану рахунків методика бухгалтерського обліку доходів (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) є суперечливою, причому не тільки тому, що вона не узгоджуєть-

¹ За колишнім Планом рахунків аналогів їм не було, але це не заважало нараховувати й сплачувати податок на прибуток.

ся з вимогами податкового законодавства, а й через суперечність із згаданим основним принципом бухгалтерського обліку щодо уникнення зайвих оборотів на рахунках, оскільки в системі їхньої кореспонденції виручка відображується з точністю до навпаки.

Зокрема, спочатку за кредитом рахунка 70 “Доходи від реалізації” відображують загалом вартість реалізованих покупцям товарів, готової продукції тощо, яку відразу зменшують на суму включеного до неї податку на додану вартість у кореспонденції:

Дт 70 “Доходи від реалізації”

Кт 64 “Розрахунки за податками й платежами”¹.

Однак на цьому синкретизм існуючого Плану рахунків бухгалтерського обліку не закінчується, а вбачається ще й у тому, що облік витрат діяльності підприємств передбачено вести на рахунках, розосереджених за чотирма класами: одному – класу 2; одному – класу 3; шести – класу 8; семи – класу 9. У зв’язку з надмірною кількістю цих рахунків у них плутаються навіть ті, хто претендує на роль “метра” з теорії бухгалтерського обліку, тому тривалий час стверджували, що рахунки класу 8 можуть застосовуватися винятково на малих підприємствах.

Знадобилося більш як п’ять років, щоб зрозуміти, що відсутність заборони щодо доповнення робочого плану рахунків суб’єктів малого бізнесу рахунками 80 “Матеріальні затрати”, 81 “Витрати на оплату праці”, 82 “Відрахування на соціальні заходи”, 83 “Амортизація” на додаток до передбачених у їхньому спрощеному типовому Плані двох інших – 84 “Витрати операційної діяльності” та 85 “Інші витрати” зовсім не означає, що на великих та середніх підприємствах ці рахунки не використовуються, а навпаки.

Причому це відразу було й залишається очевидним, бо, по-перше, для чого б у загальному Плані рахунків наводили рахунки класу 8, якби вони мали застосовуватися тільки для малих підприємств. По-друге, варто було би поглянути на розділ II “Елементи операційних витрат” у Звіті про фінансові результати, аби впевнитися, що саме на великих та середніх підприємствах при його складанні не обійтися без рахунків класу 8, хіба що в кінці кожного кварталу робити копіткі вибірки розосереджених на рахунках класів 2, 3 та 9 операційних витрат.

Неважко уявити, який обсяг марної та марудної роботи, зважаючи на кратність розосередження таких даних за субрахунками й аналітичними

¹ Наразі абстрагуємося від того, що за кредитом рахунка 64 треба вказувати субрахунки 641 або 643 залежно від черговості подій, пов’язаних із розрахунками з покупцями: наступна чи попередня оплата вартості товарів тощо.

рахунками, відкритими до рахунків 23 “Виробництво”, 39 “Витрати майбутніх періодів”, очікував на тих дезорієнтованих бухгалтерів, які піддалися на подібні “наукові досягнення” щодо коментарю до тексту “Суб’єкти малого підприємництва ... для обліку витрат можуть (підкреслення автора) використовувати тільки рахунки класу 8 зі списанням на дебет рахунка 23 “Виробництво” щомісяця сум у частині прямих і виробничих накладних витрат (загальновиробничих витрат) та на дебет рахунка 79 “Фінансові результати” в кінці року або щомісяця сум у частині адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат”.

Зрозумілості не додає продовження цього пункту Інструкції до Плану рахунків: “Інші підприємства рахунки цього класу (тобто класу 8) можуть (підкреслення автора) використовувати для узагальнення інформації про витрати за елементами з щомісячним списанням сальдо рахунків у кореспонденції з рахунком 23 “Виробництво” і рахунками класу 9 “Витрати діяльності”, бо тут доречнішим було би застосування замість “можуть” – імперативу “мають, повинні”. Однак варто порівняти зміст Звіту про фінансові результати (відповідно форми № 2-м та № 2), аби впевнитися, що дієслово “можуть” щодо великих і середніх підприємств недоречне.

Що стосується суб’єктів малого підприємництва, то наведене перед тим формулювання в Інструкції до Плану рахунків також не зовсім коректне, зважаючи на статті “Матеріальні затрати”, “Витрати на оплату праці”, “Відрахування на соціальні заходи”, “Амортизація”, “Інші операційні витрати” згаданої звітної форми № 2-м.

Отже, треба чіткіше викласти зміст Інструкції до Плану рахунків, вказавши в ній, що рахунки класу 8 як транзитні, призначені для узагальнення інформації про витрати звітного періоду, використовуються з метою складання Звіту про фінансові результати (форма № 2 / форма № 2-м) в частині показників “Елементи операційних витрат”. Це дасть змогу позбутися нарешті двоїстості наведеного перед тим тлумачення в Інструкції щодо рахунків класу 8.

Водночас поза тим, що кількість рахунків з обліку витрат і доходів є надмірною, методика їхнього відображення не узгоджується з тлумаченням за НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, де: “...витрати – зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов’язань, які призводять до зменшення власного капіталу...”, а “...доходи – збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов’язань, які призводять до зростання власного капіталу...” (підкреслення автора), оскільки жодного взаємозв’язку з рахунками

класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” при цьому не виникає.

Навіть якщо стати на позицію тих авторів, які подібно до Б. Нідлза та інших намагаються довести, що економічний зміст синонімів “витрати” і “затрати” різний, тому перший термін використовується у фінансовому обліку, а в управлінському варто застосовувати другий¹, то все-таки за вітчизняним Планом рахунків відобразити взаємозв’язок перших чи других із власним капіталом підприємства неможливо.

Хоча загалом, якщо виходити з тлумачення: “Витрати – це зменшення чи інше витрачання активів або виникнення заборгованості (пасивів), або ж поєднання одного й іншого в результаті поставки чи виробництва товарів, наданих послуг”, можна провести певну паралель з підходом Ф. Єзерського (1836–1916), який на противагу теперішнім прихильникам наведених вище тлумачень, які обмежуються лише інтерпретацією визначень “витрати” і “затрати”, виклав їхній взаємозв’язок із власним капіталом підприємства за кореспонденцією рахунків.

Зокрема, він пропонував відображати цей взаємозв’язок при оприбуткуванні сировини тощо від постачальників: дебет рахунка “Цінності”, кредит рахунка “Капітал”. А запис, який складаємо за дебетом рахунка 20 “Виробничі запаси”, кредитом рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, на його думку, взагалі не повинен відображатися у бухгалтерському обліку, оскільки при оприбуткуванні цінностей ніяких витрат у підприємства не виникає. Вони стають реальними лише у випадку оплати постачальникам, у зв’язку з чим треба в момент платежу робити запис дебет рахунка “Капітал”, кредит рахунка “Каса” [156, с. 449].

Крім того, синкретизм Плану рахунків бухгалтерського обліку очевидний хоча б тому, що за рахунком 64 “Розрахунки за податками й платежами”, який належить до пасивних, допущено включення до нього активного субрахунка 643, до того ж із суперечливою назвою “Податкові зобов’язання”. Проте, на додачу таку саму спірну назву дано субрахунку 644 “Податковий кредит”, адже він є пасивним, причому власне податковий кредит на ньому взагалі не відображається, як і на попередньому податкові зобов’язання за податками на додану вартість, бо для цього відведений субрахунок 641 “Розрахунки за податками”, до якого відкривають один-єдиний аналітичний рахунок, за дебетом якого виконують записи на основі оригіналів податкових накладних, отриманих від постачальників (підрядників), тобто власне податкового кредиту за ПДВ, а за кредитом –

¹ Окремі вітчизняні автори цю співвідносність наводять з точністю до навпаки, уникаючи кореспонденції рахунків з відображення витрат і затрат та їхньої конкретизації за елементами чи статтями.

податкового зобов'язання за цим самим податком, але вже за копіями своїх податкових накладних, оскільки їхні оригінали віддають покупцям (замовникам).

А це через те, що при реформуванні бухгалтерського обліку нічого кращого не вигадали, як об'єднати колишні синтетичний рахунок 67 “Податкові розрахунки” і рахунок 68 “Розрахунки з бюджетом” в одному.

Однак якщо за старим Планом рахунків було зрозуміло, що стосовно першого мова не йде про розрахунки з бюджетом, оскільки для цього призначений другий, і це чітко простежується у його назві, то теперішній симбіоз це вкрай заплутав ще й унаслідок “спрощення” назв субрахунків: за рахунком 67.1 вони відповідно читались “Податкові розрахунки з податкових зобов'язань” та 67.2 “Податкові розрахунки з податкового кредиту”, тепер же, як відомо, про податкові розрахунки не згадується, а лише вказано рахунки 643 “Податкові зобов'язання” і 644 “Податковий кредит”.

Попри очевидну необхідність реституції рахунків, потрібних для відображення доходів і витрат за приписами Податкового кодексу, адже нелогічним є те, що у фінансовому обліку формування прибутку (збитку) здійснюється системно, за кореспонденцією рахунків, а визначення оподатковуваного прибутку – на основі коригування даних й визначення т. зв. “податкових різниць” розрахунковим шляхом, хоча надалі податок на прибуток, обчислений за двома різними базами оподаткування, ув'язується на субрахунку 641 “Розрахунки за податками” за допомогою спеціально введених лише для цього синтетичних рахунків 17 “Відстрочені податкові активи” та 54 “Відстрочені податкові зобов'язання”, потрібним є усунення синкретизму щодо методики записів на включених до синтетичного рахунка 64 “Рахунки за податками й платежами” субрахунків 643 “Податкові зобов'язання” та 644 “Податковий кредит”. Слід повністю узгодити при цьому методику податкового й фінансового обліку із застосуванням методологічних принципів, сформульованих у теорії щодо уникнення зайвих оборотів та фіктивних активів і пасивів.

Подальші кроки на виконання Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів” № 1706 від 28 жовтня 1998 р. узагалі здійснювалися без будь-якої наукової дискусії, як затвердження наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 листопада 1999 р. Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування.

Тому зрозуміло, що він далекий від досконалості, адже призводить до викривлення фінансових результатів – головного джерела фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Адже План рахунків бухгалтерського обліку є своєрідним алфавітом, який дозволяє лаконічно описати будь-які події – факти господарського життя, причому зрозуміло, без двоякого тлумачення будь-якого змісту, що навіть за умови велемовного словесного викладу не завжди досягне, прикладом чого можуть слугувати навіть такі винятково важливі акти, як Податковий кодекс України, до якого періодично вносяться поправки, оскільки початкова редакція цього документа хибувала саме стосовно однозначності застосування тих чи інших правових норм.

Загалом же реформування облікової системи повинно базуватися на виваженій методології, чого традиційно не враховують. Зокрема, у кінці ХХ ст. в Україні склалася парадоксальна ситуація: при повній відсутності методологічних напрацювань, які б відповідали ринковим умовам господарювання, інтенсивно здійснювалася руйнація існуючої на той час системи бухгалтерського обліку і звітності. Тому й не дивно, що впровадження підсистем фінансового й управлінського обліку не просунулося далі декларування їх важливості й необхідності, то й існують вони хіба віртуально – в уяві авторів посібників, підручників та дисертацій. А податковий облік виглядає, ніби Аліса в Задзеркаллі: будучи де-факто найголовнішим, він організовується на підприємствах хтозна-як, оскільки жодних методологічних документів, попри десятирічний період функціонування податкового обліку на практиці, не спромоглися розробити.

Навпаки, існують спроби, не відкидаючи цих підсистем формально, підмінити їхню сутність існуючими складовими бухгалтерського обліку. Наприклад, раніше О. Бородкін, а згодом В. Ластовецький категорично заперечували можливість існування управлінського обліку, оскільки за висновками першого така міфічна система не може бути побудованою, вона нежиттєздатна у своїй основі, концептуально помилкова [27, с. 49]. Подібними є погляди В. Ластовецького, який вважав управлінський облік одним із видів, на зразок колишніх оперативного й статистичного, про які так легко забули, оскільки їх не було, а лише доведена до агонії оперативна звітність, яку назвали обліком [101, с. 15]. Натомість В. Івашкевич визнає, що управлінський облік є самостійною управлінською системою, основне завдання якої пов'язане з формуванням даних для прийняття управлінських рішень [82, с. 23]. З. Гуцайлюк розглядає управлінський облік не як новий вид, а лише як модифіковану систему збору й узагальнення інформації [59, с. 130].

Саме це спостерігається й щодо податкового обліку. Так, Л. Городянська чомусь стверджує, що в нормативній літературі немає поняття “податковий облік” (нібито не існувало принаймні ст. 11 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, де вперше було застосовано таку дефініцію), не визначено його науково обґрунтовану методологію, яка потрібна для розробки такого виду обліку, відсутня (а звідки ж їй узятись, якщо, крім критики, нічого конструктивного не пропонується) також сама методика його ведення [51, с. 40].

З останнім висновком теж погодитися не можна, бо така методика ведення податкового обліку на практиці все ж існує, інакше яким би то чином можна було забезпечити звітність за податками, зборами і платежами. Інша річ, що її стан навряд чи відповідає вимогам щодо облікового забезпечення податкової звітності, але це вже вади, зумовлені, перш за все, відсутністю “науково обґрунтованої методології” цього виду обліку.

Попри визнання того, що існуюча система бухгалтерського обліку потребує удосконалення, доводиться констатувати: методологія й методика навіть фінансового й управлінського видів обліку науковцями не розроблена хоча б на рівні предмета, об’єктів та методу, і в різних публікаціях це трактується по-своєму. Причому розбіжності стосуються лише об’єктів, які, на думку авторів, мають входити у сферу управлінського обліку, а стосовно методу жодного обґрунтування, подібного до визначення в теорії за адитивним чи процедурним підходами щодо цілісної системи бухгалтерського обліку, не наводиться. Хоча в окремих працях доволі ґрунтовно описується методика застосування окремих процедур у підсистемі управлінського обліку тих чи інших об’єктів, проте виклад при цьому, як правило, несистемний, аби за ним такий облік можна було організувати на тому чи іншому підприємстві.

Значною мірою ці недоліки можна пояснити тим, що, на відміну від провідних держав Західної Європи та Америки, формування й розвиток системи бухгалтерського обліку яких відбувався еволюційним шляхом протягом століть, в Україні проходить прискорена реформа, яка вимагає оперативних рішучих дій щодо трансформації діючої облікової системи. Насамперед однією з основних проблем концепції реформування вітчизняної облікової системи став поділ традиційного обліку на два види: фінансовий і управлінський.

Проте якщо теоретична розробка та практичне втілення управлінського обліку є заслугою американської облікової школи, де фундаторами нового напрямку стали Г. Емерсон, Ч. Гаррісон, Р. Каплан, Ч. Хорнгрен, то необхідність поділу бухгалтерської системи України на фінансову й

управлінську донині є дискусійним питанням. Відтак співіснування двох діаметрально протилежних напрямів (новаторського і консервативно-традиційного) зумовило суперечності щодо доцільності та своєчасності такого заходу, його науково-методичного і матеріально-технічного забезпечення, а прагматика залишилася на узбіччі, уступивши місце декларативним сентенціям про необхідність впровадження управлінського обліку як закономірного явища в умовах конкуренції з огляду на потребу у збереженні та нерозголошенні інформації про особливості технології виробництва та комерційної таємниці господарської діяльності.

Хоча й без цього було зрозуміло, що при подальшій трансформації вітчизняної системи обліку слід враховувати, з одного боку, що процес інтеграції України в європейський і світовий ринки вимагає відповідного використання міжнародних принципів ведення обліку з метою усунення непорозумінь, створення єдиної системи інформаційного забезпечення господарської діяльності та залучення додаткових інвестицій, а з іншого – виникає необхідність забезпечення потреб управлінців у повній, оперативній та достовірній інформації облікової системи. Зокрема, необхідно максимально підвищити оперативність й достовірність інформаційного забезпечення управлінського апарату шляхом відповідних змін у методології обліку. Як і цивілізоване ставлення до захисту економічних інтересів власників й інвесторів, також має бути спонукальним мотивом реформування системи бухгалтерського обліку, що отримали у спадок від директивної економіки, де принаймні про друге не йшлося.

Проте, після цих дискусій мало що змінилося, незважаючи на те, що поділ єдиної системи бухгалтерського обліку на підсистеми управлінського й фінансового за умови їхньої автономності (континентальна модель, що застосовується європейськими країнами) зумовлює необхідність наукового обґрунтування методики здійснення контрольної функції, зважаючи на її важливість насамперед у практичній площині, оскільки, поряд з інформаційною функцією, згадана вище є основоположною для підприємств будь-якої галузі, а в теорії бухгалтерського обліку викладено лише загальні визначення його функцій, причому вони не конкретизуються за окремими підсистемами управлінського і фінансового обліку.

Тому проблема поділу бухгалтерського обліку на окремі підсистеми управлінського й фінансового обліку, коли їх об'єкти, як і методика їхнього ведення, відрізняються, є невирішеною, особливо в контексті застосування контрольної функції, незважаючи на автономність цих двох підсистем. Адже вона має бути наскрізною, бо, як зазначають авторитетні зарубіжні дослідники, управлінський облік є продовженням фінансового [119,

с. 21]. Отже, хоча послідовність такого взаємозв'язку дискусійна, заперечувати його нелогічно, тому й забезпечення узгодженості контрольної функції в підсистемах управлінського й фінансового обліку – актуальне наукове і практичне завдання.

Тим більше, що у зарубіжній практиці застосовуються дві моделі бухгалтерського обліку: так звана англосаксонська (інтегрована) і континентальна. За першою рахунки з обліку витрат виробництва кореспондують з іншими рахунками загального Плану рахунків. Подібним чином організовується бухгалтерський облік в Україні.

Континентальна ж модель бухгалтерського обліку, яка застосовується в Німеччині, Франції, Австрії та інших європейських країнах, ґрунтується на автономності рахунків управлінського обліку, а їхній взаємозв'язок з фінансовим обліком забезпечується через контрольні рахунки відповідної протилежної побудови: кредитові обіги контрольного рахунка фінансового обліку є дзеркальним відображенням його антипода у фінансовому обліку.

Схематично її можна зобразити за кореспонденцією: дебет аналітичних рахунків управлінського обліку витрат виробництва за його елементами, кредит контрольного синтетичного рахунка фінансового обліку – загальна сума; дебет контрольного синтетичного рахунка фінансового обліку – загальна сума, кредит аналітичних рахунків управлінського обліку виробничих запасів, розрахунків з оплати праці, нарахування амортизації – часткові суми [79, с. 64], що вимагає доповнення Плану рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств відповідними “дзеркальними” рахунками (рис. 3.3.1).

Водночас для практичного запровадження такої системи бухгалтерського обліку на підприємствах України цього недостатньо, бо методика його організації за підсистемами управлінського й фінансового обліку неминуче зумовлює окреслення їхніх меж на стадіях документування операцій, виконання розпорядчих первинних документів, їхнього таксування, групування, систематизації записів на рахунках. Перш за все, необхідно визначити концептуальний підхід до цього, бо система координат, яка домінує у теорії, не може залишатися незмінною як за інтегрованою, так і переплетеною системами бухгалтерського обліку. Виходячи з визначення характеристик системи: обмеженість; цілісність; взаємозв'язок і взаємозалежність системи й зовнішнього середовища; структурність; ієрархічність; множинність опису тощо, можна вважати, що ці ознаки повною мірою властиві і підсистемам управлінського й фінансового обліку. Адже, як зазначає Б. Валуєв, будь-який об'єкт можна розглядати водночас як систему або елемент якоїсь системи більш високого рівня [36, с. 227].

Рис. 3.3.1. Сфери управлінського й фінансового обліку

Тому принципова схема організації системи бухгалтерського обліку з його поділом на підсистеми управлінського й фінансового уявляється як відокремленість першого за центрами відповідальності й зосередження другого в центральній (фінансовій) бухгалтерії на основі децентралізації облікового процесу за окремими його стадіями. Якщо виходити з визначення методу бухгалтерського обліку за О. Рудановським як системи процедур реєстрації, систематизації, координації та оцінки [154, с. 283] у поєднанні з адитивним підходом, за яким він включає документацію, оцінку, рахунки, подвійний запис, калькуляцію, інвентаризацію і баланс [99, с. 53], можна викристалізувати сфери першого й другого щодо технології їхнього ведення на практиці з урахуванням застосування контрольної функції.

Зокрема, вважаємо, що у сферу управлінського обліку має входити реєстрація господарських операцій, систематизація за центрами відповідальності й об'єктами калькуляції та оцінка (за адитивним підходом – документація в частині виконання первинних документів, аналітичні рахунки,

калькуляція, інвентаризація). У фінансовому обліку використовуються здебільшого процедури систематизації й координації за синтетичними рахунками (за адитивним підходом – синтетичні рахунки, подвійний запис, баланс).

На практиці це може виглядати так: після складання первинних документів вони передаються для виконання в структурні підрозділи підприємства – центри відповідальності. У кожному з них бухгалтер з управлінського обліку (працівники управлінської бухгалтерії, якщо обсяг виробництва значний) здійснюють подальші процедури на наступних стадіях: опрацювання первинної документації, систематизація операцій, яка завершується підсумковими даними на рахунках аналітичного обліку.

Такі підсумкові дані за місяць подаються кожним центром відповідальності у фінансову (центральну) бухгалтерію, де вони заново систематизуються відповідно до вимог складання зовнішньої звітності, насамперед фінансової. Водночас, оскільки контрольна функція бухгалтерського обліку – одна з важливіших, обов'язковим є звірення даних управлінського й фінансового обліку, що найкраще здійснюється за допомогою балансу – тотожності підсумків сальдо за активними й пасивними рахунками.

За інтегрованою системою бухгалтерського обліку це здійснюється шляхом порівняння підсумків аналітичних рахунків, субрахунків та синтетичних рахунків. При континентальній моделі бухгалтерського обліку, враховуючи розосередженість управлінського обліку за структурними підрозділами підприємства – центрами відповідальності, де подвійний запис операцій може не застосовуватися, виникає необхідність використання згаданих вище контрольних рахунків.

Доречно також зауважити, що мотивацію щодо поділу системи вітчизняного бухгалтерського обліку поділяють майже всі прихильники його реформування, проте вона є лише похідною від головного – хронічного відставання вітчизняної економіки від західноєвропейської, в тому числі й щодо стану аграрного сектору, незважаючи на переважаючий потенціал головного засобу виробництва, яким в Україні є сільськогосподарські угіддя та природно-кліматичні умови, що а рїогї дає реальні шанси для розширення меж бізнес-присутності та збільшення обсягів реалізації сільськогосподарської продукції України на європейських та світових ринках.

Але це так би мовити а posteriori, що зумовлює необхідність адекватної трансформації концептуальних параметрів моделі стратегічного розвитку вітчизняних аграрних підприємств, а отже, модернізації обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління в умовах нестабільності сучасної економіки. Адже менеджмент сучасного підприємства не

зацікавлений у громіздкому масиві всеохоплюючої облікової інформації, яка характеризується в більшості випадків ретроспективним змістом. Детальна і точна інформація, але з характеристикою “на вчора”, в більшості випадків менеджерам не потрібна. Динамічне економічне середовище потребує актуальної та оперативної інформації з високим ступенем релевантності.

Розділ 3.2

Стратегічна інформація для забезпечення управління процесом відтворення потенціалу та подолання її формування

Водночас базовим пріоритетом менеджменту сучасних аграрних підприємств є чітка орієнтація на досягнення стратегічних цілей діяльності та забезпечення довготривалого “виживання на ринку”. А для цього потрібні комплексний моніторинг інформації щодо внутрішньої та зовнішньої сфер діяльності підприємства, реальна оцінка його можливостей за поточних умов ринку, загроз діяльності, оскільки саме це є визначальною основою для прийняття обґрунтованих стратегічних рішень і ефективного управління бізнесом.

Відповідно інформаційне забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України є надзвичайно актуальним, бо, як свідчать монографічні дослідження, для більшості аграрних підприємств України суттєві проблеми із застосуванням основних елементів стратегічного менеджменту пов'язані насамперед з недоліками його обліково-інформаційного забезпечення.

Певною мірою це спричинено тим, що теорія й практика обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств України досить нелогічно розмежовані за двома основними векторами: 1) розглядаються лише окремі параметри розробки, інформаційного забезпечення та реалізації стратегії бізнесу з позицій практиків, що є неприйнятним для теоретиків; 2) формуються тематичні наукові дослідження, однак переважно теоретико-методологічного характеру, що не влаштовує практиків.

У дослідженні виділено три основні проблеми практичного застосування моделі обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах: 1) інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень відбувається в умовах відсутності науково обґрунтованих вимог і підходів до формування інформації стратегічного характеру; 2) значна частина інформації, що стосується зовнішньої сфери діяльності підприємств, є неповною та неточною; 3) домінування “ручних” режимів регулювання аграрного ринку в Україні нівелює економічні закони розвитку. Водночас уряд України одночасно наголошує на необхідності збереження низьких цін на аграрну продукцію

і на гарантуванні достойного життя виробників аграрної продукції. Така дилема, на наш погляд, стримує розвиток вітчизняної аграрної сфери.

Тематичний моніторинг сучасної наукової літератури з питань обліково-інформаційного забезпечення менеджменту підприємств доводить відсутність чітких рекомендацій щодо формування інформаційних систем стратегічного управління агробізнесом на тлі низки проблем, що можна пояснити специфічними особливостями управлінської інформації для цілей стратегічного менеджменту підприємства. Зокрема, як особливі ознаки стратегічно важливої інформації доцільно виділити її узагальнений характер, який повинен відображати взаємозв'язок різноманітних показників та їхню динаміку. Обсяг такої інформації надзвичайно великий, тому повне його використання у більшості випадків виявляється недоцільним і економічно не вигідним. Отже, поглиблених досліджень потребують насамперед проблеми обліково-інформаційного забезпечення потреб стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України, уточнення вимог та параметрів концепції формування облікової інформації для стратегічного управління, окреслення векторів модернізації системи обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств.

Хоча метою бухгалтерського обліку та фінансової звітності є "...надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства" [76, ст. 3], наразі вона не забезпечується не тільки за критерієм повноти, а й достовірності. Оскільки ж саме вона у XXI ст. визнана чи не найголовнішою засадою розвитку – принаймні це впливає із розхожої сентенції "хто володіє інформацією, той володіє світом", – то можна стверджувати, що маємо проблему, яка є вагомою як з наукового, так і практичного аспектів.

Водночас не можна стверджувати, що окреслена проблема повноти й достовірності звітності перебуває поза інтересом науковців. Навпаки, інформаційна функція бухгалтерського обліку, отже, й звітності, є чільною, перш за все, в публікаціях тих авторів, які пробують задавати тон у системному підході до формування показників, які мають відображатися в останній. Наприклад, один з них стверджує: "Складні динамічні системи, до яких належить і система бухгалтерського обліку, визначаються¹ наявні-

¹ Мабуть, це недогляд редактора, бо мало би бути "відзначаються". Недарма при переписуванні цитованого абзацу вжито замість нього дієслово "характеризується": "Як і всі складні динамічні системи, вона характеризується великою кількістю різних показників, що відображають стан окремих її елементів, входів та виходів і вимірюються кількісно у вигляді конкретних чисел. Такими є, наприклад, дані про постачання, виробництво і продаж, використання ресурсів, стан розрахунків з постачальниками, покупцями, бюджетом, фінансовий результат тощо. На практиці кількість показників обмежується потребами вихідної інформації, необхідної для управління та користувачів".

стю великої кількості різних показників, що характеризують стан окремих її елементів, входів та виходів та вимірюються кількісно у вигляді конкретних чисел. Такими показниками є дані про постачання, виробництво та збут, використання ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових), стан розрахунків з постачальниками, покупцями, банком, бюджетом, фінансовий результат та його використання тощо. На практиці кількість показників обмежується потребами вихідної інформації для апарату управління”.

Проте спроб конкретизувати “потреби вихідної інформації для апарату управління” чи “для управління та користувачів” ні в цитованих джерелах, ані в інших віднайти не вдається, а лише натрапляємо на подібні абстракції, де неодмінно фігурують дефініції “...система”, “концептуальні основи”, “модель”, а завершується це зазвичай такими пасажами, як “система обліку відмежовується від інших систем завдяки наявності в ній входів та виходів”, дезавуюючи це іншим: “Метод подвійного запису створює замкнутий контур інформаційних зв’язків у системі рахунків обліку, що чітко окреслює його межі”.

Зважаючи на те, що система бухгалтерського обліку справді “характеризується великою кількістю різних показників, важливо не загубити у цьому масиві “кількісно вимірних конкретних чисел”. Проте в останні роки сепарація таких “конкретних чисел” ніким не обґрунтовується, а директивно визначені у вигляді звітних формулярів здатні будь-яку нитку Аріадни заплутати вже на вході в лабіринт показників, які, попри таку ваду, як надмірність, водночас хибують щодо повноти, а інколи й щодо достовірності.

Так, незважаючи на те, що за Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” головна звітна форма має, хоча й у дужках, назву “Звіт про фінансовий стан”, визначити, яким він реально є на підприємстві, неможливо. Бо головний показник, яким у вітчизняній економічній науці, в тому числі й теорії бухгалтерського обліку визнано капітал¹, настільки завуальований, що його сума достеменно невідома.

Насамперед тому, що визначення (тепер за згаданим НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, а до того за нині відмінними П(С)БО 1 чи 2) капіталу як частини в активах підприємства, що залишається після вирахування зобов’язань [118, с. 2], зумовлює цілковиту залежність його величини від елемента методу бухгалтерського обліку “оцінка”.

¹ Видатний учений В. Палій вказує: “Предметом бухгалтерського обліку є капітал як величина коштів, вкладених у господарську діяльність, їхнє переміщення і трансформація в процесі колообігу, включаючи приріст або зменшення в результаті господарської діяльності” [127, с. 11].

Адже відоме рівняння Й. Шера, яке покладено в основу цього визначення:

$$K = A - П, \quad (3.3.1)$$

де K – капітал; A – активи; $П$ – пасиви, виведене з аксіоми, нібито відомою є вартість активів. Насправді мова може йти лише про їхню оцінку, бо дефініція “вартість” є таким самим абстрактом, як і загальнофілософська категорія матерії.

Так, облікове визначення капіталу як різниці між вартістю активів та зобов’язань підприємства хибує, перш за все, через надто довільні припущення про неї, оскільки навіть якщо визначити її як таку, що дорівнює ціні придбання чи будівництва будівель та споруд, машин чи обладнання тощо, то через місяць унаслідок нарахування їхнього зносу залишкова вартість стає нереальною через віддаленість норм амортизації, незалежно від того, за яким із методів їх розраховано, тому зрозумілою є необхідність інших підходів.

В немалій мірі це відбувається й через відсутність наукового обґрунтування сутності вартості, від якої капітал є похідною категорією. На це вказував Я. Соколов: “Аналогом флогістону в економічній теорії виступає категорія вартості. В житті є тільки ціна, тоді як вартість – це тільки штучна підстановка, видумка, зроблена з певними цілями” [156, с. 71].

Однією з таких у К. Маркса виступає доведення існування абстрактної праці й визначення вартості як затрат суспільно необхідної праці, з приводу чого видатні економісти (О. Бем-Баверк, Ф. Сетон, П. Самуельсон, Я. Стідмен та ін.) висловлювали “...справедливі заперечення...”, розглядаючи вартість як зайву категорію” [105, с. 67]. Як зазначає сучасний автор, “...насправді абстрактної праці не існує – це лише інструмент аналізу”, а “...вся економічна конструкція, побудована на припущенні про існування абстрактної праці, являє собою ніщо інше, як науковий прийом” [125, с. 88].

Отже., базуючись на такій абстракції, мимоволі відстоюємо ту саму позицію, адже подібно до матерії чи вартості капітал також не можна відчувати жодним із органів людини, хіба уявити. Водночас парадигмою стала синонімічність капіталу й багатства, а отже, розуміння його сутності так само, як матерії, адже він не зникає, а переходить з одного виду в інший, що описав перський поет О. Хаям: “Багатство, що втрачає марнотрат, міняє місце, але в світі остається”.

Загалом можна лише констатувати, що наявні нині визначення капіталу нічим суттєвим не відрізняються від тлумачення Арістотеля, хоча з того часу минуло два тисячоліття, а розкриттю його сутності було присвя-

чено безліч праць, в тому числі й таких класичних, як, наприклад, загальновідома Марксова. Проте виявилось, що замість зрозумілості, вона (тобто сутність капіталу) була зідеологізована, адже, за твердженням Й.-А. Шумпетера, усунути ідеологію з економічної науки, де “...сфера строго перевірюваних явищ обмежена, ... неможливо” [189, с. 144–145].

До того ж, як зауважив А. Маршалл, автор книги “Принципи економікс”: “Ніколи не слід розглядати капітал як фонд речей...” [112, с. 104]. Проте в обліковій теорії прийнято протилежне. Тому відразу після того, як засновники підприємства сформувавши його капітал, внісши до нього, наприклад, нові будівлі, машини й обладнання на суму 20 млн. грн., виявиться, що він може раптово втратити вагому частку. Маємо на увазі не стільки інфляцію, бо інколи вона незначна або й від’ємна, як у 2012 р., коли її індекс становив 0,6%, хоча не брати це до уваги не можна, позаяк від січня 1998 до січня 2012 р. вона досягла 519,8%, скільки неминучість такого фізичного процесу, як знос основних засобів.

Причому директивно визначені методи амортизації дають можливість маніпулювати величиною власного капіталу: наприклад, за методом прискореного зменшення залишкової вартості відповідно до Податкового кодексу України щодо дотримання мінімально допустимих строків корисного використання транспортних засобів, машин та обладнання (5 років) в перший рік можна списати 40% ($100\% : 5 \times 2$) від їхньої первісної вартості.

Враховуючи автоматичне включення цієї суми у витрати виробництва, не виключено, що діяльність підприємства завершиться збитком, отже, за НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” у розділі 1 “Власний капітал” “Балансу (Звіту про фінансовий стан)” матимемо набагато меншу від зареєстрованої суму, адже зі ст. 1400 “Зареєстрований капітал” доведеться вирахувати непокритий збиток, указаний за ст. 1420 цієї звітної форми.

Інколи це навіть зумовлює віртуальну величину власного капіталу, який стає від’ємним, хоча при цьому номінальна сума зареєстрованого капіталу теж фігурує. Зрозуміло, що така інформація не сприяє забезпеченню розвитку аграрного виробництва, бо не тільки відлякує потенційних інвесторів через боязнь втратити свої заощадження, а й спонукатиме акціонерів підприємства до виходу з нього.

Вищесказане не означає, що проблема повноти й достовірності стосується тільки фінансової звітності, оскільки вона є очевидною й щодо статистичної. Наприклад, в “Основних показниках діяльності сільськогосподарських підприємств” ф. № 50-сг, попри нібито деталізовану інформацію

цію про собівартість продукції, ця проблема наявна, оскільки собівартість відображено не повністю.

Це саме можна зауважити щодо податкової звітності, яка через антиметодологічний підхід до конструювання, позаяк відображає не синтезовані показники, а більшою мірою нагадує виписки з аналітичних реєстрів бухгалтерського обліку, насамперед не відповідає критерію повноти, зважаючи на обмеження, встановлені Податковим кодексом України щодо включення до неї низки витрат, які фігурують у фінансовій звітності, зумовлюючи розбіжності прибутку чи збитку підприємств.

На наш погляд, перш за все, треба переглянути існуючі підходи щодо відображення в бухгалтерському обліку і звітності власного капіталу підприємств, адже статика зареєстрованого капіталу не тільки вводить в оману користувачів, а й взагалі методологічно хибна. Адже визнання капіталу джерелом відразу асоціюється з його динамікою, пульсацією, тому це має бути враховане при відображенні господарських операцій, аби на рахунку з обліку капіталу відображалися його пермутації та модифікації. Наразі ж чотири типи змін у балансі, зумовлені динамікою капіталу, фігурують лише як дидактичний прийом у теорії бухгалтерського обліку, жодним чином не використовуючись в інформаційному забезпеченні менеджменту.

По-друге, настала пора відійти від майже столітньої давності обліково-арифметичного тлумачення й визначення капіталу, зважаючи, зокрема, на зауваження А. Маршалла.

По-третє, попри очевидну тавтологію визначень “амортизація-знос”, ні першої на практиці немає, ані другий не визначається на реальному рівні, а лише викривлює колообіг капіталу, унеможливаючи достовірність звітності, отже, й інформації, сформованої на базі таких показників, перш за все, про собівартість продукції, яка, як відомо, значною мірою засвідчує рівень розвитку агровиробництва.

По-четверте, паралельне визначення фінансових результатів у Звіті про сукупний дохід ф. № 2 та Податковій декларації про прибуток підприємства зумовлює надмірні витрати на формування такої інформації, яка насамперед не відповідає критерію достовірності, оскільки вони значною мірою залежать від обраних за обліковою політикою підприємства методів оцінки оборотних активів при їхньому списанні та нарахування амортизації необоротних активів, а також не забезпечує дотримання інших приписів Податкового кодексу України.

На нашу думку, в умовах фінансової кризи існування паралельних форм звітності, отже, й обліку, є невиправданою розкішшю. Тому треба

відійти від такого марнотратства, що можливе за умови коригування податкових приписів та узгодження їх з можливостями раціональної системи облікового забезпечення формування інформації, яка сприятиме розвитку агровиробництва.

Проте автори свідомі того, що серед тих, хто прочитає викладені міркування, знайдуться скептики, котрі вважатимуть окреслену в ній проблему невіршеною. І матимуть рацію хоча б через очевидне: наскоком це зробити, зважаючи на складність проблеми, неможливо, тому й автори, пробуючи до неї підступитися, жодних ілюзій не плекали.

Але здоровий скептицизм – це теж немало, бо він спонукає до фальсифікації існуючих теорій у душі моделі розвитку науки англійського філософа К. Поппера “...як безперервного процесу висунення гіпотез і їх спростування в ході емпіричних перевірок” [84, с. 579].

Оскільки викладений матеріал базується на гіпотезах його авторів щодо сутності капіталу, це не може бути вирішенням проблеми його статичності чи динаміки, отже стверджувати інше було б найвною хвалькуватістю, до якої, кажучи словами Козьми Пруткова, “єсть тьма охотників”, але “мы не из их числа”, тому залишається сподіватися на тих свідомих скептиків, котрі ці гіпотези або відкинуть, висунувши власні, або доведуть “у ході емпіричних перевірок”. Проте так чи інакше, але перспективи подальших досліджень проблеми статичності і динаміки капіталу очевидні.

Водночас у контексті окресленої проблематики слід урахувувати, що на відміну від інших облікових категорій, наприклад, активів, пасивів, основних засобів, оборотних коштів тощо, щодо яких можна вжити слова Й. Шумпетера: “...Існує широке коло явищ, що ніяк не зачіпають наших емоцій і тому вони уявляються різним людям однаково”, капітал як облікова категорія належить до таких, де “...пафос пристрасного твердження або пристрасного заперечення школи приводить до підтасування методів аналізу”, позаяк “...правила і прийоми аналізу в тій же мірі незалежні від ідеології, в якій наше бачення пронизане нею” [189, с. 143].

Зокрема, упродовж 30–90-х рр. ХХ ст. саме в результаті ідеологічних табу у вітчизняній обліковій теорії категорія капіталу була вилучена і на заміну їй ввели іншу – фонд. Проте повернувши капітал в арсенал категоріального апарату теорії бухгалтерського обліку, що сталося в Україні наприкінці ХХ ст., науковці донині не спромоглися виробити розуміння його сутності, як й поняття фонду.

Оскільки при такій неясності годі розраховувати на те, що бухгалтерський облік буде надійним засобом формування інформації для менеджерів та забезпечення ними контрольної функції, то проблема економіч-

ної сутності капіталу, на наш погляд, є важливою не тільки в теоретичному, а й практичному плані, зумовлюючи актуальність наукових досліджень, спрямованих на її вирішення.

Водночас варто підкреслити, що терміни “капітал” та “фонд” витлумачуються практично як синоніми (рис. 3.3.2).

<p>“Капітал (нім. “kapital”, франц. “capital” – “головне майно”, “головна сума”, лат. “capitalis” – “головний”)” [151, с. 308]</p>	<p>“Фонд (франц. “fond”, лат. “fundus” – основа) – 1) Запаси, ресурси, нагромадження; капітал” [151, с. 716]</p>
<p>“Капітал – сукупність коштів (майно, гроші, нерухомість), що приносять прибуток” [38, с. 571]</p>	<p>“Фонд – 1. Ресурси, запаси... 2. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення...” [38, с. 1543]</p>

Рис. 3.3.2. Основні тлумачення понять “капітал” й “фонд”

Не розмежовуються ці терміни також у теорії бухгалтерського обліку. Зокрема, тривалий час у колишньому СРСР, саме як облікова категорія замість капіталу фігурувало поняття “фонд” – статутний, неподільний, у тому числі фонд у частині основних та оборотних засобів підприємства, що було відповіддю на критику в ході т. зв. “великої дискусії” 30-х рр. XX ст.: “В балансознавстві кладеться в основу така економічна теорія, з якої витікає, що між СРСР і капіталістичною країною немає ніякої різниці...” [154, с. 475].

Отже, О. Рудановський, який і був головним творцем теорії балансознавства, а тому “...його ідеї більше притягували увагу каральних органів, аніж колег, ... запропонував нове, більш правильне поняття “фонд” замість старого – “капітал” [154, с. 470].

І лише в 90-х рр. XX ст., коли усвідомили, що “немає ніякої різниці” принаймні щодо балансознавства, адже й зовнішньо баланс чи бухгалтерський – Головна книга, чи як форма звітності в більшості країн виглядає однаково, облікова категорія “капітал” повернулася “на круги своя”, тобто у План рахунків та баланс підприємства. Проте, як стверджував Й.-А. Шумпетер: “...Бачення, а воно ідеологічне майже за визначенням..., спонукає нас бачити факти так, а не інакше...”, [189, с. 143–144], до введеної у 30-ті рр. XX ст. категорії настільки звиклись, що цей реверс визнається не всіма: “Цікаво відмітити, що такий ... рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом...” [154, с. 496]. Причому його визначення в економічній теорії (колишній політекономії) також не може

бути об'єктом бухгалтерського обліку, оскільки стосується виробничих відносин з приводу експлуатації трудящих [117, с. 3].

Саме тому категорія капіталу стала тим головним засобом, яким довготривало пояснювали не тільки відмінності виробничих відносин при соціалізмі й капіталізмі; щодо останнього він вважався "...засобом експлуатації та привласнення чужої неоплаченої праці" [117, с. 254], тому для соціалізму капітал – чужа дефініція, але пробували підводити "теоретичну" базу щодо нібито існування двох видів бухгалтерського обліку – капіталістичного й соціалістичного.

Стверджували, що "капіталістичний" бухгалтерський облік "...сприяє посиленню експлуатації трудящих. За допомогою обліку здійснюється контроль за колообігом капіталу..., фіксується і контролюється процес зростання вартості, руху й росту капіталу. Бухгалтерський облік при соціалізмі стає все більш дійовим засобом управління народним господарством і стимулювання ефективності суспільного виробництва" [52, с. 4].

Або ж: "Облік у капіталістичному суспільстві відображує рух індивідуального капіталу... Соціалістичний облік є засобом залучення трудящих до управління господарською діяльністю..., облік у капіталістичному суспільстві спрямований на збереження приватної власності..., облік в умовах соціалістичної економіки виконує три важливі функції: ... контрольну (контроль за ... збереженням соціалістичної власності)..." [53, с. 6–12].

Такі ідеологеми треба було чимось підкріплювати, так би мовити на категоріальному рівні. Насправді і при капіталізмі, і при соціалізмі "...переважна маса безпосередніх товаровиробників позбавлена засобів виробництва... Хоч формально у республіках колишнього СРСР була проголошена суспільна власність на засоби виробництва, але їх фактично узурпували верхівка партійного, радянського та державного апарату. Засоби виробництва (в тому числі земля) були знаряддям експлуатації. За так званого соціалізму... ступінь експлуатації був вищий, ніж у розвинутих країнах Заходу" [117, с. 254–255].

Тому "ідеологи комуністичного устрою", крім "експропріації інших форм власності і штучного перетворення їх в єдину "загальнонародну", яка в колишньому СРСР ототожнювалася з державною" [104, с. 178], аби замаскувати, що "...за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва, а ці засоби – загальнонародною власністю", бо "...суб'єктом власності була верхівка бюрократичного апарату", постаралися, щоби "...у політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії "капітал" обґрунтовувалося поняття "фонди". Вважалося, що фонди, на про-

тивагу капіталу, є власністю самих трудящих, що вони... не є зняряддям експлуатації...” [117, с. 256].

Чим не афористичне твердження: при капіталізмі існує експлуатація людини людиною, а при соціалізмі – навпаки! Причому точно із зауваженням Й. Шумпетера: “В соціальних науках (Socialwissenschaften) нам доводиться мати справу з таким клубком впливів – взаємозв’язків і взаємозалежностей, – у якому легко втратити нитку, що веде нас від причин до наслідків” [189, с. 155], якраз і втратили “нитку Аріадни” в лабіринті категорій і, замість розглядати поняття фонду як “неречові знаки речових відносин”, спотворили його сутність.

Адже і в економіці загалом, і в бухгалтерському обліку зокрема вона давно сформульована. Наприклад, Й. Шумпетер категорію “фонд” тлумачив як “...суми, які витрачаються на придбання засобів виробництва” [189, с. 166]. Видатний італійський теоретик бухгалтерського обліку Ф. Беста (1845–1923) “...проголосивши, що об’єктом обліку виступають не самі цінності, а їхня вартість..., висунув теорію фонду, яка стала знаменитою. Фонд – це загальний обсяг вартості, вкладений у підприємство” [154, с. 129].

Оскільки ці визначення якнайкраще підходили, аби затушувати, що про жодний капітал не йдеться, адже в колишньому СРСР останній розглядався винятково як “...виробниче відношення, за якого зняряддя праці, певні матеріальні блага, цінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці” [117, с. 254], це стало основою мімікрії теорії бухгалтерського обліку до існуючих на той час ідеологічних кліше.

Такий стан тривав доволі довго, аби остаточно заплутати суть справи. В тому числі навіть в економічній теорії через це взагалі заплутались у тлумаченні згаданої вище апокрифічної категорії “фонди”, яку ввели у 30-х рр. ХХ ст., аби наголосити на такій надуманій відмінності, не вказуючи, що запозичили її у тих самих “буржуазних” учених¹, спотворивши її сутність.

Так, якщо Ф. Беста вважав фонд загальним обсягом вартості, вкладеної в підприємство, отже, джерелом основних і оборотних засобів [154, с. 129], то в економічній теорії, починаючи від К. Маркса й донині, фонди ототожнюють із засобами виробництва: “У середині 90-х років у США налічувалося понад 11 тис. народних підприємств, викуплених трудящими.

¹ Як зазначалося, теорія фонду стала знаменитою завдяки голові венеціанської школи Ф. Беста (1845–1923). В СРСР застосування терміна “фонд” замість “капітал” запропонував О. Рудановський, якого затаврували як “буржуазного вченого”.

На них переважно подолано відчуження працівників від засобів виробництва, експлуатацію тощо. Тому засоби виробництва на цих підприємствах перестали бути капіталом. Адекватнішою категорією, яка б розкривала соціально-економічну природу засобів виробництва на народних підприємствах, було б поняття “народні фонди” (або навіть “народний капітал”) [117, с. 256].

Подібне відбулось у наші дні, коли жага мімікрії стала виявлятися з іншого, діаметрально протилежного боку, оскільки доступ до зарубіжних перекладних видань дав можливість долучитися до теорії бухгалтерського обліку країн Заходу. І тут уже без жодного примусу почали “розвивати” будь-що, аби тільки іноземне, не зупиняючись навіть перед таким самим сплутуванням однакових за змістом категорій, що очевидне щодо термінів “витрати” й “затрати”, які дехто намагається трактувати так: витрати – це те, що придбано, але ще є в наявності як запаси, а затрати – фактичне використання придбаних запасів на виробництво продукції.

Досить було б прочитати про це у Й. Шумпетера: “Ділова людина розглядає як витрати ту суму, яку вона змушена сплачувати іншим господарським суб’єктам для того, щоби одержати свій товар або засоби його виробництва, тобто свої витрати на виробництво або придбання (підкреслення автора) товарно-матеріальних цінностей” [189, с. 90–93], аби зрозуміти їхню синонімічність. Тим більше, що й у словниках української мови чітко значиться: витрати і затрати – одне й те саме!

Таким чином, розуміння ідентичності “основних фондів” з капіталом є хибним, бо насправді такої тотожності немає, адже засоби виробництва є споживною вартістю – уречевленням конкретної праці, а капітал – це абстрактна праця, так би мовити “економічний флогістон”, що не сприяє вирішенню окресленої проблеми облікового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, виходячи з перспектив їхнього розвитку, хоча доцільність формування облікової інформації стратегічного спрямування зумовлена теоретичним обґрунтуванням на початку 70-х рр. ХХ ст. концептуальних основ стратегічного менеджменту, особливістю якого, на думку К. Друрі, є “...досягнення стійких конкурентних переваг” [66, с. 25]. При цьому окремі зарубіжні науковці стверджують, що переважно стратегічні рішення характеризуються довгостроковою сутністю, значним чином впливають на всі сфери життєдіяльності підприємства і, як правило, мають зовнішню спрямованість, часто не володіючи внутрішньою складовою.

Вказане твердження поділяють Р. Каплан, Д. Нортон, котрі вважають, що стратегічні пріоритети обліку були розроблені передусім для під-

тримки загальної конкурентної стратегії підприємства за рахунок використання інформаційної технології для більш досконалого обліку собівартості продуктів і послуг [85]. Натомість К. Сіммондз, М. Бромвіч та інші науковці пропонують альтернативні визначення, акцентуючи увагу на зовнішній орієнтації облікового забезпечення стратегічного менеджменту, розглядаючи облікові параметри стратегії як моніторинг діяльності власного підприємства і бізнесу конкурентів, який застосовується з метою відстеження стратегії власного бізнесу.

На думку К. Друрі, основними параметрами облікового забезпечення стратегічного менеджменту доцільно вважати: 1) вихід за межі внутрішньої орієнтації традиційного обліку та отримання інформації про конкурентів; 2) встановлення певної залежності між стратегією підприємства і застосуванням облікових даних [66, с. 871].

Незважаючи на те, що облікова інформація є надзвичайно важливою для ефективного ведення підприємницької діяльності, адже вона, як стверджує очільник журналу “Счетоводство”, член Болонської академії рахівників та низки інших міжнародних професійних об’єднань А. Вольф (1854–1920), освітлює “...господарський шлях, по якому треба вести підприємство відповідно з економічними і юридичними вимогами, ... вказує шляхом підрахунку і обчислень в будь-який час стан підприємства і зв’язок між діями та причинами, що їх зумовили” [154, с. 254], доводиться констатувати, що у ХХІ ст. так само, як і в минулому, маємо ніби вододіл між менеджерами й бухгалтерами.

З одного боку, перші завжди невдоволені забезпеченням їхніх інформаційних запитів, з іншого – бухгалтери заледве встигають подавати різноманітні форми звітності, які не тільки надто громіздкі і специфічні, а й постійно змінюються. Відповідно на практиці маємо дещо гротескну ситуацію, описану англійським автором Т. Скоуном, коли бухгалтер півроку складає звіт, а керівник, вислуховуючи його доповідь, стає в позу страуса, вдивляючись в якусь тільки йому видиму вдалині точку, і час від часу глибокодумно киває головою, ніби щось із цього звіту, складеного за сакральними процедурами, зрозумів [150, с. 62].

Проте найгірше те, що предмет гордості кожного бухгалтера – вивірений Баланс ф. № 1 – для “людей практичної справи”, як писав інженер-шляховик Г. Емерсон (1853–1931), предтеча стандарт-кост, абсолютно нецікавий, оскільки він “...включає традиційну бухгалтерську методологію, яка має той недолік, що ніякого відношення між тим, що було, і тим, що повинно бути, не встановлює”, адже “...ніяких норм, крім норм уже досягнутих у минулому, бухгалтерія виставити не може” [154, с. 409–410].

Проте традиційним для вітчизняної методології бухгалтерського обліку стало скрупульозно точне (до копійок, а при закритті рахунків з обліку витрат – навіть до чотирьох знаків після коми!) вирахування поіменованого його послідовником Ч. Гаррісоном, автором бухгалтерського втілення стандарт-кост, “...типovим взірцем того, що може бути названо суто історичним обліком собівартості, завдання якого обмежується збиранням даних про витрати, вже здійснені” [154, с. 411].

І навіть у ХХІ ст., коли зрозуміли, що інформаційні процеси на підприємствах в умовах інтеграційних змін не забезпечують головної мети бухгалтерського обліку – відображення колообігу капіталу, далі маємо рутинні сакральні процедури, пов’язані з історичним обліком собівартості, котра стала “священною короною”, яка поглинає левову частку робочого часу бухгалтерів і економістів, хоч точність тут навіть тоді, коли вона арифметично вивірена, є лише ілюзорною, бо це тільки додавання цифр минулого до поточних, які в умовах перманентної інфляції нічого реального не відображають.

Проте й нині тримаються за це “добування цифр зі стелі” (вислів І. Ніколаєва), коли фінансова звітність передбачає достатність обліку витрат за укрупненими групами, які мають назву “Елементи операційних витрат”, нібито хтось може похвалитися, що на підставі даних про собівартість продукції коли-небудь керівники підприємств змінювали структуру виробництва, випускаючи замість лопат чи грабелів ноутбуки або якесь інше ноу-хау. Не будемо акцентувати уваги на тому, що таке “мінімізація витрат”, яка призводить до евфемізму “рве баланс”, винайденого в обліковій практиці, саме через доведення до абсурду калькуляції собівартості продукції (робіт, послуг).

Щодо неї певною мірою маємо спадок 30-х рр. ХХ ст., коли “...з початку 30-х років начисто було знищено господарський розрахунок, адже замість госпрозрахунку реального, коли закриваються збиткові підприємства, ввели госпрозрахунок мнимий. Це була ілюзія госпрозрахунку, оскільки ніхто не ніс ніякої відповідальності і ніхто нічого не закривав і не ліквідував, можна було мати збитки і отримувати премії та ін.” (як наприклад, при зниженні т. зв. “планової” збитковості. – Авт.).

Загалом госпрозрахункова робота зводилася до створення бухгалтерами з кожним днем щораз більшої кількості зведень. Їм доводилося “...выводити прибуток навіть там, де його не було, і рахувати фіктивні результати всередині підприємств” [154, с. 483]. Досить пригадати горезвісну “чекову форму обліку і контролю” як квінтесенцію паралелізму облікових процедур, доведених до абсурду наприкінці 90-х рр. ХХ ст.

Проте замість епітафії “Rip”, маємо у XXI ст. спроби реанімувати щось подібне під нібито благородними намірами розширити інформаційні функції обліку, що насправді є лише намаганням реінкарнації подібного дубляжу облікових процедур, яка ґрунтується на псевдотеоретичних намаганнях перетворити синоніми “затрати” й “витрати” в антоніми, причому майже так, як зауважив Я. Соколов: “...П’ятдесят років у нашій країні не було більш популярної бухгалтерської теми, ніж нормативний облік, всі впроваджували його, звітували “про впровадження”, а його не було – “облік-невидимка” [154, с. 504].

А тим часом така незрозумілість в ядрі інформаційного облікового процесу прикриває, наче ширмою, невіршену донині проблему, окреслену відомим в Європі, але незнаним у сучасній вітчизняній обліковій теорії практиком і теоретиком¹ П. Цюмпою: “Проста бухгалтерія є недосконалим рахунком майна, подвійна – рахунком капіталу” [185, с. 120], котра із суто теоретичної площини перейшла у розряд найважливіших практичних, оскільки глобалізація діє з непереборною силою, наче молох поглинаючи вітчизняні підприємства, тим більше, що спротив цьому за існуючої методології обліку капіталу надто кволий (табл. 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Витяг із Балансів ф. № 1
(тис. грн.)

Показники	Підприємства		
	А	Б	В
Активи – всього	35648	1182	2427
Статутний капітал	86	117	0
Зобов’язання	9243	933	1380
Різниця (А – З)	26405	249	1047

На основі цих показників складається враження, що Й. Шер, видатний швейцарський вчений, марно доводив своє знамените рівняння $A - Z = K$, і рахунок капіталу знов перетворився в “порожній аркуш паперу”, на якому бухгалтер “віків мороку” або “епохи Відродження” ... фіксу-

¹ Українець за походженням, П. Цюмпа працював у 1899–1910 рр. керуючим, ревізором, викладачем бухгалтерського обліку у Вищій торговій школі Кракова, в банківських установах Австро-Угорщини. З 1910 по 1913 р. був директором бухгалтерського обліку у Крайовому банку Королівства Галиції й Лодомерії з великим герцогством Краківським (м. Львів), де у 1910 р. на основі своєї доповіді в товаристві випускників Львівської торгової академії розробив теорію економетрії, тобто “...побудованої на національній політекономії теорії бухгалтерського обліку” [185].

вав тільки для пам'яті і зручності наступного контролю ... суми¹, ніякого смислу в них не вкладаючи” [154, с. 60]. Так, Ф. Єзерський (1836–1916) мав рацію, заявляючи: “Двойной системе нельзя дать ... другого названия, как системы воровской. Это не литературно, не учтиво, но правдиво” [154, с. 246], якщо врахувати такий стан на цих і багатьох інших підприємствах.

А з позицій інформаційних процесів за умов інтеграційних змін виглядає, що власники таких підприємств – це наївні люди, бо вірять у свою недоторканість, хоча може статись неочікуване: їхні підприємства заберуть за безцінь. І певною мірою винним буде бухгалтерський облік, який у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. втратив навіть ті надбання, які мав раніше.

Так, поза тим, що подвійна бухгалтерія, як стверджував П. Цюмпа, є “недосконалим рахунком капіталу”, ніхто не припускав, що на рахунках з обліку капіталу матимемо декілька не пов'язаних логікою цифр, і жодна з них не буде реальною, не кажучи вже про спробу довідатися, скільки основного та оборотного капіталу має на певну дату підприємство. Загальновідомо, що бухгалтерія може точно визначити кількість і вартість шиферних і звичайних цвяхів тощо, але вона безсила щодо головного об'єкта, хоч “подвійне виведення капіталу”, як стверджував Й. Шер, є метою бухгалтерії.

Певною мірою негативно позначилась інерція т. зв. “соціалістичного” обліку, метою якого було визначено “відображення виконання ... підприємством всього господарського плану”, а також те, що категорія “капітал” майже до кінця ХХ ст. взагалі була вилучена з облікової теорії. Як висловився Я. Соколов: “Такий маразм не міг відобразитися на теорії і практиці обліку. Вони починають стрімко деградувати” [154, с. 478].

Це загалом може призвести до того, що невдовзі матимемо не тільки нульовий статутний капітал, як у наведеному прикладі в таблиці, а й наближену до такої величини вартість необоротних активів, адже тільки за період 1998–2012 рр., як зазначалося, кумулятивний індекс інфляції досягнув більш ніж п'ятикратної величини, що подібно до протитанкового снаряда, пропалює до тла сподівання на будь-яку достовірність Балансу ф. № 1. Бо зараз, як бачимо, не тільки “подвійного виведення чистого майна” бухгалтерський облік не забезпечує, а й вуалює його метаморфози, котрі нерідко завершуються легальним рейдерським захопленням одних підприємств або ж банкрутством інших.

¹ Маються на увазі т. зв. “однобічні факти” на зразок “украли товари”, “дали хабар”, “згинула корова”, “згорів будинок”, для яких не було відповідного рахунка, як наприклад, при продажі товарів (товарів менше, грошей більше).

Для наглядності наведемо запозичену у П. Цьомпи карикатуру балансу та висновки до нього, які найкраще ілюструють наслідки таких перекручень (рис. 3.3.3).

фіг. 161
Баланс

Шахти	К 10.000.000	Акціонерний капітал	К 10.000.000
Втрата	<u>К 10.000.000</u> К 20.000.000	Амортизація	<u>К 10.000.000</u> К 20.000.000

Рис. 3.3.3. Баланс акціонерного товариства [185, с. 164]

Щодо такого балансу П. Цьомпа зауважує: “Цей баланс із 20-ма мільйонами активів і пасивів, звичайно, виглядає дуже імпозантно, проте профани були б дуже розчаровані, коли б їм пояснити, що цей баланс не вартий і геллера. Куплені на 10 млн. шахти є безвартісними, тому що їхня вартість корегувалася через 10 млн. амортизації: повністю зниклі 10 млн. акціонерного капіталу мають своє покриття лише в 10-ти мільйонних втратах” [154, с. 164].

Проте й через 100 років після публікації книги П. Цьомпи маємо подібні “баланси, не варті й геллера”, зате поряд із цим “фішкою” публікацій став капітал, але не основний чи оборотний, а віртуальний чи інтелектуальний, замість того, аби розвивати вчення П. Цьомпи (1910) та Е. Шмаленбаха (1873–1955) про динамічний баланс, який “...не має ніяких штучно зафарбованих псевдовартостей і доступний всім, легко зрозумілий і ясний” [185, с. 200].

Тому пора зосередитися на вирішенні справжньої мети бухгалтерського обліку – відображенні колообігу капіталу, не плутаючи його реальної величини з НЛЮ, тобто інтелектуальним (людським, екологічним тощо), бо економісти від А. Сміта до Т. Шульца і Г. Беккера називали ним наявні в індивіда знання, виробничі навички і мотивації, що підвищують продуктивність праці та забезпечують індивіду дохід (щодо цього американський економіст-історик Р. Фогель запропонував дефініцію “фізіологічний капітал” – потенційний запас фізичних сил і здоров’я, який людина отримує в перші роки життя, чого пізніше майже не може змінити). Проте ніхто з класиків не вважав можливим ввести це до об’єктів бухгалтерського обліку, оскільки такий його елемент методу, як оцінка у грошовому вимірюванні, безсилий.

Водночас необхідно уточнити теоретичну концепцію інформації, оскільки це є передумовою формування раціональної моделі обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах, а сам термін “інформація” за своєю сутністю вважається абстрактною дефініцією, якій властиві різноманітні альтернативні значення залежно від обраного контексту. Наприклад, лат. “informatio” має декілька поширених значень: виклад фактів; тлумачення; роз’яснення; ознайомлення. Найбільш узагальнено зміст категорії “інформація” формує філософія – як відображення реального світу. І хоча із середини ХХ ст. інформація є загальнонауковим поняттям, але донині у науковій сфері це питання залишається дискусійним.

Зокрема, фундатор теорії інформації, яким вважається американський вчений К. Шеннон, трактував інформацію як комунікацію в процесі усунення невизначеності. Для позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього, використовував поняття “інформації” американський вчений Н. Вінер. Англійський філософ В. Росс Ешбі термін “інформація” розумів як передачу різноманітності, а французькі науковці А. Моль і Л. Бріллюен відповідно як міру складності структур і як міру хаосу в системі. Австрійський економіст Ф. Махлуп трактував інформацію як процес передачі знань, сигналу чи повідомлення.

З цього доходимо висновку, що, незважаючи на глибину змісту та багатоаспектність цих характеристик дефініції “інформація”, вони не можуть бути безпосередньо застосовані в системі облікового забезпечення відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, оскільки сучасна наука і практика досі не сформували загальноприйнятого визначення цього терміна, адже згідно зі ст. 1 розділу 1 Закону України “Про інформацію” № 2658-ХІІ від 2 жовтня 1992 р. з урахуванням останніх змін і доповнень від 3 липня 2012 р. “...інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді” [77].

Оскільки стратегічний менеджмент вітчизняних аграрних підприємств використовує значну питому вагу саме облікової інформації, при формуванні параметрів його обліково-інформаційного забезпечення доцільно застосовувати елементи чинного законодавства України у сфері обліку, зокрема щодо принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності: 1) стаття 4 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”; 2) ст. 18 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”.

При цьому зважаючи на дещо інші, ніж в Україні, трактування принципів бухгалтерського обліку, які існують в обліковій практиці більшості держав: Німеччина (окрема оцінка, обережність, постійність, завищення оцінки над заборгованістю, неотриманий прибуток не повинен зазначатись, нереалізовані збитки повинні зазначатись) [58, с. 79]; США (подвійність, вимірник, неперервність, собівартість, значимість, реалізація, консерватизм, відповідність) [119, с. 479]; Франція (відповідність, обачність, точне застосування бухгалтерських правил, достовірне і сумлінне надання інформації) [58, с. 93], перш за все, треба, на нашу думку, це взяти до уваги. І саме щодо відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств, або, якщо використовувати усталений синонім цієї дефініції – їхній капітал, оскільки наразі він в економічній та обліковій науці така сама абстрактна категорія, як і матерія у філософії чи вартість у політичній економії, бо ні першого, ні других не можна сприйняти за допомогою органів чуття.

Незважаючи на всебічне дослідження метаморфоз капіталу з економічної точки зору, це викладено в марксистській літературі надто абстраговано, на довільних прикладах. І не тому, що К. Маркс вважав їх достатніми, а навпаки. Проте каменем спотикання для нього стала неможливість викласти колообіг капіталу на реальних конкретних прикладах, запозичених із діяльності фабрик Манчестера, хоча він намагався це зробити. Тому й обмежився, як зазначає К. Циганков, в першому томі “Капіталу” лише “...деякими найбільш загальними і неясними посиланнями на бухгалтерію, які засвідчують, що К. Маркс розумів необхідність включення їх у роботу¹, але усвідомлював нерозуміння суті цієї дисципліни” [184, с. 307].

Попри незвичність такої прямоти щодо оцінки праці, яка є аксіоматичним постулатом для багатьох вітчизняних політекономів, додамо, що нічого особливого в цьому немає, бо інший знаменитий політеконом – сучасник К. Маркса, а саме П. Прудон заявив : “Бухгалтер і є справжнім економістом, у якого кліка мнимих учених украла його справжнє ім’я ... Бо те, що професори ... трактують під велемовним іменем політичної економії, є не що інше, як марне патякання про рахівництво” [154, с. 258].

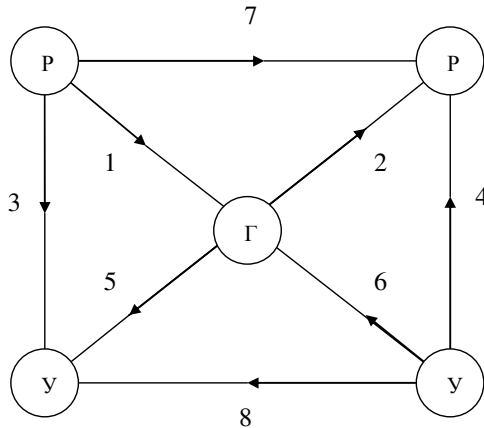
Не маючи наміру заперечувати вагомості дослідження К. Марксом економічної природи колообігу капіталу, зазначимо, що для його належ-

¹ Повторно з цього питання К. Маркс звертався до Ф. Енгельса: “Ти, як фабрикант, маєш знати, що ви робите з грішми, які надходять для відтворення основного капіталу ... І ти повинен відповісти мені на це питання (без теорії, чисто практично)”. На що Ф. Енгельс відповів: “Що стосується економічного значення цієї справи (тобто фонду відновлення основного капіталу. – Авт.), то воно мені не зовсім ясне” [109, с. 278].

ного облікового забезпечення зараз потрібні дещо інші підходи, особливо в контексті метаморфоз власного капіталу на підприємствах України.

Насамперед слід звернути увагу, що колообіг капіталу будь-якого підприємства об'єктивно відбувається у дусі моделі, відомої в обліковій науці як “квадрат професора Блатова”, незважаючи на те, що вчений дотримувався мінової теорії обліку, за якою цінності, що обмінюються, мають три форми: речову, грошову та умовну [154, с. 460], а колообіг капіталу вважається предметом бухгалтерського обліку, за балансовою теорією Й. Шера.

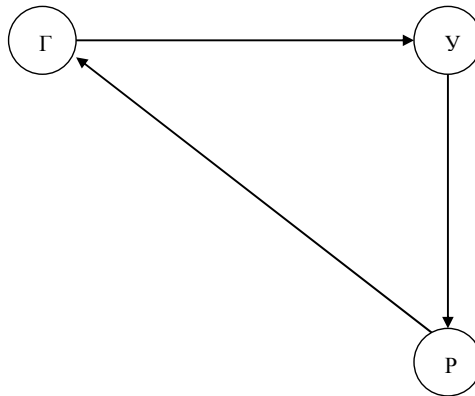
Для того, аби були зрозумілими наступні міркування щодо сутності колообігу капіталу, наведемо цю модель повністю (рис. 3.3.4).

Позначення: 1 – обмін речових цінностей на гроші (наприклад, продаж населенню товарів); 2 – обмін грошей на речові цінності (наприклад, купівля домашніх речей у населення в закупівельних пунктах); 3 – обмін речових цінностей на умовні, тобто обіцянка платежу (наприклад, продаж населенню товарів у кредит); 4 – обмін умовних цінностей на речові (наприклад, одержання товарів, зобов'язання їх оплатити – акцепт рахунка постачальника); 5 – обмін грошей на умовні цінності (наприклад, видача грошей під звіт агенту, котрий має відзвітуватися за одержану суму); 6 – обмін умовних цінностей на гроші (наприклад, оплата рахунка постачальника); 7 – обмін одних речових цінностей на інші (наприклад, розбирання будівлі на дрова); 8 – обмін одних умовних цінностей на інші (наприклад, до фонду підприємства приєднано кошти бюджетного фінансування, переведення або зарахування заборгованості) [154, с. 460–461].

Рис. 3.3.4. Квадрат професора Блатова [154, с. 460]

Очистивши цей “квадрат” від зайвих, на наш погляд, потоків, бо за його повною формою осторонь залишилися така фаза колообігу капіталу як процес виробництва, процедури визначення прибутку, зносу й амортизації основних засобів тощо, як умовну цінність визначимо капітал. У такому разі можна обмежитися половиною “квадрата професора Блатова”, що не надто принципове з точки зору наглядного зображення колообігу капіталу, адже основні складові згаданого “квадрата” (гроші, речові й умовні цінності) присутні (рис. 3.3.5).

Позначення: Г – гроші; У – умовні цінності; Р – речові цінності.

Рис. 3.3.5. Модифікована половина “квадрата професора Блатова”

Таким чином, очевидно, що ці, за висловом М. Блатова, “потоки” насправді є лише метаморфозами власного капіталу кожного підприємства, незалежно від того, в якій економіці воно функціонує. Проте тривалий період термін “капітал” у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку був табуйованим, оскільки як постулат сприймалось його різко негативне марксистське визначення: “Капітал – мертва праця, яка, як вампір, оживає лише тоді, коли всмоктує живу працю, і живе тим більш повно, чим більше живої праці він поглинає” [110, с. 244].

За таких умов про теоретичні дослідження проблем облікового забезпечення капіталу не могло бути й мови, тому вітчизняна система бухгалтерського обліку виявилася теоретично й практично невідповідною до викликів ринкової економіки. В результаті тлумачення капіталу – категорії, яку в XVI ст. у теорії бухгалтерського обліку було визнано “наріжним каменем” облікової системи [154, с. 73], у такому важливому документі, як НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, обмежується

згаданим арифметичним визначенням: “Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань” [118, ст. 2].

Проте в економічній літературі марно шукати щось інше, бо, як констатував Ч. Гаррісон: “Оглядачем ... облікової літератури дуже швидко оволодіває легка нудьга, свого роду почуття пересиченості. Книга за книгою – і все це – один і той же давній знайомиць, лише в різних костюмах” [154, с. 190]. Відповідно, на практиці ставлення до нього, тобто капіталу таке саме. Відтак тепер маємо методологічний нонсенс, коли рівняння $A - Z = K$ нерідко треба писати як $A - Z = -K$.

В цьому контексті варто звернути увагу на неузгодженість існуючої методології бухгалтерського обліку та його методики щодо капіталу підприємств. Зокрема, відповідно до П(С)БО 17 “Податок на прибуток” до операцій з формування власного капіталу відносять збільшення (зменшення) відстрочених податкових активів, але тільки за умови, що вони підлягають оподаткуванню [137, ст. 4, п. 4.2].

Проте за діючим Планом рахунків зробити це безпосередньо на рахунках з обліку статутного, пайового чи додаткового капіталу неможливо, оскільки вони не кореспондують з рахунками 98 “Податок на прибуток”, 17 “Відстрочені податкові активи” та 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. А взаємозв’язок податку на прибуток та відстрочених податкових активів (зобов’язань) з формування власного капіталу забезпечується лише опосередковано – через відображення обігів за ними на рахунку 79 “Фінансові результати”. Водночас сальдо цього рахунка у складі власного капіталу безпосередньо теж не відображається, оскільки за статтею “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” вказують сальдо одного йменного рахунка 44.

Проте за прийнятою в Україні методикою бухгалтерського обліку це не призводить до сумарної різниці власного капіталу, оскільки сальдо рахунка 79 “Фінансові результати” повною сумою переноситься на рахунок 44 “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)”. Але, хоча це й узгоджується з НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, за яким у складі власного капіталу відображається весь нерозподілений прибуток, такий підхід не зовсім виправданий, якщо зважити на те, що потім із цієї суми покриваються витрати на виплату дивідендів. Отже, упродовж певного періоду сума власного капіталу є завищеною.

Виходячи з цього, треба змінити методику відображення операцій з нарахування дивідендів і тимчасових податкових різниць та відображати їх за дебетом рахунка 79 “Фінансові результати”. Тоді нерозподілений

прибуток буде “очищений” від суми, яка спрямовується на дивіденди, оскільки зараховувати її автоматично до власного капіталу нелогічно.

Що до зміни кореспонденції рахунків з відображення тимчасових податкових різниць за дебетом (кредитом) рахунка 79 “Фінансові результати”, а не рахунка 98 “Податок на прибуток”, то це доцільне з огляду на спрощення методики записів, оскільки дозволяє уникнути зайвих обігів за зазначеними рахунками та є одним з основоположних принципів облікового забезпечення.

Проте насамперед треба звернути увагу на недосконалість абсолютного визначення маси власного капіталу, яка відображена в “Балансі” ф. № 1 будь-якого підприємства, що зумовлено необ’єктивністю оцінки основних засобів. Це є очевидним, якщо зіставити облікові дані з реальними показниками, що характеризують стан конкретних об’єктів.

Наприклад, на багатьох сільськогосподарських підприємствах основні виробничі будівлі і споруди мають нульову залишкову вартість, хоча фізичний стан усіх цих об’єктів більш ніж задовільний, а тому про їхню ліквідацію в найближчій перспективі поки не йдеться. Але їхня вартість в основному капіталі підприємства взагалі не фігурує, до того ж у керівництві є всі формальні підстави, аби виводити ці об’єкти з експлуатації. Цей парадокс зумовлений хибним методологічним підходом, за яким знос основних засобів ототожнюється з нарахованою амортизацією, незважаючи на різну економічну сутність цих категорій. Причому майже ніколи немає їхньої сумарної тотожності, бо вони збігаються лише на тих підприємствах, де упродовж року не було жодного руху основних засобів.

Отже, що вирішення проблеми об’єктивності визначення маси та облікового забезпечення колообігу власного капіталу можливе за умови усунення помилок щодо оцінки основних засобів і лежить у площині обґрунтування методики визначення їхнього зносу. Відтак існуючий порядок, коли на основі будь-якого методу нарахування амортизації основних засобів їх оцінюють за залишковою вартістю, має бути переглянутий. Адже коли йдеться про знос об’єктів, то він має визначатися за іншими критеріями – на основі інженерно-економічних розрахунків, що враховують індивідуальні технічні характеристики того чи іншого виду основних засобів, отже норми його розрахунку повинні бути якнайбільш диференційованими.

Амортизація ж основних засобів може нараховуватися за укрупненими групами, як це здійснювалось раніше (до 1 квітня 2011 р.) за податковим методом, але при цьому ставки повинні встановлюватися не директивно, а самим підприємством у наказі про облікову політику винятково

на основі своїх фінансових можливостей та потреби в коштах для простого відтворення таких економічних ресурсів господарювання.

Зважаючи на те, що однією з головних складових економічного потенціалу підприємства є основні засоби, їхня реальна оцінка надто важлива, оскільки від її об'єктивності залежить достовірність показників ефективності господарювання – від витрат виробництва до фінансових результатів. Крім того, ефективність оцінки основних засобів впливає з одного із головних принципів підготовки фінансової звітності – принципу обачності, згідно з яким методи оцінки, що застосовуються у фінансовому обліку, повинні запобігати заниженню і завищенню оцінки активів [76, с. 4].

Водночас практично на кожному підприємстві це є проблемою, адже первісна й залишкова вартість основних засобів викривлена насамперед через необ'єктивність їхніх попередніх переоцінок у 1992–1996 рр., а також унаслідок недоліків методології щодо визначення зносу об'єктів після прийняття П(С)БО 7 “Основні засоби”.

Такий парадокс зумовлений хибним методологічним підходом, за яким знос основних засобів ототожнюється з нарахованою амортизацією, незважаючи на різну економічну сутність цих категорій. Причому таке змішування було і залишається традиційним.

Застереження щодо умовності прирівнювання зносу й амортизації основних засобів ґрунтується й на тому, що внаслідок надходження на підприємства основних засобів, які вже були в експлуатації (такі випадки непоодинокі особливо щодо імпортованої техніки чи отриманої за лізингом, яка потім викуплена), їх оприбутковують за первісною вартістю, хоча розрахунки з постачальниками здійснюють за залишковою вартістю, а тому й відображають знос таких об'єктів. Але амортизацію все ж таки не дораховують.

Зауважимо, що оцінка основних засобів як складової ресурсного потенціалу може бути викривлена внаслідок того, що методологією бухгалтерського обліку донині чітко не визначено, який із можливих за П(С)БО 7 “Основні засоби” методів найбільше корелює з їхнім зносом. Окрім того, як зазначає М. Дем'яненко [63, с. 3], дотепер ведуться дискусії на зразок “економічна амортизація”, “податкова амортизація”, хоча давно відомо, що амортизація (якщо це дійсно амортизація) може бути тільки одна.

У зв'язку з цим оцінка основних засобів за умови прирівнювання їх зносу до суми нарахованої амортизації викривлюється, особливо тоді, коли підприємство змінює свою облікову політику щодо неї, переходячи, наприклад, від прямолінійного методу до виробничого, чи навпаки. Таким

чином, вирішення проблеми об'єктивності оцінки основних засобів як однієї з головних складових ресурсного потенціалу лежить у площині обґрунтування методики визначення їхнього зносу.

Це скоріше інженерно-економічне, ніж обліково-фінансове завдання, а тому існуючий порядок, коли на основі будь-якого методу нарахування амортизації, величина котрої має визначатись, перш за все, фінансовими можливостями підприємства щодо формування такого джерела простого відтворення основних засобів, врешті-решт їх оцінюють за залишковою вартістю, має бути переглянутий. Відповідно знос об'єктів має визначатися за іншими критеріями – на основі інженерно-економічних розрахунків, що враховують індивідуальні технічні характеристики того чи іншого виду основних засобів, отже норми його розрахунку повинні бути більш диференційованими.

Амортизація ж основних засобів може нараховуватися за укрупненими групами, але при цьому ставки повинні встановлюватися не директивно, а самим підприємством у наказі про облікову політику винятково на основі своїх фінансових можливостей та потреби в коштах для простого відтворення таких економічних ресурсів господарювання, як складової потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Розділ 3.3

Специфіка стратегічного менеджменту відтворення потенціалу і принципи формування необхідної для цього інформації

Враховуючи основні завдання і специфіку обліково-інформаційного забезпечення системи стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств, колообігу капіталу, додатково до встановлених законодавчо в Україні принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності вважаємо доцільним застосування таких: 1) релевантності інформації; 2) адаптивності; 3) взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх факторів; 4) комплексного охоплення; 5) внутрішнього застосування; 6) ефекту синергії.

Під цим аспектом концептуального значення в сучасних умовах динамічного розвитку економіки набувають параметри трансформації та використання інформації, що акумулює зміст терміна “інформаційне забезпечення”, який із позицій стратегічного менеджменту є насамперед процесом задоволення поточних потреб користувачів в інформації, необхідній для обґрунтування і прийняття стратегічних рішень. Організація належного стану обліково-інформаційного забезпечення можлива лише за умови його адекватного супроводу, зокрема управлінського та технічного. Перший полягає у: 1) визначенні обсягу і структури інформації, необхідної менеджерам різних рівнів ієрархії; 2) забезпеченні ефективної системи акумулювання інформації; 3) встановленні параметрів і налаштуванні системи обміну інформацією; 4) функціонуванні надійних методик захисту інформації; 5) використанні адаптованої інформації для обґрунтування стратегічних рішень. Технічний супровід інформаційного забезпечення передбачає застосування: 1) засобів комунікації; 2) комп'ютерної техніки.

Водночас дослідження окресленої проблеми на аграрних підприємствах України свідчить про наявність комплексу обставин, які знижують ефективність прийняття управлінських рішень стратегічного характеру: 1) недосконалість моделі формування актуальної інформації; 2) необґрунтованість динаміки співвідношення обсягів необхідної та достатньої інформації; 3) відсутність раціональних локальних критеріїв відбору потрібної інформації із загального обсягу даних; 4) принципова відмінність класифікаційних ознак інформації, необхідних для типових звітів і потреб управління; 5) несвоєчасність складання та подання звітів.

Значна частина проблем і недоліків інформаційного супроводу процесу прийняття управлінських рішень стратегічного характеру зумовлена

недосконалістю структури інформаційної бази сільськогосподарських підприємств, типова модель формування якої зводиться лише до формальної консолідації менеджером інформації з двох джерел: облікового й позаоблікового. Через це традиційна для вітчизняних підприємств структура обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту не повною мірою забезпечує можливість узгодження та прийняття єдиних параметрів формування й моніторингу економічних показників, їхньої інтерпретації, оцінки, трансформації, форм і періодичності подання тощо.

Це зумовлено неадекватністю інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України та сучасних вимог формування корисної інформації, оскільки кожна підсистема обліково-інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень як облікова, так і позаоблікова, при формуванні відповідних звітних показників керується переважно локальними вимогами комплексу нормативно-правових актів, які регламентують зміст, завдання й порядок їхньої роботи.

Формування передумов ефективної системи обліково-інформаційного забезпечення процесу прийняття стратегічних рішень, на нашу думку, повинно передбачати диференціацію інформації залежно від її змісту, характеристик і призначення, зокрема за правовою ознакою: нормативна, фактографічна; за часовим спрямуванням: тактична, стратегічна; за періодичністю подання: постійна, періодична; за рівнем обробки: первинна, консолідована; за корисністю: корисна, некорисна; за сферою виникнення: внутрішня, зовнішня; за якісними характеристиками: якісна, неякісна; за формою подання: вербальна, друкована, інтерактивна; за рівнем відкритості: публічна, конфіденційна; за доцільністю: продуктивна, непродуктивна; за часовим горизонтом: ретроспективна, прогнозна; за ступенем взаємозв'язку: автономна, інтегрована; за етапністю: проміжна, кінцева; за рівнем визначеності: точна, неточна; за рівнем регламентації: регламентована законодавством, регламентована власниками або адміністрацією; за сприйняттям: релевантна, нерелевантна; за масштабністю: внутрішньогосподарська, регіональна, загальнодержавна, глобальна; стосовно користувачів: для внутрішніх, для зовнішніх; за ступенем стандартизації: стандартна, нестандартна; за спрямуванням: планова, фактична; за джерелами: первинна, зведена; за динамікою: постійна, змінна; за рівнем обробки: систематизована, несистематизована; за рівнем ієрархії: для менеджерів низового рівня, для менеджерів середнього рівня, для вищого менеджменту підприємства. Варіативність класифікації залежатиме від специфіки бізнесу.

Пропонований варіант класифікації інформації дозволить моделювати ієрархію внутрішньої та зовнішньої інформації й проектувати інформаційні потоки, будувати комплексну систему інформаційного забезпечення системи стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України. Для гарантування її ефективності необхідно забезпечити суцільний неперервний моніторинг зовнішніх параметрів і внутрішніх показників діяльності підприємства з дотриманням основних цілей обраної стратегії розвитку бізнесу. Адже відсутність якісної, повноцінної, сформованої на єдиних принципах, адекватно трансформованої та чітко систематизованої інформаційної бази даних для прийняття управлінських рішень стратегічного змісту призводить до того, що на вищий рівень менеджменту підприємства подекуди надходить незіставна й суперечлива інформація, яку значною мірою можна вважати дезінформацією. Отже, проблемою в такому випадку є якість інформації.

Проте термін “якість інформації” щодо обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємств наразі не має однозначних формулювань, однак з упевненістю можна стверджувати, що якість інформації визначається сукупністю характеристик, які зумовлюють можливість її адекватного використання для задоволення потреб менеджменту в прийнятті рішень.

При цьому основою вироблення обґрунтованого формулювання може бути те, що Міжнародними стандартами фінансової звітності визначено чіткі вимоги до якості інформації: 1) *reliability* – надійність (достовірність); 2) *faithful representation* – точне уявлення (представлення); 3) *substance over form* – пріоритет змісту над формою; 4) *neutrality* – нейтральність (неупередженість); 5) *prudence* – обачність (передбачливість); 6) *completeness* – завершеність (повнота); 7) *relevance* – доцільність; 8) *comparability* – порівнянність; 9) *understandability* – зрозумілість.

Інформаційні потоки стратегічного менеджменту підприємства повинні формуватися на основі інформації з урахуванням певних вимог. Безперечним є той факт, що якість вихідної інформації стратегічного менеджменту значною мірою залежить від якості вхідної інформації, яка надходить із суміжних підсистем.

На основі цього положення можна зробити висновок про те, що на межі переходу потоків інформації з різноманітних підсистем аграрного підприємства у підсистему стратегічного менеджменту необхідно максимально дотримуватися чітко визначених науково обґрунтованих інформаційних вимог: 1) своєчасність, тобто дотримання необхідних для конкретної ситуації строків подання інформації; 2) достовірність, тобто відповід-

ність реальним фактам фінансово-господарської діяльності підприємства; 3) корисність, що має передбачати якісно вищий рівень господарського ефекту від використання інформації порівняно з затратами на її отримання; 4) зрозумілість, тобто забезпечення фактичного сприйняття інформації без застосування додаткових зусиль; 5) регулярність надходження – формування реального графіку руху інформаційних потоків з дотриманням встановленої періодичності.

Відповідно і на виході з підсистеми стратегічного менеджменту до якісних характеристик інформації повинні висуватися певні вимоги. Вони значною мірою співпадають з викладеними щодо вхідної інформації. Зважаючи на це, наведемо лише принципово відмінні: 1) надійність, тобто відсутність суттєвих помилок (на відміну від вхідної інформації, достовірність вважається бажаною, але не обов'язковою); 2) доцільність – здатність впливати на рішення управлінців, сприяти точній оцінці минулих, поточних і майбутніх подій; 3) порівнянність, тобто можливість зіставлення інформаційних даних; 4) об'єктивність – звільнення інформації від наявних суб'єктивних аспектів; 5) нейтральність, тобто уникнення прямої зацікавленості (інформація не може вважатись неупередженою, якщо в процесі обробки й подання вона впливатиме на рішення зацікавлених користувачів).

В цьому контексті вважаємо, що система акумулювання, обробки й трансформації інформації стратегічного характеру у своїй основі ґрунтується на ефективно функціонуючій системі інформаційних потоків підприємства. Доречно зробити припущення, що стратегічний менеджмент підприємства не спроможний автономно формувати власну підсистему збору інформації без чітко налагодженого механізму взаємопроникнення суміжних інформаційних потоків на підприємстві.

Базові параметри обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств повинні враховувати галузеві особливості аграрного сектору економіки України, специфіку обліку сільськогосподарського виробництва та реальні соціально-економічні умови вітчизняного сільського господарства, зумовлені кризовими явищами його сучасного стану: недостатність державної підтримки, стимулювання і захисту вітчизняних товаровиробників; низький рівень соціально-економічних умов розвитку сільських територій; дорогі кредитні ресурси, відсутність пільгових довгострокових кредитів; низьку платоспроможність внутрішнього попиту; нестабільність каналів збуту продовольства; інфляційні процеси; диспаритет цін на промислову й сільськогосподарську продукцію.

Не можна ігнорувати також галузеві особливості діяльності сільськогосподарських підприємств України, оскільки вони безпосередньо або опосередковано впливають на специфіку економічних параметрів агробізнесу та ефективність обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту (табл. 3.3.3).

Таблиця 3.3.3

Специфіка агробізнесу та її вплив на обліково-інформаційний супровід процесу прийняття управлінських рішень стратегічного характеру

Галузеві особливості сільського господарства	Обліково-економічні параметри	Спрямованість облікового забезпечення стратегічного менеджменту
Вплив природно-кліматичних умов	Нестабільність виробництва продукції	Стратегія прогнозування у прийнятті рішень
Загроза стихійного лиха	Високий рівень ризиковості бізнесу	Стратегічне управління ризиками
Паралельний вплив економічних і біологічних законів відтворення	Тривалість виробничих циклів	Стратегічний моніторинг динаміки незавершеного виробництва
Сезонність виробництва	Нерівномірність використання ресурсів	Стратегічне управління платоспроможністю
Використання готової продукції як засобу виробництва	Готова продукція споживається у наступному циклі	Стратегічне прогнозування обсягу товарної продукції
Вплив національних споживчих уподобань	Обмеженість асортименту продукції	Стратегічне планування асортименту продукції
Земля – основний засіб виробництва	Спеціалізація аграрних підприємств	Стратегічні напрями діяльності

Таким чином, можна стверджувати, що оскільки результати сільськогосподарського виробництва безпосередньо залежать від природно-кліматичних умов (температура, вологість, якісний склад ґрунтів та інше), що відповідно є нестабільними, то ці чинники зумовлюють доцільність прогнозування у прийнятті рішень і відповідно необхідність раціонального обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарських підприємств. Адже виробничі процеси у сільському господарстві характеризуються значним рівнем ризикованості втрати врожаю (спека, злива, град, мороз тощо), що посилює важливість стратегічного управління ризиками у сільському господарстві та відповідно необхідність налагодження механізму обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту.

Водночас сільськогосподарський бізнес поєднує вплив економічних і біологічних законів відтворення, а результатом такого синтезу є тривалість виробничих циклів (часові межі виробництва багатьох видів продукції є тривалішими від календарного року, відповідно значна питома вага витрат виробництва звітного періоду відображається як незавершене виробництво).

Крім того, сільськогосподарське виробництво характеризується сезонністю, яка супроводжується нерівномірністю використання ресурсів підприємства, отриманням продукції лише у певні проміжки часу, неритмічністю збуту й надходження виручки від реалізації, що вимагає стратегічного управління платоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

До того ж частина виробленої підприємством сільськогосподарської продукції споживається у наступному виробничому циклі як предмети виробництва (корми, насіння). Ця специфічна особливість є причиною операційних циклів виробництва сільськогосподарської продукції, отже необхідність її безпосереднього врахування в обліково-інформаційному забезпеченні стратегічного управління сільськогосподарських підприємств безумовна.

При цьому сільськогосподарське виробництво вимагає моніторингу зовнішніх факторів впливу: політичних, економічних, соціальних, юридичних. Особливо важливим є врахування національних особливостей, зокрема щодо асортименту продукції і гастрономічних пріоритетів споживачів, тому фактори так само потребують належного відображення у системі обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств.

І, нарешті, основним засобом виробництва у сільському господарстві є земля, від якості та родючості якої значним чином залежить результативність діяльності, а властиві їй характеристики зумовлюють спеціалізацію конкретних аграрних підприємств і стратегічні напрями їхньої діяльності.

Тому з метою належної ефективності застосування обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління аграрних підприємств України необхідно врахувати специфіку конкретних суб'єктів господарювання в розрізі основних, наведених вище параметрів, а також форм власності, розміру підприємства, обсягу і структури виробництва, організаційно-правової форми господарювання; потенційних і реальних ризиків діяльності, стилю управління, агресивності зовнішнього середовища і т. ін.

Важливим аспектом раціональної організації обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрних підприємств є визначення спектра використовуваних показників:

- загальноекономічних: види діяльності; організаційна структура; ієрархія управління; сфера зовнішнього середовища (ділові партнери, конкуренти, законодавча база, соціально-культурні параметри, економічна ситуація на вітчизняному і міжнародному ринках, політична стабільність, екологічний стан, інфляція та інші);
- локальних: інвестиції; темпи економічного зростання; стадії розвитку; вимоги кластера; регіональна політика. Саме кластерний підхід є однією із новітніх концепцій розвитку регіональної економіки, яка передбачає застосування непрямих впливів на агропромисловий розвиток регіону шляхом створення сприятливих умов для бізнесу. З науково-теоретичної точки зору “кластерами” доцільно вважати сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов’язаних компаній у відповідних галузях аграрного сектору, а також пов’язаних з їхньою діяльністю організацій (конкуруючих, але поєднаних спільною роботою). В основі концепції кластерного підходу перебуває процес акумулювання позитивних ефектів регіональної агломерації, зокрема географічної та економічної близькості виробника і споживача. При цьому спостерігається мінімізація кордонів між економічними секторами та видами діяльності, оскільки вони розглядаються у системному взаємозв’язку.

Логічно-структурна модель кластера відображає 3 взаємопов’язані рівні: 1) ядро кластера – великий суб’єкт господарювання; 2) контрагенти першого порядку; 3) контрагенти другого порядку. Тобто кластер об’єднує мережу постачальників, посередників, виробників та інших елементів агропромислової інфраструктури, взаємопов’язаних у процесі створення доданої вартості.

Ключовими гіпотезами кластерної моделі є: 1) розвиток виробництва та бізнесу здійснюється у напрямі формування підприємницьких кластерів; 2) кластер формується з вузлів, які містять інтегровані образи суб’єктів господарювання та зв’язків, що відображають рух коштів; 3) працює принцип Паретто – 20% кластерів формують 80% прибутку.

Відповідно у кластері виділяють: 1) мікрорівень: фірми, що виробляють певну продукцію, які пов’язані між собою і конкурують на внутрішньому і зовнішньому ринках; 2) макрорівень: бізнес-клімат у країні, регуляторні рамки, рівень розвитку науки, кваліфікація кадрів, технології,

що застосовуються, менталітет населення і норми ведення бізнесу; 3) мезорівень, який складається з додаткових ланок: постачальники спеціалізованих ресурсів і послуг (фінансові установи; інфраструктура, що забезпечує умови виробництва певного товару; установи, котрі здійснюють підготовку кадрів тощо).

Незважаючи на глобалізацію світової економіки і транснаціоналізацію бізнесу, кластери не втрачають свого значення, оскільки в умовах глобалізації одним із джерел забезпечення граничної конкурентоздатності регіонів є вдале використання місцевих особливостей. Насамперед застосування кластерного підходу зумовлює ряд суттєвих переваг:

- для бізнесу: покращується інфраструктура та кадрове забезпечення; з'являються передумови для досліджень і розробок; знижуються умовно-постійні витрати; формуються реальні можливості для більш успішного виходу на міжнародні ринки;
- для держави (суспільства): збільшується кількість платників податків та розширюється база оподаткування, оскільки центри управління малим і середнім бізнесом, як правило, знаходяться на тій самій території, що й бізнес (на відміну від вертикальних корпорацій); формується зручний та ефективний інструмент взаємодії з бізнесом, знижується залежність від окремих бізнес-груп, з'являються основи для диверсифікації економічного розвитку території.

Водночас існують чинники, які можуть як сприяти, так і заважати розвитку кластерів в Україні. Фахівці відносять до позитивних такі: існування технологічної і наукової інфраструктури; психологічну готовність до кооперації тощо. До стримуючих чинників розвитку кластерів в умовах вітчизняної економіки належать: невисока якість бізнес-клімату, низький рівень розвитку асоціативних структур (торгових палат, промислових асоціацій тощо), які не справляються із завданням визначення та відстоювання пріоритетів й інтересів регіонального бізнесу; короткостроковий горизонт планування.

На думку С. Бушуєва, реальні вигоди від розвитку кластера з'являться лише через 5–7 років. Цей факт змушує звернути увагу на масштаби управління регіональним розвитком. Оскільки масштаб обмежений 5 роками (виборчий цикл), то говорити про яку-небудь довгострокову стратегію доволі важко. Таким чином, супроводжувати успішну реалізацію проектів за напрямом спеціального стимулювання кластерів можна лише за наявності вираженої регіональної стратегії. Розвивати кластер у відриві від розвитку регіону загалом неефективно. Один із основополож-

ників кластерного підходу М. Портер у своїй методиці найбільш важливим чинником для успішного розвитку кластера називає наявність стійкої стратегії.

Для успішної реалізації регіональної стратегії та стратегії розвитку окремих кластерів необхідно забезпечити їхню повну взаємноузгодженість. При розробці регіональної стратегії доцільно враховувати, які ключові точки зростання існують у регіоні та як можуть вплинути різні групи інтересів на розвиток цих ключових точок зростання. При виявленні перспективних кластерів і плануванні їхнього розвитку обов'язково повинні бути враховані рамки регіональних стратегій, тому мова повинна йти не стільки про необхідність розвитку певного кластера і його відображення у регіональній стратегії, а про те, що повинно існувати взаєморозуміння між діловими і адміністративними елітами регіону щодо необхідності розвитку кластера.

Регіональний економічний розвиток на основі стимулювання кластерів передбачає ініціативу та спільні зусилля бізнесу, адміністрацій регіону та податкової служби. Ролі, які повинні виконувати адміністрація і бізнес у процесі розвитку галузевих кластерів, принципово відрізняються, однак взаємодоповнюють одна одну.

Так, роль адміністрації може полягати в підтримці та ініціюванні процесів активації кластерів, оскільки більшість регіональних адміністрацій практично завжди залучена до діяльності бізнесу. Бізнес відповідно може опосередковано впливати на адміністрацію. З цього приводу важливою є участь адміністрації в кластерних нарадах і процесах прийняття рішень, що стосуються розвитку кластерів.

Доволі ефективним способом стимулювання кластерів, який є у розпорядженні адміністрацій, вважається комплекс цільових програм. Вони можуть істотним чином впливати на розвиток кластера. Адміністрація може проводити активну роботу в напрямі формування моделі взаємодії між різними суб'єктами розвитку кластера, а також займатися врегулюванням різноманітних питань діяльності кластера щодо різних рівнів влади. Роль податкової служби в процесі стимулювання розвитку та супроводження кластерів полягає в формуванні комфортного середовища для кластера щодо його взаємодії з фіскальними органами.

Останнім часом отримала активне поширення думка про те, що найбільш природною і перспективною формою організації й розвитку бізнесу в державі є вертикально інтегровані бізнес-групи. Кластер же передбачає горизонтальну структуру. Виникає дилема: як ці два підходи можуть співіснувати. Вважається, що кластерний підхід не вступає в конфлікт із

завданнями розвитку вертикальних корпорацій. Наявність розвиненої системи супутнього бізнесу (сервіс, консультації тощо) дозволяє істотно знизити витрати на створення нових виробничих, науково-дослідних та інших структур у рамках кластера і підвищити конкурентоздатність існуючих. Адміністрації повинні грамотно використовувати ситуацію та сприяти створенню кластерів навколо основних підприємств регіонального бізнесу. В цьому випадку великі компанії виконують роль ядра кластера, а малий і середній бізнес, який розвивається навколо них прискореними темпами, стає важливим платником податків, наповнювачем бюджету і основним джерелом розвитку території. Цільовий підхід до розвитку матеріально-сировинної бази та інфраструктури навколо певної сфери істотно підвищує шанси кластера на виживання.

Головне, що дають кластери, це можливість перспективного розвитку як для бізнесу, так і для регіону. Стимулювання розвитку кластерів під силу будь-якому регіону. Для бізнесу кластер – це реальна можливість забезпечити собі конкурентоздатність у майбутньому. Однак важливо розуміти, що кластери можуть принести результати лише тоді, коли вони вписані в більш широкий контекст стратегій регіонального розвитку.

Крім розглянутих, важливими є також специфічні показники: а) загальні: обсяги виробництва; асортимент продукції; прибуток; рентабельність; собівартість продукції; виручка від реалізації; оборотність засобів; енергомісткість виробництва та інші; б) властиві винятково сільськогосподарським підприємствам: площа угідь (ріллі, пасовищ, садів і т. ін.); продуктивність тварин; урожайність; родючість ґрунтів та ін.

Результатом комплексного врахування цих показників є відображення стану та динаміки стратегічних індикаторів і факторів успіху – чистих активів і чистих пасивів.

Отже, очевидною є необхідність взаємоузгодженості показників системи звітності загалом, незважаючи на її поділ за видами з огляду на розосередженість методології й методики кожного з них за різними відомствами: фінансової – у Міністерстві фінансів України; податкової – у Міністерстві доходів і зборів України; статистичної – у Державному комітеті статистики України. Зауважимо, що комплексного дослідження проблеми формування системи звітності, яке б завершилось обґрунтованою методологією і методикою забезпечення взаємоузгодженості її показників, вітчизняні науковці не проводили, оскільки в окремих публікаціях, які тією чи іншою мірою стосуються окресленої проблеми, основна увага здебільшого приділяється методиці складання певних звітних форм фінансової чи податкової звітності без взаємозв'язку з розглядом їхнього місця в цілісній

системі її функціонування. Відповідно реформування системи звітності в Україні здійснювалося за відсутності наукового обґрунтування її методології, а тому загальні принципи її організації, продекларовані у колишньому Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, продубльовані потім у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, не могли стати підґрунтям для методики конструювання взаємоузгоджених показників. У результаті вона, залишаючись громіздкою, не дає можливості отримати однозначну й повну інформацію про діяльність підприємств конкретної галузі, водночас не позбувшись дублювання та надмірної деталізації, хоча це доречніше щодо статистичної.

Оминаючи наразі зміст останньої, не можна залишити осторонь податкову звітність, попри її специфічність, зважаючи на алогічність окремих показників, наприклад, оподаткованого прибутку, який насправді ним не є, оскільки обчислюється нерідко навіть при збитковості виробництва. Очевидно, як фінансова й статистична звітність повинні доповнювати одна одну, так само не може бути абсолютно відірваною від них податкова звітність. З цього випливає необхідність взаємоузгодженості насамперед показників, відображених у “Звіті про фінансові результати” ф. № 2 та “Податковій декларації про прибуток підприємства”. Наразі в них доволі часто не збігається жоден із показників, хоч загалом в одній і другій формах звітності відображаються показники, що характеризують діяльність того самого суб’єкта господарювання.

Специфіка стратегічного менеджменту, а отже, формування необхідної для нього інформації ускладнюється внаслідок динамічних факторів впливу на поточну діяльність сільськогосподарського підприємства, що зумовлюють періодично як позитивний, так і негативний ефект, оскільки схоластичність їхнього взаємозв’язку і взаємозалежності суттєво утруднюють процес прийняття рішень. До того ж необхідно враховувати наявність певної невизначеності та мінливості зовнішньої сфери забезпечення інформацією управлінського персоналу підприємства. В результаті формується зона ризику, яка повинна знайти адекватне відображення у системі обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарського підприємства щодо акумулювання необхідної інформації для прийняття рішень з управління наявними та потенційними ризиками. Використання раціональної системи обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарських підприємств для ефективного управління ризиками повинно забезпечити мінімі-

зацію, попередження й уникнення ризиків у фінансовій, операційній, інвестиційній діяльності.

Це дуже важливе зараз, коли стабільність діяльності сучасного сільськогосподарського підприємства в умовах чергової хвилі світової економічної кризи, стагнації агропромислового комплексу України та загострення продовольчої проблеми залежить від якості та своєчасності формування інформації про постачальників, конкурентів, покупців, тенденції ринку, динаміку цін і т. ін. Тільки науково обґрунтована, удосконалена на практиці й адаптована до умов конкретного підприємства модель обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств дозволить своєчасно вирішувати проблеми, що виникають, мінімізуючи кризові ситуації. Відповідно об'єктивний аналіз процесів, що відбуваються в економіці України на шляху до ринкового середовища, не перестеє бути актуальним, а тому й звітність підприємств, яка є єдиним достовірним джерелом такої інформації, повинна відповідати низці критеріїв як методологічного, так і методичного характеру.

Виходячи з цього, головною метою є обґрунтування такої відповідності, оскільки сучасний стан насамперед фінансової й статистичної звітності не відповідає вимогам ринкової економіки, адже в цьому разі необхідно виходити з нової парадигми філософії управління, суть якої полягає насамперед у відході від виробничого раціоналізму системи управління, тобто переконання, що успіх підприємства визначається, перш за все, раціональною організацією виробництва продукції, зниженням витрат, розвитком спеціалізації і переходом до маркетингової концепції управління, за якої в основі господарських рішень повинні лежати вимоги ринку, а тому незмірно зростає роль інформаційного забезпечення, бо некерованість економіки є наслідком і його недоліків. Адже дослідження зарубіжних вчених у галузі управління свідчить, що, поряд з інтуїцією, не менш важливим фактором для забезпечення обґрунтованості та оптимальності управлінських рішень є інформаційне забезпечення [119, с. 40].

Таким чином, вихідним методологічним критерієм, який визначає необхідність і роль звітної інформації для здійснення управління виробництвом має бути її адекватність тим процесам, що відбуваються в галузі, з одного боку, та науково обґрунтованим запитам управлінців, інших користувачів щодо необхідного обсягу інформації і можливостей її засвоєння – з іншого.

Слід зазначити, що обсяг звітних показників значною мірою залежить від рівня компетентності працівників у сфері управління, загальної нормативно-правової бази, що існує в господарському механізмі на кож-

ному певному етапі. При волонтаристському підході до здійснення управлінських функцій як на макро-, так і на мікрорівні, вектор максимізації звітних показників домінує над вектором їхньої мінімізації.

Тому система звітних показників на кожному етапі розвитку виробництва регулюється загальними правовими та нормативними актами, які діють у цей період. В умовах ринкових відносин, коли доступ до внутрішньої інформації, яка становить комерційну таємницю, значно обмежується або навіть забороняється, актуальність вибору оптимальної системи звітних показників значно загострюється. Насамперед значно зростає роль таких економічних категорій, як витрати на виробництво продукції, її собівартість та прибуток від реалізації. Проте необхідно підкреслити, що за раз звітність про витрати виробництва і собівартість продукції не дає можливості мати повну інформацію про їхній рівень у сільському господарстві загалом. Це зумовлено тим, що такі дані є надто обмеженими у статистичній звітності про господарську й фінансову діяльність фермерських господарств, не містять навіть такої інформації, яка наводиться у теж не дуже інформативно ємкому звіті “Основні економічні показники роботи сільгосппідприємств” ф. № 50 с.-г., які складають і подають інші товаровиробники, що не дає можливості узагальнити дані про собівартість продукції за галузю загалом, оскільки ці форми звітності суттєво відрізняються за складом та економічним змістом показників.

Водночас, незважаючи на те, що в теперішньому Балансі ф. № 1 знайшли відображення такі статті, які засвідчують якісні зміни в економіці: довготермінові фінансові інвестиції, розрахунки за векселями одержаними й виданими, нематеріальні активи тощо, його зміст з позицій критерію достовірності звітної інформації є не вирішеною методологічною проблемою не тільки у вітчизняній науці, а й поки в світі.

Так, Л. Бернстайн зазначає, що значення прибутку залежатиме від прийнятої методології побудови балансу (динамічна чи статична). Перша виходить з того, що всі цінності повинні бути відображені за ціною придбання, друга – за поточною ціною. Якщо застосовується динамічна трактовка балансу, то прибуток, показаний у балансі, правильніше відображає результати господарської діяльності. Наприклад, товари придбано за 5 тис., продано за 30 тис. Статичний баланс покаже 25 тис. прибутку. Проте ціна придбання може зрости до 27 тис. Отже, за динамічним балансом буде не 25 тис., а 3 тис. прибутку [17, с. 5].

Водночас необхідно зауважити, що в Україні, за свідченням Л. Бернстайна, підприємства вираховують прибуток за відвантаженими товарами (accrual basis). Тому у звітах показуються величезні суми прибутку, проте

може статися, що фірмі нема чим платити. У зв'язку з цим став необхідним спеціальний "Звіт про рух грошових коштів" ф. № 3.

Загалом же звітність підприємств повинна функціонувати як упорядкована сукупність взаємоузгоджених показників, що охоплюють і характеризують результати їх виробничо-фінансової діяльності, тобто відповідати основним системоутворюючим принципам: цілісності, взаємозв'язку і взаємозалежності системи й зовнішнього середовища, структурності, ієрархічності, множинності опису. Отже, стрижневим завданням дослідження цієї проблеми є наукове обґрунтування звітності, яка за принципом ієрархічності входить у складнішу інформаційну систему менеджменту, специфіка якої полягає у наявності значної кількості джерел інформації та величезного обсягу інформаційних потоків зовнішнього бізнес-середовища. Однак вони направлені не на конкретні підприємства, а лише створюють глобальний масив інформації, в умовах якого кожне підприємство повинно самостійно за свій рахунок формувати необхідні йому інформаційні ресурси.

З цих позицій сфери залучення інформації переважно поділяють на 2 види: макросфера (економічний фактор, правовий фактор, політичний фактор, соціальний фактор, технологічний фактор, природно-кліматичний фактор) і сфера безпосереднього оточення (постачальники, посередники, споживачі) [180].

Щодо розмежування сфер залучення інформації для потреб стратегічного менеджменту вважаємо доцільним додатково виділити: 1) регіональну сферу, оскільки місцева політика, економіка, екологія часто не збігаються із загальнодержавною, при цьому кожен регіон має свої специфічні проблеми і пріоритети розвитку; 2) рівень кластера, який набуває все більшої популярності у межах економічного розвитку регіонів (рис. 3.3.4).

Визначальною сферою при формуванні бізнес-стратегії розвитку фірми є економічна. Її постійний моніторинг дозволить формувати реальні прогнози рівня і динаміки економічного розвитку глобальної світової, загальнодержавної, регіональної, місцевої економіки і перспективи конкретного підприємства. Такий самий моніторинг юридичної сфери передбачає комплексне врахування нормативно-правової бази господарювання з позицій дотримання встановлених законодавством юридичних норм і обов'язковості їхнього виконання всіма суб'єктами бізнесу. При цьому особливої уваги потребують юридичні норми захищеності інтелектуальної власності підприємства та динаміка зміни законодавства у державі.

Рис. 3.3.4. Диференціація сфер інформаційного середовища сучасного сільськогосподарського підприємства

Політична сфера повинна підлягати моніторингу з позицій передбачення ризиків і запобігання загроз, направлених безпосередньо на бізнес. Моніторинг соціальної сфери повинен відслідковувати вплив соціальних явищ у світі, країні, регіоні на той вид бізнесу, яким займається підприємство.

Дослідження глобальних тенденцій ринку сільськогосподарської продукції з урахуванням міжнародних угод дозволить адаптувати стратегію бізнесу до світових трендів агропромислового виробництва. Вивчення технологічної сфери аграрного бізнесу дозволить своєчасно реагувати і враховувати напрями розвитку науки і техніки з метою забезпечення стабільної конкурентоспроможності виготовленої аграрної продукції. Паралельно варто враховувати екологічні загрози. Усі зовнішні макрорівневі сфери інформаційного середовища сучасного сільськогосподарського підприємства доцільно використовувати також на мезорівні з врахуванням регіональних або галузевих особливостей.

Особливі характеристики інформаційне середовище мезорівня набуватиме за умов залучення конкретного сільськогосподарського підприємства у склад агропромислового кластера, який активізуватиме непрямий вплив на економічний розвиток регіону, оскільки в основі концепції кластерного підходу перебуває процес акумулювання позитивних ефектів регіональної агломерації, зокрема географічної та економічної близькості виробника і споживача.

При цьому спостерігається мінімізація кордонів між економічними секторами та видами діяльності, оскільки вони розглядаються у системному взаємозв'язку.

Вважаємо, що раціональна модель обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств повинна враховувати як внутрішні, так і зовнішні інформаційні сфери, відображаючи комплексну консолідовану інформацію про діяльність підприємства і його перспективи. Внутрішній інформаційній сфері сільськогосподарського підприємства характерні процеси збору, обробки, накопичення, зберігання та адекватної реалізації інформації; організаційне, матеріальне, технологічне, кадрове, фінансове і правове забезпечення бізнесу.

Оптимізація обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств повинна ґрунтуватись на чіткій структуризації потоків інформації для забезпечення оперативного і надійного отримання необхідних даних при виникненні такої потреби. Процес прийняття стратегічних рішень повинен базуватися на поточній (достовірній, точній) і прогностичній (розрахунковій, орієнтовній) інформації.

Процедура консолідації необхідної інформації для потреб стратегічного менеджменту в результаті дозволить значно скоротити витрати часу, необхідні для пошуку і виокремлення стратегічно важливої інформації, суттєво підвищити рівень обґрунтованості прийняття управлінських рішень за рахунок максимізації якості інформації. І в умовах глобалізації світової економіки основним пріоритетом сучасних підприємств доцільно вважати забезпечення стабільності функціонування з метою довгострокового “виживання” на ринку, передбачення і попередження загроз бізнесу з метою уникнення ризику банкрутства, створення сприятливої ситуації з дотриманням потенційних параметрів успіху для гарантування перспектив розвитку підприємств. У процесі прийняття стратегічного рішення необхідно зіставити власний потенціал підприємства з можливостями і загрозами зовнішнього бізнес-оточення. При цьому доцільно врахувати, що: 1) в основі стратегій є завчасно сплановані дії (реакції) підприємства на зміну (динаміку) зовнішньої сфери господарської діяльності з метою до-

сягнення бажаних цілей; 2) інформаційною базою прийняття управлінських рішень стратегічного змісту є обліково-аналітична система підприємства.

Щодо процесу прийняття стратегічних рішень в аграрному секторі економіки України, то застосування модернізованої системи обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління повинно гарантувати достовірність, підвищити оперативність, посилити об'єктивність, збільшити швидкість, посилити захист, акцентувати доцільність та в підсумку забезпечити ефективність прийняття рішень стратегічного характеру.

Отже, система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сучасного сільськогосподарського підприємства повинна регламентувати мету, сутність якої полягає переважно у наданні інформаційного супроводу для прийняття управлінських рішень стратегічного характеру. Базовими аспектами формування інформаційного масиву для потреб стратегічного менеджменту доцільно вважати: 1) позиціонування конкретного підприємства у його бізнес-оточенні, яке передбачає дослідження унікальності бізнесу, конкурентних переваг та інших стратегічно важливих позицій; 2) моніторинг внутрішнього середовища підприємства, метою якого є виявлення сильних і слабких сторін діяльності; 3) моніторинг зовнішнього середовища аграрного підприємства, метою якого є виявлення фактичних і потенційних загроз та можливостей бізнесу; 4) застосування ефекту синергії, сутність якого полягає в забезпеченні інтеграції окремих елементів з метою отримання консолідованого результату вищої продуктивності.

Основні джерела обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства доцільно диференціювати у розрізі трьох груп: 1) фінансовий облік і звітність; 2) управлінський облік і звітність (причому облік повинен орієнтуватися на забезпечення необхідними даними управлінських підрозділів підприємства, а не винятково на потреби зовнішніх користувачів інформації); 3) результати моніторингу бізнес-середовища.

З цього приводу варто наголосити, що дослідження у сфері бухгалтерського обліку без урахування потреб і вимог звітності, поряд із позитивним значенням для організації облікового процесу загалом, мають певні негативні наслідки щодо формування системи звітності та її методичного забезпечення. Головним із них є недостатня наукова розробка проблеми організації звітності загалом і в сільському господарстві зокрема.

Недостатньо уваги приділяють згаданій проблемі відповідні відомства – Державний комітет статистики та Міністерство фінансів України.

Окремі інструктивні матеріали, які вони видають, не вирішують проблем методологічного характеру організації звітності загалом, що виявляється у відсутності конкретних методичних розробок, інструкцій щодо складання низки форм звітності.

Вважаємо, що для забезпечення об'єктивної й точної звітності мають застосовуватися вивірені економічні категорії, незалежно від того, в яких формах звітності вони наводяться. При цьому єдиною має бути й “технологія” складання звітності, яка дасть змогу забезпечити її точність за поширеним визначенням “як в аптеці”, де суворо витримується єдина технологія виготовлення мікстур. Дотримання такого принципу під час складання звітності, на нашу думку, сприятиме забезпеченню її достовірності.

Слід зауважити, що наукова розробка методології звітності відсутня, оскільки не створено колективів, які б системно досліджували такі проблеми. При цьому й суто облікові проблеми також досліджуються недостатньо, оскільки координація таких досліджень не проводиться. Тому, незважаючи на порівняно широку розробку окремих проблем організації обліку, через відсутність взаємозв'язку між ними цілісної методології облікового забезпечення звітності відповідно до сучасних потреб у цьому не створено. Як наслідок, у методику бухгалтерського обліку часто вносяться такі зміни, які не витримують перевірки практикою, і дуже часто доводиться вносити суттєві корективи в його організацію, а інколи повертатися до попередніх варіантів ведення бухгалтерського обліку.

Що ж до організації звітності, у тому числі в сільському господарстві, то відсутність її наукового обґрунтування призвела до того, що зовнішня звітність розвивалася без будь-якої системи. Доказом цього є передусім річний звіт підприємства. Його зміст у сільгоспідприємствах був усеохоплюючим, що спричинило масовість показників і великий обсяг цього документа. Значна кількість форм річного звіту, зокрема їхніх показників, дублювала наведені в статистичній звітності.

Отже, це підтверджує, що методологія організації звітності не досліджувалася, відповідно підхід до встановлення показників, форм, таблиць та довідок до них був несистемним: у 1980 р. річний звіт досяг свого апогею – 99 сторінок із безліччю показників, які на 54% дублювали статистичну звітність. Проте й зараз, хоча фінансова звітність значно скорочена, це не є доказом того, що значимість проблеми методологічного обґрунтування звітності не настільки важлива, як організація бухгалтерського обліку. Не протиставляючи їх одну одній, вважаємо за потрібне наголосити, що відсутність наукової розробки організації звітності завдає шкоди, кратної недостатній обґрунтованості і бухгалтерського обліку, і власне звітності.

Це зумовлено тим, що за відсутності цілісного методологічного забезпечення організації обліку практично його ведення в багатьох випадках перетворюється в самоціль.

Недостатню методологічну розробку проблеми організації звітності засвідчують і часті зміни форм звітності, особливо податкової. А, як показує досвід, зміна змісту форм звітності є однією з головних причин її низької якості. Незважаючи на це, зміни у звітні форми далі вносять удосконалення календарного року без будь-якої нагальної потреби, як це відбувалося, наприклад, із “Довідкою про суми виплачених доходів” (ф. № 8ДР), яка 2003 р. змінювалась удвічі, причому всередині року, наприклад 29.09.2003 р., або “Звітом про нараховані внески та витрати, пов’язані із загальнообов’язковим соціальним страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності”, що несуттєво змінювався у 2002–2003 рр. три рази (29.03.2002 р.; 14.05.2002 р.; 14.03.2003 р.).

У багатьох випадках під час установаження форм звітності не дотримуються вимог щодо застосування чіткого змісту категорій, прийнятих у вітчизняній економічній науці. Характерними щодо цього є “Декларація про податок на додану вартість” чи “Декларація про доходи підприємства” (1994 р.), де валовий дохід слід було розуміти як суму націнки на куплені товари, а дохід – як валовий дохід підприємства. В підсумку її змінили на “Декларацію про прибуток підприємства”, хоча насправді в ній вказують не фінансові результати, а умовну категорію “оподатковуваний прибуток”. Таке довільне трактування змісту економічних категорій не може сприяти якості звітності.

Організація звітності має ґрунтуватися на єдиних методологічних засадах, які враховують вимоги до неї, що впливають із потреб управління. Адже використання економічної інформації в управлінні може стати успішним лише в тому разі, коли визначені потреби менеджменту в необхідній інформації. При цьому організація звітності на кожному етапі розвитку економіки держави має здійснюватися з урахуванням його особливостей. Однак головний зміст звітності забезпечується неперервністю інформації, яка є необхідною для управління виробництвом.

Відповідно, зміст звітності на будь-якому етапі розвитку економіки країни є визначальним щодо її облікового забезпечення. Тому методологія організації обліку та звітності має забезпечувати адекватний взаємозв’язок між ними відповідно до вимог, які впливають із потреб інформаційного забезпечення управлінської праці і на макро-, і на мікрорівні. Оскільки ж вимоги до інформаційного забезпечення є основоположними для обґрунтування методології організації і звітності та її облікового забезпечення,

то лише за цієї умови можна досягти цілісності й обґрунтованості їхньої методики, уникнути перерахованих недоліків, які виникають не тільки внаслідок недоробок методологічного характеру щодо організації звітності й обліку, а й розриву методичного забезпечення, певної автономії розвитку.

В підсумку кардинальним завданням обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства доцільно вважати процес формування відповідного інформаційного масиву, необхідного для прийняття управлінських рішень стратегічного характеру з метою забезпечення ефективного функціонування підприємства на довготривалу перспективу.

Отже, система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарського підприємства значною мірою повинна орієнтуватися на пріоритетне використання інформації власне про зовнішню сферу діяльності підприємства, оскільки в мінливих умовах господарювання традиційні системи збору й обробки облікової інформації є непристосованими до відстеження і прогнозування кризових тенденцій бізнесу, вони переважно зорієнтовані на стабільні зовнішні умови діяльності. Залежно від виявлених змін зовнішнього бізнес-середовища підприємство повинно застосовувати адекватні реакції. Несвоєчасність чи відсутність адаптивних дій спричинить проблеми діяльності, збільшить бізнес-ризиків і посилить загрозу банкрутства.

Розділ 3.4

Модель і джерела обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту в аграрному секторі

Пріоритетом сучасної системи обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту в аграрному секторі України має бути узгодженість фактичної наявності та потенційних потреб підприємства у тактичній і стратегічній інформації. В результаті мотивується вимога до системи обліку підприємства щодо необхідності фіксації, збору й акумулювання інформації у розрізі різноманітних факторів, які визначають керованість виробництва: динаміка зовнішнього бізнес-середовища; оперативні, тактичні і стратегічні цілі діяльності; суміжні сфери підприємництва; об'єкти ресурсного потенціалу; інформація в розрізі сегментів стратегічної активності бізнесу; характеристика кластерів і т. ін.

При цьому інформація, створювана системою бухгалтерського обліку підприємства, повинна: 1) враховувати потреби і орієнтуватись на конкретні групи користувачів інформації; 2) бути основою прийняття тактичних і стратегічних рішень, у зв'язку з чим набуває актуальності посилення прагматики обліку, підвищення аналітичності звітності. У першу чергу, це стосується фінансової, оскільки й теперішня форма фінансової звітності Баланс ф. № 1, попри її прив'язку до Міжнародних стандартів, не забезпечує головного: ефективного контролю за станом діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, втрачено контроль за процесом відтворення як розширеного, так і простого, адже сучасна форма Балансу ф. № 1 не дає можливості визначати іммобілізацію коштів з основної діяльності в інвестиційну, а здебільшого, навпаки, тому господарства навіть амортизацію "проїдають". Доволі часто сума вилучення засобів підприємства перевищує суму статутного капіталу і він стає від'ємною величиною.

Загалом базовими елементами формування інформаційного масиву для потреб стратегічного менеджменту доцільно вважати: 1) позиціонування підприємства у бізнес-оточенні, яке передбачає дослідження унікальності бізнесу, конкурентних переваг й інших позицій; 2) моніторинг внутрішнього середовища підприємства, метою якого є виявлення сильних і слабких сторін діяльності; 3) моніторинг зовнішнього середовища підприємства, метою якого є виявлення фактичних і потенційних загроз і

можливостей бізнесу; 4) застосування ефекту синергії, сутність якого полягає в забезпеченні інтеграції окремих елементів з метою отримання консолідованого результату вищої продуктивності (рис. 3.3.6).

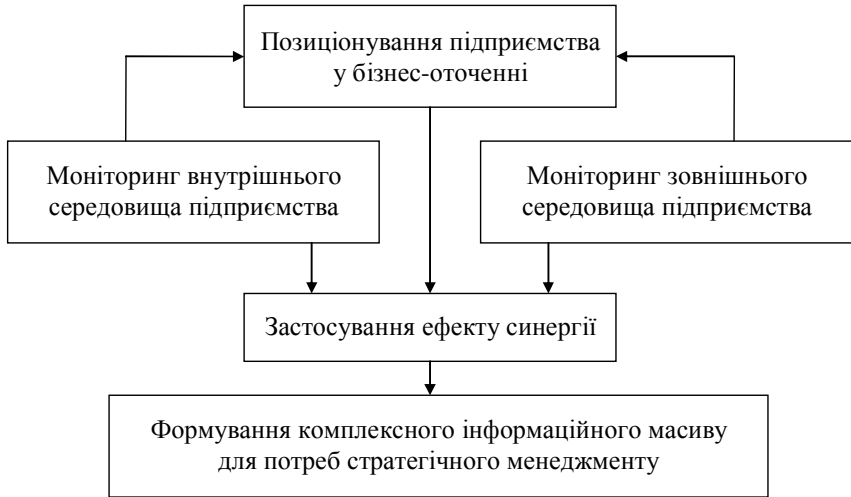

Рис. 3.3.6. Логічно-структурна модель формування комплексного інформаційного масиву для потреб стратегічного менеджменту

У процесі обґрунтування стратегічного управлінського рішення необхідно зіставити власний потенціал підприємства із загрозами та можливостями зовнішнього бізнес-оточення. При цьому доцільно врахувати, що: 1) основою стратегій є завчасно сплановані дії (реакції) підприємства на зміну (динаміку) зовнішньої сфери господарської діяльності з метою досягнення бажаних цілей; 2) інформаційною базою прийняття управлінських рішень стратегічного змісту є обліково-аналітична система підприємства.

Основним завданням обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства доцільно вважати процес формування відповідного інформаційного масиву, необхідного для прийняття управлінських рішень стратегічного характеру з метою забезпечення ефективної діяльності підприємства на перспективу.

Джерела обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарського підприємства можна об'єднати у 3 групи: 1) фінансовий облік і звітність; 2) управлінський облік і звітність; 3) результати моніторингу бізнес-середовища.

Система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарських підприємств, використовуючи переважно наявну інформацію фінансового й управлінського обліку, повинна розглядати її під дещо іншим кутом сприйняття, ніж це прийнято при традиційному обліку. Зокрема, з метою налагодження повноцінної обліково-інформаційної бази прийняття обґрунтованих управлінських рішень стратегічного характеру доцільно застосувати ефект синергії власне обліку та базових принципів стратегічного розвитку підприємства: 1) концепції цінностей; 2) стратегічного позиціонування; 3) моніторингу факторів впливу на витрати.

Стрімкий рівень розвитку технологій і загострення конкуренції як на вітчизняному, так і на світовому ринках, змушують менеджмент підприємств здійснювати моніторинг повного спектра характеристик виробництва і збуту власної продукції (собівартість, якість, ціна, асортимент та інші), звертаючи не останню увагу на сприйнятті цінності товару для споживача.

Під цим аспектом можна звернути увагу на те, що після 13-ти років існування двох автономних підсистем бухгалтерського обліку – податкового і фінансового, в яких існували паралельні, але не тотожні об'єкти – витрати й доходи та фіскальний винахід, т. зв. “валові витрати” і “валові доходи”, за Податковим кодексом України повернулися до класичного розуміння фінансових результатів (прибутку чи збитку).

Проте, хоча їх визначатимуть за традиційною методикою: порівнянням доходів від реалізації продукції (товарів), робіт і послуг та витрат на їхнє виробництво (собівартості), проблема полягає в іншому: як перші, так і другі за обліковою політикою можна відображати по-різному. Ця проблема виникла давно, але досі не вирішена, незважаючи на те, що тема обліку витрат і доходів найбільш висвітлювалась у наукових публікаціях і здебільшого пов'язується з фінансовими результатами. Але нині, так само, як і колись, не досягнуто помітного поступу щодо її вирішення, особливо стосовно переконливості достовірного визначення останніх, насамперед, як підкреслив Р. Сават'є (1967), тому що “...грошовий вимірник не стабільний і через це нереальний, підсумовуючи ціни минулого року ... з цінами нинішніми, бухгалтерія отримує умовні числа, позбавлені реального змісту, які не відображають поточних зобов'язань; амортизація, що нараховується за умовними ставками, викривлює і вартість майна, і фінансові результати ...” [154, с. 332].

Подібною є думка Дж.-О. Мея, який навіть пов'язував вигоди Великої депресії в США у 30-х рр. ХХ ст. з неточностями калькуляції собівар-

тості, вказуючи, що величина прибутку неминуче “...носить відносний характер внаслідок таких обставин:

1) умовність способів нарахування амортизації;

2) складність, але необхідність обчислення впливу інфляції (інфляція неоднаково викривлює вартість різних предметів).

Крім того, прибуток треба обчислювати не загалом по підприємству, а за асортиментом продукції, яка реалізується” [154, с. 362].

Враховуючи це, зробимо спробу обґрунтувати підхід до облікової політики підприємства саме щодо відображення витрат і доходів та фінансових результатів, оскільки щодо них вона формується в Україні наразі стохастично – це засвідчує аналіз пропонованих бухгалтерам візріців наказів про неї, незалежно від того, роблять це аудитори чи науковці. І головним недоліком при цьому є нерозмежування складових облікової політики – принципів, методів і процедур.

Для того, щоб облікова політика могла стати імперативом для тих, хто, на думку Я. Соколова, “...думає і працює, ... досліджує глибинні проблеми бухгалтерського обліку, хто створює нормативні документи (закони, положення, інструкції і вибирає ті або інші методологічні прийоми для досягнення більшої ефективності в роботі підприємства...” [156, с. 4], необхідне насамперед її теоретичне обґрунтування.

Проте поверховий екскурс в історію переконує, що цього в Україні не сталося, бо короткотривала дискусія навколо цієї проблеми у журналі “Світ бухгалтерського обліку” завершилась опублікуванням абзацу у відомому законі, який пробували обговорювати вчені: “Облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, що використовується підприємством для складання та подання фінансової звітності” [76, ст. 1].

Інакше бути не могло, бо з часів Й. Шера та О. Рудановського про облікову політику (а точніше, про балансову політику) в публікаціях говорити остерігались, а при обговоренні згаданого Закону до такої дефініції не дійшли. Тому повна відсутність “...організованої сукупності логічно взаємопов’язаних узагальнених понять емпіричного походження”, якщо послуговуватись визначенням американського соціолога Т. Парсонсом, попри твердження, що “...підприємство самостійно визначає облікову політику” [76, ст. 8], на практиці вилилася в бездумне копіювання загальників із згаданих зразків наказів про неї. Бухгалтерський облік далі здійснюється за трафаретом, колись змонтованим за окремими пазлами, які фігурують в її теорії як елементи методу, хоч введення таких, наприклад, як калькуляція, відбулося під тиском, опиратися якому ніхто не наважувався,

а щодо звітності зазначимо, що це сталося через невігластво¹, бо йшлося про балансове узагальнення у формі балансу. Нині маємо як елементи методу бухгалтерського обліку такі, що містять сутнісні тавтології, “оцінка і калькуляція”, “баланс і звітність”, хоча принаймні щодо останньої пари це виглядає абсурдом, позаяк при цьому мало хто з тих, які це наводять, має на увазі баланс Головної книги, а не Баланс ф. № 1.

Проте ці недоліки доволі незначні на тлі сутності облікової політики як “...сукупності принципів, методів і процедур бухгалтерського обліку”, бо перші не можна вважати дотичними до нього, якщо дотримуватися їхнього визначення за згаданим Законом. Невідомо, з яких причин, але при визначенні принципів було проігноровано надбання світової теорії у викладі учнів італійського вченого Ф. Бести (1845–1923), зокрема П. д’Альвізе (1860–1943) та Д. Дзаппи (1879–1960), які сформулювали вчення логісмографії та вісім загальних принципів бухгалтерського обліку: достовірність; своєчасність; відносна повнота; документованість; хронологічність; пов’язаність й координованість; специфічність; однорідність.

Вони і є основою для наступних складових облікової політики підприємства, передусім процедур, тоді як прийняті за вітчизняною нормативно-правовою базою – це скоріше юридично-фінансові обмеження, особливо коли мати на увазі т. зв. принцип нарахування та відповідності доходів і витрат.

Отже, якщо виходити з того, що “принцип бухгалтерського обліку” – це правило, яким слід керуватися при вимірюванні, оцінці та реєстрації господарських операцій і при відображенні їх результатів у фінансовій звітності [118, ст. 3], то щодо згаданого зауважимо, що немає розмежування принципу “відповідності доходів і витрат” і методу “нарахування”, що не може вважатися коректним для нормативних актів, які регулюють облікову політику, оскільки відображення доходів зараз ґрунтується на методі нарахування, хоча певний час у фінансовому обліку застосовувався касовий метод їхнього визначення (відмінений у 1998 р.).

Однак у податковому обліку доходи й витрати визначаються зараз тільки щодо податку на додану вартість за обома методами (а не принципами!) – нарахування або касовим. Перший метод нині переважає в міжнародній практиці при визначенні фінансових результатів, хоча він не бездоганий.

Пояснимо це на прикладі. Припустимо, що підприємство відвантажило покупцеві комплект вікон на суму 117,0 тис. грн. Собівартість ком-

¹ Зазначимо, що П. Німчинов, С. Татур і Т. Мітюшкін не визнавали ні калькуляції, ні звітності елементами методу бухгалтерського обліку.

плекту становить 70 тис. грн. Оплату проведено частково – 58,5 тис. грн. Отже, за методом нарахування буде 100 тис. грн. доходів, а за касовим – 50 тис. грн.

У підсумку один і той самий комплект вікон може бути реалізований з прибутком 30 тис. грн., якщо операції з обліку доходів за обліковою політикою підприємства відображаються за методом нарахування, або зі збитком 20 тис. грн., коли б застосовувався касовий метод визначення доходів.

Це вияв одного з парадоксів бухгалтерського обліку (всього їх Я. Соколов нарахував 23), коли “товари продані (послуги надані), оплата не наступила, а прибуток є. В цьому випадку поки цінності (послуги) не будуть оплачені, в активі балансу вони будуть рахуватися на всю величину дебіторської заборгованості, яка виникла, і тим самим:

а) в пасиві балансу виникає прибуток, тоді як це тільки право на нього;

б) поява псевдоприбутку зумовить необхідність сплати дивідендів, податків, тоді як наявних коштів для цих виплат немає. Таким чином, відвантаження товарів (надання послуг) як момент реалізації викривлює істинний стан фірми (її пасив)...” [154, с. 110].

Так, касовий метод теж не позбавлений недоліків, бо так само спричиняє парадокс, адже “...у цьому випадку цінності (послуги) рахуються в активі балансу за собівартістю, і тим самим буде:

а) занижена ... дебіторська заборгованість;

б) прибуток (збиток) не визначається, хоча насправді є, що теж “викривлює істинний стан фірми” [154, с. 109].

Таким чином, доводиться шукати інший шлях вирішення проблеми відповідності доходів і витрат, а зважаючи на майже повсюдне застосування методу нарахування при визначенні доходів від реалізації, відтак фінансових результатів підприємства, хоч він так само піддається обгрунтованій критиці насамперед західних економістів (Л. Бернстайна та ін.) через свою відірваність від реальних грошових потоків, це має відбуватися, на наш погляд, у його межах. Зокрема, можна зважити на думку Я. Соколова: “Вводячи контрактивний рахунок, можна і дебіторську заборгованість показати в повній сумі, і в пасиві відобразити потенційний прибуток” [154, с. 110].

Наведено цим ученим далі методику записів з урахуванням нинішніх реалій, які впливають з Податкового кодексу, на наш погляд, варто змінити. Бо за моментом відвантаження відбувається, як зазначив Я. Соколов, тільки “поява псевдо прибутку”, але вона “зумовить необхідність сплати ... податків”, тоді як “наявних коштів для цих виплат немає”.

Отже, на директивному рівні треба нарешті визнати наявність цих парадоксів бухгалтерського обліку щодо відображення доходів від реалізації, відтак фінансових результатів і, враховуючи тривалий досвід застосування обох методів (нарахування й касового), прийти до Соломонового рішення, яке може бути знайдене не за підходом aut-aut, а лише консенсусом. Методичне ж забезпечення такого консенсусу у бухгалтерському обліку може бути таким (табл. 3.3.5).

Таблиця 3.3.5

Варіанти відображення доходів за обліковою політикою підприємства

За варіантом Я. Соколова [154, с. 110]				За пропонуваним варіантом			
Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума	Зміст операцій	Дебет	Кредит	Сума
Віднесено на покупців вартість продукції	36	70	200	Віднесено вартість продукції на покупців та зараховано цю суму до доходів майбутніх періодів			
Списано реалізовану продукцію	90	26	180		36	69	200
Відображення очікуваного прибутку	70	69	20	Отримано оплату заборгованості від покупців			
Оплата заборгованості покупцями	31	36	200		31	36	200
Одночасно: Відображення фактичного прибутку	69	79	20	Одночасно: Відображення доходів від реалізації	69	70	200

Водночас варто відійти від догми¹ собівартості, за якою вона у вітчизняній теорії доведена до абсурду, оскільки паралельно обчислюється двічі: один раз – як планова (нормативна), а інший – як фактична, хоч у світі давно перейшли на систему стандарт-кост (чи її різновид), де такого дублювання немає. Хоча нібито точна пооб'єктна калькуляція собівартості продукції (робіт, послуг) дуже важлива, це лише вписується, як висловився Я. Соколов, у тезу: “Тьмы низких истин нам дороже нас возвышающий обман” (О. Пушкін), адже всі ці точності “обмежені тільки фантазією бухгалтерів”. О. Гуляев (1914) мав рацію, коли заявив, що “...калькуляція непотрібна в тих випадках, коли прибуток планується наперед за кожним виробом, а асортимент продукції, яка випускається, задається виробничою програмою” [154, с. 186].

¹ Я. Соколов зазначив: “...Обман калькуляції у кінцевому рахунку переміг. Тут узяла гору школа Кальмеса і це була вже не тенденція, а догма” [154, с. 186].

Зазначимо, що в теорії бухгалтерського обліку давно обгрунтовано методика визначення фінансових результатів за узагальненими даними бухгалтерського обліку, а зараз це можна зробити доволі просто завдяки введенню рахунків восьмого класу “Витрати за елементами”, оскільки для цього досить порівняти їхню загальну суму у Головній книзі з отриманими доходами, відображеними на рахунках 71–75 сьомого класу “Доходи і результати діяльності” у ній.

При цьому треба перейти від наявної парадигми визначення прибутку в дусі Е.-П. Леоте та А. Гільбо, тобто з урахуванням тільки реалізованих цінностей, до обчислення фінансових результатів за виробленою продукцією загалом, що обгрунтував український вчений М. Туган-Барановський [154, с. 269].

Це дасть можливість не тільки спростити повторні рутинні розрахунки, пов’язані з калькуляцією собівартості тепер за даними бухгалтерського обліку, а й унеможливить “добування цифр зі стелі”, як саркастично висловився про калькуляцію учень П. Струве – І. Ніколаєв (1877–1942) [154, с. 463].

З цим погодиться, на нашу думку, більшість практиків, для яких поняття “рве баланс” зрозуміле через те, що при значній номенклатурі виробів завжди виникають відхилення розподілених за об’єктами витрат від їхньої загальної суми принаймні внаслідок заокруглень. У підсумку сума прибутку виходить неточною (здебільшого завищеною), отже пасив балансу стає автоматично більшим від активу й “вирівнюється” ця нерівність незавершеним виробництвом чи готовою продукцією, що теж автоматично призводить до викривлення фінансових результатів у наступному році.

У контексті окресленої проблеми варто також звернути увагу на те, що за П(С)БО 15 “Дохід” ним визнається збільшення активу або зменшення зобов’язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Не визнаються доходами: сума податку на додану вартість, акцизів (підкреслення автора), інших податків і обов’язкових платежів, що підлягають перерахуванню до бюджету і позабюджетних фондів; сума надходжень за договором комісії, агентським та іншим аналогічним договором на користь комітента, принципала тощо; сума попередньої оплати продукції (товарів, робіт, послуг); сума авансу в рахунок оплати продукції (товарів, робіт, послуг) (підкреслення автора); сума завдатку під заставу або в погашення позики, якщо це передбачено відповідним договором; надходження, що належить іншим особам; надходження від первинного розміщення цінних паперів.

Проте сказане не означає, що на рахунках бухгалтерського обліку ці суми не відображаються у складі доходів (як наприклад, сума ПДВ та інших податків) чи взагалі не обліковуються (аванси, попередня виплата), а тому в обліковій політиці, якщо буквально розуміти текст П(С)БО 15 “Дохід”, можна вказати це таким самим чином.

Відзначені застереження більшою мірою стосуються не власне облікової політики щодо відображення доходів на рахунках бухгалтерського обліку, а принципів розкриття інформації у фінансовій та податковій звітності, де дохід відображається без суми податку на додану вартість, акцизів та інших податків і обов’язкових платежів, котрі є складовою частиною загальної суми вартості продукції (товарів, робіт, послуг), яка, з одного боку відноситься на покупців (замовників), а з іншого – записується як сума кредитового обороту за рахунками сьомого класу в кореспонденції дебет 36, кредит 70–71. І лише в результаті відображення податку на додану вартість за дебетом останніх та кредитом субрахунка 641 проходить виключення цього податку із суми доходу підприємства, що загалом відповідає вказаному застереженню П(С)БО 15 “Дохід”.

Викладене дає підстави для висновку, що задеклароване у Податковому кодексі України поєднання фінансового й податкового обліку витрат і доходів можливе за обліковою політикою підприємств, але за умови зміни парадигми обчислення фінансових результатів. Зокрема, їх треба визначати за підходом українського вченого М. Туган-Барановського, тобто як різницю між доходами і витратами на виробництво загалом, а не тільки за реалізованою продукцією.

Відповідно можна перейти до обчислення прибутку (або збитку) за даними синтетичних рахунків у дусі ідеї Л. Гомберга, висловленої більш ніж століття раніше, позбувшись марудних калькуляційних розрахунків за кожним найменуванням продукції (робіт, послуг), що традиційно здійснюється в Україні, хоча необхідності в цьому немає, зважаючи на можливість використання апробованих світовою практикою прогресивних технологій обліку витрат. Адже ні у фінансовій, ані в податковій звітності не відображається собівартість окремих видів продукції (робіт, послуг) чи отриманий від них прибуток або збиток, оскільки тут достатньо загальної суми фінансових результатів, визначеної за даними синтетичних рахунків сьомого й восьмого класів.

Водночас, аби за обліковою політикою підприємств можна було забезпечити уніфіковану методику відображення витрат і доходів як основи складання фінансової та податкової звітності, треба усунути будь-яку можливість виникнення розбіжностей чи щодо перших, чи других. З огляду

на це вважаємо, що т. зв. “податкові різниці”, наприклад, за амортизацією, через розбіжності оцінок необоротних активів, коли вони в минулому у фінансовому обліку вважалися основними засобами, а в податковому – основними фондами, мають бути усунуті. Інакше очікування позитиву може бути зведене нанівець подальшими надуманими ускладненнями та ілюзорністю уніфікації податкового й фінансового обліку витрат і доходів за обліковою політикою підприємств.

Слід також зауважити, що, хоча традиційний облік зосереджує увагу на комплексі процесів усередині підприємства, починаючи від розрахунків з постачальниками і закінчуючи отриманням виручки від реалізації готової продукції, з точки зору стратегічного менеджменту моніторинг затрат з моменту придбання ресурсів не дозволяє повною мірою використовувати у своїх інтересах зв'язки з постачальниками, а закінчення моніторингу фактом реалізації продукції не забезпечує повноцінної інформації про потреби покупців, що є доволі важливим для прийняття рішень стратегічного характеру.

Таким чином, у межах сучасної системи обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрного виробництва ефективно управління затратами вимагає більш широкого спектра моніторингу з виходом за межі конкретного підприємства (рис. 3.3.7).

Основним завданням такого моніторингу є пошук можливих шляхів підвищення окремих результатів діяльності підприємства та покращення взаємодії між ними. І під аспектом обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту аграрного виробництва врахування параметрів ланцюжка цінностей у дусі американського економіста М. Портера, який у 1985 р. сформулював концепцію визначення цінності товару (ланцюжка цінностей) з двох позицій: задоволення потреб споживача і оцінки процесу створення вартості, дозволить виділити додаткові напрями впливу на прибуток як кінцевий результат господарської діяльності: 1) взаємовідносини з постачальниками, підрядниками й іншими діловими партнерами з надходження ресурсів; 2) технологічні зв'язки елементів локального ланцюжка цінностей окремого підрозділу; 3) взаємозв'язок між ланцюжками цінностей підрозділів підприємства; 4) поєднання частин загальної цінності, створеної підрозділами підприємства загалом; 5) взаємовідносини з діловими партнерами.

Практичне значення такого моніторингу ланцюжка цінностей полягає у побудові підприємством власної моделі формування цінності товарів, включаючи інформацію про більшість ділових партнерів (як мінімум, постачальників і покупців), завдяки чому концепція ланцюжка цінностей працюватиме з максимальною віддачею і ефективністю, особливо в умовах застосування кластерного підходу до ведення бізнесу.

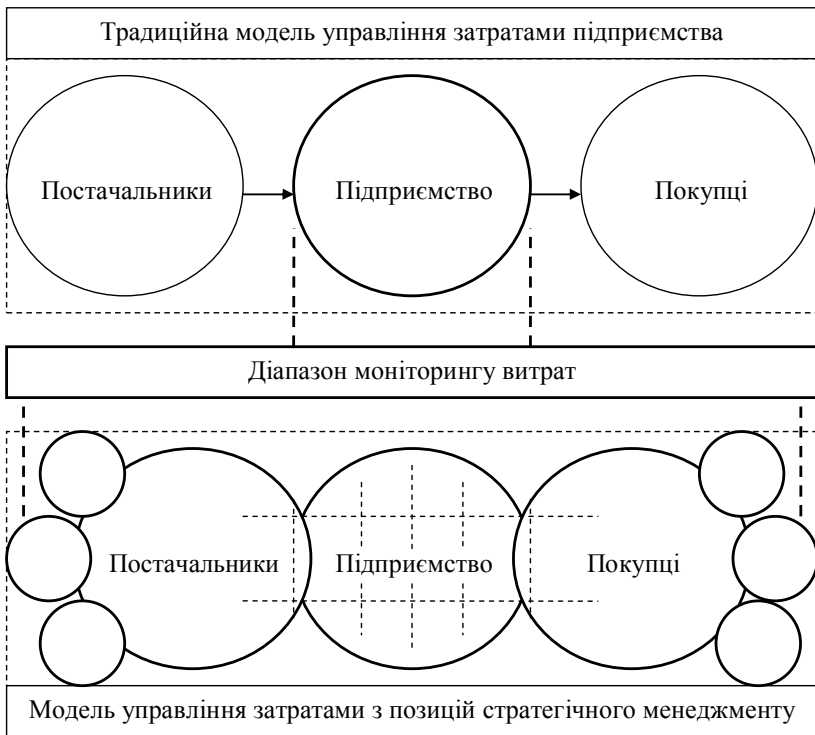

Рис. 3.3.7. Діапазон моніторингу витрат підприємства відповідно до традиційної і стратегічно орієнтованої моделі управління

І в цьому ракурсі треба підгадати, що для визначення стану і перспектив бізнесу в конкурентному середовищі переважно застосовують концепцію стратегічного позиціонування, яка передбачає два класичних шляхи конкурентної боротьби: 1) лідерство на основі затрат; 2) лідерство на основі якості (диференціації).

Зважаючи на певну поляризацію цих підходів, яка неспроможна забезпечити довготривалий успіх підприємства, орієнтуючись лише на низькі витрати (без врахування якості продукції) або високу якість (за рахунок надмірних витрат), в умовах вітчизняного аграрного виробництва вважаємо доцільним застосовувати обґрунтовану інтеграцію двох класичних концепцій лідерства з точки зору поєднання їхніх позитивних характеристик і формування алгоритму результату діяльності за співвідношенням “ціна-якість”.

Пропонований варіант стратегічного позиціонування діяльності сільськогосподарських підприємств вимагає: оптимальних розмірів землеволодіння; раціонального рівня спеціалізації та кооперації; асортименту продукції, орієнтованого на споживача; обґрунтованих обсягів виробництва; відповідального ставлення до збереження якісних показників земельних ресурсів; розгалуженої мережі збуту продукції; застосування ресурсозберігаючих технологій, екологічного землеробства; чіткого обліку і контролю всіх видів витрат.

Домінантою у цій стратегії є виробничий процес (табл. 3.3.6).

Таблиця 3.3.6

Основні параметри пропонованої стратегії лідерства сучасних сільськогосподарських підприємств України

Напрямок стратегії		Ефект
1	Збільшення обсягів виробництва наявного асортименту продукції	Зниження собівартості одиниці продукції за рахунок зменшення питомої ваги умовно-постійних витрат
2	Спеціалізація відповідно кліматичних зон	Економія витрат на багатопрофільність виробництва
3	Забезпечення стандартів якості продукції	Стабільність попиту, вихід на європейські ринки збуту
4	Відповідальне ставлення до земельних ресурсів	Збереження родючості ґрунтів, екологічність продукції
5	Автоматизація процесів виробництва продукції	Зниження витрат на оплату праці й соціальний внесок
6	Оптимізація внутрішньогосподарських зв'язків	Зниження собівартості продукції за рахунок зменшення обсягу загальновиробничих витрат
7	Компактне географічне розміщення	Економія витрат на транспортування сировини і продукції
8	Ефективна логістика на вході та виході	Стабільність виробництва й реалізації продукції
9	Наявність власної мережі збуту продукції	Зменшення ціни реалізації за рахунок торгової націнки
10	Утворення агропромислового кластера	Покращення інфраструктури та кадрового забезпечення; зниження умовно-постійних витрат

Концепція моніторингу факторів впливу на витрати передбачає їхнє виявлення, класифікацію та дослідження ступеня релевантної дії на результат діяльності. З цих міркувань фактори впливу на витрати доцільно

поділяти на дві групи: 1) структурні фактори, пов'язані переважно зі структурою й технологією агровиробництва (розмір землеволодіння, обсяг діяльності, асортимент продукції, доцільність інвестицій, застосовувані технології, ефективність інтеграції тощо); 2) функціональні фактори, пов'язані зокрема з організацією бізнесу (управління співвідношенням "ціна-якість", ефективність використання ресурсів, надійність відносин з бізнес-партнерами, репутація підприємства тощо).

Відповідно розмежуванню вказаних факторів на дві групи переважно поляризуються думки управлінського апарату сільськогосподарських підприємств: частина менеджерів наполягає на пріоритетності структурних факторів впливу на витрати бізнесу, визнаючи інші несуттєвими й надуманими; інша визнає перевагу функціональних, оскільки вважає висновки, зроблені на основі структурних факторів, застарілими. Ці точки зору мають право на існування, однак справді ефективну модель прийняття стратегічних рішень забезпечить лише їхній синтез: раціональне господарювання + виважене управління.

Система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарського підприємства значною мірою повинна орієнтуватись на пріоритетне використання інформації про зовнішню сферу діяльності підприємства, оскільки в сучасних мінливих умовах господарювання традиційні системи збору і обробки облікової інформації є непристосованими до відстеження кризових тенденцій бізнесу, вони переважно зорієнтовані на стабільні зовнішні умови діяльності. Залежно від виявлених змін зовнішнього бізнес-середовища підприємство повинно адекватно реагувати на нові виклики. Несвоєчасність або відсутність адекватних дій спричинить проблеми в діяльності підприємства, збільшить бізнес-ризик та посилить загрозу банкрутства (рис. 3.3.8).

Основними причинами виникнення кризових ситуацій бізнесу є: 1) відсутність обґрунтованої стратегії розвитку підприємства на тривалу перспективу; 2) неадекватність обраної стратегії щодо сучасних параметрів економіки; 3) тривале застосування стратегії розвитку підприємства без урахування змін зовнішнього бізнес-середовища; 4) розбіжність стратегічної мети та поточних цілей діяльності; 5) відсутність коригування стратегічної мети з врахуванням результатів поточної діяльності підприємства; 6) негативний вплив зовнішніх факторів бізнес-середовища, незалежних від підприємства; 7) вплив неякісного моніторингу ризиків і загроз; 8) відсутність у підприємства можливостей своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища; 9) неефективне управління внутрішніми факторами розвитку підприємства.

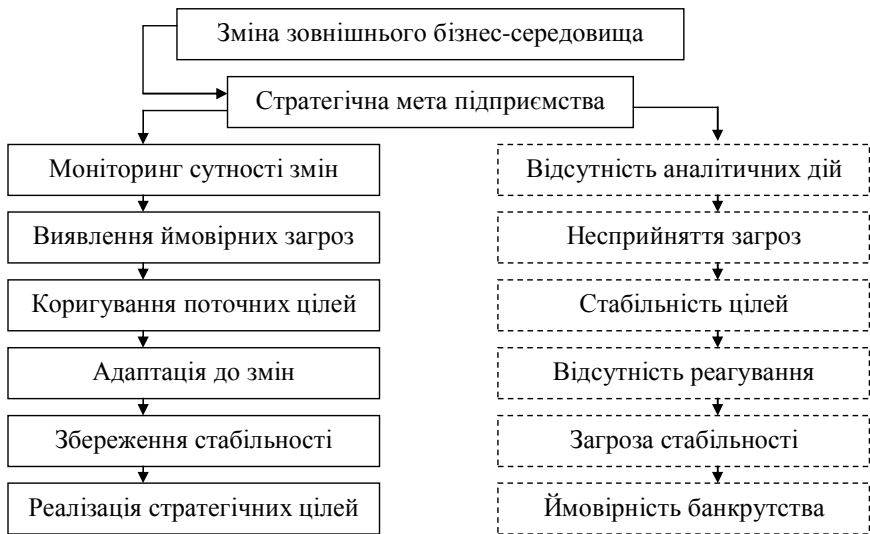

Рис. 3.3.8. Динаміка наслідків реагування підприємства (його відсутності) на зміну зовнішнього бізнес-середовища

Як конструктивний інструмент обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств пропонуємо розробити систему збалансованих показників, оскільки вона: 1) використовує традиційні фінансові показники обліку і звітності підприємства; 2) доповнює комплекс ретроспективних фінансових параметрів системою моніторингу перспектив. Така система з точки зору інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства може стати надійним інструментом надання управлінському персоналу суб'єкта господарювання спектра необхідної інформації для формування стратегічної мети та прийняття поточних управлінських рішень стратегічного спрямування.

Пропонований інформаційний масив інтегруватиме облікові та необлікові дані, диференційовані у розрізі чотирьох елементів:

1. *Фінансова інформація діяльності підприємства*: собівартість продукції; виручка від реалізації; обсяг оборотного капіталу; ціна залученого капіталу; фінансові коефіцієнти та ін.

З урахуванням вимог стратегічного менеджменту підприємства доцільно застосувати три основних напрями характеристики фінансової інформації: 1) динаміку виручки від реалізації; 2) управління витратами; 3) використання активів. Спектр показників фінансової інформації підприємства, необхідних для адекватного супроводу процесу прийняття

управлінських рішень стратегічного характеру в межах системи збалансованих показників, може бути наступним (табл. 3.3.7).

Таблиця 3.3.7

Актуальні показники фінансової інформації бізнесу
в розрізі базових напрямів моніторингу

Напрямок моніторингу		Актуальні показники	
1	Динаміка виручки від реалізації продукції	1.1	Обсяг реалізації продукції
		1.2	Динаміка збутових цін і знижок
		1.3	Питома вага ринку збуту
		1.4	Структура реалізованої продукції
		1.5	Моніторинг каналів збуту продукції
2	Управління витратами діяльності	2.1	Структура витрат виробництва
		2.2	Питома вага постійних витрат
		2.3	Питома вага витрат на збут
		2.4	Рентабельність окремих видів продукції
		2.5	Точка безбитковості
3	Використання активів бізнесу	3.1	Структура активів підприємства
		3.2	Динаміка активів
		3.3	Оборотність активів
		3.4	Виробнича потужність
		3.5	Ціна та віддача капіталу

Для більшості підприємств ефективне поєднання і доповнення тенденцій зростання обсягу виручки від реалізації продукції, зменшення собівартості виробництва і раціонального використання активів є основною стратегічно збалансованою діяльністю.

2. *Моніторинг потреб клієнтів.* Вимоги сучасного менеджменту суттєво актуалізують орієнтацію бізнесу на задоволення потреб клієнтів. В Україні особливого значення набуває співвідношення критеріїв “якість продукції – доступність продовольства” (табл. 3.3.8).

Таблиця 3.3.8

Актуальні показники моніторингу споживання продукції
в розрізі базових напрямів дослідження

Напрямок моніторингу		Актуальні показники	
1	Ринок збуту	1.1	Питома вага ринку збуту продукції
		1.2	Сезонні коливання обсягу реалізації
		1.3	Співвідношення попиту і пропозиції
		1.4	Питома вага бюджету клієнтів, витрачена на продукти харчування

2	Задоволення потреб клієнтів	2.1	Кількість скарг і пропозицій
		2.2	Питома вага постійних клієнтів
		2.3	Питома вага втрачених клієнтів
		2.4	Питома вага нових клієнтів
3	Співвідношення “доступність-якість”	3.1	Ціна продукції
		3.2	Якість продукції
		3.3	Екологічність продукції
		3.4	Рентабельність реалізації

У сучасних умовах конкурентної боротьби моніторинг потреб клієнтів і ступеня їх задоволення є стратегічним вектором розвитку.

3. *Пріоритетність сегментів бізнесу.* Будь-який вид діяльності характеризується позитивними і негативними елементами, які часто взаємодоповнюють або ж нівелюють дію один одного. Стратегічний вектор розвитку бізнесу повинен посилювати позитивні аспекти підприємництва і мінімізувати вплив негативних (табл. 3.3.9).

Таблиця 3.3.9

Актуальні показники моніторингу пріоритетності сегментів бізнесу в розрізі базових напрямів дослідження

Напрямок моніторингу		Актуальні показники	
1	Ефективність бізнесу	1.1	Ефективність роботи окремих підрозділів
		1.2	Прибутковість конкретних продуктів
		1.3	Співвідношення витрат різних підрозділів
		1.4	Повний/неповний цикл виробництва
2	Специфіка бізнесу	2.1	Тривалість виробничого циклу
		2.2	Сезонність виробництва
		2.3	Ступінь довіри споживачів
		2.4	Авторитетність продукції на ринку

На основі моніторингу пріоритетності сегментів бізнесу необхідно визначати найбільш важливі, прибуткові та перспективні напрями діяльності, які доцільно активізувати і стимулювати.

4. *Якісний склад і ефективність роботи персоналу.* Сучасний бізнес передбачає застосування інноваційних технологій і креативних підходів у системі управління, що вимагає відповідного рівня підготовки фахівців і ефективних важелів мотивації праці (табл. 3.3.10).

Актуальні показники моніторингу якісного складу персоналу
в розрізі базових напрямів дослідження

Напрямок моніторингу		Актуальні показники	
1	Характеристика співробітників	1.1	Відповідність освіти
		1.2	Плинність кадрів
		1.3	Продуктивність праці
		1.4	Ініціативність, креативність
2	Мотивація	2.1	Грошові винагороди за результатами праці
		2.2	Система покарань
		2.3	Корпоративні заохочення
		2.4	Стимулювання здобуття профільної освіти

Більшість стратегій, спрямованих на досягнення суттєвих результатів, передбачає пріоритетність інвестування у персонал та інформаційні зв'язки, ефект синергії яких забезпечуватиме надійний потенціал розвитку бізнесу.

Стратегічним пріоритетом діяльності сільськогосподарського підприємства доцільно вважати максимально ефективне використання бізнес-ресурсів у поєднанні з новітніми інноваційними технологіями виробництва продукції за умови дотримання екологічних стандартів. Управлінські аспекти забезпечення ефективності діяльності визначаються обґрунтованістю рішень оперативного і стратегічного змісту, які, у свою чергу, на пряму залежать від достовірності та адекватності вхідних інформаційних потоків, формування яких значною мірою відбувається у системі бухгалтерського обліку підприємства.

На нашу думку, основними параметрами успішної реалізації обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України є: 1) інформація управлінського та фінансового обліку повинна застосовуватись як основна інформаційна база прийняття і виконання стратегічних рішень. При визнанні доцільності та практичному використанні підприємством методології стратегічного менеджменту облікова система повинна забезпечити інформацією не лише процес стратегічного планування діяльності, а й поточний моніторинг підконтрольних показників, встановлення причин їхніх відхилень, пошук альтернатив, адаптацію стратегічного розвитку підприємства відповідно до змін бізнес-середовища; 2) з метою забезпечення максимального ефекту від реалізації стратегічних цілей підприємства облікову інформацію необхідно відображати в адекватній формі, яка гарантуватиме детальне від-

стеження та поетапний моніторинг досягнення мети; 3) обліково-інформаційна база стратегічного менеджменту підприємства повинна містити не лише фінансові показники діяльності, а й усі можливі дані, які прямо чи опосередковано можуть впливати на досягнення кінцевого результату; 4) для формування якісних показників обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту доцільно надавати інформаційному масиву чітко структуровану форму з метою уникнення хаотичного набору певних даних, які потребують подальшої обробки і систематизації; 5) при визначенні формату й параметрів обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарського підприємства необхідно уникати “інформаційних прогалів” трансляції облікових даних, що стосуються як обсягу і якості інформації, так і каналів її передачі; 6) модель обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства повинна надавати необхідну інформацію в оптимальній формі з високим ступенем сприйняття як обліковими, так і необліковими працівниками; 7) оскільки більшість стратегічних рішень є неординарними і унікальними за сутністю, облікова служба підприємства повинна формувати інформаційні потоки, орієнтуючись безпосередньо на специфіку конкретної ситуації та ступінь її пріоритетності; 8) з метою оптимізації обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства і забезпечення максимальної оперативності прийняття рішень доцільно попередньо розмежувати найбільш типові рішення з поділом їх на декілька груп і закріпленням основних інформаційних запитів; 9) обліково-інформаційний супровід стратегічного менеджменту, крім надання вихідної інформації для прийняття рішень, повинен оперувати спектром певних фінансових показників, які забезпечуватимуть процес відстеження ефективності та ступінь досягнення стратегічних цілей; 10) система обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту підприємства повинна бути максимально еластичною до змін як внутрішнього, так і зовнішнього бізнес-середовища; 11) моніторинг ретроспектив прийняття управлінських рішень стратегічного характеру та ступеня досягнення визначених цілей поступово повинен формувати інформаційну базу для передбачення і попередження можливих загроз.

Водночас важливо, щоб ретроспективна інформація була надійною, що можливе за умови, перш за все, забезпечення достовірної звітності сільськогосподарських підприємств, досягти чого можна тоді, коли всі її форми складені на основі даних бухгалтерського обліку, тобто аналітичних рахунків, субрахунків і синтетичних рахунків. Тому головним засобом уникнення помилок у звітності є належна організація бухгалтерського

обліку на підприємствах. Лише за умови, що всі господарські операції суворо документуються, тобто дотримано правила оформлення первинних документів, контролюється документообіг, а опрацювання первинних документів, їхнє таксування, складання зведених реєстрів проводиться кваліфіковано, своєчасно, при цьому бухгалтерські записи здійснюються у реєстрах аналітичного й синтетичного обліку, які відповідають встановленим формам звітності, можна забезпечити якісну фінансову звітність, дотримати термінів її подання.

Виходячи з важливості проблеми уникнення помилок у звітності та ролі в цьому облікового забезпечення, спробуємо обґрунтувати шляхи її вирішення, адже на практиці доволі часто виникають помилки, допущені при поданні звітності, оскільки вона є доволі складною за змістом, водночас застосовуються різноманітні форми, між якими існують певні взаємозв'язки, які не завжди враховуються, позаяк нерідко дані для їхнього заповнення забезпечують різні працівники облікового апарату, у зв'язку з чим утруднюється звіряння показників.

У свою чергу, облікове забезпечення звітності внаслідок масовості відображуваних господарських операцій, застосування великої кількості бухгалтерських реєстрів, відповідно повсюдного надмірного навантаження на працівників бухгалтерії, як свідчить практика, також зумовлює часті розходження реальної дійсності й даних, включених у звітність сільськогосподарських підприємств. Тому обґрунтованим є затвердження спеціального Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах”, тобто методологічне обґрунтування таких дій.

Разом з тим, треба наголосити, що сказане стосується не лише фінансової звітності, на чому акцентується увага в зазначеному П(С)БО 6, а всіх видів, включаючи статистичну, податкову та внутрішню, хоча відповідних даних про кількість помилок за видами звітності не публікується, однак аналіз актів перевірок засвідчує, що найбільш масовими вони є у статистичній та податковій звітності. Звідси можна зробити висновок про таку ж масовість помилок і у внутрішній звітності, адже саме вона є в багатьох випадках основою складання статистичної звітності.

Отже, згадане положення (стандарт) бухгалтерського обліку необхідно доповнити викладенням у ньому методологічних підходів до виправлення помилок і змін не тільки у фінансовій, а й інших видах звітності. Відповідно слід скорегувати його назву. Що ж стосується методики виправлення помилок, то донині вона окреслена лише в загальних рисах у

теорії бухгалтерського обліку, де незмінно викладались три способи його здійснення: коректурний, додаткового запису, червоного сторно.

Окремі автори вважають, що можливий і четвертий за назвою “переводу рахунка”, який є поєднанням другого і третього способів. Однак він може застосовуватися тільки за умови, що помилки стосуються неправильного оприбуткування запасів. Зокрема, за цим способом можна виправити помилку, зумовлену неправильним оприбуткуванням виробничих запасів від постачальників як малоцінних предметів у спрощеній кореспонденції дебет 20 “Виробничі запаси”, кредит 22 “Малоцінні та швидкозношувані предмети” замість записів методом червоного сторно дебет 22 “Малоцінні та швидкозношувані предмети”, кредит 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, а потім додатково проводкою дебет 20, кредит 63.

Проте це неможливо, коли, наприклад, помилково відображено податковий кредит за податком на додану вартість у кореспонденції дебет 641 “Розрахунки за податками”, кредит 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками” замість правильного запису кредит 31 “Рахунки в банках”. Адже складена за таким методом кореспонденція рахунків дебет 63, кредит 31 може розцінюватись як зловживання, оскільки створює можливість приховування погашення заборгованості одним постачальником за рахунок фіктивного відображення її перед іншими, коли на підприємстві від них взагалі не оприбутковувалися матеріали.

Здебільшого помилки у внутрішній і зовнішній звітності є наслідком недоліків її облікового забезпечення. Причому більшість з них зумовлена не стільки неухважністю облікових працівників чи їхньою недостатньою кваліфікацією, хоча ці чинники також присутні, скільки тим, що бухгалтерський облік характеризується масовістю операцій, які відображаються в різноманітних первинних документах. З тих чи інших причин у них нерідко допускаються помилки, причому найбільш масовими, як вказується в літературі, є такі:

- запис неправильного тексту в документах та реєстрах;
- неправильний запис ціни (суми);
- неправильні підсумки (натуральні / вартісні);
- неправильна кореспонденція рахунків;
- запис не в ті реєстри, які передбачені кореспонденцією;
- неправильне виведення обігів і сальдо за рахунками;
- неправильні розрахунки платежів у бюджет;
- неправильне нарахування заробітної плати та утримань.

Трапляються помилки також при перенесенні даних первинних документів у реєстри зведеного й аналітичного обліку внаслідок неправильного підрахунку добутків і підсумків при таксуванні документів, механічного перекручування цифр, пропуску цифр, відображення суми лише на одному рахунку тощо. Якщо їх своєчасно не виправити, такі помилки будуть у всіх реєстрах обліку, включаючи Головну книгу. Інколи помилки виникають у Головній книзі, навіть якщо в журналі чи відомостях аналітичного обліку їх не було, за процедурою перенесення кредитових обігів на інші синтетичні рахунки.

У будь-якому випадку помилкові записи повинні бути обов'язково виправлені, оскільки за їхньої наявності достовірність облікової інформації знижується, а у ряді випадків це може бути причиною застосування до підприємства та відповідальних осіб фінансових санкцій, або й жорсткіших заходів, коли помилки були навмисними й зумовили зловживання. Зокрема, найчастіше це здійснюється при виявленні помилок у податковому обліку, хоча право накладати штрафи за неякісну звітність надано зараз керівникам державної статистики та їхнім заступникам.

Методика виявлення помилок полягає в тому, що на підприємствах обов'язковим є зіставлення підсумків відповідних граф журналів (або машинограм), відомостей аналітичного обліку і даних Головної книги. Якщо ж записи у журналах (машинограмах) та відомостях проводилися на підставі аркушів-розшифровок, зведених реєстрів, необхідно перевірити також правильність визначення проміжних підсумків, оскільки може трапитися, що загальні підсумки правильні, а суми в тому числі визначені неправильно. Наприклад, при групуванні операцій з нарахування оплати праці в аркуші-розшифровці за даними первинних документів не включено суми окремих нарядів на відрядну роботу у витрати, але за рахунком 23 "Виробництво" їх відображено за цими документами як нараховану оплату праці за рахунком 66 "Розрахунки за виплатами працівникам".

Однією з головних методологічних передумов достовірності звітності, незалежно від того, чи це фінансова, статистична, податкова, внутрішня, є повна відповідність її змістові методики облікового забезпечення. Тому це повинно бути відображено у нормативній документації з регулювання бухгалтерського обліку і згаданих видів звітності, а не тільки в діючих в Україні Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, як це зроблено зараз.

При цьому в ній, на наш погляд, треба більш конкретизовано викласти методику виправлення помилок, адже Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах" ці-

єї проблеми не вирішує, оскільки, по-перше, воно стосується лише фінансової звітності, хоч інші її види не менш важливі; по-друге, навіть щодо фінансової звітності немає необхідної конкретики, яка б убезпечувала від помилок при її складанні.

Проте й інформативна ємкість звітності, особливо фінансової, надто обмежена навіть з урахуванням того, що Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” одним з її основних принципів визнано повноту висвітлення у ній всієї інформації. Це зумовило введення ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” відповідно до вимоги Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” щодо повноти висвітлення у фінансовій звітності всієї інформації про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, які приймаються на її основі, з одного боку, та надмірною синтезацією показників у затверджених звітних формах – з іншого. Наприклад, у ф. № 1 “Баланс” наводиться лише загальна (залишкова й первісна) вартість основних засобів підприємства, що не дає можливості отримати інформацію про їхню структуру за видами. Водночас вона є надзвичайно важливою для економічного регулювання відтворення основних засобів, формування збалансованих макропропозицій потенціалу підприємств. Як доповнення до ф. № 1 “Баланс” передбачено відображення структури основних засобів у розділі II “Основні засоби” згаданих “Приміток до річної фінансової звітності” ф. № 5. Цими ж причинами зумовлена необхідність у примітках до річної фінансової звітності розшифрування й деталізації інформації за іншими статтями ф. № 1 “Баланс” та виокремлення в них спеціальних розділів.

Загалом у більшості розділів ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” наводиться інформація, яка суттєво доповнює наявну в інших формах звітності, особливо така, яка дає змогу аналізувати річні обороти: надходження, вибуття. Це стосується передусім капітальних інвестицій, забезпечень, амортизації, бо за статтями балансу може бути така сама ситуація, як і з грошовими коштами.

Наприклад, упродовж року виконане капітальне будівництво в значних обсягах, до того ж об’єкт введено в експлуатацію в нормативний термін. Таким чином, за статтею “Незавершене будівництво” ф. № 1 “Баланс” ця сума не значиться. Якщо за той самий період списано основних засобів на таку ж або й більшу суму, то аналітичне осмислення звітної інформації, наявної у ф. № 1 “Баланс”, призводить до хибного висновку про бездіяльність підприємства у сфері капітальних інвестицій. Отже, доповнення звіт-

ної інформації введенням спеціального розділу III “Капітальні інвестиції” у ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” цілком виправдане.

З цих самих причин обґрунтованим є введення до них окремого розділу “Амортизаційні відрахування”, як і доповнення Плану рахунків активів, капіталу й зобов’язань підприємств позабалансовим рахунком 09 од-нойменної назви, оскільки за статтею “Знос”, яка наводиться в ф. № 1 “Баланс”, за нематеріальними активами та основними засобами теж неможливо визначити формування цього важливого ресурсу простого відтворення основних засобів.

Наприклад, підприємство придбало приміщення складу первісною вартістю 350 тис. грн., знос якого становить 80 тис. грн. Отже, як його оприбуткування буде відображено складною проводкою Дт 10 – 350 тис. грн., Кт 63 – 270 тис. грн., Кт 13 – 80 тис. грн., зростає сальдо за рахунком 13, хоч нарахування амортизації не проводилося.

Водночас за дебетом рахунка 13 відображається списання основних засобів у частині нарахованої амортизації кожного об’єкта від початку експлуатації (недоамортизовану суму первісної вартості – залишкову вартість списують на субрахунок 976 “Списання необоротних активів”), у зв’язку з чим сальдо рахунка 13 зменшується. В результаті різниця за статтею “Знос” у ф. № 1 “Баланс” на початок і кінець звітного періоду не дає уявлення про реальну суму такого фінансового ресурсу, як амортизація, бо може статися, що результат буде від’ємним, коли зносу за вибулими об’єктами списано більше, ніж нараховано амортизації за цей звітний період.

Отже, наявність ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” здебільшого виправдана, хоча методологічне обґрунтування не завжди узгоджується з їх змістом. Зокрема, у НП(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” вказано, що у примітках до фінансової звітності слід розкривати облікову політику підприємства шляхом опису принципів оцінки статей звітності, методів обліку щодо них тощо.

Проте зміст цієї звітної форми не дає можливості це зробити, бо, наприклад, облікова політика підприємства має визначатись у спеціальному наказі по підприємству, який доволі об’ємний, оскільки регулює майже всі особливості бухгалтерського обліку – від нарахування амортизації основних засобів, визначення межі вартісної оцінки інших необоротних матеріальних активів, оцінки вибуття запасів до визначення методики облікового забезпечення податкової звітності.

Не в кожному Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку є визначення змісту відповідного розділу ф. № 5 “Примітки до річної фінансо-

вої звітності”. Зокрема, не зовсім корелюють зі змістом “Приміток” ф. № 5 вимоги П(С)БО 9 “Запаси”, згідно з якими в них має наводитися інформація про: методи оцінки запасів; балансову (облікову) вартість запасів у розрізі окремих класифікаційних груп; балансову (облікову) вартість запасів, які відображені за чистою вартістю реалізації; балансову (облікову) вартість запасів, переданих у переробку, на комісію, в заставу; суму збільшення чистої вартості реалізації, за якою проведена оцінка запасів відповідно до п. 28 цього Положення (стандарту).

А в розділі VIII “Запаси” згаданої форми № 5 наводиться лише їхня балансова вартість на кінець року за видами та переоцінка (збільшення чи зменшення чистої вартості реалізації) за рік. Зважаючи на те, що чисту вартість реалізації запасів, тобто очікувану ціну їхнього продажу в умовах звичайної діяльності за вирахуванням очікуваних витрат на завершення виробництва та збут за кожною одиницею запасів визначити проблематично, на практиці ці дані визначаються в бухгалтерському обліку вкрай рідко, а тому такі показники у цьому розділі не наводяться. Не передбачено також можливості для наведення інформації про методи оцінки запасів.

Аналогічними є розбіжності розділу IX “Дебіторська заборгованість” згаданої форми звітності та П(С)БО 10 ідентичної назви, а встановлена за П(С)БО 13 “Фінансові інструменти” інформація звітною формою № 5 не передбачена, як і щодо фінансової оренди за П(С)БО 14 “Оренда”. Подібною є ситуація з відображенням інформації за вимогами інших П(С)БО.

Таким чином, аналіз змісту ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” та відповідних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку підтверджує, що методологічна база звітності не узгоджується з її змістом, а тому необхідні певні доповнення до цієї форми звітності, які можна викладати у вигляді своєрідної пояснювальної записки. Це може бути лише тимчасовим виходом з такої патової ситуації, бо належна якість фінансової звітності можлива за умови її обґрунтованого методологічного й методичного забезпечення.

В цьому ракурсі така проблема у вітчизняній науці майже не досліджується, що не можна вважати нормальним з огляду на недосконалість існуючої методологічної бази звітності. Слід зазначити, що безумовне виконання наведених вимог до розкриття інформації у ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” може призвести до того, що ця форма звітності, задумана загалом як доповнення до двох основних форм – ф. № 1 “Баланс” та ф. № 2 “Звіт про фінансові результати”, – стане чи не найголовнішою, а за трудомісткістю складання перевершить всі існуючі форми фі-

нансової звітності. Нині Міністерство фінансів України у наказі № 302 від 29.11.2000 р., яким затверджено початковий варіант ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”, вимагає подання, крім наявних у ній показників, іншої інформації, визначеної у відповідних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку в самостійно обраному варіанті викладу: таблицями, графіками, текстом, проте лише від підприємств, які зобов’язані оприлюднювати фінансову звітність.

Зважаючи, що таких підприємств доволі багато, а в перспективі їхня кількість збільшуватиметься, нагальною є необхідність розробки відповідного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку, в якому було б визначено зміст ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”, бо відсутність нормативного документа, який би був легалізований у Міністерстві юстиції України, призводить до того, що ця форма звітності часто змінюється і зросла від 9 розділів на початку її введення до 13 – тепер.

Хоча необхідність цих приміток чи внесення до них доповнень (розділів XI–XIII) заперечити не можна, слід зазначити, що такий підхід до методичного забезпечення звітності не сприяє посиленню її якості. Адже організація бухгалтерського обліку на кожному підприємстві підпорядковується вимогам звітності, а тому “на ходу” переладнати його під її змінні форми доволі непросто. Враховуючи, що такі зміни звітних форм далі проводяться за старою практикою, тобто не до початку звітного періоду, а майже після його завершення (оприлюднюються такі після завершення!), доводиться констатувати, що методологія звітності не відповідає науково обґрунтованим критеріям формування її показників.

З загальнометодологічних позицій щодо відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств не можна оминати концепції комплексного моніторингу фінансових ризиків, які доцільно трактувати як імовірність виникнення несприятливих фінансових наслідків діяльності у формі втрати доходів чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення підприємницьких проектів. Фінансовий ризик слід вважати об’єктивним явищем функціонування будь-якого підприємства, оскільки він супроводжує практично всі види фінансово-господарських операцій бізнесу і повний спектр напрямів фінансової діяльності підприємницьких структур. При цьому фінансові ризики доцільно класифікувати за розширеною системою ознак і властивостей, зокрема: за видами фінансового ризику; за об’єктами; за сукупністю досліджуваних інструментів; за джерелами виникнення; за фінансовими наслідками; за характером вияву в часі; за рівнем втрат; за можливістю передбачення; за можливістю страхування тощо.

Найбільш ефективними методами обліково-аналітичного моніторингу фінансових ризиків є: 1) доцільності витрат; 2) статистичний; 3) експертних оцінок; 4) аналітичний; 5) використання аналогів. Моніторинг доцільності витрат необхідно орієнтувати на ідентифікацію потенційних зон ризику. Перевищення допустимого рівня витрат зумовлюється переважно, одним із чотирьох факторів або їхньою комбінацією: первісним недооцінюванням вартості, змінами меж проектування, різницею в продуктивності, збільшенням первісної вартості.

Фінансово-аналітична суть статистичного методу полягає в тому, що для розрахунку ймовірностей виникнення втрат аналізуються статистичні дані, які стосуються безпосередньо результативності здійснення досліджуваних операцій.

Метод експертних оцінок дає змогу розподілити доволі складний комплекс ризиків на певні складові частини, якими можна управляти, і дозволяє зробити реальні обґрунтовані висновки про ймовірність вияву та ступінь наслідків досліджуваних ризиків.

Аналітичний метод передбачає використання чотирьох основних показників ефективності інвестицій: періоду окупності; чистого зведеного доходу; внутрішньої норми дохідності; рентабельності.

Сутність методу аналогів полягає у використанні бази даних про ризик аналогічних проектів з метою врахування потенційного ризику при реалізації нових проектів.

Пріоритетним засобом передбачення ризиків та боротьби з банкрутством є систематичне проведення фінансового аналізу, зокрема розрахунків коефіцієнта відтворення (втрати) платоспроможності: $K_{пл} = [(K_{нк} + (Y/T) \times (K_{нк} - K_{нн}))] / 2$, де $K_{нн}$, $K_{нк}$ – коефіцієнти поточної ліквідності на початок і кінець звітного періоду; Y – період відтворення платоспроможності; T – тривалість звітного періоду (місяців); 2 – нормативне значення коефіцієнта поточної ліквідності.

Коефіцієнт відтворення “< 1” означає, що у компанії в найближчий період немає реальної можливості відтворити платоспроможність.

Якщо ж значення коефіцієнта відтворення “> 1”, тоді фірма володіє реальною нагодою відтворення платоспроможності. Коефіцієнт втрати платоспроможності “> 1” вказує на наявність у підприємства реальної можливості не втратити платоспроможність протягом найближчого періоду. Коефіцієнт втрати “< 1” є ознакою того, що в найближчий час підприємство може втратити фактичну платоспроможність.

На майбутні фінансові труднощі підприємства, ризики та ймовірність його банкрутства, за дослідженнями Комітету з узагальнення прак-

тики аудиту (Великобританія), можуть вказувати наведені нижче явища, аналіз результатів динаміки яких є негативним: суттєві втрати в основній виробничій діяльності; перевищення критичного рівня простроченої кредиторської заборгованості; надмірне використання короткострокових позикових коштів як джерел фінансування довгострокових вкладень; стійке низьке значення коефіцієнтів ліквідності; хронічна нестача оборотних коштів; суттєве зростання до небезпечних меж частки позикових коштів у загальній сумі джерел засобів; неправильна реінвестиційна політика; перевищення розміру позикових коштів над певними лімітами; хронічне невиконання зобов'язань перед кредиторами; наявність понаднормативного залишку виробничих запасів; висока питома вага простроченої дебіторської заборгованості; погіршення відносин з установами банківської системи; вимушене використання нових джерел фінансових ресурсів на відносно не вигідних умовах; використання у виробничому процесі фізично та морально застарілого устаткування; негативні зміни в портфелі замовлень; потенційні втрати довготермінових контрактів тощо.

Високий ступінь ризику реалізації проектів зумовлює необхідність і доцільність пошуку шляхів його мінімізації.

Міжнародна практика обліково-аналітичного супроводу проектів і моніторингу ризиків дає змогу виділити такі способи зниження фінансового ризику: 1) розподіл ризику між учасниками проекту; 2) страхування; 3) резервування коштів на покриття непередбачених витрат. Розподіл ризику реалізується при розробці фінансового плану проекту та конкретних документів. Розподіл ризику буває кількісним (між замовником і виконавцем) і якісним (учасники проекту приймають ряд рішень, які розширюють або звужують діапазон потенційних інвесторів: чим більший ступінь ризику учасники мають намір покласти на інвесторів, тим складніше залучити досвідчених інвесторів до фінансування проекту).

Страхування ризику з фінансово-економічної точки зору є передачею частини потенційних ризиків страховій компанії. При цьому складається договір страхування. Резервування коштів на покриття непередбачених витрат є способом боротьби з ризиком, який передбачає встановлення співвідношення між потенційними ризиками, що впливають на вартість проекту, і розмірами витрат, необхідних для подолання збоїв у процесі виконання конкретного проекту.

Диференціація фінансових ризиків створює реальну можливість визначення ступенів ризику, пов'язаного з кожною категорією затрат, які потім можна перенести на окремі етапи проекту відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств. Пропонований підхід до системи об-

ліково-аналітичного супроводу проєктів і моніторингу фінансових ризиків, на нашу думку, спроможний забезпечити достатній та дієвий контроль за формуванням необхідних для цього фінансових ресурсів.

Незважаючи на очевидність необхідності забезпечення мінімальних витрат на організацію обліку і контролю, теперішній статус-кво щодо них є повною протилежністю, а динаміка зростання необхідних для цього трудових і матеріальних ресурсів стає загрозливою для економіки країни всупереч тому, що теоретичне обґрунтування економічності обліку і контролю зроблено доволі давно. Воно фігурує в підручниках і посібниках поряд із такими важливими вимогами, як точність, правдивість, повнота, дієвість, неперервність тощо [99, с. 26].

Хоч облік і контроль невіддільні за своєю сутністю, на рівні теорії це розглядається розрізнено, здебільшого у такій площині: “Вимога економічності і раціональності обліку означає, що при необхідній повноті та своєчасності облік має здійснюватися при мінімальних затратах засобів і праці”; “Економічність – це забезпечення організації та ведення бухгалтерського обліку без перевищення гранично допустимих витрат” [53, с. 12; 99, с. 26]. Хоча загалом і раніше, й тепер те саме дублюється щодо власне контролю: “Принципи контролю, що відповідають командно-адміністративній¹ економіці, є наступними:

- економічності, який передбачає здійснення контролю з найменшими затратами, оптимальною кількістю працівників, які володіють спеціальними знаннями і навичками контрольної роботи;
- ефективності. Передбачає здійснення контрольних заходів з використанням мінімального обсягу коштів та досягнення найкращого результату з використанням визначеного обсягу коштів” [39, с. 199–200, 202–203].

Саме “здійснення контролю з найменшими затратами”, особливо ж “оптимальною кількістю працівників”, не кажучи про них як професіоналів, котрі “володіють спеціальними знаннями і навичками контрольної роботи”, нині різко дисонує зі станом на практиці, зумовлюючи необхідність дослідження причин, чому принцип економічності зараз утратив колишню повноту, адже про оптимум чи спеціальні знання й навички не згадується, поза тавтологічним акцентом на мінімізації обсягу коштів, необхідних для проведення контролю. Але ж саме дисгармонія між професійністю, причому не тільки контролерів, а й ширшого кола спеціалістів, та сутнісним змістом економічних явищ і їхніми надто деталізованими характеристи-

¹ Опускаємо в цьому разі анахронізми: “принципи партійності; демократизму; масовості та широкої гласності контролю; виконання директив партії чи директивності установок КПРС”, “демократичного централізму”, “соціалістичного демократизму” [39, с. 197].

ками, котрі треба контролювати, спричинили вказану проблему неекономічності обліку і контролю.

При цьому, перш за все, вважаємо за необхідне вказати на її неподільність. Адже видатні вчені світового рівня, незалежно від того, до яких шкіл вони не належали: італійської – Ф. Беста, Ф. Вілла, Д. Россі та ін.; німецької – Ф. Ляйтнер, Е. Шмаленбах, Й. Шер та ін.; англо-американської – Р. Антоні, А. Літлтон та ін.; російської – М. Блатов, М. Лунський та ін. вважали функції обліку і контролю невіддільними.

Проте в останні роки, всупереч очевидності цієї аксіоми як щодо її розуміння у вузькому значенні щодо суб'єктів діяльності безпосередньо, тобто організації бухгалтерського обліку і контролю на підприємствах, установах і організаціях, так і ширшому – всіх видів господарського обліку та контролю в державі, спостерігається намагання їх роз'єднати, оскільки контроль не можна ототожнювати ні з бухгалтерським обліком, ані з обліком узагалі, позаяк це є “недоцільним”, бо “...обмежувало застосування інших методів контролю, які існують і удосконалюються в сучасних умовах” [39, с. 23].

На практиці це набуло гротескного вигляду і облік як основа будь-якого контролю¹ став другорядним за значимістю, а останній незмірно розширився, наближаючись до межі самодостатності. Адже значна частина контролерів вищого рівня перетворила свою роботу у паперотворчу діяльність щодо перманентного директивного розширення обсягу контролю, зосередившись винятково на перевірках (застосуємо більш підходящий польський термін “справоздавчості” підвідомчих контролерів).

Водночас ця другорядність щодо бухгалтерського обліку стала головною причиною того, що як він, так і господарський контроль стали надто затратними, вийшовши за економічні межі рахівництва, окреслені Й. Шером², які “...проходять там, де затрата на теоретично можливе покращення постановки справи в цих областях внутрішньої організації підприємства стає більшою тієї приватногосподарської вигоди, яку може отримати з нього підприємець” [188, с. 442–443].

Прикметно, що окремі науковці пробують теоретично обґрунтувати цю тезу, по-своєму витлумачуючи правило французького вченого П. Гарньє: “Подання адміністрації максимально можливої інформації із задовільною точністю та в мінімально стислі терміни”, мовляв, стверджу-

¹ Дж. Борнчаніні (1818), який визначив бухгалтерію як “...мистецтво ведення, передбачення і регулювання адміністративних розпоряджень”, що можна вважати взірцевим витрачанням, написав крилату фразу: “Контроль – ось істинна функція обліку” [154, с. 114].

² Як згадувалось вище, Й. Шер облік і контроль вважав невіддільними.

ючи, що бухгалтерського обліку, а отже, й контролю, не означає необхідності економії часу, відтак затрат на його ведення, забуваючи при цьому його зауваження: “Цінність бухгалтерської інформації убуває пропорційно до квадрата часу, витраченого на її отримання”.

Хоч очевидно, що йдеться не про економічність обліку, а про один із постулатів т. зв. “управлінського обліку”, за яким менеджери, вибираючи критерії оцінки якості інформації “точність-своєчасність”, віддають перевагу останньому.

Проте неекономічність обліку й контролю надто відчутна, аби це можна було далі ігнорувати. Так, теорія виявилася неготовою до викликів часу, а першими висловили стурбованість урядовці. Наприклад, підкреслювалося: “Зараз чисельність Кабінету Міністрів десь 1100 осіб ... 20 років тому, коли була Рада Міністрів України, то чисельність апарату ... була 400–450 осіб”¹.

Загалом якщо брати до уваги неповні статистичні дані (немає даних про чисельність працівників податкових органів й інших контролерів, що не належать до державних службовців), то стає зрозумілим, що їхня чисельність формується без взаємозв’язку з жодним обґрунтуванням.

Водночас будь-які статистичні дані про чисельність державних контролерів – це тільки верхня частина айсберга, а нижня, яку має будь-який контрольний орган за вектором “столиця → область → район”, кількаразово більша, бо долучено обліково-контрольний апарат недержавних суб’єктів діяльності. Коли врахувати контролерів інших установ та організацій (податкової служби, фондів соціального страхування) з аудиторами, матимемо найбільшу армію, здатну поглинути будь-який приріст валового внутрішнього продукту, отже, і дивуватися нічого, чого маємо напружену ситуацію з дефіцитом Державного бюджету, Пенсійного фонду, а також тіньову економіку.

Проте вирішити цю проблему надто складно. Якщо ж її не вирішувати ґрунтовно й кардинально, то може виникнути хаос у здійсненні контрольної функції за вектором “суб’єкти господарювання → органи контролю”.

Мається на увазі насамперед те, що причиною неекономічності обліку і контролю є застарілі підходи до прийняття тих чи інших нормативно-правових актів, адже при цьому ігнорується їхня виваженість щодо обсягу рутинної роботи, необхідної для дотримання встановлених у них вимог. У недалекому минулому, як зазначив В. Ластовецький, “...була доведена до агонії оперативна звітність” [101, с. 15], тепер те саме спостерігається що-

¹ Урядовий кур’єр. – 2011. – 11 січ. (№ 3). – С. 21.

до податкової, кварталні й річні бланки форм якої газета “Все про бухгалтерський облік” змушена друкувати у двох томах.

Яскравим прикладом нехтування економічністю обліку і контролю може бути введення трьох примірників податкових накладних при їхньому початковому затвердженні, а потім відміна одного з них як непотрібного, чи дріб’язкові з позиції логіки позначки оригіналу й копії цього первинного документа, але надто вагомі щодо наслідків їхнього випадкового переплутування. Хоча відрізнити перший від другої, якщо вони виписані з допомогою комп’ютера – жодний експерт не в змозі¹.

Проте ця гра у “хрестики” існує з 1997 р., хоча ніхто ніколи не рахував, який обсяг марудної роботи спричиняє це нібито й автоматизоване позначення оригіналу податкової накладної викреслюванням навхрест клітинки навпроти слова “копія” та навпаки – в останній. Адже не тільки бухгалтери повинні за цим пильно стежити, а й ревізори з податкових інспекцій змушені ретельно звіряти, чи не видали покупцю податкову накладну із “хрестиком” не в тій клітинці.

Крім цього, такий псевдоконтроль нині ще більше ускладнили, бо тепер ця частина податкової накладної містить позначку про включення до Єдиного реєстру, а також додаткову для зазначення типу причини невидачі її покупцеві (вони зашифровані за 11-ма ознаками, що забезпечує простір для помилок, відтак для імітації контролю, хоч у розділі XX (підрозділ 2, п. 11 Податкового кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р.) чітко диференційовано суми податку на додану вартість, які є підставою для такої реєстрації, тому досить перевірити відповідний рядок цієї накладної за графою 11, і можна зрозуміти, чи треба ставити таку позначку). Зауважимо, що ця норма була тимчасовою, оскільки з 1 січня 2012 р. всі платники, в яких сума податку на додану вартість більша від 10 тис. грн., повинні реєструвати свої податкові накладні.

Варто з’ясувати, чи спробували хтось порахувати додаткові витрати на зміну програмного забезпечення, а потім на введення шифрів причин невидачі податкових накладних. А головне – для чого ці ускладнення потрібні та чи сприятиме це посиленню контролю за достовірністю нарахування податків, зборів і платежів. Зауважимо, що навіть фізичні можливості контролерів обмежені, а вимушеність перевіряти додаткові показники призведе до неминучого – послаблення контролю щодо головних через обмежений час для їхнього аналітичного осмислення.

¹ Позитивним вважаємо те, що у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону з доповнення-ня до Податкового кодексу України, в тому числі й щодо відміни цих накладних.

Заодно не можна не брати до уваги того, що збільшення через згада-ні нововведення рутинної роботи облікових працівників теж негативно впливатиме на якість інформації, яка необхідна для визначення податків, зборів і платежів, оскільки це автоматично зменшує час для аналізу змісту господарських операцій, перетворюючи бухгалтерів лише в реєстраторів, хоч у теорії бухгалтерського обліку давно визначено, що бухгалтер має бути не Нестором-літописцем, а Нострадамусом.

Замість того, щоб обґрунтовувати раціональну систему обліку і контролю, стохастична теоретична непостійність у сфері контролю привели до того, що окремі автори відстоюють доцільність подальшого збільшення контролерів усередині підприємств чи як надбудови над бухгалтерією в системі так званого “контролінгу”, чи як “внутрішніх аудиторів”.

На наш погляд, резонніше врахувати пропозицію Д. Масси, який “...висловлювався за повну незалежність контрольного органу – бухгалтерії – від адміністрації” [154, с. 126].

Це теж не панацея від зловживань, адже Р. Годдард, англійський вчений заявив, що “...бухгалтери – ті ж люди і вони не обов’язково кращі від тих, дії яких їм доводиться перевіряти”, й стверджував, що “...дев’ять десятих усіх крадіжок відбувається з вини бухгалтерів”¹, та прорік у зв’язку з цим сакраментальне: “Де та сторожа, яка буде контролювати охорону?” [154, с. 126].

Однак останнє риторичне запитання повинно уберегти від хибних кроків щодо збільшення кількості зовнішніх контролерів, бо існуючі надмірності переконали у згубності такого шляху, адже “законтрольованість” нічого, крім зростання корупції, не забезпечила і, таким чином, облік та контроль стали більш затратними, а значна частка економіки через це стала тіньовою. В цьому разі слід говорити словами Ф. Бести: “Господарський контроль повинен примусити кожного працюючого на підприємстві бути чесним, хоч би й проти бажання” [154, с. 129].

Варто би привести оцю “сторожу” до присяги, як це пробували зробити у кінці XIX ст. щодо присяжних бухгалтерів у Росії: “Обещаю и клянусь Всемогущим Богом перед Святым Его Евангелием и Животворящим

¹ Теоретик аудиту А. Ватсон виділив одинадцять найбільш типових злочинів: 1) не оприбутковуються цінності, перш за все, грошові; 2) документи оформляються не тим днем; 3) штучно завищуються залишки на грошових (каса) і матеріальних рахунках; 4) завищуються борги платіжних відомостей; 5) завищується зарплата “друзям” бухгалтера; 6) виписуються гроші на підставних осіб (“мертві душі”); 7) завищуються ціни за змовою з постачальниками; 8) фіктивне кредитування рахунка “Каса”, або відображення фіктивної кредиторської заборгованості; 9) оплата завищених комісійних і поділ їх з отримувачами; 10) підробка документів, як правило чеків; 11) оплата декілька разів одного й того самого документа (або його різних примірників) [154, с. 199]. Уточнимо, що без менеджерів підприємства це рідко коли можливе.

Крестом Господним исполнять по крайнему моему разумению, поручения, какие будут возложены на меня установленными властями, не совершать ничего противного доброй вере в торговле и промышленности, охранять интересы моих доверителей, честно и добросовестно исполнять все обязанности принимаемого мною звания Присяжного счетовода, памятуя что я во всём этом должен буду дать ответ пред законом и перед Богом на страшном суде его. В удостоверение чего целую Евангелие и Крест Спасителя” [154, с. 285–286].

Водночас в Україні варто визнати раціональність ідеї Й. Шера – класика теорії бухгалтерського обліку щодо економічних меж останнього та невіддільності від нього функції контролю. Зауважимо, що вчені світових наукових шкіл – американець Дж. Сортер, болгарин Т. Тотев, росіянин Я. Соколов, поляк Т. Сова – погоджуються з наведеним тлумаченням економічності та вважають, що “...бухгалтерський облік, будучи складовою частиною інформаційної системи..., не може розглядатись як самоціль”, тому “...вартість інформації не повинна перевищувати затрат на її отримання”, або, інакше кажучи, “...затрати на ведення обліку не повинні перевищувати можливий економічний ефект від використання облікової інформації, при правильній організації роботи він елімінує надлишкові дані” [154, с. 570].

Якщо говорити про “недоцільність ототожнення обліку й контролю”, то насамперед доведеться вирішити, яку функцію має виконувати такий елемент методу бухгалтерського обліку, як інвентаризація. Наразі ніхто із сучасних авторів, які відстоюють “неототожнення”, не пропонують включення цього елемента у сферу обліку. І це зрозуміло, бо з давніх-давен знали, наприклад, творці Адміралтейського регламенту (5.04.1722 р.) в петровській Росії, що “...дабы подлинное известие иметь о наличном провианте, который при окончании годового счёта в остатке написано: того ради в половине декабря месяца пересматривать и переписывать всякий запас в магазине двум человекам, добрым людям...”. Так, у військових інтендантських складах провіантмейстер (звідувач) разом із камерирером (військовим інспектором) щомісячно здавали в штатс-конторколегію (інтендантське управління) відомість про наявність залишків, бо лише “...таким подобием... подлинно дознаться можно, касались ли рентмейстер и провиантмейстер до казны и магазейна, или по надлежащему они поступали...” [154, с. 227–228]. Отже, доходимо висновку, що відділити контроль від обліку неможливо.

Проте, незалежно від того, якої позиції щодо співвідносності обліку і контролю притримується той чи інший науковець, нині найважливішою

проблемою є обґрунтування критеріїв визначення обсягу інформації, яка має формуватися в межах першого, спонтанно зумовлюючи потребу в другому, бо їхній внесок в облікову теорію не дозволяє протидіяти неконтрольованому зростанню кількості тих, що рахують та контролюють, на тлі надто повільних темпів зростання економіки, котра не може вийти хоча б на рівень 1990 р., який теж не був достатнім.

При цьому випереджаючим є саме зростання кількості контролерів, бо стосовно тих, хто обліковує, існують міжгалузеві нормативи чисельності працівників бухгалтерського обліку, затверджені Мінпраці України № 269 від 26.09.2003 р., за якими вона корелює зі загальною кількістю працюючих та питомою вагою автоматизації облікових робіт і наявністю структурних підрозділів. Проте в цих нормативах не передбачено кратності зростання саме обліково-контрольних робіт через непередумані вимоги щодо облікового забезпечення нібито й раціональних заходів щодо регулювання економічних взаємовідносин у державі, як це було, наприклад, щодо введення правила “першої події” в податковому обліку у період бартеризації обміну товарами.

Проте це зумовило лише ускладнення обліку й контролю. Відповідно після майже 13 років марних спроб налагодити системне облікове забезпечення накопичення валових витрат та валових доходів і визначення т. зв. “оподаткованого” прибутку податківці змушені були визнати фіаско цієї ідеї. Нині за прийнятим Податковим кодексом України податок на прибуток слід нараховувати від результату, визначеного як різниця між сумою доходів звітного року й собівартістю реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та інших витрат [135, п. 134.1.1], тобто за даними Звіту про фінансові результати ф. № 2.

Дані цього Звіту мають бути достовірними, що теж залежить від способу вирішення окресленої проблеми, бо значний обсяг часто зайвої рутинної роботи бухгалтерів здебільшого цьому перешкоджає, і через це стан бухгалтерського обліку загалом, у тому числі й фінансової звітності як його результату, не завжди відповідає критеріям точності, достовірності та економічності, а зарадити цьому не зможуть жодні контрольні заходи чи контролери, які, за висловом А. Вольфа, головного редактора (1884–1904) журналу “Счетоводство”, “...в громадном большинстве случаев... со счетоводством ничего общего не имеют и в деле бухгалтерии младенчески чисты душою” [154, с. 282], хоча в 1823 р. К. Арнольд наголосив, що “...без знання бухгалтерії не може існувати істинна й правильна ревізія” [154, с. 239–282].

Таким чином, щоб у читачів не склалося враження, що автори, відстоюючи невіддільність обліку й контролю, оперують надто “несучасними” тлумаченнями, а отже, перешкоджають застосуванню інших методів контролю, які існують і удосконалюються в сучасних умовах, наведемо висловлювання щодо цього російського теоретика Я. Соколова: “Мета бухгалтерського обліку в накопиченні інформації, необхідної для контролю збереження власності, прийняття управлінських рішень і оптимізації структури виробництва та розподілу в народному господарстві” [154, с. 570], яке можна вважати класичним визначенням, оскільки ключове слово “контроль”, підкреслене авторами, чітко вказує, що йдеться про його широке розуміння.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження окресленої фінансової проблематики дає підстави стверджувати, що вирішальним напрямом подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування фінансових ресурсів простого і розширеного відтворення на найближчу перспективу, крім залучення кредитів банку та збільшення бюджетного фінансування, може бути вишукування додаткових резервів щодо власних джерел.

Зокрема, в першу чергу необхідно здійснити такі заходи, які дозволять порівняно швидко забезпечити збільшення маси прибутку – головного джерела формування власних ресурсів. На сільськогосподарських підприємствах одним із таких резервів є введення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі, яка придатна для використання без шкоди для екології, та нарощування завдяки цьому обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в поєднанні з економним витрачанням матеріальних засобів.

Досягнення збалансованості власних ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови оптимізації формування прибутку у взаємозв'язку з ним іншого джерела ресурсів – амортизації, яка є складовою собівартості продукції (робіт, послуг). Таким чином, регулюючи норми нарахування амортизації, можна активно впливати на формування прибутку.

При цьому треба враховувати, що на більшості сільськогосподарських підприємств виникла парадоксальна ситуація: при майже повному зносі основних засобів немає в наявності амортизаційного фонду, оскільки кошти, в яких він уособлювався як джерело формування ресурсів простого відтворення, були вилучені з їхнього обороту внаслідок інфляційних процесів. Тому забезпечити оптимальний баланс ресурсів відтворення лише за рахунок власних джерел у сучасних умовах неможливо.

Доцільно забезпечити роздільне відображення зносу й амортизації основних засобів, бо їхнє поєднання не забезпечує належного контролю за таким джерелом формування ресурсів простого відтворення, оскільки вона викривлюється внаслідок списання зношених об'єктів чи надходження на підприємство таких, що були в експлуатації.

Водночас часто вживане словосполучення “амортизаційний фонд” може бути правильним лише щодо розуміння амортизації як джерела формування фінансових ресурсів простого відтворення, але в жодному разі не щодо коштів, які спрямовуються на цю мету, бо активи можна придба-

ти лише тоді, коли підприємство має достатньо коштів, а не тому, що створено якийсь фонд. А ці відмінності амортизації як джерела простого відтворення та сформованих у результаті її нарахування коштів як фінансового ресурсу для цього особливо помітні, коли підприємство є збитковим, а тому певна частка нарахованої амортизації теж не покривається цими коштами, отже вона не перетворюється у такий ресурс відтворення.

Разом з тим, розрив між нагромадженням суми амортизації, достатньої для відтворення основних засобів, та їхнім фактичним вибуттям внаслідок повного зносу доволі значний. Відтак упродовж такого періоду кошти, які в підсумку призначаються для простого відтворення основних засобів, можуть бути використані на інші цілі, в тому числі й для придбання чи будівництва нових основних засобів, що за наявності тих, на які нараховувалась амортизація, є фінансовим ресурсом розширеного відтворення.

Проте це не означає, що амортизація в цьому випадку стає джерелом розширеного відтворення, адже мова може йти лише про тимчасове використання цих коштів, бо рано чи пізно виникає необхідність їхнього спрямування для простого відтворення основних засобів.

Водночас треба чітко усвідомити, що знос основних засобів не ідентичний їхній амортизації, оскільки втрата об'єктами своїх первинних якостей відбувається незалежно від нарахування амортизації. Не до всіх об'єктів основних засобів підприємства можна обґрунтовано застосовувати лише один обраний метод нарахування амортизації, зважаючи на те, що особливості використання навіть однакових об'єктів доволі суттєво впливають на рівень їхнього зносу (наприклад, знос автотранспорту буде неоднаковим на складі та фермі, оскільки в останньому разі на його рівні позначиться агресивність середовища експлуатації, яка раніше в нормах амортизації враховувалася шляхом застосування коригуючих коефіцієнтів.

Крім того, в сільському господарстві амортизація має специфічну форму використання для відтворення основних засобів. Якщо за придбаними об'єктами розрахунки здійснюються зараз, як правило, грошми, тобто амортизація, використана для їхнього відтворення, матеріалізується через проходження грошової стадії, то при будівництві приміщень і споруд, особливо тоді, коли на підприємстві є власне виробництво будівельних матеріалів (цегли, вапна, дерев'яних конструкцій) чи здійснюється видобування каміння, піску, процес відтворення основних засобів відбувається майже без проходження грошової стадії кругообороту.

А наявність у формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу різних взаємозв'язків виключає можливість використання однозначної причинної зумовленості (наприклад, залежності їх лише від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції). Тому вивчення тенденцій, своєчасне виявлення причин суперечностей та диспропорцій у формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу дозволяє уникнути довготривалих негативних наслідків їхнього вияву.

Важливо при цьому враховувати таку особливість формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу на сільськогосподарських підприємствах, як нерівномірність, оскільки сезонність виробництва зумовлює те, що визначення прибутку можливе лише після завершення виробничого циклу, тоді як реальні фінансові ресурси, тобто кошти від реалізації отриманої продукції, а в сучасних умовах і готова продукція, надходять у процесі його здійснення.

Це утруднює дійовий контроль за формуванням фінансових ресурсів відтворення потенціалу за сучасною методикою їхнього відображення. Крім того, він ускладнюється внаслідок відсутності системного розмежування призначених для цього коштів від інших напрямів використання. Тому доцільно повернутися до колишнього способу застосування окремих рахунків у банку для зберігання коштів поточної діяльності та призначених для інвестицій.

Забезпечення збалансованості фінансових ресурсів відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств ускладнюється й тим, що значна частина продукції, робіт і послуг, витрачених у процесі внутрішньогосподарського натурального обороту, не проходить стадії реалізації. Таким чином виникає розбіжність між чистим доходом і його реалізованою частиною – прибутком, що треба враховувати при оптимізації джерел формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу. Удосконалення контролю за їхнім формуванням можливе за умови запровадження системи бюджетування грошових потоків.

Треба переглянути усталене в економічній теорії трактування дебіторської заборгованості як фінансового ресурсу розширеного відтворення потенціалу з огляду на те, що за умови збитковості підприємства грошові потоки, які очікуються від погашення дебіторської заборгованості, не завжди достатні не тільки для формування фінансових ресурсів розширеного, а й навіть для його простого відтворення.

При цьому треба мати на увазі, що вплив інфляційного чинника зумовлює знецінення дебіторської чи кредиторської заборгованості в діаметрально протилежних векторних спрямуваннях. Якщо за таких умов по-

гашення дебіторської заборгованості позначається на формуванні фінансових ресурсів відтворення потенціалу негативно, оскільки реальна купівельна спроможність отриманих коштів не відповідає ціні “нетто-дебітора” на дату виникнення, то щодо “нетто-кредиторів” з позицій підприємства це виглядає як позитивний чинник, якщо при цьому не застосовуються санкції за несвоєчасне погашення заборгованості.

Більшість сільськогосподарських підприємств намагається навіть за можливості акумулювання вільних коштів для забезпечення відтворення у перспективі використовувати їх відразу ж після надходження на рахунки в банку, аби не допустити інфляційних втрат. Такий підхід, виправданий з тактичних міркувань, не може бути обґрунтованим на перспективу, бо здійснення розширеного відтворення потенціалу неможливе без накопичення відповідних фінансових ресурсів з урахуванням стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств.

З метою нівелювання впливу інфляції доцільно створювати промислово-фінансові об'єднання за схемою: сільськогосподарські підприємства + заводи з виробництва техніки (тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів) для акумулювання вільних коштів перших на банківських рахунках других із застосуванням таких самих умов депонування, як і в банках. Це дозволить одночасно вирішувати двояку мету: поступове нагромадження коштів окремими сільськогосподарськими підприємствами для придбання основних засобів та формування фінансових ресурсів підприємств сільськогосподарського машинобудування.

В економічній науці не розмежовується трактування сутності ресурсне забезпечення відтворення” і “виробничо-технічні ресурси відтворення”. В дослідженні обґрунтовано необхідність їхнього розмежування і сформульовано власне тлумачення.

Контролювати цільову спрямованість фінансових ресурсів відтворення потенціалу за сучасною методикою відображення неможливо внаслідок відсутності їхнього системного розмежування. Тому доцільно повернутися до колишнього способу застосування окремих рахунків у банку для зберігання коштів поточної діяльності та призначених для капітальних інвестицій.

Специфіка виробництва на сільськогосподарських підприємствах зумовлює те, що визначення прибутку можливе лише після завершення виробничого циклу, тоді як кошти від реалізації отриманої продукції надходять у процесі його здійснення. Цю особливість формування фінансових ресурсів відтворення потенціалу необхідно враховувати при забезпеченні контролю за їхнім раціональним використанням.

При цьому оптимізація формування прибутку можлива за умови застосування обґрунтованих методів нарахування амортизації, оскільки вона є складовою собівартості продукції (робіт, послуг), а між цими джерелами ресурсного забезпечення відтворення існує взаємозв'язок. Отже, застосовуючи різні методи нарахування амортизації, передбачені П(С)БО 7 “Основні засоби”, можна активно впливати на формування прибутку як джерела фінансових ресурсів розширеного відтворення потенціалу.

Механізм кредитування сільськогосподарських підприємств має бути удосконалений, бо доступ до пільгових кредитів мають не всі товаровиробники галузі, а сума бюджетної компенсації на сплату відсотків за користування кредитами не відіграє суттєвої ролі у формуванні фінансових ресурсів відтворення їхнього потенціалу. Разом з тим, повинно дотримуватись оптимальне співвідношення між джерелами формування фінансових ресурсів, а тому можливості використання як кредитів банку, так і бюджетних асигнувань, мають бути доступними практично кожному підприємству, якщо це зумовлено об'єктивними потребами розширеного відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств.

В обліковій проблематиці найперше слід звернути увагу на відсутність у теорії бухгалтерського обліку методологічного обґрунтування сутності власного капіталу та відображення його складових у фінансовій звітності, адже навіть визначення “власний капітал” є суперечливим на фоні дефініцій “статутний капітал” чи “пайовий капітал”. Тому у назвах четвертого класу діючого в Україні Плану рахунків та першого розділу пасиву “Балансу” ф. № 1 і “Звіту про власний капітал” ф. № 4 слово “власний” слід вилучити, зважаючи на його смислову тавтологічність, адже воно не застосовується до інших класів чи розділів (наприклад, I “Необоротні активи”) форм звітності.

Реструктуризація “Балансу” ф. № 1, яка обґрунтовується в теорії бухгалтерського обліку щодо перенесення в актив кредиторської заборгованості як від'ємної величини – за аналогією з відображенням у його пасиві збитків, недоцільна, оскільки це не змінює методики визначення власного капіталу підприємства, а є тільки однією з модифікацій відомого балансового рівняння $A = K + П$ на $A - K = П$. Однак така перестановка у рівнянні призведе до асинхронності цієї звітної форми, бо актив буде перевантажений надмірною кількістю розділів і статей на фоні одного розділу пасиву з лише 7–8 статтями.

За існуючою методикою відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку ні витрати, ні доходи безпосередньо не впливають на величину власного капіталу, оскільки рахунки 23 “Вироб-

ництво” та класів 8 “Витрати за елементами”, 9 “Витрати діяльності”, як і класу 7 “Доходи і результати діяльності”, з рахунками класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов’язань” не кореспондують.

Зважаючи на те, що доходи і витрати впливають на формування капіталу опосередковано – через прибутки, зміст ст. 5 П(С)БО 15 “Дохід” та ст. 6 П(С)БО 16 “Витрати” має бути уточнений і замість слів “зростання/зменшення власного капіталу” відповідно треба вказати “зростання/зменшення прибутку”.

Облікове забезпечення трансформацій основного й оборотного капіталу зараз відсутнє, бо як перший, так і другий, не виокремлюються ні на рахунках бухгалтерського обліку, ні у фінансовій звітності, насамперед у “Балансі” ф. № 1 та “Звіті про власний капітал” ф. № 4, що унеможлиблює контроль за формуванням обґрунтованої структури власного капіталу. В монографії запропоновано алгоритм розрахунку цих складових власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Структура власного капіталу сільськогосподарських підприємств викривлена внаслідок того, що у 1992–1996 рр. при індексації основних засобів їхня дооцінка відображалась не завжди однаково: в акціонерних товариствах вона зараховувалась до статутного капіталу, а на інших відносилась на збільшення додаткового капіталу.

Крім того, при реформуванні колишніх радгоспів у колективні чи приватні агроформування у період до 1990 р. їхній статутний капітал був сформований за старою (не проіндексованою) вартістю необоротних активів, а сума дооцінки згодом була включена в додатковий капітал. Проте ті, що реформувались упродовж 1992–1996 рр. і пізніше, включали суму індексації до статутного капіталу, який при приватизації перейшов у категорію пайового капіталу. Відповідно у них додатковий капітал у “Балансі” ф. № 1 майже не фігурує, тоді як у перших він становить найбільшу питому вагу.

Дотримання концепції збереження капіталу на практиці стало формальним, оскільки ні його структурні зміни, пов’язані з трансформацією основного капіталу в оборотний, ані зміна вартості необоротних і оборотних активів своєчасно не відображаються, а щодо перших узагалі не визначено методики облікового забезпечення, яка могла би здійснюватися за кореспонденцією рахунків. Таким чином, номінальна сума власного капіталу на більшості сільськогосподарських підприємств не відображає його реальної суми. Розроблена у монографії методика коригування величини власного капіталу підприємства дає змогу усунути цей недолік.

Колообіг капіталу у процесі його відтворення у бухгалтерському обліку відображається дещо перевернуто, оскільки як на початку його повного циклу, так і після завершення, сума власне статутного чи пайового капіталу сільськогосподарських підприємств залишається номінально однаковою. Відповідно приріст капіталу відображається як фінансовий результат поточного звітного періоду – сальдо синтетичного рахунка 44 “Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)”. Проте через те, що нерідко загальна маса прибутку звітного року, зважаючи на незначні його суми на багатьох сільськогосподарських підприємствах, не спрямовувалася на збільшення статутного чи пайового капіталу, а використовувалася на споживання (виплату премій, дивідендів тощо), показники, які характеризують колообіг власного капіталу, виявляються завищеними.

Запропонований у монографії методичний підхід усуває цей недолік. Зокрема, замість перенесення відображення виплат за дивідендами на майбутній рік варто застосовувати прийом так званої “реформації балансу”, тобто відображення нарахування дивідендів заключним записом 31 грудня поточного року, що цілком можливе, зважаючи на встановлені терміни подання фінансової звітності – до 20 лютого наступного за звітним року.

Внесені зміни у порядок відображення матеріального заохочення працівників, за яким воно має покриватись не за рахунок прибутку, а шляхом включення його суми до операційних витрат, призвели до незіставності прибутку як джерела формування власного капіталу, особливо з урахуванням того, що на багатьох сільськогосподарських підприємствах тривалий період практикувалася незмінність суми статутного чи пайового капіталу й нарощування з року в рік нерозподіленого прибутку (непокрітого збитку). Через це у всі попередні роки сума власного капіталу була завищеною.

Типовим явищем на більшості сільськогосподарських підприємств є такий парадокс: зі зростанням показника нерозподілених прибутків (непокрітих збитків) у розділі I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1 жодного збільшення його активу немає, а подекуди тенденція є навіть протилежною: при зростанні нерозподіленого прибутку збільшується заборгованість за кредитами банку або прострочена кредиторська заборгованість.

Причиною такої невідповідності є відсутність одночасного резервування коштів, які б теоретично мали дорівнювати сумі нерозподіленого прибутку та резервного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Латентність колообігу власного капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення зумовлена тим, що значна частина виробленої ними продукції (насіння, корми) не проходить стадії реалізації, а використовується у власному виробництві. Тому така складова власного капіталу, як нерозподілений прибуток (непокритий збиток), систематично виявляється заниженою або завищеною проти реального значення отриманого у звітному році фінансового результату.

Структурний аналіз “Балансу” ф. № 1 дає можливість двоякого дослідження колообігу капіталу сільськогосподарських підприємств у процесі його відтворення, якщо розглядати це в широкому тлумаченні: з одного боку, як сукупність власних засобів довгострокової й короткострокової кредиторської заборгованості, а з іншого – як втілення в основних і оборотних засобах. Тобто в цьому випадку аналізують структуру активу й пасиву балансу загалом. Водночас з позицій аналізу функціонування власного капіталу треба виокремити ту частку активів сільськогосподарського підприємства, яка адекватна показникові підсумку розділу I “Власний капітал” пасиву “Балансу” ф. № 1.

У структурі розділу I “Власний капітал” за теперішньою формою балансу фігурує нерозподілений прибуток, чим помилково визнається, що загальна його сума спрямовується на розширене відтворення. Проте як формування прибутку, так і його використання, відбуваються не за звітними датами (місяць, квартал чи рік), а неперервно, як і діяльність підприємства. Зокрема, прибуток виникає при реалізації продукції за умови завершення розрахунків з покупцями. В цьому випадку матеріальним уособленням прибутку певний час виступає частина дебіторської заборгованості покупців – гроші з приростом (I''). Отже, коректно було б розмістити статтю “Прибуток нерозподілений (непокритий збиток)” у другому розділі “Довгострокові зобов’язання і забезпечення” пасиву балансу, що сприятиме більш обґрунтованому визначенню коефіцієнтів ліквідності завдяки повнішому взаємозв’язку активів із джерелами їхнього формування.

Абсолютні сумарні зміни не дають зіставності економічної ефективності функціонування власного капіталу через неспівмірність його маси на окремих підприємствах. Тому необхідним є застосування відносних показників, які дозволяють “зважити” отриманий ефект – приріст власного капіталу – з його масою, що функціонує в господарському обороті сільськогосподарських підприємств. Таким може бути запропонований у монографії показник норми приросту власного капіталу.

Враховуючи, що власний капітал є лише частиною сукупного (власний + залучений) капіталу, який використовується сільськогосподарськи-

ми підприємствами, у монографії запропоноване коригування результативних показників їхньої діяльності з урахуванням маси залученого капіталу.

Аналіз структури власного капіталу сільськогосподарських підприємств засвідчує, що вона формується стохастично, з порушенням відомого в економічній теорії “золотого рівня нагромадження капіталу”, за яким сума інвестицій в основний капітал дорівнює сумі амортизації та іншого вибуття основних засобів. Наразі відбувається протилежне, і власний капітал сільськогосподарських підприємств зменшився проти рівня 1990 р. у 11,6 разу.

Важливим показником ефективності функціонування власного капіталу є тривалість його обігу, яка означає проміжок часу, впродовж якого здійснюється повний цикл його колообігу. Визначається він з деякими умовними допущеннями, які не дають можливості твердити про абсолютну достовірність цього показника через значні відхилення рівня товарності в окремі періоди, а отже, викривлення виручки від реалізації щодо обсягу виробництва продукції у звітному році. Тому за кожний календарний рік на одному й тому самому підприємстві нерідко виходять різновекторні коливання значень розрахованих таким способом показників тривалості одного обороту капіталу. Щоб уникнути такого необ'єктивного визначення згаданого показника, його, на наш погляд, треба розраховувати як відношення власного капіталу не до обсягу реалізованої в поточному році продукції, а до загальної вартості виробленої за рік.

Тривалість обороту капіталу залежить від низки чинників. Зокрема, такими є: співвідношення основного та оборотного капіталу; натурально-речова структура основного капіталу, тобто пропорційність активної й пасивної частин виробничих основних засобів. Щодо оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств зауважимо, що його структура за натурально-речовою ознакою через специфічні галузеві особливості практично визначальна як у рослинництві, так і тваринництві, оскільки взаємозалежність урожайності й продуктивності від тих чи інших складових (наприклад, якісні ознаки насіння залежать від внесених міндобрив, породні якості тварин – від забезпеченості їх кормами тощо) надто велика.

ДОДАТКИ

Додаток А

Валові збори зернових культур і наявність зернозбиральних комбайнів
на сільськогосподарських підприємствах

Роки	Показники	Україна	Області		
			Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
1990	Валовий збір зернових культур, тис. т	51009,0	503,3	1009,7	1319,1
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	105183	1528	3501	4063
2000	Валовий збір зернових культур, тис. т	24459,0	253,1	481,4	740,6
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	65240	1023	2598	2791
2005	Валовий збір зернових культур, тис. т	380155	334,9	626,8	1044,8
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	47150	666	1701	1613
2010	Валовий збір зернових культур, тис. т	39270,9	346,5	622,7	1261,0
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	32750	368	783	840
2012	Валовий збір зернових культур, тис. т	46216,2	615,5	1065,7	2163,8
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	31997	372	756	743

Джерело: Сільське господарство України за 2012 рік // Статистичний збірник. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 239, 369.

Факторні й результативні показники
сільськогосподарських підприємств України за 1990–2012 рр.

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Основні засоби, млн. грн.	86,9 млн.крб.	2097977	51381	46851,7	73582,5	104078,5
Трактори, тис. шт.	497,3	441,7	318,9	216,9	151,3	150,1
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	105,2	85,9	65,2	47,1	32,8	32
Бурякозбиральні машини, тис. шт.	19,8	18,3	13,0	8,5	4,2	3,6
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт.	79,2	58,7	33,5	16,8	10,9	11,2
Внесено органічних добрив, т/га	8,6	...	1,3	0,5	0,5	0,5
Внесено мінеральних добрив, кг д.р./га	141	...	13	32	68	72
Валова продукція, млн. грн.	199161,3	99448,6	57997,7	26882,9	94089,0	113082,3
Продуктивність праці, грн.	50388,5	30254,8	27060,9	26830	132680,4	159679,0
Урожайність зернових, ц/га	35,1	24,0	19,4	25,9	26,9	31,2
Урожайність цукрових буряків, ц/га	275,7	203,1	176,7	255,4	279,5	410,8
Середньорічний удій на корову, кг	2863	2204	2359	3487	4082	4361
Середньодобовий приріст ВРХ, г	431	259	255	392	461	504
Середньодобовий приріст свиней, г	229	117	120	281	375	448
Середньорічна несучість курей, шт.	214	171	213	274	281	293

Джерело: Сільське господарство України 2010 // Статистичний збірник. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 200, 350–360; Сільське господарство України 2012 // Статистичний збірник. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 43, 60, 204, 240, 253, 289–290, 300, 303; Статистичний щорічник України, 2012 / Статистичний збірник. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 60; Внесення органічних і мінеральних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2012 році // Статистичний бюлетень. – К. : Держ. служба статистики, 2013. – С. 7–8.

Порівняння методів нарахування амортизації

(на прикладі вантажного автомобіля “КАМАЗ”, первісна вартість якого становить 330 тис. грн., термін експлуатації 8 років, ліквідаційна вартість – 10 тис. грн.)

Прямолінійний	Зменшення залишкової вартості	Прискореного зменшення залишкової вартості	Кумулятивний	Виробничий
<p>Річна сума амортизації: $(330-10) / 80 = 40$ тис. грн. норма амортизації: – на рік $(4 / 320) \times 100 = 12,5\%$ – на місяць $(12,5 / 84) = 0,52\%$, ця сума амортизації є стабільною впродовж 8-річного терміну експлуатації вантажного автомобіля</p>	$\left(1 - \sqrt[8]{\frac{10}{330}}\right) \times 100 = 35,4\%$ <p>сума амортизації за перший рік = $330 \times 0,354 = 116,8$ тис. грн.; за другий рік = $(330 - 116,8) \times 0,354 = 75,5$ тис. грн.; за третій рік = $(330 - 116,8 - 75,5) \times 0,354 = 48,7$ тис. грн.; за четвертий рік = $31,5$ тис. грн.; за п'ятий = $20,4$ тис. грн.; за шостий = $13,1$ тис. грн.; за сьомий = $8,5$ тис. грн.; за восьмий = $5,5$ тис. грн.</p>	<p>Перший рік: $330 \times 0,125 \times 2 = 82,5$ тис. грн. і залишкова вартість буде $330,0 - 82,5 = 247,5$ тис. грн., тому за другий рік амортизація становить: $247,5 \times 0,25 = 61,9$ тис. грн., а залишкова вартість $247,5 - 61,9 = 185,6$ тис. грн. Отже, за третій рік сума амортизації $185,6 \times 0,25 = 46,4$ тис. грн., а залишкова вартість $139,2$ тис. грн., за четвертий рік відповідно $34,8$ та $104,4$ тис. грн., за п'ятий рік – $26,1$ та $78,3$ тис. грн. відповідно; за шостий рік – $19,6$ та $58,7$ тис. грн.; за сьомий рік – $14,6$ та $44,0$ тис. грн.; в останньому, восьмому році експлуатації вантажного автомобіля дорховують як амортизацію різницю між його залишковою і ліквідаційною вартістю ($44 - 10) = 34$ тис. грн.</p>	<p>Перший рік: $8 / 36 = 22,2\%$, або $(330 - 10) \times 0,222 = 71,0$ тис. грн.; другий рік: $(7 / 36) = 19,4\%$ або $(330 - 10) \times 0,194 = 62,1$ тис. грн. третій рік: $6 / 36 = 16,67\%$, або $(330 - 10) \times 0,167 = 53,4$ тис. грн.; четвертий рік ($5 / 36) \times 100 = 13,9\%$ або $(330 - 10) \times 0,139 = 44,5$ тис. грн.; п'ятий рік $(4 / 36) \times 100 = 11,1\%$ або $(330 - 10) \times 0,111 = 35,6$ тис. грн.; шостий рік $(3 / 36) \times 100 = 8,3\%$ або $(330 - 10) \times 0,083 = 26,7$ тис. грн.; сьомий рік $(2 / 36) \times 100 = 5,6\%$ або $(330 - 10) \times 0,056 = 17,8$ тис. грн.; восьмий рік ($1 / 36) \times 100 = 2,8\%$ або $(330 - 10) \times 0,028 = 8,9$ тис. грн.</p>	$(330 - 10) / 1200$ тис. км пробігу = $0,27$ грн/км за умови, що пробіг автомобіля у 200_р. становив 150 тис. км, його амортизація в цьому році дорівнює $150000 \times 0,27 = 40,5$ тис. грн., в наступних роках амортизація теж залежатиме від величини пробігу вантажного автомобіля

Річний звіт сільськогосподарського підприємства за 1986 р.
Структура I розділу Балансу на 1 січня 1987 р., тис. крб.

Розділи і статті балансу	Код	Сума	
		На початок року	На кінець року
I. Джерела власних і прирівняних до них коштів			
1. Статутний (неподільний) фонд (85).....	0840	3914	4221
2. Знос основних засобів (02).....	0850	712	674
3. Дооцінка товарно-матеріальних цінностей.....	0860		
4. Розрахунки за основні засоби, придбані в розтермінування (76).....	0865		
5. Позики на приріст нормативів власних оборотних коштів (90).....	0870		
6. Прибуток (80).....	0880		
Разом за групами 1 – 6 (сума рядків 0840 – 0880).....	0890	4626	4895
7. Стійкі пасиви			
Заборогованість з оплати праці і страхування (69,70).....	0900	59	93
Резерв на покриття майбутніх витрат і платежів (89).....	0910	45	3
Разом за групою 7 (сума рядків 0900 – 0910).....	0920	104	96
Нормативи (планова наявність) стійких пасивів (у підрахунок підсумку не входить).....	0925	54	60
Разом за розділом I (сума рядків 0690 і 0700).....	0930	4730	4991

Річний звіт сільськогосподарського підприємства за 1990 р.
Структура I розділу Балансу на 1 січня 1991 р., тис. крб.

Пасив	Код	Сума	
		На початок року	На кінець року
I. Джерела власних і прирівняних до них коштів			
Статутний (неподільний) фонд (85).....	0460	4186	4303
Знос основних засобів (02).....	0470	1107	1232
Позики на приріст нормативів власних оборотних коштів (90).....	0480		
Дооцінка	0485		
Розрахунки за придбані основні засоби (76).....	0490		
Прибуток (доходи) (80):			
до звітного року.....	0500	683	×
звітного року.....	0510	×	648
Разом за розділом I (сума рядків 0460 – 0510).....	0520	5976	6183

Бухгалтерський звіт сільськогосподарського підприємства за 1997 р.
Структура I розділу Балансу на 1 січня 1998 р., тис. крб.

Пасив	Код	Сума	
		На початок року	На кінець року
I. Джерела власних і прирівняних до них коштів			
Статутний фонд (капітал) (85).....	400		
Додатковий капітал (88).....	405		
Резервний фонд (88).....	410		
Фінансування капітальних вкладень (93,94).....	420		
Розрахунки за майно (76).....	425		
Спеціальні фонди і цільове фінансування (87, 88, 96).....	430		
Амортизаційний фонд на повне відновлення (86).....	440		
Відстрочена податкова заборгованість (95).....	450	×	
Доходи майбутніх періодів (83).....	455		
Резерви наступних витрат і платежів (89).....	460		
Реструктуризований борг (60).....	465		
Нерозподілений прибуток минулих років (98).....	470		
Заборгованість за майно в оренді (99)	475		
Прибуток:			
нерозподілений звітного року (80).....	480	×	
використаний у звітному році (81).....	481	×	
звітного року (80).....	482	×	
Збитки:			
минулих років (98).....	485		
звітного року (80).....	490	×	
Всього по розділу I.....	495		

Додаток 3

Додаток до Положення (стандарту)
бухгалтерського обліку № 2

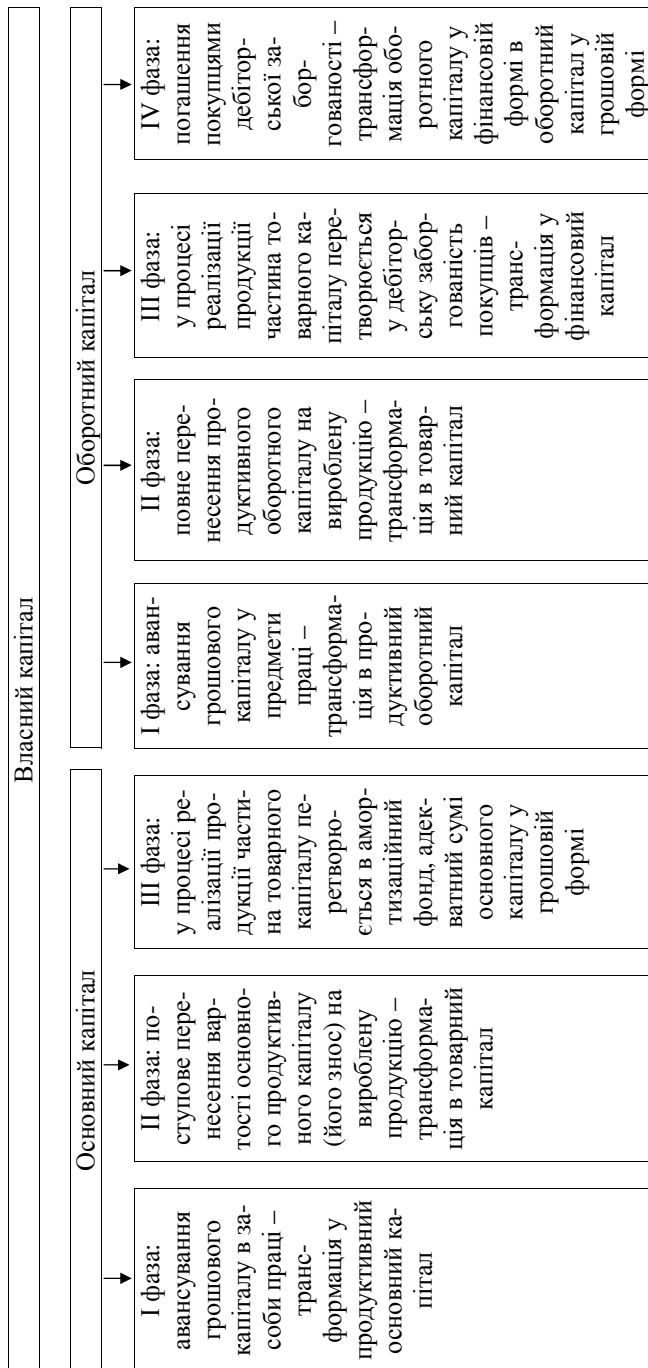
Структура I розділу балансу за 2010 р.
Форма № 1 Код за ДКУД

1801001

тис. грн.

Пасив	Код рядка	Сума	
		На початок звітнього пе- ріоду	На кінець звітнього періоду
I. Власний капітал			
Статутний капітал.....	300	6132	6132
Пайовий капітал.....	310	2411	2411
Додатковий вкладений капітал.....	320		
Інший додатковий капітал.....	330		
Резервний капітал	340		
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)..	350	1126	1799
Неоплачений капітал.....	360	()	()
Вилучений капітал.....	370	()	()
<i>Усього за розділом I</i>	<i>380</i>	<i>9699</i>	<i>10342</i>

Фази кругообороту основного й оборотного капіталів [17, с. 40–41]

Розрахунок основного й оборотного капіталу за балансом ЗАГ "ХХХ" (тис. грн.)

Актив	За формою, встановленою НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності"				За розрахунковою формою нетто-брутто					
	Код рядка	На початок звітного періоду	Пасив	Код рядка	Актив	Код рядка	На початок звітного періоду	Пасив	Код рядка	На початок звітного періоду
	2	3	1	2	1	2	3	1	2	3
Незавершені капітальні інвестиції		-						Власний капітал	1496	4833,4
Основні засоби:	1005				Разом власних не-			В т. ч.:		
- залишкова вартість	1010	2409,8			оборот-	2334,5		- основ-	1497	2334,5
Довгострокові біологічні активи:	1012				них акти-			- пінтал		
- справедлива (залишкова) вартість	1020	-			вів			- обо-	1498	2498,9
Усього за розділом I	1095	2409,8	Усього за розділом I	1495	Разом власних оборотних активів		4833,4	ротний капітал		
Усього за розділом II	1195	8510,9	Цільове фінансування	1525		2498,9				
			Довгострокові кредити банків	1510						
III. Необоротні активи утримувані для продажу та групи вибуття	1200	-	Інші довгострокові фінансові зобов'язання	1515						

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеев В. Н. Сущность капитала и его роль в деятельности предприятия / В. Н. Авдеев // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2005. – № 2 (84), ч. I. – С. 6–11.
2. Аграрна реформа в Україні / за ред. П. І. Гайдучького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. зб. – Вип. 6 / за ред. П. Т. Саблука [та ін.]. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
4. Акер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Акер ; под ред. Ю. Н. Контуревского. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
5. Актуальні питання аграрної політики: Збірник робіт 2002–2003. – К., 2003. – 499 с.
6. Анализ движения капитала в системе показателей бухгалтерского учёта (методологический аспект) / Н. Прокопенко, Ф. Поклонский, Б. Иваненко [и др.]. – Донецк : И+Л НАН Украины, 1999. – 72 с.
7. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / Є. В. Мних, А. Д. Бутко, О. Ю. Большакова [та ін.]. – К. : КНТЕУ, 2005. – 231 с.
8. Андрійчук В. Економіка аграрних підприємств : підруч. / В. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
9. Антони Н. Основы бухгалтерского учёта / Роберт Н. Антони ; пер. с англ. Б. Херсонский, М. Шнейдерман. – М. : СП “Триада НТТ”, 1992. – 318 с.
10. Аранчій В. І. Фінансова діяльність підприємств : навч. посіб. / В. І. Аранчій, В. Д. Чумак, О. Ю. Смолянська, Л. В. Черненко. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 240 с.
11. Арістотель. Політика / Арістотель. – К. : Основи, 2000. – 460 с.
12. Базилевич В. Д. Історія економічних учень : підруч. : у 2-х ч. Ч. 1 / В. Д. Базилевич. – К. : Знання, 2005. – 582 с.
13. Бахчиванжи Л. А. Ефективність використання капіталу та фактори її підвищення в аграрних підприємствах / Л. А. Бахчиванжи, В. В. Попович, О. О. Криницька [та ін.] // Збірник наукових праць Подільського ДАУ. – 2008. – № 1. – 232 с.
14. Башнянин Г. І. Політична економія : навч. посіб. / Г. І. Башнянин, Є. С. Шевчук [та ін.]. – Львів : Новий світ – 2000, 2006. – 480 с.

15. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход // Избранные труды по экономической теории / Г. Беккер. – М. : ГУ-ВШЭ, 2003. – 672 с.
16. Белов В. С. Управление прибылью: проблемы выбора, принятие финансовых решений / В. С. Белов, Н. Н. Селезнева, Н. П. Скобелева. – СПб. : Приоритет, 1996. – 354 с.
17. Бернштейн Л. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л. Бернштейн ; научн. ред. перевода И. И. Елисеева ; гл. ред. серии Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 615 с.
18. Бетге Й. Балансоведение / Йорг Бетге ; научн. ред. проф. В. Д. Новодворский. – М. : Бух. учёт, 2000. – 264 с.
19. Белолипецкий В. Г. Финансы фирмы: курс лекций / В. Г. Белолипецкий. – М. : ИНФРА, 1998. – 326 с.
20. Білуха М. Т. Проблеми реформування бухгалтерського обліку в сучасних умовах / М. Т. Білуха // Збірник наукових праць Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 1997. – № 1. – С. 6–10.
21. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К. : Ника-центр, 2000. – 512 с.
22. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. – К. : Вид. Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 475 с.
23. Блейк Д. Европейский бухгалтерский учет : справоч. / Джон Блейк, Ориол Амаат ; пер. с англ. В. Н. Егоров. – М. : Филинь, 1997. – 396 с.
24. Боброва О. Г. Амортизаційна політика у відтворенні основних засобів / О. Г. Боброва // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С. 54–61.
25. Бондаренко О. В. Проблеми формування амортизаційної політики в ринкових умовах господарювання / О. В. Бондаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1. – С. 38–42.
26. Борисова В. А. Відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В. А. Борисова. – Суми : Довкілля, 2003. – 372 с.
27. Бородкин А. С. “Шоковая терапия” для бухгалтерского учета / А. С. Бородкин // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 1. – С. 41–46.
28. Бортник А. Н. Учёт и анализ инвестиционной деятельности предприятий / А. Н. Бортник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [“Становлення інтелектуальної системи обліку для економіки України”] (м. Тернопіль, 21–22.11.2007 р.). – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – С. 31–34.

29. Бояльская Л. Л. Способы оценки собственных финансовых возможностей сельхозтоваропроизводителей / Л. Л. Бояльская // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – № 6. – С. 44–46.
30. Бриггем Ю. Финансовый менеджмент: полный курс : в 2-х т. Т. 1 / Ю. Бриггем, Л. Гапенски ; пер. с англ. под ред. В. В. Ковалёва. – СПб., 2004. – 497 с.
31. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. – СПб. : Питер, 2001. – 315 с.
32. Бужин О. А. Амортизація як засіб відтворення поголів'я у птахівництві / О. А. Бужин [та ін.] // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 53–57.
33. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : підручн. / Ф. Ф. Бутинець. – [вид. 2-ге, доп. і перероб.]. – Житомир: ПП “Рута”, 2000. – 640 с.
34. Бухгалтерский учёт, анализ и контроль: теория, методология, организация. Результаты научных исследований проблем бухгалтерского учёта и контроля Житомирской бухгалтерской научной школы : моногр. – Житомир : ЖГТУ, 2007. – 448 с.
35. Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В. Л. Валентинов. – К. : ІАЕ, 2003. – 332 с.
36. Валусь Б. І. Деякі напрямки розвитку інформаційної функції обліку – системний підхід / Б. І. Валусь, Н. О. Лоханова // Фінансові аналітичні інструменти реформування економічної системи України. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 362 с.
37. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О. Варченко // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 53–59.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінськ : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
39. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : моногр. / Н. Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.
40. Вишневський В. Про новий порядок амортизації основних фондів / В. Вишневський, Д. Липницький // Економіка України. – 1998. – № 3. – С. 42–46.
41. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / відп. ред. акад. УААН В. М. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.

42. Вінод Т. Якість економічного зростання / Томас Вінод, Дайламі Мансур, Дарешвар Ашок [та ін.]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 350 с.
43. Волощук С. С. Оцінка ресурсного потенціалу у розвитку підприємництва / С. С. Волощук // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 34–39.
44. Воробьєв Ю. Н. Финансовый капитал предприятий: теория, практика, управление / Ю. Н. Воробьєв. – Симферополь : Таврия, 2002. – 364 с.
45. Гайдуцький П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 45–48.
46. Галун А. Б. Особенности анализа хозяйственной деятельности в зарубежных странах / А. Б. Галун, Н. П. Толстёнок – Гомель : УО “Белорус. торгово-экон. ун-т потребит. кооперации”, 2005. – 188 с.
47. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 344 с.
48. Герасимчук М. Відтворення основних і оборотних засобів / М. Герасимчук [та ін.]. – К. : ІЕ НАН України, 2001. – 205 с.
49. Голов С. Концепції амортизації та їх вплив на облік і управління в сучасних умовах / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 8. – С. 9–15.
50. Гончаров А. Б. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / А. Б. Гончаров. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2003. – 240 с.
51. Городянська Л. Нарахування амортизації в єдиній системі / Л. Городянська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 4. – С. 37–40.
52. Гофман Г. Я. Очерки развития форм бухгалтерского учета / Г. И. Гофман, С. М. Капелюш. – М. : Финансы, 1965. – 123 с.
53. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку / Н. М. Грабова. – К. : Вища школа, 1979. – 328 с.
54. Гриньова В. М. Фінанси підприємств : навч. посіб. / В. М. Гриньова, В. О. Коюда. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2004. – 424 с.
55. Грідчіна М. В. Управління фінансами акціонерних товариств : навч. посіб. / М. В. Грідчіна. – К. : А.С.К., 2005. – 384 с.
56. Грінько А. П. Формування облікової політики основних засобів як інструмент податкового планування / А. П. Грінько // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 125–128.
57. Гудзь О. Є. Кредитування і банківське обслуговування підприємств агропромислового виробництва: сучасні тенденції та особливості / О. Є. Гудзь. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 170 с.

58. Гуляев Н. С. Основные модели бухгалтерского учета и анализа в зарубежных странах : уч. пособ. / Н. С. Гуляев, Л. Н. Ветрова. – М. : КНОРУС, 2004. – 144 с.
59. Гуцайлюк З. В. Напрями розвитку методології обліку в постіндустріальній економіці / З. В. Гуцайлюк // Фінанси, облік, аудит : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 129–135. – (Спецвип.).
60. Давиденко Н. М. Ліквідність та платоспроможність як показники фінансового менеджменту підприємств / Н. М. Давиденко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 3. – С. 36–41.
61. Движение капитала / под ред. Э. И. Быковой. – М. : Филинь, 1997. – 326 с.
62. Дем'яненко М. Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практики / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 7. – С. 9–19.
63. Дем'яненко М. Я. Проблема амортизації в аграрному секторі АПК (обліково-фінансовий аспект) : моногр. / М. Я. Дем'яненко, С. М. Євтушенко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 178 с.
64. Дем'яненко М. Я. Проблеми забезпечення кредитними ресурсами аграрного сектора економіки / М. Я. Дем'яненко // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (25–26 черв. 2002 р.). – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.
65. Домбровський В. М. Звітність підприємства / В. М. Домбровський. – К. : Вид-во КНЕУ, 2001. – 195 с.
66. Друри К. Управленческий и производственный учет : учеб. / К. Друри. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 1071 с.
67. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1. – К. : Вид. дім “Академія”, 2000. – 864 с.
68. Железняк Н. В. Бухгалтерський облік власного капіталу має адекватно відображати його зміни / Н. В. Железняк // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 11–12 (32–33). – С. 133–136.
69. Железняк Н. В. Недоліки контролю за формуванням власного капіталу сільськогосподарських підприємств та шляхи їх усунення / Н. В. Железняк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2009. – Вип. V, т. 2. – С. 125–129.
70. Железняк Н. В. Недоліки обліку як причина недостовірності фінансової звітності про власний капітал / Н. В. Железняк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. – 2010. – Вип. 98. – С. 271–277.

71. Железняк Н. В. Облік кругообороту власного капіталу треба удосконалювати / Н. В. Железняк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 2 (5). – С. 180–182.
72. Железняк Н. В. Облік формування інноваційної складової власного капіталу сільськогосподарських підприємств / Н. В. Железняк // Наука й економіка. – 2008. – Вип. 3 (11). – С. 109–113.
73. Железняк Н. В. Тлумачення капіталу та його облікове відображення: проблеми і їх вирішення / Н. В. Железняк // Збірник наукових праць. – 2009. – № 1. – С. 132–134.
74. Журавель Г. П. Теорії бухгалтерського обліку: студії / Г. П. Журавель, П. Я. Хомин. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – 400 с.
75. Задорожний З. В. Формування інформації про капітал у балансі підприємства / З. В. Задорожний, Я. Д. Крупка // Торгівля, комерція і підприємництво. – 2002. – № 5. – С. 185–188.
76. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996-XIV/99-ВР.
77. Закон України “Про інформацію” від 02.10.1992 р. № 2657-XII
78. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” № 2982-IV від 18.10.2005 р.
79. Зудилин А. П. Бухгалтерский учет на капиталистических предприятиях : уч. пособ. / А. П. Зудилин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во УДН, 1990. – 144 с.
80. Зуєва О. І. Звітність про рух фінансових ресурсів в агропромисловому виробництві / О. І. Зуєва // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С. 61–65.
81. Зятковський І. В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2000. – 228 с.
82. Ивашкевич В. Б. Бухгалтерский управленческий учет / В. Б. Ивашкевич. – М. : Юристъ, 2003. – 618 с.
83. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. (з наступними змін. й доп.).
84. Історія економічних учень : підруч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
85. Каплан Р. С. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / Р. С. Каплан, Д. П. Нортона. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Олимп-Бизнес, 2010. – 320 с.

86. Карпова Т. П. Управленческий учет : учеб. / Т. П. Карпова. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
87. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
88. Кипарисов Н. А. Теория бухгалтерского учёта / Н. А. Кипарисов. – [5-е изд. (перераб.)]. – М.–Л. : Госпланиздат, 1940. – 246 с.
89. Кірейцев Г. Г. Формування нової системи амортизації в Україні / Г. Г. Кірейцев // Облік і фінанси в АПК. – 2004. – № 1. – С. 24–27.
90. Ковалёв А. Анализ финансового состояния предприятия / А. Ковалёв. – М. : Центр экономики и маркетинга, 2001. – 256 с.
91. Козак В. Г. Оцінка та її роль в бухгалтерському обліку / В. Г. Козак // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 210–219. – (Спецвипуск).
92. Колос Н. М. Бухгалтерський облік у реалізації прав власників у сільському господарстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 – “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Н. М. Колос. – К. : НАУ, 2008. – 20 с.
93. Колотуха С. М. Удосконалення кредитування сільськогосподарського виробництва / С. М. Колотуха // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 108–115.
94. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статики и динамики / Н. Д. Кондратьев. – М. : Наука, 1993. – 132 с.
95. Корнеев В. В. Рух капіталу і фінансова логістика / В. В. Корнеев // Фінанси України. – 2002. – № 11 – С. 23–31.
96. Коробов М. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств : навч. посіб. / М. Коробов. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2002. – 294 с.
97. Коцупатрий М. М. Організація обліку додаткового вкладеного капіталу в аграрних підприємствах / М. М. Коцупатрий // Збірник наукових праць Подільського аграрно-технічного університету. – 2009. – Вип. 17, т. 2. – С. 183–187.
98. Крупка Я. Д. Пріоритетні напрями оптимізації структури капіталу підприємств / Я. Д. Крупка // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 5. – С. 122–127.
99. Кужельний М. В. Теорія бухгалтерського обліку : підруч. / М. В. Кужельний, В. Г. Лінник. – К. : КНЕУ, 2001. – 334 с.
100. Кэне Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кэне. – М., 1960.
101. Ластовецький В. О. Галузевий бухгалтерський облік: проблеми теорії і практики / В. О. Ластовецький. – Чернівці : Прут, 2005. – 200 с.

102. Ловінська Л. Г. Нарахування зносу – спосіб регулювання балансової оцінки довгострокових активів / Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 92–100.
103. Лукинов И. И. Воспроизводство и цены / И. И. Лукинов. – М. : Экономика, 1987. – 362 с.
104. Лукинов І. І. Вибрані праці : у 2 кн. Кн. 1 / І. І. Лукинов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 816 с.
105. Маевский В. Воспроизводство основного капитала / В. Маевский // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 65–85.
106. Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3–10.
107. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1, кн. 1 : Процесс производства капитала / К. Маркс ; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
108. Маркс К. Полное собрание сочинений : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1955–1981. – (Т. 23 : Капитал ; Т. 1 : Процесс обращения капитала).
109. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс. Т. 30. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1965. – 726 с.
110. Маркс К. Твори. Т. 25, ч. II. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е вид.]. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1963. – 765 с.
111. Маркс К. Сочинения. Т. 24 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Госполитиздат, 1961. – 648 с.
112. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3-х т. Т. 1 / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – 415 с.
113. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С. І. Мельник. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 428 с.
114. Метьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета : учеб. / М. Р. Метьюс, М. К. Перера ; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова, И. Я. Смирновой. – М. : Аудит ЮНИТИ, 1999. – 663 с.
115. Мних Є. В. Становлення і перспективи розвитку сучасної системи бухгалтерського обліку й аудиту в Україні / Є. В. Мних // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 1. – С. 7–9
116. Могилова М. Н. Формування амортизаційного фонду сільськогосподарськими підприємствами / М. Н. Могилова // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 83–87.

117. Мочерний С. В. Економічна теорія : посіб. / С. В. Мочерний. – К. : ВЦ “Академія”, 2003. – 656 с.
118. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” : затв. наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07.02. 2013 рр.
119. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэл ; под ред. Я. В. Соколова. – М., 1993. – 496 с.
120. Огійчук М. Ф. Єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в Україні та їх відповідність методології країн з розвинутою економікою / М. Ф. Огійчук // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 5. – С. 3–9.
121. Олійник О. В. Фінансово-кредитні важелі ефективного відтворення сільськогосподарського виробництва / О. В. Олійник // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 2. – С. 21–26.
122. Олійник О. В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві : моногр. / О. В. Олійник. – Х. : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2005. – 322 с.
123. Онищенко О. Сільськогосподарські підприємства після реорганізації: ресурсозабезпеченість, виробничі затрати, продуктивність / О. Онищенко // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 52–63.
124. Опарін В. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні / В. Опарін, В. Федосов // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 10–20.
125. Орлов А. Об экономической сущности амортизации / А. Орлов // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 86–96.
126. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підруч. / відп. ред. Г. Н. Климко. – [4-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2002. – 615 с.
127. Палий В. Ф. О предмете бухгалтерского учёта / В. Ф. Палий // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 5. – С. 55–58.
128. Палий В. Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы / В. Ф. Палий. – М. : Бух. учет, 2007. – 88 с.
129. Панасюк Б. Вибрані твори. Т. 2 / Б. Панасюк. – К. : Аграрна наука, 2006. – 252 с.
130. Панасюк Б. Я. Внутрішні фінансові ресурси для сільського господарства України / Б. Я. Панасюк // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (25.06.2002 р.). – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.

131. Пасхавер Б. Й. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 58–66.
132. Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 73–82.
133. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р.
134. План счетов бухгалтерского учёта : утвержден приказом Министерства финансов СССР № 40 от 28.03.1985 г. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 176 с.
135. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
136. Політична економія : підруч. / В. Г. Федоренко, О. М. Діденко, М. М. Руженський, О. Ф. Іткін. – К. : Алерта, 2008. – 487 с.
137. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 “Податок на прибуток” від 28.12.2000 р.
138. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах” від 28.05.1999 р.
139. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” від 27.04.2000 р.
140. Про концепцію амортизаційної політики : Указ Президента України № 169/2001 від 7 березня 2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 55 (28 берез.). – С. 7–8.
141. Про проведення індексації балансової вартості основних фондів та визначення розмірів амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення в 1996–1997 роках : Пост. КМУ № 523 від 16.05.1996 р.
142. Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності : Лист Міністерства фінансів України від 29.07.2003 р. № 04203-04108 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 8. – С. 59–60.
143. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання : кол. моногр. : у 2 т. Т. 2 / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2001. – 851 с.
144. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів) : моногр. / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2006. – 334 с.
145. Рикардо Д. Начала политической экономии / Д. Рикардо, В. Петти, А. Смит [и др.]. // Классика экономической мысли : соч. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 960 с.

146. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / за ред. Г. М. Підлісецького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 214 с.
147. Россоха В. В. Фінансове забезпечення відтворення потенціалу підприємств АПК / В. В. Россоха // Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1. – Суми, 2003. – С. 106–119.
148. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ “ІАЕ” УААН, 2008. – 100 с.
149. Саблук П. Т. Основні напрями високоефективного пореформеного розвитку агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.
150. Скоун Т. Управленческий учет / Т. Скоун. – М. : Аудит ЮНИТИ, 1997. – 179 с.
151. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.
152. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; предисл. В. С. Афанасьева. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
153. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001.
154. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней / Я. В. Соколов. – М. : Аудит ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
155. Соколов Я. В. Влияние учётной политики на финансовый результат / Я. В. Соколов, М. Л. Пятов // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 21. – С. 43–49.
156. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учёта / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
157. Сологуб О. П. Фактори продуктивності капіталу / О. П. Сологуб // Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні. – 1999. – № 3. – С. 28–31.
158. Сопко В. В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів) : навч. посіб. / В. В. Сопко. – К. : КНЕУ, 2006. – 312 с.
159. Спасів Н. Я. Прагматизм фінансування відтворення основного капіталу підприємницьких структур / Н. Я. Спасів // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 129–134.
160. Стецюк П. А. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств / П. А. Стецюк // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 111–116.

161. Струве П. Б. Политическая экономия и бухгалтерия / П. Б. Струве. – М. : Русская мысль, 1913. – 362 с.
162. Счетные теории А. М. Галагана в комментариях проф. Я. В. Соколова. – Житомир : ЖГТУ, 2007. – 84 с.
163. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.
164. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
165. Фишер И. Капитал. Процент. Доход / И. Фишер ; под ред. А. М. Румянцева // Основные течения современной мысли. – М., 1968. – 600 с.
166. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / за ред. М. Я. Дем'яненка. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
167. Фінанси підприємств : навч. посіб. / за ред. Г. Г. Кірейцева. – К. : ЦУЛ, 2002. – 268 с.
168. Фінансова думка України : моногр. : в 3 т. Т. 1. / П. І. Юхименко [та ін.] ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.
169. Фінансовий і ціновий механізм АПК в умовах переходу до ринку / за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка. – К. : Урожай, 1993. – 346 с.
170. Фінансово-економічний аналіз : підруч. / П. Ю. Буряк, М. В. Римар, М. Т. Бець та ін. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 528 с.
171. Хачатурян С. В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С. В. Хачатурян // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 77–81.
172. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс ; под ред. Р. М. Энтова. – М. : Прогресс : Унниверс, 1993.
173. Хмелевський Є. Амортизаційна політика й оновлення промислово-виробничих основних фондів / Є. Хмелевський // Економіка України. – 1999. – № 3. – С. 41–47.
174. Хом'яков В. Методика оцінки впливу амортизаційної політики на окупність капітальних вкладень / В. Хом'яков, В. Белінська // Економіка України. – 1999. – № 2. – С. 28–36.
175. Хомин І. П. Організація контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах / І. П. Хомин // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – 2006. – № 1. – С. 176–178.
176. Хомин І. П. Розширене відтворення та особливості його фінансового забезпечення в сільськогосподарських підприємствах / І. П. Хомин // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 3. – С. 110–115.

177. Хомин І. П. Формування фінансових ресурсів відтворення у сільськогосподарському виробництві / І. П. Хомин // Агроінком. – 2006. – № 1. – С. 66–68.
178. Хомин П. Я. Дефініції “амортизація” і “знос” основних засобів у контексті Плану рахунків бухгалтерського обліку / П. Я. Хомин // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2007. – № 2 – С. 104–112.
179. Хомин П. Я. Реінкарнація капіталу як першооснова подвійного обліку господарських операцій / П. Я. Хомин // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2008. – № 7. – С. 214–218.
180. Хорин А. Н. Стратегический анализ : уч. пособ. / А. Н. Хорин, В. Э. Керимов. – М. : Эскпо, 2009. – 480 с.
181. Хотомлянський О. Амортизаційний фонд як джерело відтворення основних засобів / О. Хотомлянський, В. Колосок // Економіка України. – 2004. – № 3. – С. 38–42.
182. Хэндриксен Э. С. Теория бухгалтерского учёта / Э. С. Хэндриксен, М. Ф. Ван Бреда ; под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
183. Цал-Цалко Ю. С. Фінансова звітність підприємства та її аналіз / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : ЦНЛ, 2002. – 360 с.
184. Цыганков К. Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учёта / К. Ю. Цыганков. – М. : Магистр, 2007. – 462 с.
185. Цьомпа П. Нариси економетрії і побудова на національній політекономії теорія бухгалтерського обліку / П. Цьомпа. – Львів : Каменярь, 2001. – 223 с.
186. Чумаченко М. Амортизаційні відрахування – суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства / М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 8. – С. 6–8.
187. Чумаченко Н. Г. Бухгалтерский учет: прошлое, настоящее ... будущее?! / Н. Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 4. – С. 2–12.
188. Шерр И. Бухгалтерия и баланс / И. Шерр. – М. : Экон. жизнь, 1926. – 575 с.
189. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Й. А. Шумпетер. – М. : Истоки, 1989.
190. Яремко І. Й. Інформаційно-облікове забезпечення аналізу власного капіталу / І. Й. Яремко // Трансформація курсу “Економічний аналіз діяльності підприємства”. – К. : КНЕУ, 2002. – 596 с.

191. Beaumont P. H. Financial Engineering Principles: a unified theory for financial product analysis and valuation / P. H. Beaumont. – New Jersey : John Wiley & Sons Inc.Hoboken, 2003. – 320 p.
192. Becker G. S. Human capital. A Teoretical and Empirical Analisis / G. S. Becker. – N. Y., 1994. – 437 p.
193. Shaikh M. J. Measuring and Reporting of Intellectual Capital Performance Analysis / M. J. Shaikh // The Journal of American Academy of Business, Cambridge. – 2004. – March. – P. 439–448.
194. Zambon S. Accounting. Intangibles and Intellectual Capital: an overview of the issues and some considerations / S. Zambon // Accounting, Audit, and Financial Analysis in the New Economy. First report. – 2002. – P. 1–39.

Наукове видання

*Бруханський Р. Ф.,
Железняк Н. В.,
Хомин І. П.*

**ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВА
ПРОБЛЕМАТИКА
ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ**

Монографія

За науковою редакцією Р. Ф. Бруханського

Редактор *Оксана Бойчук*
Комп'ютерне верстання *Юрія Хомацького*
Дизайн обкладинки *Марії Одобецької*

Підписано до друку 20. 08. 2014 р.
Формат 60х90/8. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 26,3. Обл.-вид. арк. 30,9.
Зам № М037-14. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua